KUMANLAR VE TATARLAR
Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler
1185-1365

István Vásáry Budapeşte'de, Loránd Eötvös Üniversitesi'nde Türk ve Orta Asya Araştırmaları profesörüdür. Daha önceki (Macarca) yayınları arasında ***Altın Orda*** (Kossuth, 1986) ve ***Moğol Dönemi Öncesi İç Asya Tarihi*** (1993; 2'nci baskı, Balassi, 2003) adlı kitapları vardır. Vásáry 1991-1995 arasında Ankara, 1999-2003 döneminde de Tahran Büyükelçiliği yapmıştır.

ISTVÁN VÁSÁRY

Kumanlar ve Tatarlar

Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler
1185-1365

ÇEVİREN:
ALİ CEVAT AKKOYUNLU

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2576
Tarih - 37

Kumanlar ve Tatarlar - Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler, 1185 -1365
István Vásáry
Çeviren: Ali Cevat Akkoyunlu

Kitap editörü: Nuri Akbayar

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Uygulama: Akgül Yıldız

Baskı: Mas Matbaacılık A.Ş.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3 Kağıthane / İstanbul

1. baskı: İstanbul, Ekim 2007
ISNB 978-975-08-1310-8

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

İÇİNDEKİLER

Pál Engel'in anısına

ÖNSÖZ

Bizans, ilk kuruluş anından yıkıldığı 1453 yılına kadar barbar saldırıları ve akınları tehlikesiyle yaşamak zorunda kaldı. Doğudan, Anadolu üzerinden gelen Osmanlıların Konstantinopolis'e (İstanbul) vurdukları ölümcül darbenin dışında, imparatorluğa kadar ulaşan saldırıların en tehlikelileri Tuna'nın kuzeyinden kaynaklanıyordu. 4. yüzyılın ikinci yarısında Hunlarla başlayıp, 13. yüzyılda Tatarlarla sona eren dönemde barbar grupları sık sık Tuna'yı aşıp Balkan Yarımadası'nın kentlerini basıp yağmalıyor, arkalarında yıkıntılar bırakıp çekiliyorlardı. Akınlarında birkaç kere Haliç yakınlarına kadar sokulup, imparatorluk başkentini de tehlikeye attılar. Öte yandan Bizans da göçebe kavimler sorununu aşmak için zekice çareler geliştirdi, hatta göçebe savaşçıları Bizans'ın düşmanlarıyla çatışmalarda paralı asker olarak kullandı. Ne var ki en kurnaz diplomasi yöntemleri bile çoğu kez Balkanlar'ın yerleşik halkı için yıkımla sonuçlanan kısa süreli göçebe akınlarını engelleyemiyordu. Genellikle göçebeleri Tuna'nın karşı kıyısına geçmeye zorlayanlar, Doğu'dan gelen başka göçebe kavimler olduğundan, barbar göçebelerin Bizans topraklarında görünmesi de bu zincirleme savaşlardan kaynaklanıyordu.

Kavim göçleri içinde önemli bir dalga yeni bir devletin doğmasında temel etken oldu: Asparuh'un (=Esperüh=Esperik) göçebe savaşçıları 679-680 yıllarında Tuna Nehri'yle Haimos (Balkan) Dağları arasında Bulgar İmparatorluğu'nu kurdular. Muzaffer Bulgar Türkleri izleyen iki yüzyılda Slavlaştı ve sonunda, Boris'in 864'te Hıristiyanlığı kabulüyle Bizans Kilisesi'nin bir parçası oldular. Ne var ki Bizans İmparatorluğu eski topraklarından Moesiya'nın kaybını hiç bağışlamadı ve birçok girişimden sonra İmparator II. Basileios Bulgaroknotos ("Bulgar Katili") 1018 yılında Bulgar direnişini ezmeyi başarıp, o dönemin Bulgaristan'ını Doğu Roma İmparatorluğu'na kattı. Güney Slav halkının Helenleştirilme süre-

cinin başlamış, Bulgaristan'ın hem siyasi hem de idari-dini bağımsızlığı yitirilmiş olmasına karşın, Bizans göçebe kavimler sorununu kuzey sınırlarından uzaklaştırmayı başaramadı. Dahası, Bizans'ın kuzeydeki rakibinin yok olması, bölgede bir iktidar boşluğu doğurduğu gibi, Bizans da göçebe kavimlerin yeni ve daha güçlü saldırılarıyla baş başa kaldı.

11. yüzyılda, Tuna'nın sağ kıyısındaki rakipler Peçenekler ve Oğuzlardı. Aynı yüzyılın ikinci yarısında da yeni bir göçebe birliği, Kumanlar, Bizans'ın çıkar alanına girdi. Bizanslılar tarih kadar eski yöntemlere başvurarak, Balkanlar'da Peçenek egemenliğine son vermek için Kumanları kullandı. Kumanlar 1091'den sonra Balkanlar'da üstünlüğü ele geçirirken, 1185-1186 yıllarında Bulgar İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasında ve kaderinde çok etkin oldular. Dahası, Dördüncü Haçlı Seferi, Konstantinopolis'teki Latin Krallığı ve İznik İmparatorluğu tarihlerinde temel rol üstlendiler. Tatarların 1241 yılında Avrupa'yı istila etmelerinden sonra batıya kaçmak zorunda kaldılar ve gruplar halinde Balkanlar'a yerleştiler. Bulgar seçkinleriyle daha önceden kurdukları yakın bağlardan yararlanarak, iki yeni hanedanın (Bulgaristan'ın Terter ve Şişman hanedanları) kuruluşunda görüldüler. Tatarlar İkinci Bulgar İmparatorluğu'nu yenip, yeni Tatar devleti Altın Orda Hanlığı'na haraç vermek zorunda bıraktılar. Bulgaristan 13. yüzyılın sonlarından 14. yüzyılın ilk birkaç on yılına kadar Altın Orda Hanlığı'nın egemenliğinde kaldı.

Bu kitabın konusu, steplerin göçebe savaşçıları olan Kumanlar ve Tatarlardır. 1185 yılından 14. yüzyılın ortalarına kadar göçebeliklerinin en batı ucunda, Balkanlar'daki tarihi yazgılarını izleyeceğim. Kitabımın hem kronolojik hem de coğrafi çerçeveleri açıklama gerektiriyor. Kitabın başlangıç noktası olarak, (Mihail Attaleiates, Anna Komnena ve diğer Bizanslı yazarların eserlerindeki gibi) Kumanların 11. yüzyılın ikinci yarısında, Balkanlar'da ilk görünmeleri, ya da Tatarların 1241'deki ilk istilası da alınabilirdi. Ne var ki ilk Kuman akınlarının büyük çoğunluğu, en azından özellik ve büyüklük açısından, Bizanslıların daha önceki yüzyıllardan alışageldikleri saldırılardan daha önemli değildi. Öte yandan Kumanların 1185'te İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kuruluşunda ve izleyen yıllardaki katkıları Balkanlar'ın siyasi ve etnik haritasında büyük değişikliklere neden olacaktı. 1185 yılı Balkan tarihinde gerçek bir dönüm noktası olduğundan, anlatıma o dönemle başlamayı mantıklı buldum. Keskin çizgiler çekilemeyecek olsa da, elimizde o dönemde Balkan topraklarında yeni bir çağın başladığını kanıtlayacak birkaç tarih var. Berdibek (Berdi Beg) Han'ın 1359'daki ölümü ve ardından Altın Orda Hanlığı'nda baş gösteren kargaşa Tatarların Balkanlar'daki varlığına kesin bir son verdi. Öte yandan, Osmanlı güçlerinin

Avrupa'daki ilerleyişleri şu önemli gelişmelerle izlenebilir: 1354'te Gelibolu'nun fethi, 1361'de Edirne'nin alınması ve sonunda, 1389'da Kosovo Polje'de (Kosova) Sırp bağımsızlığının sona ermesi.

Bu kitabın coğrafi çerçevesine gelince, bu kapsam "Balkanlar" teriminin anlamından daha geniştir. Coğrafi ve kültürel bir terim olarak Balkanlar Sava ve Aşağı Tuna arasında çekilecek bir çizginin güneyini ifade eder. Balkanlar'ın batı sınırları o kadar belirgin değildir: Ortaçağ Bosna'sı, Osmanlı öncesi dönemde Katolik ve Ortodoks karışımı nüfusuyla bir geçiş ülkesi sayılır, oysa Hırvatistan ve Dalmaçya'nın Batı Avrupa uygarlığının bir parçası olduğu kesindir. Kuzeyde, Ortaçağ Eflâk'ını ve Moldavya'sını tarihi geçmişleriyle birlikte aldım. Katı coğrafi koşullar Aşağı Tuna, Doğu Karpat Dağları ve Dinyester Nehri arasındaki toprakların Balkanlar dediğimiz bölgeye ait olmasını kabul etmez. Oysa kavim göçlerinin son aşamalarını temsil eden bu bölgelerin kaderi Balkanlar'ın yazgısıyla sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu iki Rumen prensliğinin tarihleri ve kültürel gelenekleri Balkanlar'dakilerle benzerlik gösterir; her iki bölge de Bizans'ın kültürel etkisi altında durmuş ve gelişmiştir. Bu iki bölgeyi –kitabın kapsadığı tarih süreci içinde– anlatıma dahil etmeyi bu yüzden uygun gördüm.

Araştırmalarımı neden sadece Kumanlar (genellikle etnik bir terim) ve Tatarlarla (genellikle siyasi bir terim) sınırladığımı da açıklamam gerekir. Bu iki halkın Balkan tarihinde önemli roller oynadıkları kuşkusuzdur ve bu tarih Türk-Moğol dünyasının tarihine aittir. Katalanlarla birlikte özellikle 14. yüzyılın hemen başlarında Balkanlar'ın askeri ve etnik tarihinde önemli yerleri olan Alanlar ve Yaslar gibi İranlı topluluklar için kitaba ayrı bir bölüm eklenebilirdi. Buna benzer olarak çoğunlukla Hıristiyanlaşarak Bizans'ta 1259 ve 1319 arasındaki gelişmelerde önemli rol oynayan ve Türkopol olarak adlandırılan paralı Türk savaşçılarından da söz etmek gerekebilirdi. Daha sonra, Türklerin Balkanlar'daki akınları ve Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın 1354'te Gelibolu yakınlarındaki Çimpe'ye ayak basması da son derecede önemlidir. Yaslar, Türkopollar ve Türklerin Balkanlar'daki ilk faaliyetleri de bu kitaba alınabilirdi. Bu grupların Balkanlar'daki tarihlerini derinlemesine araştırmış olmakla birlikte, sonunda onları kitabın dışında tutmaya karar verdim. Türkopolların ve Türklerin farklı bir yaklaşım gerektirdiği kanısındayım; onların tarihi daha çok Balkanlar'da Osmanlı varlığının öncesine ait olmalı. Balkan orduları olarak o çağın savaşlarında etkin rol oynadıkları için Alanların ve Yasların kitaba alınması için yeterince neden olabilir, ancak A. Alemany'nin Alanların tarihiyle ilgili kaynaklar üzerinde yaptığı kusursuz çalışmadan (Alemany, *Alans*) sonra, bu topluluğu çalışmalarıma eklemek zorunluluğundan kurtulduğumu hissettim.

Bu dönem Balkan tarihi konusunda çok şey yazıldı (Ostrogorskiy, *Gesch.*, s. 285-366 (331-440); Vasiliev, *Hist. Byz.*, s. 440-621; Jireček, *Serb.*, s. 269-412; Jireçek, *Bulg.*, s. 209-290; Zlatarski, Ist., II, s. 410-483, III, s. 1-575; Mutafčiev, *Ist.,*II s. 30-198; Spinei, *Moldavia*); Kumanlarla Tatarların tarihlerinin aydınlatılması için de çok araştırma yapıldı (Golubovskiy, *PTP;* Marquart, *Komanen*; Rasovskij, 'Polovcy' 1-4; Rásonyi, 'Turcs non-isl.'; Hammer-Purgstall, *GH*; Howorth, *History*, II/I; Spuler, *GH*; Grekov-Jakubovskij, *ZO*; Safargaliev, *Raspad*; Kafalı, *AO*; Vásáry, *AH*) ama Balkanlar'daki tarihleri pek önemsenmedi. Birkaç dağınık göndermenin ve imanın dışında Kumanların ve Tatarların Balkanlar'daki tarihlerine ayrılmış bir çalışma olmadığı gibi, konuyla ilgili araştırmalar bile Kumanlara ve Tatarlara farklı "ulusal" (Bulgar, Sırp ve Rumen) tarihleri açısından yaklaşmaktadır. Özellikle Bulgar tarihçileri (Zlatarski, Mutafčiev ve Nikov) Kumanların ve Tatarların Bulgaristan tarihindeki varlıklarına yoğun ilgi göstermiştir. Bulgar P. Pavlov ile Rumen Oberländer-Târnoveanu son yirmi yılda bu konuya son derecede önemli ve değerli katkılarda bulunmuştur (eserleri için Bibliyografya'ya bakınız). Öncelikli amacım Balkan ülkelerinin (Bizans, Bulgaristan, Sırbistan, Eflâk ve Moldova) tarihini yazmak değil, Kumanların ve Tatarların bu tarihleri nasıl etkilediklerini ortaya çıkarmaktı. Bu kitapta tartışılan tarih bir devlete ait olmadığı, asıl yurtları Balkan Yarımadası'nın dışında kalan göçebe kavimlerin yayılışını kapsadığı için, farklı verilerin nasıl düzenleneceğine karar vermek güç oldu. Görünen en mantıklı çözüm malzemeyi Balkan tarihinin daha küçük dönemleri çevresinde toplamak, kronolojik ve jeo-politik ilkeleri kabul edilir olacağına inandığım bir ölçüde gevşetmekti. Veriler uygulamada en iyi sonucu verecek gibi görünen bir düzene göre kullanılmakta ve, kaçınmaya çalışmış olmama rağmen, kronoloji ve coğrafyada küçük örtüşmelere rastlanmaktadır. Yine de bu örtüşmelerin kitabın tutarlılığını gölgelemeyeceğini umuyorum. Aynı şekilde, amaç sadece Balkanlar'ın tarihini çizmekten çok, Kuman ve Tatar faaliyet ve etkilerini belirlemek olduğuna göre ve elimizdeki kanıtların çoğunun parçalı özellikleri nedeniyle, kronolojik boşluklar olacağı açıktır. Bu nedenle kitabın 6. Bölümü ("Sırbistan sahnesinde Kumanlar ve Tatarlar") ile 7. Bölümü ("Tatar fethinden sonra Kumanlar Bizans hizmetinde, 1241-1333") Kumanların ve Tatarların katıldığı ama anlaşılır bir ilişkilerinin belirlenemediği olayların özetlerinden oluşuyormuş gibi görülebilir. Zaman zaman bölünmüşlük hissi veren bu yaklaşım dengeli olmadığının farkında olmakla birlikte, bu durumun elimize ulaşan kaynakların daha tutarlı bir araştırma ve daha derinlemesine bir inceleme imkânı vermeyen özelliklerinden kaynaklandığı kanısındayım. Daha tutarlı bir sunum neredeyse imkânsızdı.

Bazı teknik ayrıntılar hakkında da bir iki söz etmek istiyorum. Kısaltmalar ve Bibliyografya kitabın son iki bölümünü oluşturuyor. Kısaltmalardaki kısaltılmış başlıklar tam adları Bibliyografya bölümünde bulunacak eserleri ifade ediyor. Kitabın metninde sözü edilen her eserin bir kısaltması var. Kısaltmaları olmayan, dolayısıyla metinde atıfta bulunulmayan eserleri kapsadığı için, Bibliyografya'nın Kısaltmalar'dan daha uzun olması gerekiyordu. Bu denli geniş, ancak eksiksiz olmayan bir bibliyografyanın amacı, kitabın çeşitli konularında araştırma ve daha kapsamlı okuma için geniş bilgi kaynağı sunmaktır. Yunan, Slav, Arap, Fars ve Türk dillerinden sözcüklerin transkripsiyonu kabul edilmiş transkripsiyon ve/veya transliterasyon sistemlerini izlemektedir. Bunların yorumu uzmanlar için sorun olmayacaktır. Ancak Yunanca metinlerden daha uzun alıntılar yapıldığında, orijinal yazı kullanılmıştır.

Aynı yer farklı dillerde farklı adlarla tanınabildiğinden, Ortaçağ Balkanları'nda coğrafi isimlerin doğru kullanılması bir sorundur. Şimdiki devlet sınırlarının çoğunun Ortaçağ'daki sınırlardan farklı olmasının yanı sıra, kitabın kapsadığı 180 yılda (1185-1365) bile toprak ve kentlerin sahipleri değişmiştir. Temel ilke olarak, o coğrafi yerin o dönemde ait olduğu toplumda hâkim olan dili kullanmayı seçtim. Böylelikle Doğu Trakya'dan söz ederken, daha sonra Osmanlı egemenliğine geçmelerine, bugün de Türkiye'ye ait olmalarına rağmen, Rum toponimlerini (yer adlarını) kullandım. Dönemin Macar Krallığı'na dahil topraklar için, bugün Romanya'ya ya da Sırbistan'a ait olup olmadıklarına bakmaksızın, Macarca adları kullanıldı. Tabii bu uygulama da kesinlikle tutarlı olamazdı. Örneğin, Bulgaristan'ın güney bölümleri Bizans ve Bulgaristan arasında sık sık çekişmeye konu olduğundan, Bulgarca ve Yunanca adları sırayla kullanılmaktadır ("Plovdiv" de, "Filippopolis" de doğru adlardır).

Okurların nirengi noktalarını görebilmeleri için Ek I'de karşılaştırmalı bir "Coğrafi Adlar Listesi" oluşturdum. Ek II'de "Hanedanların Kronolojik Tablosu" Altın Orda, Bulgar, Bizans, Sırbistan ve Macaristan hükümdarları hakkında kaynak bilgisi sunmaktadır. Ek III'teki dört harita, söz konusu yerlerin bulunmasına yardım edecektir. Bu haritalar sadece teknik yardım araçları olduklarından, tarihî haritacılık eseri oluşturdukları iddiasında değilim.

Nihayet, eleştirel yorumları ve bibliyografya önerileriyle bu kitabın metnini iyileştirmeme yardımcı olan bütün dost ve meslektaşlara içten teşekkür etmeme izin verin. Onların arasında Profesör Gyula Káldy-Nagy, András Róna-Tas, Peter Golden, László Solymosi ve özellikle Profesör Pál Engel var. Profesör Engel zamansız ölümü meslektaşları ve dostları için büyük kayıp olan, Ortaçağ Orta Avrupası konusunda önemli ve bilge bir tarihçiydi. Bu kitabı onun anısına adıyorum.

Birinci Bölüm

GİRİŞ

Kaynaklar Hakkında

Kumanlar ve Tatarlar gibi Avrasyalı göçebe halkların tarihini inceleyen herkesin karşılaşacağı en büyük güçlük, neredeyse hiç yerli kaynak bulunmamasıdır. (*Moğolların Gizli Tarihi* mutluluk verici ve ender bir istisnadır). Çin, İslam, Bizans ve Ortaçağ Batı tarihleri düşmanları göçebeler konusunda ciddi biçimde önyargılı olup, göçebe hayatının ancak belirli özelliklerine değinmektedir. Böylece, istesek de istemesek de, "uygar" düşmanın gözlüğüyle yazılmış bir Kuman ve Tatar tarihiyle yetinmek zorunda kalmaktayız. Yapabileceğimiz tek şey, kaynakları yorumlarken aynı "ciddi" eleştiri gözlüğünü takmak, böylelikle kaynakların tarafgirliği ile ifade ettikleri tarihî gerçekler arasında bir denge sağlamaya çalışmaktır. Kitabın kapsadığı dönem için dayandığı başlıca yazılı kaynakların Bizans kayıtları olduğu kuşku götürmez. Bizanslıların tanıklığı özellikle Üçüncü ve Dördüncü Haçlı Seferleri dönemine (Ansbert, Robert de Clari ve Geoffroi de Villehardouin) ve Balkanlar'da Tatar akınları çağına (Albericus Trium Fontium, Splitli Thomas, vb.) Latin ve Slav kaynaklarıyla doğrulanıp tamamlanabilir. Bu kaynaklara hep uygun yerde başvurulacaktır ama neredeyse her sayfada göndermeler yapılacak temel Bizans kaynaklarını ayrıca özetlememiz okuyucunun onları tanımasına yarayacaktır. Aşağıda 1185-1365 dönemine ilişkin beş temel Bizans kaynağı sıralanmaktadır.[1]

1 Burada sadece en gerekli bilgiler verilecektir: Daha fazla bilgi için, (varsa) eleştirel baskı ya da baskı, (varsa) çağdaş bir çeviri ve iki bibliyografya (Karayan.-Weiss ve *Byz.-turc*) Bütün bu metinlerin ve Latince çevirilerinin Bizans tarihçilerinin Paris, Venedik ve Bonn külliyatlarında da bulunabilecekleri unutulmamalıdır.

Niketas Khoniates (y. 1150-1213)

Khonai'de (eski Kolossai) doğan Niketas Khoniates'in asıl adı Akominatos idi. Konstantinopolis'e çocukluğunda geldi. Daha sonra İmparator İsaakios Angelos'un sekreterliğine yükseldi ve 1189'dan sonra Filippopolis (Filibe) *thema*'sının (eyaletinin) valiliğini üstlendi. Konstantinopolis'in 1204 yılında Latinlerin eline geçmesinden sonra, İznik'e kaçtı ve İmparator I. Theodoros Laskaris'in sarayında önemli görevler yaptı. Eserleri dini ve retorik çalışmalar, söylev ve şiirler ve *Khronike diegesis* (Χρουική διήγησις) adlı bir tarih çalışmasıdır. Bu sonuncusu 1118 ve 1206 arası gelişmeleri kapsamakta olup, iktidardaki imparatorun adını taşıyan yirmi bir kitaptan oluşur: örneğin, I-III. kitaplarda İsaakios Angelos, I-III. kitaplarda III. Aleksios, I. kitapta İsaakios Angelos, I. kitapta Aleksios Dukas Murtzuflos, I. kitapta Kentin Düşmesi, I. kitapta Konstantinopolis'in Heykelleri. İkinci Bulgar İmparatorluğu ve Dördüncü Haçlı Seferleri konusunda birincil kaynak ve bazen de görgü tanığıdır.

Eleştirel basım: Nik. Chon. Hist./van Dieten, I-II

Çeviri: Grabler, *Abenteuer*; Grabler, Kreuzfahrer.

Literatür: Karayan.-Weiss, II, s. 460-1; *Byz.-turc.,*I, s. 270-5.

Georgios Akropolites (1217-1282)

Konstantinopolis'te doğan Akropolites 1233'te İznik'e gönderildi ve daha sonra 1254'te taç giydiğinde ona önemli görevler verecek olan İmparator II. Theodoros Laskaris'in eğitmenliğini üstlendi. Akropolites yeniden fethedilen başkent Konstantinopolis'e İmparator VIII. Manuel Paleologos ile birlikte, 1261 yılında döndü. Diplomat olarak Lyon'a ve Trabzon'a gönderildi. Eserleri arasında şiirler retorik ve dinî çalışmalar ve *Khronike syngraphe* (Χρουική σνγγραφή) adlı tarihî bir çalışma vardır. Bu kitap Nik. Chon. Hist., çalışmasının bir devamı niteliğinde olup, 1203 ve 1261 arasındaki gelişmeleri kapsar. Tarafsız ve güvenilir bir kaynak.

Eleştirel basım: Georg. Akr. Chron./Heisenberg, I s. 1-189.

Baskı: Georg. Akr. Chron./Bekker.

Çağdaş çevirisi yok.

Literatür: Karayan.-Weiss, II, s. 461-2; *Byz.-turc.*, I, s. 137-9.

Georgios Pakhymeres (1242-1310)

İznik'te doğan Pakhymeres 1261'de geldiği Konstantinopolis'te yüksek dinî ve resmî görevlerde bulundu. Eserleri arasında retorik ve felsefî çalışmalar şiirleri, mektuplar ve *Syngrafikai historiai* (Σνγγραφικαὶ ἱστορίαι) adlı bir tarih eserini kapsar. 1261 ve 1308 arası dönemi işleyen bu eser altısı VIII. Mihail'in, yedisi de

II. Andronikos'un iktidarlarıyla ilgili on beş kitaptan oluşur ve her biri başlığında iktidardaki imparatorun adını taşır. Giriş bölümünde, 1255-1261 dönemi kısaca özetlenir. Bu çalışma Georg. Akr. Chron. kitabının devamıdır. Pakhymeres klasik Eski Çağ uygarlıkları hakkında sağlam bilgilere sahip, kendi döneminin en büyük polyhistoru'dur. Eserlerinin belirgin özelliği eski sözcüklerin yoğunluğu ve Rum Ortodoks dinî görüşlerinin üstünlüğüdür. On üçüncü yüzyılın ikinci yarısı üzerine en önemli Bizans kaynağıdır.

Eleştirel basım: Pakhym. Hist./Failler-Laurent, I-II (sadece ilk altı kitap).

Baskı: Pakhym. *Hist.*/Bekker, I-II.

Çeviri: Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, I-II (Fransızca).

Literatür: Karayan.-Weiss, II, s. 492-3; *Byz.-turc.*, I, s. 148-150.

Nikeforos Gregoras (y. 1290/91-1360)

Gregoras 14. yüzyılın en büyük polyhistoru'dur. Gregorios Palamas'ın etkin muhalifi olduğu için İmparator İoannes Kantakuzenos tarafından uzun yıllar Konstantinopolis'teki Khora (Kariye) manastırında kaldı. Eserleri arasında retorik, dilbilgisi ve felsefe çalışmaları, şiirler, konuşma ve mektuplar ve *Historia Rhomaike* (Ἱστορία Ῥωμαϊκή) adlı bir tarih kitabı vardır. 1204 ve 1359 yılları arasını kapsayan bu eser kısmen Georg. Pakh. *Hist*. devamı ve tamamlayıcısıdır. Otuz yedi kitaptan oluşan çalışmanın ilk yedi kitabının kaynağı Georg. Akr. Chron. ve Pakhym Hist. ile birlikte başka ve bilinmeyen kaynaklardır. On dördüncü yüzyılın ilk yarısının en önemli uzmanıdır. Gerek yer adlarında, gerekse de etnografya tanımlamalarında eski sözcüklerin yoğun bir biçimde kullanıldığı gözlemlenebilir.

Eleştirel basımı yok.

Baskı: Nik. Greg. *Hist.*/Schopen-Bekker, I-III.

Çeviri: Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten.

Literatür: Karayan-Weiss, II, s. 493-4; *Byz.-turc.*, I, s. 275-7.

İoannes Kantakuzenos (1295/1296-1383)

Seçkin bir ailenin çocuğu olan Kantakuzenos, II. Andronikos'un iktidar döneminde önemli görevlere getirildi. III. Andronikos'un 1341'de ölümünden sonra taç giydi ancak başkente ancak 1347'de ulaşabildi. Orada 1354'e kadar VI. İoannes adıyla imparatorluk yaptı. Kusursuz bir asker ve komutandı; 1354'te Gelibolu'da ilk kez Avrupa'ya ayak basacak olan Osmanlıları 1353'te davet etti. Aynı yıl, İoannes V. Paleologos tarafından tahttan feragat etmeye zorlayınca, İoasaf adıyla Athos Dağı'ndaki manastıra çekildi. Birçok felsefî ve dinî çalışmasının yanı sıra, *Historia* (Ἱστορία) adlı bir tarih eseri kaleme almıştır. Dört kitaptan oluşan eser,

zaman zaman 1362'deki gelişmelere kadar uzanmasına rağmen, 1320 ve 1356 arasındaki olayları kapsar. Genelde güvenilir bir eser olarak bazen Nik. Greg. Hist.'i iyi tamamlar.

Eleştirel basımı yok.

Baskı: Kant. *Hist.*/Schopen, I-III.

Çeviri: Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, I-II.

Literatür: Karayan.-Weiss, II, s. 494-5; *Byz.-turc.,* I, s. 177-179.

Kumanlar ve Tatarlar

Gerçek çalışmamıza başlamadan önce, bu kitapta adı en sık geçecek olan göçebe kavimlerin tarihî geçmişleri konusunda birkaç kelime etmek gerekecektir. Kısaca: Kumanlar ve Tatarlar kimdir ve Balkanlar'ın tarihine girmeden önce nereden geldiler?

1030'lu yıllara gelindiğinde bugünkü Kazak stepleri olan geniş topraklar Kıpçak birliğinin egemenliğindeydi, Uz ya da Oğuz boyları (Rus kaynaklarında Torki) Yayik (Ural) ve Volga nehirleri arasındaki bölgeyi denetliyordu ve Peçenek kavimler birliği de Volga'dan Aşağı Tuna'ya kadar uzanan ve günümüz Ukrayna, Moldavya ve Eflâk'ını oluşturan geniş steplere hâkimdi. Bu insanların göçebe yaşamlarını göz önünde bulundurunca, bu sınırların ancak yaklaşık olarak değerlendirilmeleri gerekir. Türk dilleri konuşan kavimlerin en batıdaki kolu olan Kıpçakların başlangıçtaki yurtları, 9. ve 10. yüzyıllarda güneybatı Sibirya'da, Tobol ve İşim nehirlerinin ortalarıyken, yukarıda da belirtildiği gibi bu topluluklar 1030'lara kadar daha güneye yayılmışlardı. 11. yüzyılın ortalarında Avrasya step bölgesinde görülen geniş çaplı göçebe kavim hareketi, Kıpçak birliğinden bazı bölümlerin Rus prensliklerinin güneyine, Pontik step bölgesine sarkmalarıyla sonuçlandı. Bu tarihî olayın tanıkları İranlı Mervezî (y. 1120)[2] ve Ermeni Urfalı Mateos (ö. 1142)[3] idi. Mervezî Qun adında bir halktan söz ederken, Urfalı Mateos'un aynı bağlamda xartešk' (nefes ile seslendirilen k' Ermenice çoğul sonekidir) adlı bir halktan bahsetmesi dikkat çekicidir. Aynı dönemde, (11.

2 Mervezî, Minorski, s. 29-30: Onlara [Türklere] Qunlar [da] dahildi; Bunlar Kita-Han'dan korkup geldi. Nasturî Hıristiyan [idiler] ve otlak sıkıntısı çekince yurtlarından göçtüler. Aralarında *Akıncı b. Harezmşah Koçkar (?) [var? ya da vardı?]. Qunları kovalayan [ya da izleyen] Qay adlı halk onlardan daha kalabalık ve daha güçlü oldukları için onları [yeni?] otlaklarından kovdular. Onlar daha sonra Sharilerin topraklarına göçtüler ve Shariler Türkmenlerin topraklarına göçtüler, onlar da Ghuzz ülkesinin doğu kısımlarına kaydılar. Ghuzz Türkleri o zaman Bacanakların, Ermeni Denizinin (?) kıyılarındaki ülkesine göçtüler." Bu pasajın daha ayrıntılı incelemesi için bkz. Mervezî/Minorski, s. 95-104.

3 1050/1 yılı için, bkz. Marquart, Komanen, s. 54-55.

yüzyılın ortalarına doğru), Pontik steplerini fetheden yeni göçebe kavimler de Κούμανοι ya da Κόμανοι[4] adıyla Bizans kaynaklarında görülmeye başlar. Aynı kavimler Latin kaynaklarında Comani, Cumani[5] ya da Cuni[6], Alman kaynaklarında Valwen[7] ve Rus kaynaklarında Polovci (Polovec sözcüğünün çoğulu)[8] olarak geçer. Ermenice, Almanca ve Rusça etnonimleri Kumanların kendi kendilerine taktıkları ve Türk dilleri (ve bağlantılı dillerde) 'solgun' anlamına gelen Qoman/Quman adından türetilmiştir.[9] Örneğin Rus vekayinameleri "Kumani, rekshe Polovci" cümlesini birçok kere kullandığından[10] ve 1241 tarihli bir Latin kaynağında da Comani, quos Theutonice Valwen appellamus[11] görüldüğünden, paralleliğin o dönem insanları için açık olduğuna kuşku yoktur.

11. yüzyılda Pontik bölgede görülmeye başlanan yeni göçebe kavim konfederasyonu farklı kaynaklarca Quman olarak adlandırılsa da, Quman adını Müslüman olmayan bir kaynaktan aldığı sanılan İdrisî'nin[12] dışındaki bütün Müslümanlar Kıpçak adını kabul etmektedir. Adların bu çifte kullanımının temelinde yatan etnik gerçek nedir? Mervezî'nin metnine dayanarak, Kıpçaklarla Kumanların başlangıçta iki farklı halk olduklarını iddia edebiliriz. Kumanlar Huanghe'nin geniş kıvrımının doğusunda, örneğin aslen Türk kökenli Öngütler gibi Nasturî topluluklarının yakınında yerleşmiş olmaları olasıdır. Kitanlar 10.

4 *Byz.-turc.,* II, s. 167-8.

5 Görüldüğü yerler için, bkz Gombos, Cat., IV, s. 46-7.

6 *SRH*, I, s. 518; II, s. 646, ve Györffy, 'Kun és komán', s. 11-15. Györffy daha sonraki çalışmasında Cuni etnonimi için daha farklı bir görüş sergileyecektir. Macarların Kumanlara taktıkları ad olan Kun (Macar tarihçelerinde Cunus, Cuni) tanımlaması Peçenekler ve Oğuzlar gibi göçebe kavimlere de uyarlandığından, Györffy Macarca Kun adının (Biruni ve Mervezî'de görülen) Qun etnoniminden farklı olması gerektiği ve büyük ihtimalle Hun etnoniminden türetildiği sonucuna varmıştır. (Györffy, 'Kun és komán', öz. s. 18-19). Quman ve Qun etnonimlerinin aynı olduğu kuşku götürmediğinden, böylesi bir varsayım savunulamaz. Bunun sonucunda, Kumanların Macarca adının kendi kendilerine taktıkları bir isme, örneğin Qun'a dayanması gerekir. Quman = Qun benzerliği konusunda başka kanıtlar Rus yıllıklarında mevcuttur. Lavrent'evskaia letopis'te, 6604 yılının altında (=1096), adı Kun olan bir Kuman'dan söz edilmektedir. (Polovčinu İmenem Kunui: PSRL, I, s. 239). Ipat'evskaia letopis'teki paralel kayıtta aynı kişiden Kuman olarak bahsedilir. (Polovčinu İmenem Kunui: PSRL, I, s. 229). Kunui sözcüğünün Rusça Kun kelimesinin 'e hali olan *Kunu'nun bozulmuş hali olması muhtemeldir. Bu saptama önce Marquart, Komanen, s. 57 tarafından yapılmış, daha sonra Pelliot, 'Comans', s. 136 tarafından reddedilmiştir. Buna rağmen, Pelliot'un savları inandırıcı gelmediğinden, Marquart'ın görüşüne katılmak için hiçbir engel bulamıyorum.

7 Gombos, *Cat.*, I, s. 23, 171, 194, 269, 307-8, 424, 477, 505, 546, 776; II, s. 852, 880, 1318, 1331; III, s. 1732-5, 1740, 1762, 1767, 1792-5, 1826, 1858, 1863, 1880, 1884, 1903, 1957.

8 Németh, *HMK*, s. 142-3.

9 Bkz. Németh, 'quman und qun', s. 99-101.

10 Lavrent'evskaja letopis'te: PSRL, I, s. 234, 376.

11 Fejér, *CD*, IV/I, s. 213. Floridi Horti Ordinis Praemonstratensis'te 1227 yılı altında birkaç örnek daha görülebilir: 'Chumanorum, quos Theutonici Walwein vocant', (*MGH SS*, XXIII, s. 511). Aynı durum Annales Cracovienses compilati'de 1135 yılı altında da geçerlidir: "Latince", (Mon. Pol. hist., II, s. 832, ve III, s. 347).

12 İdrisî/Jaubert, II, s. 399-401.

yüzyılın sonlarına doğru egemenliklerini bu geniş toprak parçalarını da kapsayacak biçimde genişletince, Kitan genişlemesi çok sayıda kavmi yurtlarından etmiş olmalıdır. Kumanların ya da Kunların güneydoğu Sibirya'da ve Kazak bölgesindeki Kıpçak birliği topraklarına 11. yüzyılın ortalarına doğru ulaşmış olmaları gerekir. Tarihsel yöntemin karanlık, temel verilerin de eksik olmasına rağmen, sonuç hakkında en küçük bir kuşku yoktur: 12. yüzyılın sonuna varıldığında Türk kökenli iki birlik, Kıpçaklar ve Kumanlar birleşmiştir. Siyasi ve kültürel anlamda bir karışma süreci gerçekleştikten ve 12. yüzyılın ortası ya da sonundan sonra, aynı kavim ittifakına uygulanan çeşitli isimler arasında bir farklılık belirlemek imkânsız olmuştur. Bir zamanlar ittifakın farklı dallarını tanımlamak için kullanılan adlar (Kıpçak, Kuman ve çeşitli türevleri: Polovec, Valwe, Xarteš), söz konusu döneme varıldığında birbirlerinin yerine kullanılır olmuş, kelimenin köküne bakmaksızın, bütün ittifakı temsil eder olmuştur. Kuman ve Kıpçakların etnik yaratılışının en büyük uzmanı olan Marquart'ın belirttiği gibi: "Seit dem Ende des 12. Jahrhunderts sind die Namen Qypčak, Polowci und Komanen nicht mehr auseinander zu halten." (12. yüzyılın sonundan beri Kıpçak, Polovec ve Kuman adlarını birbirlerinden ayırt etmek imkânsızdır – çn)[13] Farklı adların birbirine karışmalarının en güzel örneği Qipčak ve Quman adlarının açıkça aynı olduğunu idda eden 13. yüzyılda Fransisken gezgin Guillelmus Rubruc'ta bulunacaktır. Rubruc Doğu yolunda Kırım'dan ayrıldıktan sonra, şunları yazmaktadır: "Kıpçak adı verilen Kumanlar bu topraklarda sürülerini otlatıyor, ama Almanlar onlara Valanlar, topraklarına da Valania diyor, İzidoros da Don Nehri'nden Azak Denizi'ne ve Tuna'ya (kadar uzanan bölgeye) Alania adını veriyor. Ve bu topraklar Tuna'dan Don'a, Asya'yla Avrupa'nın sınırına kadar uzanıyor; Tatarlar gibi hızlı at süren bir insan oralara iki ayda varabilir. Bütün bu topraklarda Kıpçaklar ve Kumanlar yaşıyor, Don'dan daha uzağa, on günlük yolda olan Volga'ya kadar olan bölgede de."[14] Ve başka bir yerde: "Ve yolumuza devam etmek için geçtiğimiz, bu iki nehir [Don ve Volga] topraklarda Tatar istilasından önce Kuman Kıpçakları yaşıyordu."[15] 12. yüzyılda ve 13. yüzyılın başlarında Kıpçak-Kuman birliği İrtiş Nehri'nin ortalarından Aşağı Tuna'ya ka-

13 Marquart, Komanen, s. 140. Bkz. s. 78-9.

14 "Latince", (Rubruc, Itinerarium XII.6, in Sin Franc., I, s. 194-5). Cumania için Valania adına başka yerde rastlanmadığından, bunun Rubruc tarafından *Alania* ve *Valania* arasında muhtemel bir bağ kurmak için Almanca etnonim Valwe'den türetildiği düşünülebilir. Bu iki terimin ne dilbilimsel, ne de coğrafi anlamda birbirleriyle en ufak bir ilişkisi vardır. İzidoros Hispalensis'in *Alania* anlatımı için bkz. Etymologiarum libri, *PG* 82, s. 504.

15 'Et inter ista duo flumina [SC. Tanaim et Etiliam] in illis terris per quas transivimus habitabant Comani Capchac, antequam Tartari occuparent eos', (Rubruc, Itinerarium, XIV.3, in Sin. Franc., I, s. 200.

dar uzanan çok büyük bir alana egemendi. Bu geniş topraklarda 1241'deki Moğol istilasına kadar merkezi bir güç tarafından siyasi bir birlik oluşturulmamıştı. Bir Kıpçak ya da Kuman imparatorluğu da yoktu; farklı Kuman topluluklarının başlarında kendi iradelerine göre hareket eden, çevredeki Rus prenslikleri, Balkanlar'da Bizans, Kafkaslar ve Harezm gibi bölgelerin siyasi hayatına müdahale eden bağımsız hükümdarlar ya da hanlar tarafından yönetilen farklı Kuman grupları bulunuyordu.[16] Birbirlerine gevşek bağlarla bağlanmış kabilelerden oluşan bu Kıpçak-Kuman toprağının adı Müslüman tarihçi ve coğrafyacılara göre Deşt-i Kıpçak (Kıpçak stepleri),[17] Ruslar için Zemlja Poloveckaja (Polovci Ülkesi) veya Pole Poloveckoe (Polovci Ovası),[18] Latin kaynaklarında da Cumania'dır.[19] Deşt-i Kıpçak veya Cumania'nın farklı kaynaklar için aynı bölgeyi ifade etmemeleri doğaldı; ancak pars pro toto (bütünü temsil eden parça – çn) Müslüman kaynaklar bölgeden söz ederken Deşt-i Kıpçak'ın doğu bölümlerini, Ruslar ve Batı dünyası ise Kumanya'nın batı taraflarını ima ediyordu. Farklı kaynaklar, bulundukları yere ve çağa bağlı olarak, geniş Kuman topraklarının değişik bölgeleri için kendilerine özgü adlar kullanıyordu. Örneğin Dominiken rahiplerin Kuman misyonları Karpat havzasının doğusuna geçmeye başladıkları 13. yüzyılın başlarında, Kumanya öncelikle bugünün Eflâk ve Moldavya'sı anlamına gelirken, doğu sınırları oldukça belirsizdi.[20] Rusların gözünde Pole Poloveckoe öncelikle Dinyeper ve Volga arasındaki steplerdi.

Kumanya'nın tümüyle tanınması, 1241'deki Moğol istila fırtınasından ve özellikle ünlü Dominiken ve Fransisken gezginlerin yolculuklarının sonrasında gerçekleşti. Bu gezginler Kumanya topraklarının sınırlarını büyük Moğol saldırısının öncesindeki çizdi. 1246'da Plano Carpini tümüyle dümdüz (tota est plana) olan ve içinden dört büyük nehir, Dinyeper, Don, Volga ve Yayik (Ural) geçen bütün Kuman toprağını (totam terram Comanorum) baştan başa geçti.[21] Daha sonra, Kuman hudutlarını eksiksiz tanımlarken, tarifini şu sözlerle bitiriyordu: "Ve belirtilen top-

16 Çeşitli Kuman toplulukları için bkz. Rasovskij, 'Polovcy', III; Predely, 'Polja Poloveckogo', s. 58-77. Kuman-Kıpçak kavimleri için bkz. Golden'in kusursuz Tribes araştırması. Kuman-Rus ilişkileri için bkz Pritsak'ın temel eseri 'Polovcians'.

17 Kıpçaklardan ilk kez y. İ.S. 1030'da (H. 421) Beyhakî tarafından Harezmlerin komşuları olarak söz edilir ve ilk kez Nâsır-ı Hüsrev'in *Divan*'ında rastlanılan Deşt-i Kıpçak ifadesi, İstahrî'nin kullandığı "mefazetü'l-guzziyye" adının yerini alır. Bu bilgiler için bkz. Bartol'd, 'Guzz', Soč. V, s. 535 ve 'Kipčaki', Soč. V, s. 550.

18 Ör. *PSRL*, I, s. 522; II, s. 781, ve passim.

19 Yunan kaynaklarında geçtiği yerler için bkz. *Byz.-turc.*, II, s. 167; Latin kaynaklarında geçtiği yerler için bkz Gombos, Cat., IV, s. 47. *Cumania* için neredeyse bütün veriler 13. yüzyılda doğrulanmıştır..

20 Makkai, *Milkói Püspökség*, s. 19ff.

21 Bkz. Plano Carpini, Ystoria Mongalorum, IX. 13, Sin. Franc., I, s. 107-8.

raklar geniş ve uzun."[22] Dikkat çeken bir nokta, Plano Carpini Kumanya'nın doğu sınırlarını belirtmezken, gezideki yoldaşı Benedictus Polonus'un notlarında doğuda Yayik (Ural) Nehri'nin Kumanya'yı Kangitlerin ülkesinden ayırdığını açıkça yazıyor olmasıdır.[23]

Bu Kangitler kimdir? Durumu açıklıkla anlamamıza yardımcı olan Fransisken gezgin, Guillelmus Rubruc'tur. Itinerarium'da bu halkın Kumanlarla akraba olduğunu öne sürer (Cangle, quedam parentela Comanorum) ve başka bir bölümde de Hazar Denizi'nin kuzeyinde şimdi Tatarların yaşadığı bir çöl olduğunu, "ama daha önceleri burada Qangli (=Kanglı) adı verilen Kumanların yaşadığını" belirtir.[24] Dolayısıyla, adları Moğol döneminden önce de bilinen Qanglilerin[25] Kıpçak-Kumanların yakın akrabası Türk asıllı bir kavim ya da kavimler birliği olması gerekir. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde sıklıkla geçen adları her seferinde Kıpçaklarla birlikte belirtilir (Kanglin Kipça'ut).[26] Plano Carpini Tatarlar tarafından yenilgiye uğratılan toplulukları sıralarken iki grubun adlarını da yan yana kullanır: Kangit, Comani.[27] Bir bütün olarak ele alındığında, Kanglilerin Kıpçak-Kuman birliğinin doğu kavim topluluğu olduğunu ve topraklarının Ural Nehri'nin doğusunda bulunduğunu belirtebiliriz.

Kumanların 1223'te Tatarların elinden ilk yenilgiyi tattıkları Kalka'daki darbeden ve Kıpçak-Kuman birliğinin bir siyasi birim olarak sona erdiği 1241 ölümcül bozgundan sonra, Kıpçak kabileleri kısmen dağıldı, kısmen de yeni Tatar-Moğol fatihlerin egemenliğine girdi. Göçebe kavimler dünyasına bu yeni gelenler kimlerdi? Tatar etnonimi 13. yüzyıldan önce farklı etnik birimleri ifade etmek için kullanılıyordu. Bu etnonime ilk rastladığımız yer, büyük bir olasılıkla Moğol dilini konuşan topluluklar için kullanıldığı Orhun yazıtlarıdır (otuz

22 "Et est terra predicta maxima et longa" (Plano Carpini, Ystoria Mongalorum IX.20, Sin. Franc., I, s. 112).

23 Benedictus Polonus, 8: "In fine Comanie transierunt fluvium cui nomen Iarach [var. Jajach], ubi incipit terra Kangitarum" (Sin. Franc., I, s. 138).

24 "Prius vero erant ibi quidam Comani qui dicebantur Cangle" (Rubruc, *Itinerarium*, XX.7 ve XVIII.4, Sin. Franc., I, s. 218, 211).

25 Bkz Pelliot-Hambis, *Campagnes*, I, s. 43-114. Eski Türkçe bir sözcük var, qanli, "araba" (Clauson, *ED*, s. 638), "bu kavmin araba kullandıkları için mi bu adı aldıkları, yoksa, daha muhtemel göründüğü gibi, batılı bir Türk kavim olan Kanliler arabayı kullanan ilk Türkler olduğu için mi arabalara bu ad verildiği tartışmaya açıktır," diyen Clauson'a hak vermemiz gerekir (*ibid*). Bkz. Clauson, Uygur, s. 147. *Qanli* adının İranlıların Orta ve Aşağı Sirderya bölgesi için kullandıkları ve Kang bölgesini insanları anlamına gelen Kang sözcüğünden gelmesi de mümkündür. (Bkz. Marquart, Komanen, s. 78; ne var ki daha sonra, s. 168-9'da önceki görüşüne değinmeden bu ihtimali reddeder).

26 §§ 262, 270: Kanglin Kipça'ut (*SHM*)/Ligeti, s. 235, 243); § 274 Kanglin Kibça'ud-i (*SHM*/Ligeti, s. 247); § 198: Kanglin-i Kimça'ud-i (*SHM*/Ligeti, s. 163). Başka yerde doğrulanmayan qimçaq biçimi adın ikincil bir şekli olmalıdır.

27 Bkz. Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum* VII.9, Sin Franc., I. s. 90.

tatar, tokuz tatar).[28] Ne var ki Gerdizi'nin[29] Tatarların bir kolu olduklarını belirttiği, İrtiş kıyısındaki Kimekler gibi, Tatar toplulukları içinde bazı batı grupları da Türk kavimleriyle karışmışlardı. Ancak Tatarların çoğunluğu Reşideddin'e göre anayurtları olan Buyir-nur Gölü'nün kıyısındaki Kerülen Nehri'nin yakınlarında kaldılar.[30] Tatar kabileleri Cengiz Han'ın atadan düşmanları oldukları halde, Cengiz Han'ın muzaffer Moğol savaşçılarının daha sonra neden Tatar olarak adlandırıldıkları bugüne kadar açıklanamamış bir tarih bilmecesidir.[31] Plano Carpini'nin ünlü eserinin ilk kelimeleri 13. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Moğol ve Tatar etnonimlerinin, tıpkı Qipçaq ve Quman etnonimleri gibi, tümüyle eşanlamlı sözcükler haline geldiğini açıkça kanıtlamaktadır ("Incipit Ystoria Mongalorum quos nos Tartaros appellamus").[32] Bu nedenle, Balkan bölgesiyle ilgili kaynaklarımızın bir ölçüde yeğledikleri Kuman ve Tatar terimlerine öncelik vermekle birlikte, bu kitap kapsamında bu etnonimleri birbirlerinin yerine kullanmak özgürlüğüne sığınacağız.

Qipçaq, Quman ve Tatar etnonimlerinden nasıl yararlanıldığını gözlemledikten sonra, bu ve benzeri etnonimlerin etnik tarihte hangi ölçüde kullanılabileceğini sorgulayabiliriz. Bunun kısa cevabı, ancak çok sınırlı biçimde, olmalıdır. Herhangi bir göçebe kavim birliği ya da devletinde olduğu gibi, böylesi tanımlamalar da birliğin ya da devletin güçlü, bütünleştirici kavmini veya klanını ima eden siyasi adlardır. Kumanlar ve Tatarlar, yazılı kaynaklarda karşılaşıldığında kökenlerinden bağımsız olarak bir birliğin üyeleridir. Bir kavim ya da kabile siyasi bir birliğin parçası olduğunda, daha önceki kabile adları gözlerimizin önünden kaybolur ve sözleri geçtiği çağdan daha önce var olsalar da, o ana kadar duymadığımız kabile adları birden kaynaklarda beliriverir. Örneğin, Kumanların Balkanlar'daki Bizans topraklarına bir akını, Kuman birliği üyesi bazı kabilelerin bir askerî harekâta katıldığı anlamına gelir. Ne var ki yabancı kaynakların göçebe yağmacıların etnik yapısı konusunda sessiz kaldıkları da üzücü bir gerçektir. Kaynağımızın göçebe saldırgan hakkında daha fazla ayrıntıya girmesi gerçekten ender ve sevindirici bir durumdur. Böylesi talihli bir örneği Reşideddin'in 1236/1237 Tatar savaşını anlatmasıyla yaşarız. Mengü Kağan asi Kıpçakların iki önderini, Baçman ve Kaçir-üküle'yi ele geçirmeyi başarmıştı. Baçman Kıpçak kavminden, Olbirlik kabilesinden, Kaçir-

28 Bkz. Orhun, *ETY*, IV, s. 161, 167, 169. Bkz. Thomsen, *Inscr.*, s. 140.
29 Gerdizi/Martinez, s. 120-121.
30 "Farsça". Reş. /Ali-zade , I/I, s. 159: "Farsça"
31 Tatar etnoniminin kullanımı için bkz. Bartol'd, "Tatar", Soč, V, s. 559-61; Pritsak, "İki göç hareketi", s. 159; Kljaštornyj, "Tatarların İmparatorluğu".
32 Bkz. Plano Carpini, *Ystoria Mongalorum*, Sin. Franc., ı, s. 27.

üküle de As kabilesindendi.[33] Buradan her iki önderin de Kıpçak birliğinden olduğu, ama öncelikle Olbirlik ve As kabilelerine bağlı olduğu anlaşılır. Kıpçak birliğinin içinde yer alan As kabilesi, daha önce de İranlı Alanları birliği olarak ayrı bir siyasi birimdi. Söz konusu Olbirlik ve As önderlerinin Türk mü İranlı mı oldukları hiç kuşkuya yer bırakmayacak biçimde belirlenemese de, adları birincisinin Türk, ötekinin de İranlı olduğunu ima etmektedir. Reşideddin'in sakladığı bu küçük ayrıntı step bölgesinin etnik tarihini yazmanın güçlüğünü kanıtlamaktadır. Yazılı kaynaklar çoğunlukla birliğin önde gelen kabilesinin adını kullandıklarından, yapabileceğimizin en fazlası Kuman ve Tatarların Balkan tarihindeki siyasi etkilerini araştırmak olacaktır. "Kuman" etnonimi ağırlıkla Türk etnik gruplarını kapsıyor olsa da, başka unsurların (Kaçir-üküle örneğinde olduğu gibi İranlı) bu genel tanımın altında saklı kalabilecekleri unutulmamalıdır. Oysa Tatar terimi konusunda durum çok daha karmaşıktır. Tatarlar 1241'de Doğu Avrupa'yı fethettikten sonra, Deşt-i Kıpçak'ın ağırlıkla Türk kökenli olan halkıyla karıştılar. Bu nedenle bu kitapta Tatar etiketi herhangi bir etnik göndermede bulunmadan, sadece siyasi bir terim olarak kullanılacaktır.

Kısaca sözü edilmesi gereken bir başka nokta da etnik isimlerin çeşitli nedenlerle özel isim oldukları gerçeğidir. Çoğu kez etnonimle isim sahibinin arasında dolaysız bir ilişki kurulamaz. Örneğin, 13. yüzyılda Majar adını taşıyan birkaç Moğol prensi tanıyoruz.[34] Bu insanlar adlarını, Magyarlarla (Macarlarla) hiçbir ilişkileri olmamasına rağmen, yeni doğmuş bebeklere yenilgiye uğratılmış kavim ya da halkların etnonimlerini takmayı gerektiren yaygın bir Moğol geleneğine borçluydu. 12. ve 13. yüzyıl Kuman adları içinde Başkord (Başkurt), İmek, Kitan ve Urus örneklerine rastlıyoruz.[35] Kumanlar arasında Kıpçak adı görülmese de,[36]

33 Reş./Ali-zade, ıı/ı, s. 129: "ez cemaat-i Kibçakan ez kavmi Ölberlik ['wlbrlyk] ve Kaçir-üküle [qajr-wkwlh] ez kavm-i Âs har du-ra ba-girift." Aynı Kıpçak kabilesine Dımışki'nin listesinde bozulmuş biçiminde Ölberli ['lbrly] olarak rastlanır (Tiz., ı, s. 539, 541; Dımışki/Mehren, s. 264. Marquart, Komanen'da, s. 157, Bargü olarak; d'Ohsson, Histoire, ı, s. 338, n. 1 Elberli olarak). Slovo o polku Igoreve'de Ol'bery olarak belirtilir (Menges, Vost. èl., s. 122-124; Fasmer, ııı, s. 133). Bu kabile adının ayrıntılı anlatımı için bkz. Golden, "Cumanica", 13, yüzyılda Macaristan'da Kuman özel adı olarak Alpar, Olper için bkz. Rásonyi, 'Anthrop.', s. 135; Rásonyi, 'Kuman özel ad.', s. 79.

34 Macar, Macartay, Macakan gibi Moğol adları için bkz. Ligeti, "Magyar, Başkır kralı", s. 393-394.

35 Bkz. Rásonyi, "Kuman özel ad.", s. 88, 106, 113, 136.

36 En azından 13. ve 14. yüzyıllarda. Ancak Macaristan'da eski Kuman yerleşim bölgeleri olan Kunmadaras ve Karcag'da yaşayan insanlar arasında soy adı olarak Kıpçak etnonimi saklanabilir: Kopcsog ve Kapcsog (Kopçog ve Kapçog okunur). Bkz. Mándoky, Hantos, s. 74, n. 4.

Quman, Qun[37] ve Tatar[38] 38 adları bilindiktir. Tersine, 13. yüzyılda Moğollar arasında Kıpçak[39] ve Tatar[40] adları revaçtayken, Kuman ve Kun etnonimleri kullanılmıyordu. Böylelikle Kuman ve Kıpçak etnonimlerinin coğrafi dağılım özelliklerine (birincisi batıda, öteki doğuda kullanılıyordu) özel isimlerin dağılımında da rastlanabiliyordu.

37 Rus yıllıklarında 6604 (=1096) başlığı altında (bkz. Yukarıdaki n. 6) sözü edilen Kuman adlı kişinin Lavrent'evskaja letopis'te 6611 (=1103) altında Kumana ('e hali) (PSRL, ı, s. 279) ve Ipat'evskaja letopis'te Kunama ('e hali) (PSRL, ıı, s. 255) ile aynı kişi olması muhtemeldir. Ancak, Rasovskij, "Polovcy", ı, s. 11, n. 32, bu Kuman'ın gerçekliğinden kuşkuludur ve Lavrent'evskaya letopis'te (PRSL, ı, 1'inci baskı: San Petersburg, 1842, s. 118-119) kullanılan adın bir türevi olarak göründüğünden, asıl adın Kunam olduğunu düşünür. Kunam adının bir Kuman özel ismi olduğu inandırıcı bir biçimde açıklanamadığı için, Kuman'ın daha kabul edilebilir olduğu kanısındayım. Kun için, yukarıda 9'a bakınız.

38 1333'ten kalma bir Macar beratında: "Tatar filio Vgudey" (Gyárfás, III, s. 476). Baba-oğul iki Kuman'ın da adının Moğol adı olması dikkat çekici. 14. yüzyılın Macar tarih derlemesinin 159. bölümünde Kral II. İstvan'ın (1116-1131) döneminde Kunilerin prensi (dux) olan bir Tatar'dan söz ediliyor (SRH, I, s. 444-445). Bu Tatar, halkının bir kısmıyla Yunan imparatorunun katliamından kaçıp Macar kralına sığındı ("a cede imperatoris cum paucis ad regem fugerat"). II İstvan'a kaçan Kuni halkının etnik kimliği tartışılır. Birçok uzman 1122'deki Berrhoe savaşında Bizans imparatoru İoannes Komnenos tarafından ağır yenilgiye uğratılanların Peçenekler olması gerektiğini düşünür ama bu Kunilerin gerçekten Kumanlar olduğu fikrinin de savunucuları var (ör. Kossányi "Uzok és Kománok," s. 532, n.3; Horváth, "Török int.", s. 269). Kunilerin Peçenekler olduğunu söylemek için güçlü bir neden görmediğim için ikinci fikre katılıyorum. Yine de Berrhoe savaşından kaçanların hem Peçenek hem de Kuman askerlerinden oluşması imkânsız değil. Kapsamlı literatürle birlikte anlatımın tamamı için bkz. "II István", öz. s. 253-254.

39 1.Kipçak, Ögedey'in altıncı oğlu Kadan-oğul'un üçüncü oğlu (Reş./Tahran, ı, s. 631; Reş./Ali-zade, ıı/ı, s. 36; Reş./Blochet, s. 169-173, 189-191).
2. Kipçak, Yesügey Bahadır'ın ikinci oğlu Coçi-Kasar'ın oğlu Moğuldar'ın ilk oğlu Cirgidey'in ilk oğlu (Reş./Tahran, ı, s. 277).
3. Kipçak, Kongkotan kabilesinden Mönglik-İçike'nin ilk torunu. Babası sağ kanadın komutanı, doğancı Kökçüydü; kendisi de Arık-Böke'nin oğlu Melik-Timur'un büyük emiri (emir-i buzurg) idi. (Reş./Tahran, ıı, s. 943; Reş./Blochet, s. 575).
4. Kipçak, İranlı Celayir savaşçısı (Reş./Tahran, ı, s. 70; Reş./Ali-zade, ı/ı, s. 143-144).
5. Kipçaktay, Kilingut-Urna'ut'lardan Kurçin kabilesinin bir üyesi; Horasanlı Kongkotan'ın bir kuzeniydi (Reş./Tahran, ı, s. 172; Reş./Ali-zade, ı/ı, s. 437).

40 Altın Orda'nın ünlü emiri Nogay'ın babası Tatar, Cuci'nin (=Çoçı) yedinci oğlu Buval'ın ilk oğludur (Reş./Blochet, s. 122, 139, 203). Tatar adı Moğol döneminde Uygurlar için de bilindikti. Uygur itikutu Barçuk'un Cengiz Han'a gönderdiği elçilerden biri Tatar'dı (Reş./Ali-zade, ı/ı, s. 339).

İkinci Bölüm
KUMANLAR VE İKİNCİ BULGAR İMPARATORLUĞU

Önceki Gelişmeler ve Kurtuluş Hareketinin Ortaya Çıkışı

12. yüzyılın birinci yarısı Bizans tarihinin son parlak dönemiydi. İlk çöküş belirtileri I. Manuel Komnenos'un iktidarı (1143-1180) sırasında belirdi ve ondan sonra yaşanan hızlı çöküş Konstantinopolis'in Latinlerin eline düşmesine yol açtı. Bizans'ın 12. yüzyılın ikinci yarısındaki bu çöküşü hem iç, hem de dış birçok nedene bağlanabilir. 12. yüzyıl gelip çattığında, Bizans artık bir zamanların rakipsiz dünya gücü değildi. Başta İtalya'dakiler olmak üzere, Batı Avrupa kentlerinin doğup gelişmeleri, Bizans'ın dünya ekonomisi üzerindeki hegemonyasını ciddi biçimde tehdit ediyordu. Bizans üretimi hatırı sayılır bir gerileme yaşadı ve Bizans'ın ekonomik gücü her bakımdan zayıfladı. Komnenosların eski imparatorluk siyasetini yürütmeye çalışmalarına rağmen, Roma İmparatorluğu'nun birliğinin yeniden sağlanması o çağlarda seraptan farksızdı. Yine de, imparatorluk siyaseti ciddi malî kaynak gerektirdiğinden, Komnenos imparatorları halktan para toplamak için hiçbir fırsatı kaçırmadı. Vergiler ve askere almalar her an artarken, hem köylüler hem de kentliler hızla yoksullaştı. Devlet aygıtının yozlaşması halkın durumunu daha da güçleştiriyordu. Giderek daha fazla sayıda paralı asker kullanılması ordunun moraline darbe vuruyordu. Ticarî ve askerî gemilerin gelişmesi ihmal edilince Batılı yabancılar, özellikle de Venedikliler imparatorluğun dış ticaretinde giderek daha fazla söz sahibi oldu. Bir de, feodalleşme sürecinde merkezkaç güçlerin artma eğilimi, merkezî yönetimin zayıflamasına, anarşinin yayılmasına yol açıyordu. Toplumsal gerilimleri denetlemek giderek zorlaşırken, kentlilerin soylulara ve Latin yabancılara

duydukları nefret yaklaşan fırtınanın belirtileriydi. I. Andronikos Komnenos'un kısa iktidarı (1180-1185) gerilemeyi durdurmadı; dahası, tiranvari siyaseti soylu sınıfını bile öfkelendirdi. İmparatorluğun dış politikasında yaşanan fiyaskolar (Macarlar Balkanlar'da hatırı sayılır derecede ilerler, 1185'te Sredec'i ele geçirip yağmalarken, Sırplar bağımsızlıklarına kavuşmaya çalışıyordu) başarısız rejime yeni uyarılar gönderiyordu. Güney İtalya ve Sicilya'daki Normanlar Bizans topraklarında inanılmaz hızla ilerledi, imparatorluğun ikinci büyük kenti Selanik'in 24 Ağustos 1185 günü Normanların eline düşmesi Bizanslılarda büyük şaşkınlık uyandırdı.. Norman fatihler hiçbir engelle karşılaşmadan başkente doğru yürüyüşe geçti. Sarsıcı gelişmelerden telaşa kapılan Konstantinopolis halkı Eylül 1185'te İmparator Andronikos'u tahttan indirdi, onun yerine soylular kendi aralarından bir *basileios* seçti.

Angelos hanedanının tahta çıkan ilk üyesi olan yeni impataror II. İsaakios önemli bir yönetici değildi ama koşullar da başarılı olmasına olanak sağlamayacak gibiydi.[1] Buna rağmen, tahttaki ilk birkaç ayda iki tehlikeli tehdidi savuşturmayı başardı. Birincisi, iç çekişmeler ve salgın hastalıklar yüzünden güçten düşmüş Normanların üzerine Bizans komutanı Aleksios Branas'ı gönderdi. Branas 7 Kasım 1185'te düşman üzerinde kesin bir zafer kazanınca, Normanlar fethedilen toprak ve kentlerin büyük bölümünü boşaltıp terk etmek zorunda kaldılar. İsaakios Angelos'un ikinci başarısı Macar gücünü sakinleştirmekti. Dul olan İsaakios Macar kralı III. Béla'nın genç kızı Margrit ile evlendi. Daha sonra Bizans'ta Maria adını alacak olan Margrit o dönemde on yaşından da küçüktü.[2] Düğünün 1185 sonbaharında yapılmış olması gerekir.[3] Çeyiz olarak başta Braničevo, Niş ve Sredec olmak üzere III. Béla'nın 1185'te ele geçirdiği topraklardan ve kentlerden bazıları İsaakios'a iade edildiyse de Macar kralı Dalmaçya, Bosna ve Srem'i bırakmadı. III. Béla aynı zamanda bağımsızlıklarını kazanmak için Bizans'la savaşan Büyük Župan (Grandük) Stefan Nemanja ve Sırpları desteklemekten vazgeçti. Barışma belirtisi olarak, 1183 seferinde Sredec'ten yağma edilip Macaristan'a, kraliyet kenti Estergon'a götürülen Rila'lı Aziz Yohanna'nın kalıntıları aynı dönemde Sredec'e iade edildi.[4]

Bulgar isyanı, başkaldırı ve düşmanlık yalımlarının yatışmış göründüğü bu nispî sakinlik ortamında patladı ve yirmi yıldan fazla süre Bizans'ın başı-

1 İsaakios Angelos'un daha gerçekçi bir değerlendirmesi için, bkz. Ostrogorsky, Gesch., s. 288 (331-333).

2 Nik. Kon., Hist./van Dieten, ı, s. 368-38ff. (ed. Bonn, s. 481), =Grabler, Abenteuer, s. 171-172 (Stritter, ıı/2, s. 672-674); Georg. Akr. Chron./Heisenberg, ı, s. 18 6-10.

3 Niketas Khoniates'in bu vesileyle ilgili olarak yazdığı Epitalamios ve Stichoi için, bkz. Moravcsik, Árpád-kor, s. 259-264 ve geniş başvuruları.

4 Moravcsik, Árpád-kor, s. 247-248; Bödey, Rilai, Szent Iván.

na sürekli tekrarlanacak dertler açtı. Bulgar özgürlük hareketinin başlangıç tarihi kesin olarak bilinmese de 1185'in sonlarında, ya da 1186 yılının başlarında olması muhtemeldir. Bu olaylardan söz eden birincil Bizans kaynağı Niketas Khoniates'tir. İmparator Basileios II. Bulgaroktonos'un ("Bulgar katili") Bulgarları son kez boyunduruk altına aldığı 1018 tarihinden beri eski Bulgaristan Bizans İmparatorluğu'nun topraklarına katılmış ve halkı Yeni Roma'ya vergi öder olmuştu. 1180'li yıllarda tüm Bizans İmparatorluğu'na egemen olan genel hoşnutsuzluk havasının Bulgarları bağımsızlıkları için ayaklanmaya itmiş olması mantıklıdır. Hareketin önderleri Peter ve Asen adlı iki kardeşti. Çağın tarihçisi ve bazen de gelişmelerin görgü tanığı Niketas Khoniates isyanın başlamasını iki nedene bağlar. Birincisi, Macar kralının kızıyla evlenmeden önce II. İsaakios'un aldığı önlemlerin hoşnutsuzluk duygularına yol açtığı görüşündedir. Düğün masrafını devlet hazinesinden ödeyemeyecek kadar pinti olan imparator halka özel vergi salmıştı.[5] Georgios Akropolites'e göre "Rhomaioi'nin (Rum ilinin – çn) bütün eyaletlerinden koyunlar, domuzlar ve sığırlar toplandı".[6] Niketias Khoniates Ankhialos yakınındaki kasabaların ve Haimos (Balkan) Dağları'ndaki halkın bu fazladan vergiye özellikle öfkelendiklerini biliyordu. "Pintiliği yüzünden [İsaakios] Ankhialos yakınındaki diğer kasabaları da rahatsız ettiğini fark edemedi ve Balkan Dağları'nda yaşayan barbarları kendine ve Rhomaioi'ye karşı savaşa itti. [Bu barbarlara] eskiden Mysialılar (Μυσοί) denirken, şimdi Ulahlar (Βλάχοι) (=Vlah=Vlakh) deniyor".[7] Bu, Khoniates'in başkaldırının başlangıcıyla ilgili olarak verdiği son derecede önemli bir bilgidir. Mysoi ve Blakhoi terimlerinin etnik kapsamı ve Bulgarlarla ilişkilerine gelince, bu konular bu bölümün sonraki sayfalarında tartışılacaktır. Bu noktada, "barbar" ayaklanmasının çıkış yerinin Balkan Dağları olduğunu belirtmek gerekir. Khoniates'in olağanüstü vergiler salarak ayaklanma ruhunu ateşleyen İsaakios'a önemli rol veren iddiası, böylesi anlatılarda sıkça rastlandığı gibi saf ya da tek taraflı görülebilir; yine de Balkan Dağları'nın "barbar" halkının silahlanıp Bizanslı derebeylere başkaldırmak açısından, ağır vergilerin bardağı taşıran son damlalardan biri olduğu inkâr edilemez.

Khoniates'e göre ayaklanmanın öteki nedeni çok daha kişisel bir özellik taşımaktadır. Şöyle yazar:

5 Nik. Chon. Hist./van Dieten, ı, s. 368 (ed. Bonn, s. 481), = Grabler, Abenteuer, s. 171.

6 'ἐτεῦθενὲξ ἁπάσης τῆς Ῥωμαίων ἐπαρχίας πρόβατά τε καὶ χοῖροι καὶ βόες συνήγοντο,' (Georg. Akr. Chron./Heisenberg, ı, s. 18 12-13.

7 'καὶ ἔλαθε δια σμικροπρέπειαν καὶ ἄλλας μέν πόλεις καλαμησάμενος, αἳ κατ' Ἀγχίαλον συνῳκίζοντο, ἑαυτῳ δὲ μάλσ καὶ Ῥωμαίοις ἐκπολεμώσὺς τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος βαρβάρους οἳ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται' , (Nik. Chon. Hist./van Dieten, ı, s. 368 (ed. Bonn, s. 482), = Grabler, Abenteuer, s. 171).

> Ayaklanmanın, bütün halkı [ayaklanmaya] teşvik eden iki önder Petros ve Asan adlı iki kardeşti. Her ikisinin de böyle yapmak için kendilerine özgü nedenleri vardı. Bir keresinde, çadırını Kypsella'ya (İpsala) kuran imparatoru görmeye gittiler. Kendilerini Roma ordusuna yazmasını ve sonuç olarak da –imparator fermanıyla– Haimos'ta makul bir gelir getirecek bir toprak bağışlamasını istediler. Ne var ki istekleri geri çevrildi.[8]

İki kardeş oldukça hoşnutsuzdu, özellikle Asen öfkesini ifade edince İoannes Sebastokrator tarafından yüzünden tokatlanarak cezalandırıldı.[9] Asen'in küçük düşürülmüşlük duygusunu tetikleyen bu olay Bizanslılara karşı nefretinin de kişisel nedenlerinden birisi olmalıdır. Peter ve Asen'in imparatordan istedikleri, Bizans İmparatorluğu'nda oldukça yaygın olan askerî bir arazi (pronoia) idi.[10] Bu arada, ayaklanmanın merkezinin iki kardeşin imparatorun Kypsella'daki (İpsala) sarayına gelmeden önce bulunduğu yer olan Balkan Dağları'nda olduğu açıkça belli olmaktadır.

Halkın genel hoşnutsuzluğu ve müstakbel önderlerin kişisel duyguları bir yana, "Petros ve Asan tarafından yönlendirildikleri maceranın büyüklüğünden gözü korkan Ulahlar cesaretlerini yitirip başkaldırıdan vazgeçtiklerinden,"[11] için için kaynayan ayaklanma hemen ateş alamayacak, bu yüzden iki kardeşin 'çekingen' Ulahları ikna etmek için kullandıkları yöntem hayranlığımızı kazanacaktı: yaptıkları çağdaş siyasetçilerin bile gurur duyacağı, profesyonelce kotarılmış bir kandırmacaydı. Kardeşler şehit Aziz Dimitrios'un onuruna bir kilise yaptırmış, içine de "şeytanın ekisi altına girmiş" insanlar doldurmuştu. Bu insanlara kendilerinden geçmiş gibi yapıp, Tanrı'nın Bulgarları ve Ulahları (Βουλγάρων καὶ Βλάχων) omuzlarındaki boyunduruktan kurtarmak istediğinden söz etme talimatı verilmişti. Anlaşılan, Aziz Dimitrios Selanik'i ve oradaki kilisesini terk etmişti; Rhomaioilerin (Rumların) yanında kalmak istemiyor, Bulgarlarla Ulahların davasını destekliyordu. Bu etkileyici sahneden sonra ikna olan herkes Bizans'a karşı silaha davrandı, kardeşlerden birinin, Peter'in başına altın bir taç geçirildi. Ayaklanma başladı, ancak asiler Haimos'un en güçlü kalesini, Preslav kasabasını ele

8 Nik. Chon. Hist./van Dieten, ı, s. 369 58-64 (ed. Bonn, s. 482), = Grabler, Abenteuer, s. 171-172.

9 Nik. Chon. Hist./van Dieten, ı, s. 369 (ed. Bonn, s. 482), = Grabler, Abenteuer, s. 172. Aynı öykünün daha sonra Robert de Clari tarafından Asen ve Peter'in kardeşi Kaloyan'la ilişkilendirilmiş olması ilginçtir.

10 Genel olarak Bizans pronoia için bkz. Uspenskij, "Pronija"; Mutafčiev, "Vojnişki zemi"; Lemerle, "Recherches"; Ostogorskiy, Pronija. Niketas Khoniates'in History'deki söz konusu pasajın yorumu için, bkz Zlatarski, Ist., ıı, s. 435ff; Malingudis, "Zweit. bulg. Staat.", s. 83-84.

11 'οἱ Βλάχοι ὤκνουν τὰ πρῶτα καὶ ἀπεπήσων προς τήν ἀτόστασιν, εἰς ἣν ἐνήγοντο πρὸς τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ 'Ασάν, τὸ τοῦ πράγματος μέγεθος ὑφορώμενοι', Nik. Chon. Hist./van Dieten, ı, s. 371 15-57 (ed. Bonn, s. 485), = Grabler, Abenteuer, s. 174).

geçirmeyi başaramadı.[12] İmparator II. İsaakios muhtemelen 1186 yazında asilerin üzerine yürüyüp, onları yenilgiye uğrattı.[13] Asiler dağlara çekildi ve ardından İstros'u (Tuna) aşıp, komşu Skythianlara sığındı.[14]

Bu kaçış, ayaklanma tarihinin dönüm noktası oldu. Asen ve Peter'in ayaklanmasının ilk saldırıları Bizans güçlerince ezilmiş, yenilen ordu Tuna Nehri'nin doğu kıyısına, "Skythianlara" sığınmıştı. Tabiî bu unutulmuş etnonim açıkça Kumanları belirtiyordu ve Khoniates Komanoi terimini özellikle kullandığı ender örnekler dışında çalışmalarında Kumanlardan hep "Skythianlar" olarak söz ediyordu. Kumanların tarih sahnesinde belirmeleri, Bizans'a karşı başlatılan Balkan ayaklanmasının yeni bir aşamasını oluşturdu. Kumanların yardımı olmasa, özgürlük hareketinin kısa sürede ezilmesi kesindi. Ne var ki Kumanlar Peter ve Asen'in davetine uydu, Tuna Nehri'ni aşıp Balkan ülkelerine yayıldı.

Bizans, Kuman ve Ulah güçlerinin daha sonraki savaşlarıyla ilgili araştırmamıza devam etmeden önce, en eski Bizans ve Latin kaynakları özgürlük hareketinde (bazen Bulgarları bile görmezden gelerek) Ulahlara ve Kumanlara büyük bir rol verdiğinden, İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun etnik oluşumu gibi karmaşık bir konuya girmemiz gerekecektir.

1185 Yılından Önce Bulgarlar, Kumanlar ve Ulahlar

Kumanların 1186'dan beri özgürlük hareketindeki varlıkları ve etkileri öylesine belirgindir ki, neredeyse herkes Kumanların sürekli desteği olmasa İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kurulamayacağı konusunda hemfikirdir. Ancak söz konusu Bulgarlar ve Ulahlar olunca, onların yeni imparatorluğa katkıları çeşitli yöntemlerle hesaplanmaktadır. İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun etnik karışımı gerek Bulgar, gerekse de Rumen ulusalcı tarihinin gözde temalarındandır. Bazen birbirine taban tabana zıt görüşler ortaya atılmış ve ne yazık ki en önemli Bulgar ve Rumen bilim adamlarınınki (Zlatarski, Mutafčiev, Jorga, Bănescu, vb.) bile dahil olmak üzere, çoğu sav ve kuramlar milliyetçiliğin ve tarafsızlıktan uzak değerlendirmelerin gölgesinde kalmıştır. Bir tarafta Bulgar tarihçilerinden çoğu

12 Nik. Chon. Hist./van Dieten, ı, s. 371(17)-372(49) (ed. Bonn, s. 485-487), = Grabler, Abenteuer, s. 174-175. Malingudis, "Zweit. bulg. Staat.", s. 107-112, şeytana satılmış insanları yirminci yüzyıla kadar Balkanlar'ın çeşitli bölgelerinde görülen bir Ortaçağ Trakya geleneğine (anastenaria) bağlamak için ilginç bir girişimde bulundu.

13 Kronoloji sorunlarını van Dieten'ın Nik. Chon. Hist. dipnotlarındaki kesin tanımlamalarından öğrendim. (Bu notlar konu üzerindeki özel çalışmasının temelini oluşturur: van Dieten, Erläuterungen), ve Malingudis, "Zweit. bulg. Staat.", s. 113-122.

14 Nik. Chon. Hist./van Dieten, ı, s. 373(58-59) (ed. Bonn, s. 487), = Grabler, Abenteuer, s. 175.

Bulgar devletinin yeniden kurulmasında Ulahların etkisini azaltmaya, ya da silmeye çalışırken, öte yanda da çoğu Rumen bilimcileri bu devleti tarihteki birinci, (bazen de ikinci!) Rumen devleti olarak yüceltmek istemişlerdi. Bu kuramların çoğunluğu önyargılı milliyetçi kavramların ötesine geçemedi ve insanlar tarihî verileri tarafgir seçim ve değerlendirmelerden geçirip kendi ulusları için parlak bir geçmiş inşa etmeye çabaladı. Bazı ufak tefek konularda hem Bulgar, hem de Rumen bilim adamlarınca değerli çözümler üretilmiş olsa da, çalışmalarının geniş kapsamı ve üslubu pek kabul edilebilir değildir. Bu gibilerin başlıca yanlışı çağdaş ulus kavramını Ortaçağ'a uyarlamak istemeleridir. Olayların gelişmesinde ikincil, bazen de üçüncül öneme sahip olmasına karşın, milliyete özel bir yer verdiler. Bu nedenle, 1186 ayaklanmasını yargılarken, olayların ardında "ulusal" nedenler aramak eğiliminden kaçınmamız gerekir. Bu ayaklanma öncelikle Bizans'ın iradesine karşı bir başkaldırıydı ve farklı etnik grupların bu ayaklanmaya katılmış olmalarının sadece ikinci derecede önemi vardı. Ayaklanmanın başlıca amacı, eski Bulgar topraklarında Bizans devletinin gücüne karşı durabilecek yeni bir devlet kurmak ya da eskisini canlandırmaktı. Kimse Ulahların ya da Bulgarların "ulusal" devletinden söz etmiyordu. Böylesi bir iddia o dönemin düşünce tarzına tümüyle yabancıydı. Hiçbir çağdaş ulus geçmişe el koyup tekeline alamayacağına göre, İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun çağdaş Bulgar ve Rumen uluslarının ortak geçmişlerine ve ulusal miraslarına ait olması gerekir. Bulgar ve Rumen tarihçileri, Marksizm maskesi altında bile bazen eski, bazen yeni milliyetçi görüşleri desteklemeyi sürdürdüler; milliyetçiliğin ağır mirasını bir kenara bırakmak ve çağdaş ulusal bilinç biçimleri kabul etmek onlardan sonra gelenlerin görevi olmalıdır.[15] Şimdi bizim yapacağımız, etnonimlerin o dönemdeki kullanımını araştırmak ve bu çok tartışılan soruna kabul edilir bir çözüm bulmaktır.

O dönem kaynaklarının en büyük çelişkisi ve çağdaş bilim adamları için en büyük sorunu oluşturan durum, eski Bulgar topraklarında Bizans'a karşı ayaklananlara çoğunlukla Ulah (Yunanca Βλάχοι, Latince Blaci) ve devletlerine, yeni "Bulgaristan'a" basitçe Blachia ya da Blakia denmesidir. Bu yüzden sorunu çözmedeki anahtar "Ulah" teriminin yorumlanması olacaktır. Herkesin bildiği gibi, Ulahlar Balkan Yarımadası'nın çeşitli yerlerine dağılmış, Romalılaştırılmış çobanlardı ve Trakya'da, Makedonya'da, Tesalya'da ve Moesiya'da yaşarlardı. Balkanlar'daki Ulah nüfusunun etnik alt kimliğinin Trakyalılık olduğu şüphe götürmez. Ulahlar beşinci yüzyıldan itibaren, Slavların Balkanlar'da görülmeleriyle birlikte yoğun değişikliklerden geçtiler: Rumen dilinde güney Slavcadan

15 Bulgar ve Rumen tarihlerindeki İkinci Bulgar İmparatorluğu konusundaki değerlendirmelerinin tarafsız ve güzel bir özeti için, bkz. Malingudis, "Zweit. bulg. Staat.", s. 123-129.

ödünç alınan sözcüklerin sayısı bunun kanıtıdır. Bizzat "Ulah" sözcüğü de Slav kökenlidir, (Bulg., Sırp. *Vlah*; Sloven. *lah*; Çek, Slovak *vach*; Leh. *woch*; Rus. Волох) ve Cermen dillerinden alınma, "Kelt, yabancı, Roman dilleri konuşan birisi" anlamında bir sözcüktür. [16] Böylelikle bölgeye göçen Slavlar neo-Latince bir dil konuşan Balkan çobanlarına "Ulah" adını taktı. Uzunca bir süreden sonra, "Ulah" terimi, başka Slav unsurlarla karışmış olabilmelerine rağmen, Balkanlar'da, çoğunlukla bir Roman dili konuşan göçebe çobanlarla eşanlamlı oldu.[17] Balkanlar'daki Ulah etnik kimliğinin belirlenmesi 10. yüzyılda, ilk kez yazılı bir metinde görülmeleriyle tamamlandı.[18] Ulahlar 976-1105 yılları arasında Balkanlar'ın hemen her köşesine dağılmıştı ve en kalabalık bölgeleri Bizanslıların Bulgar thema'sının güneybatı bölümü (Grammos Dağı, Nereçka Vadisi, Bistra ve Şar Dağları); Hellas thema'sının kuzey bölümü (Salambrias Vadisi, Pindos ve Zygos Dağları); Meriç Nehri vadisiyle Balkan Dağları'ydı.[19]

Bu aşamada, Bizans kaynakları içinde Ulah-Bulgar-Kuman ilişkilerine doğrudan erişebilmiş bazı metinlere bir göz atmak mantıklı görünmektedir. II. Basileios 1020'de Ohri başpiskoposluğunu Bulgar kilisesinin yasal mirasçısı ilan eden üç berat (σιγίλλα) hazırlattı. Ohri'ye bağlı piskoposlukları sıralayan imparator Ohri başpiskoposuna "bütün piskoposluklardan, Bulgaristan'da yaşayan Ulahlardan ve Bulgaristan sınırları içinde, Vardar yakınlarındaki Türklerden kilise vergilerini toplama yetkisi (τὸ κανονικόν) de verdi. "Ona saygı göstermeli, ona değer vermeli ve sözlerine itaat" etmeliydi[20] Bu Ulahlar için daha kesin bir yer belirlemek imkânsız olsa da, bu metinden çıkarılan en önemli bilgi, eski Bulgaristan topraklarının hemen her bölgesinde gezindikleri için Ulahların belirli bir piskoposluğa değil, Ohri Başpiskoposluğu'na bağlı olduklarıdır .[21] Anna Komnena *Aleksias*'ında İmparator I. Aleksios Komnenos'un 1091 yılında Kayzer Nikeforos Melissenos'a "Bulgarlar arasından ve göçebe hayatı sürenlerden (bunlara halk arasında Ulahlar denir) olabildiğince çok kişiyi askere almasını" buyurur.[22] 11.

16 Fasmer, ı, s. 345.

17 Örneğin, Anna Komnena'nın *Aleksias*'ı Ulahlardan Balkanlar'ın göçebe çobanları olarak söz eder (bkz. 22 numaralı dipnot).

18 Bizans kaynaklarında 976 ve 1105 yılları arasında Ulahlardan söz edilen yedi yer için, bkz. Gyóni, Paristrion, s. 105-106.

19 Bkz Gyóni, Kékaumenos, s. 33.

20 'Λαμβάνειν τὸ κανονικὸν αὐτῶν πάντων τῶν ἀνὰ πᾶσαν Βουλγαρίαν Βλάχων καὶ τῶν περὶ τὸν Βαρδάρειον Τουρκῶν ὅσοι ἐντὸς Βουλγαρικῶν ὅρων εἰσὶ, τιμᾶν δε αὐτὸν καὶ σέβεσθαι μεγάλως καὶ ἀκούειν τοῦ λόγου αὐτοῦ' (Gelzer, BZ 2, 1893, s. 46 ve Dölger, Regesten, ı, s. 104, no. 807). Vardar Türkleri için bkz. Laurent, "Bardariōtōn".

21 Bkz. Gyóni, Kékaumenos, s. 35.

22 'Νεολέκτους καταλέγων, ὁπόσοι τε ἐκ Βουλγάρων καὶ ὁπόσοι τόν νομάδα βίον εἵλοντο (Βλάχους τούτους ἡ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος)' (Anna Komn. Alex./Reiffersch., ıı, s. 8 (11-13)).

yüzyılda "Ulah" sözcüğünün birincil karşılığının "Balkanlar'ın göçmen çobanı" olduğunu kanıtlaması bakımından, Anna Komnena'nın bu açıklaması çok önemlidir. Çağdaşlarının gözünde asıl belirgin özelliği, başlangıçta Latince konuşan bu grubun uğraşıları ve hayat biçimleri olmuştu. Yine de, Ulahların içinde Slav kökenli bir dil konuşan önemli gruplar bulunmadığı kanısındayım. Olsa olsa, bu Ulah çobanlarının çiftdilli olduklarını, kendi Roman anadilleri yanında bir de güney Slav lehçesi konuştuklarını düşünebiliriz. Askere alınanların toplanma yeri Meriç Nehri'nin ağzındaki Ainos'ta (Enez) olduğundan, metinde sözü edilenlerin Meriç Nehri'yle Balkan Dağları arasındaki Ulahlar olduğunu varsayabiliriz.

Bizans imparatoriçesinin eserinden yapılan bu alıntıdan çıkarılabilecek ikinci önemli bilgi, Bulgar ve Ulahların birbirlerinin yakınında, yan yana yaşadıklarıdır. Bulgarlarla Ulahların birlikte yaşadıklarını ya da işbirliğine dayanan bir ilişki içinde bulunduklarını doğrulayan başka verileri Kekaumenos'un *Strategikon*'unda buluyoruz. Bu eserde 1066 yılında, imparatorluğun Hellas thema'sında Tesalya'da çıkan yerel bir ayaklanmanın etraflı anlatımı bulunur. Ayaklanmanın merkezi Rumların, Ulahların ve Bulgarların devlete karşı bir harekete girişmeye kalktıkları Larissa (Yenişehir) idi ve isyanın elebaşları Ulahları da tahrik edenler Larissalı Rumlardı.[23] Ulah ve Bulgarlardan genellikle ayaklanmaya katılanlar olarak, birlikte söz edilmektedir.[24] Beriboos adlı bir Ulah'ın evinde bir toplantı yapılmış olması, bu gruplar arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir.[25] Tarihte bilinen ilk Ulah olan bu kişinin adı Slav kökenli Berivoj'dan türetilmiştir.

Ulahlarla Kumanlardan ilk kez 1095'te söz edilmektedir. I. Aleksios Komnenos Balkan Dağları'nın doğu eteklerinde, Ankhialos'ta ordugâhını kurmuşken Pudilos adlı bir Ulah önderi gelip Kumanların Tuna'yı geçtiklerini bildirir (διὰ τοῦ Δανούβεως).[26] Ne var ki çok geçmeden Ulahlar Kumanlara da yardım edecek, Bizanslıların nöbetçi dikmedikleri dağ geçitlerini göstereceklerdir.[27] Anna Komnena'nın eserinde anlatılan bu öykü, 11. yüzyılın sonunda Bizans-Ulah-Kuman ilişkileri konusunda iki önemli bilgi içermektedir. Bunlardan birincisi, Bizans egemenliğinde bulunan Ulahların derebeylerine karşı gelmek için hiçbir fırsatı kaçırmadıklarıdır. Böylelikle, Asen ve Peter'in ayaklanmasına yüz yıl bile kalmadan, Ulahlar imparatorluğun düşmanları gibi hareket etmişlerdi. İkincisi

23 Malingoudis, "Zweit. bulg. Staat.", s. 62-63, Gyóni'den (Kékaumenos, passim) sonra bazı araştırmacıların bu girişimde bir Ulah ve Bulgar "ulusal" özellikleri taşıdığı varsayımlarını reddederken haklıdır.

24 'εἰς τὴν οἰκίαν Βεριβόου τοῦ Βλάχου' (Kekaum. Strat./Wassil.-Jern., s. 69 (9-10), 70 (3-4)).

25 Οἵ τε Βλάχοι καὶ οἱ Βούλγαροι', (Kekaum. Strat./Wassil.-Jern., s. 68(16)).

26 Anna Komn. Alex./Reiffersch., II, s. 61(29-31.))

27 Anna Komn. Alex./Reiffersch., II, s. 62(28-29.))

Bizanslıların göçebe düşmanları olan Kumanlara, kuzeyden saldırırken yardımda bulunmuşlardı.

Yukarıda incelenen tarihî alıntılar 1185 özgürlük hareketinden önce Bulgarlar, Ulahlar ve Kumanların neden Bizans'ın ortak düşmanı olduklarına dair kusursuz bir açıklama niteliğindedir. 1185-1186 gelişmelerinde rol alan bütün önemli aktörlerin yüz yıl öncesinden sahnede bulunduklarını görmek ilginçtir; Bulgarlar ve Ulahlar Bizans İmparatorluğu'nun boyunduruğu altında, ayaklanma için uygun zamanın gelmesini bekliyordu. Göçebe olan Ulahların, ayaklanma düzenleme konusunda Bulgarlardan çok daha etkin oldukları anlaşılmaktadır. Nihayet, İmparator I. Manuel Komnenos'un ölümüne (1180) kadar, Ulahlar ve Bulgarlar güçlü Bizans İmparatorluğu'na karşı çıkacak durumda değillerdi. Bulgarlar, Ulahlar ve Kumanların 11. yüzyılın sonlarında Bizans karşısına birlikte çıkmaya hazır olduklarını, Bulgar-Ulah-Kuman işbirliğinin 1185-1186 olaylarından önce önemli bir başarı elde edememesinin tek nedeninin imparatorluğun askerî gücü olduğunu söyleyebiliriz. Ne var ki imparatorluğun düzeni gevşemeye başlar başlamaz, Bulgar-Ulah-Kuman koalisyonu Bizans'a karşı mücadelesinin sonunu görebilmeye başlayan bir gerçeğe dönüştü. Bu birlikte her taraf ortak davaya özel bir katkı sağladı. Bulgarlar hareketin ideolojisini sağladı: Bizans ile savaşmanın amacı bir zamanların güçlü Bulgar İmparatorluğu'nu kendi yönetimi ve dinî düzeniyle yeniden kurmaktı. Büyük bir yoksulluk içinde yaşayan, sömürülmüş insanlar için eski siyasi güçlerinin, uzun zaman önce kaybolmuş etkin ya da edilgen kahramanlıkların anısı son derecede çekici görünebilir. Mevsimsel göçe dayalı çobanlık yapan, yani özel bir göçebe yaşam tarzı süren Ulahlar inisiyatifi ele almak ve harekete önderlik etmek için biçilmiş kaftandı. Böylelikle Ulahlar başlangıç enerjisini ve devinimini sağladılar. Nihayet, Kumanların savaşma potansiyeli olmasa, Bizans İmparatorluğu karşısında hiçbir direniş sürekli bir başarıya ulaşamazdı. Böylelikle Kumanlar silah ve savaşçı sağladılar. Bizans karşıtı ittifakın bütün bu unsurların katkısı yadsınamaz, ancak gerektiği gibi incelenmek zorundadır.[28] Aşağıda bu araştırma yönünü izlemeyi sürdüreceğim.

28 Bizans tarihi konulu monografisinde olayların benzer bir değerlendirmesini sunan ünlü Rus Bizantologu A. Vasiliev idi: "Özgürlük hareketini başlatanlar Eflâklılar olsa da, Bulgarların bu harekette onunla birlikte etkin rol oynadıkları kuşkusuz, yeni krallığın iç örgütlenmesine büyük katkı sağlamış olmaları da muhtemeldir. Kumanlar da harekete katıldılar. Yeni Bulgar krallığı etnolojik açıdan bir Eflâk-Bulgar-Kuman devletiydi ve hanedanı, eğer Niketas Khoniates'in yazdıkları benimsenecekse, Eflâklıydı" (Vasiliev, Hist. Byz., ıı, s. 442). Bănescu da "İkinci Bulgar imparatorluğu Balkan Rumenlerinin etkin enerjisi ve eski Bulgar emperyalist geleneklerine göre kuruldu," ve "Devlet Asénidler tarafından her iki halk için kuruldu: eski bir tarihî geleneği yeniden canlandırdığı ve Bizans karşısında yeniden rakip devleti temsil ettiği için adına 'Bulgar İmparatorluğu' denildi," derken haklıdır. (Bănescu, Sec. emp. bulg., s. 93, 25). Ne var ki Bănescu 1186 sonrası gelişmelerde çok önemli bir rol oynayan Kumanları tümüyle unutmuş gözükmek-

İkinci Bulgar İmparatorluğu Kaynaklarında Etnik İsimler ve Etnik Gerçeklikler

Artık başlangıç noktamıza, yani özgürlük hareketini anlatan Yunan ve Latin kaynaklarının sadece Ulahlardan söz etmesine, Bulgarların adını andıkları ender durumlarda bile onlara çok önemsiz, ikinci derecede roller biçmesine geri dönebiliriz. Burada özellikle bir Bizans (Nik. Chon. Hist.) ve üç Latin (Ansbert, Robert de Clari ve Villehardouin) mercek altına yatırılacaktır.

Niketas Khoniates eserinde Βλαχοι (Vlahu) etnonimini onlarca kez kullanırken, Βούλγαροι (Bulgaru) terimine sadece birkaç kez başvurur.[29] Bizans tarihî eserlerinde tutarlı ve evrensel bir etnonim sistemi kullanılmadığı bilinmektedir: aynı eserde bir etnonim çeşitli halkları ifade edebilir, bir halk çeşitli etnonimlerle tanımlanabilirdi. Örneğin Niketas Khoniates öncelikle çağdaş göçebeleri, Kumanları tanımlamak için kullandığı eski Σκύθαι etnonimini bazen Peçenekler için de uygun görüyordu.[30] Kumanlar aynı zamanda herkesçe bilinen ve kendi kendilerine taktıkları Κούμανοι adıyla da anılabiliyorlardı.[31] Bulgaristanlılar konusunda, kendi kendilerine taktıkları Βούλγαροι (Bulgaru) dışında en çok kullanılan ad, eski Bulgaristan'ın, yani Mysia'nın eski halkıyla özdeşleştirildiklerinden, Μυσοί (Misoi) idi.[32] Niketas Khoniates eserinde bu etnonimlerden hepsini kullanır (Σκύθαι, Κούμανοι; Βλάχοι, Βούλγαροι, Μυσοί). Daha önce gördüğümüz gibi, ilk iki etnonimi kullanma biçimi muğlak değildir. Şimdi aydınlatılması gereken diğer üçünün kullanımıdır. Khoniates'in eserindeki Mysoi terimi Mysia, yani Bulgaristan sakinlerinden başka bir şey ifade etmez. Khoniates bu eski terimi kullanırken,[33] terimin etnik içeriğine bakmaksızın eski Bulgaristan halkını kastetmektedir. Böylesi eski etnonimlere sahte-etnonim adını vereceğim. Oysa yazarın böylesi bir sahte-etnonimin çağdaş anlamını belirtmek istediği özel durumlarda, eski etnonim somut bir etnik anlam kazanır. Örnekler

tedir. Bănescu'nun bazen Bulgar karşıtlarından daha açık görüşlü göründüğü gerçeği Rumen milliyetçiliğinin "daha ılımlı" özelliği konusunda spekülasyonlara izin vermemelidir. Ulahlar gerçekten orada bulundukları ve Bulgar tarihçilerinin sıkça denemeye kalktıkları gibi tarihten basitçe silinemeyecekleri için Rumen bilim adamları özellikle bu konuda gerçeğe daha yakındır. Başka örneklerde Bănescu da kendini Rumen milliyetçiliğinin içi boş ve tumturaklı söylemlerine kaptırmış görünmektedir.

29 Nik. Chon. Hist./van Dieten, I, s. 371(23), 374(86), 465(24), 643(30), (ed. Bonn, s. 485(15), 489(3), 612(22), 849(11)).

30 Bkz. Nik. Chon. Hist./van Dieten, II, s. 79'daki Dizin.

31 Nik. Chon. Hist./van Dieten, I, s. 428(64), 522(25), 523(35,39,40) (ed. Bonn, s. 561(8), 691(14), 692(3,7,17)).

32 Bizans kaynaklarında Βούλγαροι ϖε Μυσοί terimlerinin geçtiği yerler, bkz. Byz.-turc., II, s. 100-106, 207-209.

33 Örn. Nik. Chon. Hist./van Dieten, I, s. 371(13), 394(18), 399(43).

Zonaras'tan: Yunanca.[34] Mysoi'nin çağdaş anlamını açıklamak gerekince çoğu Bizans kaynağı bu terimi Bulgarlar için kullansa da, aynı sözcüğün Peçenekler, ya da Macarlar(!) anlamına geldiği örnekler de vardır.[35] Khoniates'in metnine daha yakından bakarsak, somut etnik anlamda konuşurken Mysoi ile ne demek istediği açıktır. Haimos'taki barbarların "eskiden Mysoi olarak adlandırıldıklarını, şimdi de Blakhoi olarak bilindiklerini" anlatır.[36] Böylelikle, Ulahlar eskiden Bulgaristan, ondan da önce Mysia olan topraklarda yaşadıkları için, Khoniates'in Ulahları Mysoi'ler ile özdeşleştirdiği bellidir. Khoniates daha sonra "Mysoi ve Bulgaroi'lerin gücünden" söz ederken de kullanımında tutarlıdır.[37] Eğer Mysoiler Ulahlar ise, o zaman bu tanımın Bulgaristan'daki başlıca iki etnik birim olan Ulahları ve Bulgarları kastetmesi gerekir. Bu varsayımın bir doğrulamasını, aslında Niketas Khoniates de dahil, daha önceki kitapların derlemesi olan Theodoros Skutariotes (Üsküdarlı Theodoros) ve Efraim'in tarihi eserlerinde buluruz: "Haimos barbarlarının eski adı Mysoi idi ve şimdi onlara Blakhoi veya Bulgaroi deniliyor."[38] Khoniates'in bu sonradan yayıncıları böylelikle onun yorumunu, hem Ulahlara, hem de Bulgarlara Mysoi dendiğini doğruluyorlar. Khoniates'in yazılarında eski Mysoi etnoniminin anlamının oldukça gevşek olduğunun, hem Bulgarları, hem de Ulahları içerebileceğinin bizzat farkında olduğunu gösteren bir bölüm vardır. Aziz Dimitrios adına bir kilise yapılmasını anlatırken, önce Mysoi'lerin Peter ve Asen'in önderliğinde olduklarını söylüyor. Ulahlar (Blakhoi) –diye Mysoi adını Blakhoi'ye çevirerek devam ediyor Khoniates– iki kardeşin ayaklanmasına katılmakta isteksizdi. Ardından kardeşler bir kilise inşa ettirip, içine insanlara Tanrı'nın Bulgar ve Ulah haklarını özgürlüğe kavuşturmaktan mutlu olacağını söylemekle görevli meczuplarla doldurdu.[39] Bu bölüm hem Bulgarların, hem de Ulahların özgürlük hareketine katıldıklarını kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıkça ortaya koymaktadır. Cevap verilmesi gereken tek bir soru kalmıştır: Khoniates Bulgarların varlığından da haberdar olmasına rağmen, 12. yüzyılın sonunda Bulgaristan'daki gelişmelerden söz ederken neden neredeyse hep "Ulah" terimini kullanmıştı? Sorunun cevabı çok basit: Ayak-

34 Byz.-turc., s. 207-208 ve başka örnekler.

35 Bütün örnekler için, bkz. yukarıdaki 32 numaralı dipnot.

36 Bkz. 7 numaralı dipnot.

37 'Καὶ τὴν τῶν Μυσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν', (Nik. Chon. Hist./van Dieten, ı, s. 374(86-87); ed. Bonn, s. 489(9).)

38 'Οἵ Μυσοὶ μὲν ὠνομάζοντο πρότερον, Βλάχοι δὲ νῦν καὶ Βούλγαροι', (Theod. Skut. Syn./sathas, s. 370(18-19) ve Efraim/Becker-Mai, s. 237(63)).

39 'Τῶν δὲ Μυσῶν ... οἱ Βλάχοι ... τοῦ τῶν Βουλγάρων καὶ Βλάχων γένους', (Nik. Chon Hist./ van Dieten I, s. 371 (13, 15, 23) Bulgarlardan ve Ulahlardan iki ayrı halk (γένος) olarak söz edildiğini görmek önemlidir. Nik Chon. γένος ve ἐθνος terimlerini fark gözetmeden kullanır; bkz. Malingudis, "Zweit. bulg. Staat.", s. 74-75, n. 67.

lanmayı başlatanlar Ulahlardı ve hareketin önderleri de onlardandı; bu yüzden hareket öncelikle Ulahlarla özdeşleştirildi.[40] Daha sonra, özellikle de üç kardeşin ölümünün (Kaloyan 1207'de öldü) ardından, yeni devlet kendini Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun doğrudan mirasçısı olarak görmesiyle birlikte, hareketin başlangıç özelliği giderek kayboldu. Bulgar özelliği Ulah başlangıçlarına üstün geldi. Khoniates'in tersine, olayların çağdaşı olmayan Georgios Akropolites'in (d. 1217) özgürlük hareketini bir Bulgar girişimi olarak tanımlayıp, eserinde Ulahlardan hiç söz etmemesinin nedeni de, budur.[41] Ancak Akropolites'in "Ulah" terimini bilerek sildiğini düşünmemeliyiz. İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun ilk on, ya da yirmi yılından sonra Ulah başlangıçları önemini yitirmiş; Ulah halkının kendine özgü bir "ulusal" bilinci olmadığından, Ulah hiyerarşisi de kendi iradesiyle Bulgarlarla birleşmişti. Dönemin temel ideolojisi olan Doğu Hıristiyanlığı Bulgarlar ve Ulahlar da dahil, Balkanlar'daki bütün etnik grupları birbirine bağlıyordu.

Ulahlar ve Bulgarlar arasında tek ayırım yapan, olayların Bizanslı çağdaşı Khoniates değildi. Batılı görgü tanıkları da aynı ayırımı yapmakla birlikte, tıpkı Khoniates gibi Ulahları yeğlerler. 1189-1190 yıllarında İmparator I. Friedrich'in ordusunda Üçüncü Haçlı Seferi'ne katılan Ansbert, "Kalopetrus adlı bir Ulah'tan, kardeşi Asen ve adamlarından" söz eder.[42] Bir başka yerde Peter'i "Ulahların Efendisi, Kalopetrus" olarak anar.[43] Burada, bazen Bulgarlar ve Ulahlar arasında bir ayırım yaptığını belirtmemiz gerekir (örneğin, "Greculos Bulgares Seruigios

40 Mutafčiev ve Zlatarski'nin de deneyip başaramadıkları gibi, "Ulah" teriminin bazen Bulgar anlamına da geldiğini kanıtlamak imkânsızdır. Bulgar bilim adamlarının desteklediği bu duruştan etkilenen birçok ünlü tarihçiden birisi olan Ostrogorsky, Bizans tarihinde şöyle der: "Çağdaş Bulgar araştırmacılara şu açıdan katılırım (karşılaştır: özellikle P. Mutafčiev, Proizchodutu na Asenevci, Maked. Pregled 4, 1928 ve Zlatarski, *İstorija* II. 416 vd): Ulahların rolü fazla büyütülmemelidir, zira o zamanlar Bulgarlar da Ulah olarak adlandırılıyordu. (Ostrogorsky, *Gesch*, s. 287, n. 3)." Bu görüşünü eserinin üçüncü baskısında savundu: "O zamanlar eski Mösien ya da Paristrion themasında yaşayan halk Ulahlar olarak adlandırılıyordu –bu yalnızca etnik bir niteleme değildi, çobanlık yapan boylara da topluca bu isim verilmişti– Bulgar deyince anlaşılansa öncelikle Bulgaristan yani Makedonya'nın sakinleriydi" (s. 334, n. 5) Bulgar ve Ulahların birbirleriyle hiçbir zaman karıştırılmadıkları konusundaki görüşlerimi burada tekrarlamanın yararsız olduğu görüşündeyim. Bulgarların Ulah olarak tanımlandıkları tek bir örnek bile bulamıyorum. Eğer Zlatarski ve yandaşları Nik. Chon., Hist., Bulgarların bazen görmezden gelindikleri ve sadece Ulahlardan söz edildiği düşüncesinde iseler, haklıdırlar. Ne var ki bu gerçek bize Ulahların Bulgarlarla aynı oldukları varsayımında bulunmaya izin vermez; tersine, Ulahların rolünün öylesine önemli olduğu için, bazen sadece onlardan söz edildiğini gösterir. Dahası, başlangıçta karmaşık görünse de, Bizans'ta etnonim kullanımı katı kurallara uymaktaydı. Çağdaş bir halk birkaç eski etnonimle yaftalanırken, tek bir eski etnonim birden fazla çağdaş halk için de kullanılabilirdi. Örneğin, Macarlara Getai, Dakes, Mysoi, Skythai, Sauromatai, Turkoi, vb. gibi adlar takılırken Persai etnonimi Selçuklular, Osmanlılar ve Tatarlar için kullanılıyordu. Ancak bu kaynaklar kendi çağdaşları halkları karıştırmıyorlardı.

41 Bkz. Georg. Akr. Chrón./Heisenberg, ı, dizin..

42 'quidam Kalopetrus Flachus AC frater eius Assanius cum subditis Flachis', (Ansbert/Chroust, s. 33(4-5)).

43 'Kalopetrus Blachorum domnus', (Ansbert/Chroust, s. 69(24).)

Flachos").[44] Bir de aynı haçlı seferinin başka bir görgü tanığı raporunda, anonim Historia peregrinorum'da Ulah teriminin tam anlamını belirlememizi sağlayan bir bölüm vardır: "Kardeşi Assanius ile birlikte Ulah halklarını yöneten Kalopetrus ..."[45] Populi Blacorum, yani "Ulah halkları" deyimi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, Blaci sözcüğünün belirsizlik taşıdığını, sadece bir Roman dili konuşan Ulahları değil, Slav kökenli Bulgarlar gibi başka etnik unsurları da kapsadığı anlamına gelebilir. İkinci yorum, Ulahların İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun etnik karışımındaki üstün siyasi güç oldukları anlamıdır; Bulgarlar ve Kumanlar gibi diğer halklar, Ulahlara tabidir. Her ne olursa olsun, bütün bu veriler Ulahların 12. yüzyılın sonunda Bulgaristan'da önemli rol oynadıkları görüşümüzü destekler gibidir ve Ulah teriminin sıkça karşımıza çıkması da bu sözcüğü Bulgar terimi yerine kullanma alışkanlığıyla açıklanamaz.

Dördüncü Haçlı Seferi'ne ve 1204'te Bizans'ın alınışına bizzat katılan Geoffroi Villehardouin de Bulgarları Ulahlardan ayırmaktadır. Johannis adını verdiği Kaloyan'ın 1207'de Kumanlardan (Comains), Ulahlardan ve Bulgarlardan ("Blacs et Bougres") oluşan güçlü bir ordu kurduğunu belirtir.[46] Diğer tarafta Kaloyan'dan "rois de Blaquie et de Bougrie" diye söz eder ve onun Ulah olduğunu belirtir ("Johanis si ere uns Blas").[47] Papa III. İnnocentus'un yazdığı mektupta Bulgar hükümdarı Kaloyan'a "rex Bulgarorum et Blacorum" diye hitap etmesi de ilginçtir."[48]

12. yüzyılın son yirmi yılında Balkanlar'da yaşanan gelişmelerin ilginç bir yankısı vardır. *Gesta Ungaronum*'u 1200 yılı dolaylarında yazmış olması gereken Macar Anonymous (Anonim) birinci sınıf bir tarih kaynağı olmaktan uzaktır; kendi dönemindeki kişileri, olay ve düşünceleri üç yüzyıl önceki bir döneme yansıtarak, Macar "Landnahme'sinin" (9. yüzyılın sonunda Karpat havzasının fethi) tarihini yazmaya girişir.[49] Eseri anakronizmlerle (tarih tutarsızlıklarıyla) dolu olmasına karşın, yazarın çağına ışık tuttuğu için, bazen oldukça bilgilendiricidir. Örneğin, Anonymous Glad adında hayali bir kişiyi toprağın Macarlar tarafından fethedildiği çağa gönderir. Bu Glad Vidin (Budin) yöneticisidir ("quidam dux nomine Glad de Bundyn [doğrusu Budyn]"[50] ve ülkesi (terra) Maros

44 Ansbert/Chroust, s. 28(5).
45 'Kalopetrus qui cum Assanio fratre suo dominabatur populis Blacorum', (Hist. peregr./Chroust, s. 149(13-14).)
46 'Johannis s'ere porchaciez de grant ost de Comains qui venoient à lui; et porchaça ses os de Blacs et de Bougres, si granz com il onques pot', (Villehardouin/Pauphilet, s. 193).
47 Villehardouin/Pauphilet, s. 136.
48 Migne, PL CCXV, cols, 277, 287, 290, 293.
49 Anonymous ve eserlerinin araştırması tarihi ve başka bibliyografya başvuruları için, bkz. Csapodi, Anonymus.
50 Anonymous, Gesta, § 11, SRH, ı, s. 49(1).

Nehri'nden güneye, Tuna'ya doğru uzanır.[51] Bu Glad yanında Kuman yardımcı kuvvetleriyle Macarlara karşı savaşır ve Macarlar Temes Nehri'ni geçmek istediklerinde, onları, "Kumanların, Bulgarların ve Ulahların yardımıyla, piyade ve atlılardan oluşan kalabalık bir orduyla" karşıladı.[52] Bu gelişmeler Bulgaristan'da başrollerinde Kumanların, Bulgarların ve Ulahların bulunduğu çağdaş olayları belli belirsiz hatırlatmaktadır.

12. ve 13. Yüzyıllarda Bulgaristan, Ulahya ve Kumanya

Ulahların İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun temelini oluşturan harekette oynadıkları önemli role uygun olarak, Latin kaynakları Bizans'tan ayrılan yeni ülkeye Blacia adını verdiler. Robert de Clari'ye göre, Bizans imparatoruna ait olan Blakie dağlarla çevrili müstahkem bir ülkeydi. Clari daha sonra ekler: "Kumanya Ulahya ile sınırdaş bir ülkedir."[53] Bunun sonucunda, Ulahya Balkan Dağları'yla Tuna arasında uzanıyor, iki ülkenin arasındaki sınırı Tuna Nehri oluşturduğuna göre de, Kuman ülkesi Ulahya'nın kuzeyinde yer alıyordu. Ulahya'nın, 14. yüzyılda, Voyvoda Aleksander Besarab hükümdarlığında tarih sahnesine çıkan tarihî Eflâk ile karıştırılmaması gerekir.[54] Eflâk Tuna'nın sol kıyısında, eski Kuman ülkesinin bulunduğu yerdeyken, Ulahya nehrin sağ yakasındaydı ve toprakları daha önceki ve daha sonraki kuzey Bulgaristan ile aynıydı.

1185-1186 başkaldırısını başlatan ve yeni Ulah-Bulgar devletine adlarını veren Ulahların Bulgaristan'dan giderek çekilmeleri ve bu isyandan yaklaşık 150 yıl sonra her ikisi de eski Kuman ülkesi topraklarında olan Eflâk ve Moldavya (Boğdan) adlı iki Rumen prensliği kurmaları ilginç bir etnik tarih gelişmesidir. Ulah etnik unsurlarının Bulgaristan'dan kuzeye doğru en büyük göçü 13. yüzyılda gerçekleşmiş olmalıdır. Balkanlar'ın Latin kökenli diller konuşan Ulah

51 Anonymous, Gesta, § 44: "Latince" (SRH, ı, s. 89(13-14).) Horom Krassó (Sırpça Karaş, Rumence Caraş) ve Tuna nehirlerinin birleştiği yerde, daha sonra Palánka olacak, şimdi Sırbistan'da Baçka Palanka olan Ortaçağ Macar kenti Haram'dır. (Bkz. Melich, Honf. Magy., s. 19-22, 191-194.)

52 'Cum magno exerciu equitum peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum', (Anonymous, Gesta, §§ 11, 44, SRH, ı, s. 50(1), 90(10-11)).

53 'Or EST Blakie une terre qui EST du domaine l'empereeur' and 'Si EST Blakie une molt fort terre, qui toute EST enclose de montaignes; si que on n'y puet entrer ne issir fors par UN destroit', (Clari/Pauphilet, s. 60). Bkz. Bănescu, L'ancien état, s. 62.

54 Rumen Eflâk devletinin kuruluşu için, bkz. bu kitabın 7'nci bölümü. Eflâk adı ilk kez 1330'lu yıllarda Macaristan'da yazılan Almanca vakayinamelerde görülür (Wallachei, Walachey, Wolochey, SRH, ıı, s. 220, 221, 222, 284).

çobanlarının Kuman savaşçılarıyla karışması modern Romanya ethnosunun oluşumu için çok önemli bir dönem olmalıdır. Ulahların güçlü dalgalar halinde Tuna'nın kuzeyine göçleri İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra, Kumanlar, Ulahlar ve Bulgarlar arasındaki işbirliğinin Tuna'nın iki kıyısı arasında gidip gelmeyi kolaylaştırdığı bir dönemde gerçekleştiği neredeyse kesin gibidir. Tuna Nehri 1185 yılından itibaren iki hasım güç (Bizans ve göçebeler) arasında sınır olmaktan çıkmış ve Güney Karpatlar'la Balkan Dağları arasındaki toprakları birbirine bağlamaya başlamıştı.

Görevimiz, Ulahların Tuna'nın kuzeyine göç ve yerleşme süreçlerinin gelişmesinin izini sürmek değil. Bu nedenle, bu sürecin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla birkaç gerçeği saymak yeterli olacaktır. Ulahlar 13. yüzyıldan önce de Tuna'nın sol kıyısına düzensiz sürelerle yerleşmiş (Ulahlar gibi göçerler söz konusu olduğunda, böyle bir ihtimal yok sayılamaz) olmalarına rağmen, asıl gerçek Tuna'nın kuzeyinde Vlakh tanımlamasına ilk kez 1222'de rastlandığıdır. Macar kralı II. András Erdel'in (Transilvanya) güney sınırlarını Kumanlara karşı korumak için 1211'de Töton birliğini ülkesine davet etti. Kral 1222'de yazdığı bağış mektubunda şövalyelerin ayrıcalıklarını onayladı. "quondam terram Burza nomine ultra silvas versus Cumanos licet desertam et inhabitatam" bağışladı.[55] Şövalyelere bağışlanan toprakların adı Macarcada Barca, ya da Barcaság, Almancada Burzenland, Rumencede Bîrsa ya da Jara Bîrsei idi[56] ve Olt Nehri'ne karışan Barca Deresi'nin açtığı verimli bir vadiydi. Kral şövalyelerin vergiden ve haraçtan muaf tutulacaklarını şu kelimelerle teminat altına aldı: "Item concessimus, quod nullum tributum debeant persolvere nec populi eorum, cum transierint per terram Siculorum aut per terram Blacorum".[57] Siculiler (Macarca Székely'ler, Almanca die Szekler) 12. yüzyıldan itibaren Transilvanya'ya (Erdel) yerleşen belirgin bir Macar grubuydu. Ayrıcalıklı bir grup oluşturmuşlar ve başlıca görevlerine, Macar Krallığı'nın doğu ve güney sınırlarını korumak amaçlarına uygun, askerî bir düzende örgütlenmişlerdi. Székely'lerin tartışmalı kökenleri (saf Macar mı oldukları, yoksa etnik oluşumlarında Türk kökenli büyük grupların bir etkisi olup olmadığı) buradaki ilgimizin kapsamı dışındadır. Peki terra Blacorum neresiydi? Çoğu tarihçi burasının sonradan Jara Făgăraşului adını alacak Fogaras'ın (şimdiki Romanya'da Făgăraş) güneyinde olduğunu iddia eder.[58] Daha sonraki

55 Zimm.-Werner-Müller, ı, s. 18, daha geniş literatür için, bkz. Doc. hist. Valach., s. 1-8.

56 Barcaság'ın 13. yüzyılın sonuna kadar tarihi için, bkz. Györffy, Georg. hist., ı, s. 821-822. Sözcüğün etimolojisi için, bkz. Melich, Barcza; Melich, Honf. Magy., s. 269-271; Rásanyi, "Bulaqs", s. 174; FNESz, s. 91.

57 Zimm.-Werner-Müller, ı, s. 18.

58 Doc. hist. Valach., s. 3-5, n. 6.

yıllardan kalma ve Ulahları Erdel'in bu bölgesinde gösteren birkaç belge daha vardır. Bunların en önemlisinde, Kral II. András'ın Erdel Saksonlarının ayrıcalıklarını teyit ettiği 1224 tarihli Andreanum'da, Töton konuklara (hospites nostri Theutonici) Ulahlar ve Peçeneklerle birlikte kullanmalarına izin verilerek bağışlanan silva Blacorum et Bissenorum'dan, yani Ulahlar ve Peçeneklerin ormanından söz edilmektedir.[59] Ulahların ve Peçeneklerin bu ormanı Fogaras Alpleri'nde, yani yine Erdel'in güneydoğusundaydı. Bütün bu bilgiler bize 13. yüzyılın başlangıcından itibaren Macar Krallığı'nın topraklarında, güneydoğu Erdel'de bir Ulah varlığını hesaba katmamız gerektiğini gösteriyor. Bu nedenle ve Karpat Dağları'na ancak Eflâk'tan geçerek ulaşabilecekleri için, daha sonra Eflâk olacak topraklarda da bulunuyor olmalıydılar. "Ulahların ve Peçeneklerin ormanı" Ulahlarla Peçeneklerin ortak yaşamı konusunda paha biçilmez bilgi vermektedir. Macaristan'a farklı zaman ve bölgelerde yerleşen Türk asıllı göçebe Peçenekler[60] dağlardaki otlakları Ulah çobanlarıyla paylaşıyor olmalıydı. Gerek Peçeneklerin, gerekse de Ulahların kırsal hayatları Eflâk'taki ilişkilerini kolaylaştırmıştır.

L. Rásonyi Erdelli Blaci'lerle ilgili tuhaf bir kuram ortaya attı. . Rásonyi Erdel Blaci'lerinin Ulahlarla hiçbir ilişkilerinin olmadığını, tam tersine, Bulak adlı ve Türk kökenli bir halk olduklarını ve kaynakların daha sonra Ulahlarla Bulakları karıştırdığını iddia etti.[61] Ne var ki bu kuram hiçbir güvenilir kaynak tarafından doğrulanamadığı gibi, bütün tarihî savlar aksini söylemektedir. Bu düşüncenin desteklenemeyeceğini burada kanıtlamayı kendime görev olarak görmesem de, bu kuramın arkasında yatanın da bir kez daha milliyetçilik olduğunu işaret etmek isterim: Macar milliyetçiliği tarihteki Rumen varlığını küçültmek istemişken, Rumen milliyetçiliği de Macar ve Bulgar geçmişlerini sahiplenmeye çalışmıştır. Blaci terimi konusuna dönersek, Ulahları kastetmek için kullanıldığı sonucuna varmaktan başka çaremiz yoktur.

Ulahların Tuna Nehri'nin sol kıyısında, daha sonra da Eflâk'taki tarihî yazgılarını izlemek için verdiğimiz bu kısa moladan sonra, 12. yüzyılın sonunda ve 13. yüzyılın başında Ulahya ve Bulgaristan'a dönebiliriz. Ulahya ve Bulgaristan terimlerinin gelişmesinde, 1185 ve 1250'li yıllar arası kaynaklarda dört aşama gözlemlenir. Önce, yeni Bulgar İmparatorluğu'nun adı, sadece Vlakhia (Ulahya) idi. Örneğin *Annales Forolivienses*'e göre, 1189'da Kutsal Topraklar'a gitmek için yola

59 'Preter vero supradictam silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum predictis scilicet Blacis et Bissenis eisdem contulimus', (Zimm.-Werner-Müller, ı, s. 32). Daha fazla ayrıntı için, bkz. Doc. hist. Valach., s. 10-15.

60 Peçeneklerin Macaristan'daki tarihleri ve yerleşim bölgeleri için, bkz. Györffy, "Besenyõk".

61 Rásonyi, "Bulaqs"; Rásonyi, Tuna köprüleri. Bu eserler Erdel'deki Türk kökenli halkların varlıklarıyla ilgili birçok yararlı ayrıntı ve düşünce içermekle birlikte, Bulaklar konusundaki temel sav, kanıtlanamayacak başarısız bir girişimdir.

düşmüş olan İmparator I. Friedrich (Barbarossa) "Macaristan'dan, Rusya'dan, Kuman ülkesinden, Vlakhia'dan, Durazzo'dan, Bizans ve Türkiye'den geçti."[62] Venedik Doçu Andrea Dandolo 14. yüzyılda yazdığı *Chronicom Venetum*'da anne ve babasının ölümünden sonra Robert'in taç giymek için Konstantinopolis'e Macaristan ve Vlakhia üzerinden gittiğini belirtir.[63]

Ulahya ve Bulgaristan terimleri gelişmenin ikinci aşamasında belirdi. Bu çifte tanım İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun bütün topraklarını kapsıyor ve Papa III. İnnocentus'un Bulgar çarı Kaloyan'la mektuplaşmasında[64] ve Villehardouin'in eserlerinde[65] sıkça tekrarlanıyordu. Ulahya ve Bulgaristan topraklarını kesin olarak ayırmak imkânsızdır: her iki adın aynı toprakları tanımlaması ve imparatorluğun başlıca iki etnik unsurunu temsil etmesi olasıdır.

Daha sonraki bir tarihte, örtüşen Ulahya ve Bulgaristan tanımları birbirlerinden ayrıldı, her biri tarihî Bulgaristan'ın farklı bölgelerini belirtmek için kullanıldı. Bu tanımlamaların 13. yüzyılın ortasında nasıl kullanıldığı hakkında değerli bilgilere sahip olan Rubruc'un *Itinerarium*'unu incelemek oldukça öğreticidir. Rubruc, Tatarlara haraç ödeyen toprakları sayarken, "Tanais'in [Don Nehri] ağzından Batı'ya, Tuna'ya kadar olan her şey onların [Tatarların], dahası, Tuna'nın ötesinde ve Konstantinopolis yönünde Assam'ın ülkesi olan Ulahya ve Slavonya'ya kadar Küçük Bulgaristan da onlara [Tatarlara] haraç ödüyor," demektedir.[66] Daha ötede, "Konstantinopolis'in ötesinde yer alıp bugün Bulgaristan, Ulahya ve Slavonya olarak bilinen eyaletler Yunanların eyaletleriydi."[67] Nihayet, halkların listelendiği bir bölümde, Ulahlar ve Küçük Bulgaristan Bulgarları yan yana sıralanmıştır.[68] Bu isimlendirmeler Rubruc'un Vlakhia tanımlamasını kuzey Bulgaristan için kullanırken, tarihî Bulgaristan'ın (günümüz Batı Bulgaristan'ı + Makedonya) batı ve güneybatı topraklarını Küçük Bulgaristan olarak adlandırdığını göstermektedir. Rubruc Büyük Bulgaristan terimini Volga Bulgaristan'ını belirtmek için kullandı ve Macarların, Bulgarların ve Ulahların bugünkü ülkelerine doğudaki anayurtlarından, Ungria Maior (Büyük Macaristan) ve Bulgaria Maior (Büyük Bulgaristan) adlı ülkelerden geldiklerini öne süren incelikli bir kuram

62 'Eundo per Ungariam, Rosiam, Cumaram Balachiam, Dirrachiam, Romaniam et Turciam' (Ann. Frol./Muratori, s. 25). Iacobus Moratinus'un 14. yüzyılda yazdığı Chronicon de rebus Foroliviensibus adlı eserinde neredeyse kelimesi kelimesine yinelenmektedir. (Iac. Morat. Chron., s. 786.)

63 'Per Hungariam et Blachiam Constantinopolim perrexit', (And. Dand. Chron./Muratori, s. 342).

64 Theiner, Mon. Slav. merid., ı, s. 23.

65 "Rois de Blaquie et de Bougrie" (Villehardouin/Pauphilet, s. 136).

66 Rubruc, Itınerarium, ı, 5: "Latince", (Sin Franc., ı, s. 167-168).

67 Rubruc, Itınerarium, xxı.5: "Latince", (Sin. Franc., ı, s. 220).

68 Rubruc, Itınerarium, xvııı.ı: "Latince", (Sin. Franc., ı, s. 209).

yarattı.[69] Büyük Ulahya'nın (Βλαχία μεγάλη) Tesalya'daki Ulah ülkesinin adı olduğunu, Küçük Ulahya'nın (Βλαχία μικρά) Aitolia ve Akarnania'da ve Yukarı Ulahya'nın da (Ἀνωβλαχία) Epir Bölgesi'nin güneydoğusunda yer aldığını duymuş olmalı ki, Blacia Maior ya da Blacia Manga terimlerini kullanmadı.[70] Ancak 12. ve 13. yüzyıl Bizans literatürünün bu coğrafi terimlerini bilmiş olsaydı da, Rubruc'un Vlakhia terimi Asenler Bulgaristan'ını ifade ediyordu. Macarların kökeninin Başkırtlara, Tuna Bulgarlarınkini de Volga Bulgarlarına dayandırma yönündeki kavramına uygun olarak, İkinci Bulgar İmparatorluğu Ulahlarını da Başkırtların yakınında yaşayan İllac adlı bir halktan türetmişti: "Tuna'nın ötesinde, Konstantinopolis'e yakın oturan bu Bulgarlar bu Büyük Bulgaristan'dan geldi. Ve Başkırtların yakınında İllac'lar yaşar ki Tatarlar B harfini söyleyemedikleri için, İllac ve Blac aynıdır. Assan ülkesinde yaşayanlar bunlardan geldi [yani, İllac = Blac]. Bu yüzden, hem öncekilere, hem de sonrakilere İllac denir."[71] İllac etnonimi ve Ulahlarla muhtemel ilişkileri konusunda yaygın bir literatür[72] olmakla birlikte, bizi bu aşamada ilgilendiren tek konu, Rubruc'un bildiklerine göre, Ulahların Asenlerin o dönem Bulgaristan'ında yaşadıklarıydı. Ne var ki 12. ve 13. yüzyıl Bizans kaynaklarında farklı Ulahyaların (Büyük, Küçük ve Yukarı) varlığı, sadece Vlakh terimini kullanan Niketas Khoniates'in İkinci Bulgar İmparatorluğu'ndan söz ederken Vlakhia demekten neden kaçındığını açıklayabilir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Bizanslılar birçok bölgeyi Ulahya olarak adlandırıyordu, onun için Ulahların yeniden kurulmasında öncü rol oynamış olmalarına rağmen, Bulgar İmparatorluğu'na Ulahya demek mümkün değildi. Böylesi bir engeli olmayan Batı Latin kaynakları yeni Bulgar devletine "Ulahya" adını vermekte sakınca görmedi. 14. yüzyıl ortalarından kalma bazı eserlerde "Ulahya" teriminin kesin anlamını belirlemek güçtür. Örneğin, Giovanni Villani'nin Vekayinamesi'nde, Ulahya hem kuzey Bulgaristan, hem de Eflâk olabilir.[73]

Bu terimlerin tarihinin dördüncü ve son aşamasının özelliği Bulgaristan adının egemen olması ve Vlakhia'nın kaybolmasıdır. Kaynaklarda Kuzey Bulgaristan'ı belirlemek için kullanılan Ulahya terimi, 13. yüzyılın ortasından başlayarak yok olur; hem Bizans hem de Batılı kaynaklar sadece Bulgaristan etnonimini kullanır. Bu olgu iki gelişmeyle açıklanabilir. Bunlardan birincisi, Mihail Asen'in 1257'deki ölümüyle Asenlerin Ulah hanedanının bitmesi ve aynı dönemde, daha önce belirttiğimiz gibi, devletin Bulgar özelliğinin İkinci Bulgar

69 Bkz. Vásáry, "Med. theories", s. 237-238.
70 Murnu, Ist. Rom. Pind., passim; Žuglev, "Blaquie".
71 Rubruc, Itinerarium, xxi. 3: "Latince", (Sin. Franc., i, s. 219).
72 Bkz. Pelliot, Horde d'Or, s. 144-154.
73 Giovanni Villani, i. 5: "Latince", (Villani/Racheli, i, s. 9).

İmparatorluğu'nun Ulah başlangıcını tümüyle silmiş olmasıdır. İkinci gelişme, Ulah kitlelerinin Tuna'nın sol kıyısına göçlerinin hızlanması ve bunun sonucunda kuzey Bulgaristan'ı giderek boşaltmalarıdır. 1250'li ve 1330'lu yıllar arasında hem Ulahya, hem de Eflâk sadece tarihte bir aradaydı: Ulahya tarihî kaynaklardan silinmeye yüz tutuyor, Eflâk ise yaratılma sürecine giriyordu. Bu iki tarih arasında kaynaklar iki terimin anlamı hakkında sessiz kalacaktı.

Bulgaristan ve Ulahya tanımlarının tarihçesi oldukça karmaşık olsa da, Kumanya kavramı pek basitti. Tuna Nehri'nin güney sınırını belirlediği Cumania, daha sonra Eflâk ve Boğdan (Moldavya) olacak toprakları kapsıyordu. Rus prenslikleri kuzeyde sınırı oluşturuyor, ülke doğuda ise Volga'ya kadar uzanıyordu. Oysa Dinyester Nehri'nin ötesindeki Kumanya toprakları Bizanslılar ve Batılılar için pek bilindik değildi. Erdel (Transilvanya) Macar Krallığı'nın organik bir parçasıyken, Uspenskij ve daha sonra Zlatarski'nin Erdel'in bir bölümünün neden Kumanya'ya ait olduğunu düşündükleri bir bilmecedir. Uspenskij, "Boğdan'ın, Eflâk'ın ve Erdel'in bazı bölümlerinin Kumanlar tarafından fethi o döneme [15. yüzyılın başı] kadar tamamlanmış olmalıdır," diye yazıyordu.[74] Zlatarski de Kumanların 12. yüzyılın sonlarına doğru Boğdan'a, Eflâk'a ve Erdel'e yerleştiklerini ve bu topraklara Kumanya adı verildiğini iddia etti.[75] Kumanların 12. yüzyıl boyunca birkaç akın yaptıkları kesindir ama Erdel'de bir Kuman yerleşimi hakkında hiçbir bilgi yoktur.[76] Özellikle Erdel'in güneyi, Brassó (Rumen Braşov, Alman Kronstadt) ve Fogaras (Rumen Făgăraş) arasındaki topraklar yağmacı Kuman gruplarınca yakılıp yıkılmıştı. 1211'de Macaristan'ı Kumanlara karşı savunmak için Kral II. András'ın Töton şövalyeleri yerleştirdiği bölge de tam olarak burasıydı (bkz. 28 no'lu dipnot). Bu nedenle, Uspenskij ve Zlatarski'nin Kumanya'nın bir bölümünün Erdel'e kadar uzandığı iddiaları güvenilir değildir ve tarihî kanıttan yoksundur. Kumanya'nın Macaristan sınırları içinde görünmesini 13. yüzyılın ikinci yarısına, 1241 Tatar bozgunundan sonra Kral IV. Béla'nın Kuman kitlelerini Macaristan'a yerleştirdiği döneme oturtabiliriz. Ne var ki ülkenin ortasında yer alan bu Kumanya'nın Macar Krallığı'nın doğusundaki eski Kumanya ile hiçbir ilgisi yoktu. Eski (ve tarihî, diyelim) Kumanya sadece 1241 yılına kadar bağımsız bir devlet olarak kalabildi. Bu tarihten sonra Tatar sürüleri Kuman gruplarını Macaristan'a ve Balkanlar'a doğru sürdü. Oysa coğrafi terim olarak Kumanya 14. yüzyılın ikinci yarısına kadar var

74 "Bilmem nece", (Uspenskij, Vtor. bolg. carstvo, s. 84).
75 "Bilmem nece", (Zlatarski, Ist., ıı, s. 427).
76 Dahası, Kumanların sürekli kuzeye akınları nedeniyle Erdel'in güney bölgesinin, daha sonra Fogaras ve Barcaság olacak kesimlerin tümüyle ıssızlaştığını da biliyoruz. Bkz. 28 numaralı dipnot.

olacaktı. O tarihten sonra, yeni kurulmuş Rumen (Ulah) prenslikleri, Eflâk ve Boğdan, Kumanya terimini sildiler.

Bir de, Batılı vekayinamelerde "iki Kumanya'dan (utraque Cumania) söz edilen iki ilginç metin vardır. 14. yüzyılda bir İngiliz tarihçisi olan İohannes 1241 Tatar fethini anlatırken, Tatarların otuz ülkeyi fethettiklerini, bunların arasında "Rusciam, Gazariam, Gothiam, Ziquiam, Alaniam et utramque Comaniam'ın"[77] da bulunduğunu iddia etmişti. Bir yüzyıl sonra yaşayan Cornelius Zantfliet de "utramque Comaniam'dan" söz eder.[78] Her iki metnin de bilinmeyen ortak bir kaynaktan gelmiş olması gerekir. Bu iki Kumanya'nın daha kesin bir biçimde tanımlanması olanaksız olsa da, tıpkı öteki çifte terimler (örneğin, ardına manga/maior, minor, inferior, ulterior, vb. gibi tanımlamalar alan sözcükler)[79] gibi, Kumanya'nın ikiye bölünmesi de bir Ortaçağ uydurması olmalıdır.

Asen Hanedanının Kökenleri ve Olası Kuman Bağları

Bulgar ve Rumen tarihçileri bir yüzyılı aşkın bir süredir Peter, Asen ve Kaloyan kardeşlerin kökenlerini tartışageldi. Çoğu Bulgar tarihçisi Vlakh teriminin Bulgarları kastettiği ve tüm Bulgar-Ulah sorununun basit bir terminoloji konusu olduğu görüşünden hareketle, kardeşlerin Bulgar kökeninden geldikleri konusunda ısrar ettiler. Diğerlerinin arasında, özellikle Rumen tarihçileri tarafından ileri sürülen ikinci görüş, biraderlerin Ulah oldukları konusunda ödün vermez. Bir de, kardeşlerin üçünün de Kuman kökenli olduğunu belirten üçüncü bir görüş vardır. Her üç olasılığı kıyaslayalım.

Kardeşler Bulgardı

Birinci görüş, yani kardeşlerin Bulgar olduğu iddiası kolaylıkla çürütülebilir. İkinci Bulgar İmparatorluğu hakkında yazdığı kitabında, ünlü Bizans uzmanı F. Uspenskij Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Bizanslı yazarların Bulgar tanımlamasını bırakarak, yerine Ulahlar gibi başka terimler kullandığını iddia eden ilk kişiydi.[80] Uspenskij'in görüşü savunulamaz. Bănescu bu iddiayı ayrıntılarıyla reddettiği gibi,[81] ben de yukarıda Ulah etnoniminin 12. ve 13. yüzyıllarda gerçek ve somut bir etnik anlamı olduğunu kanıtlamaya çalıştım.

77 Ludewig, Reliquiae, xıı, s. 155; Gombos, Cat., s. 1330.
78 Martene-Durand, Vet. SS, v, s. 75; Gombos, Cat., s. 796.
79 Bkz. Vásáry, "Med. theories", s. 230-233.
80 Uspenskij, Vtor, bolg. carstvo., s. 153.
81 Bănescu, Sec. emp. bılg., s. 13-21.

Ne var ki kardeşlerin Bulgar kökenli olduğunu iddia edenlerin cephaneliğinde son bir sav daha var. Papa III. İnnocentus'la yeni Bulgar devletinin üçüncü hükümdarı Kaloyan arasında Bulgar Kilisesi'nin Papa otoritesini kabul etmesi konusunda yoğun bir mektuplaşma olmuştu. Her iki tarafın kendine özgü çıkarları vardı: Papa Balkanlar'daki yetki alanını genişletmek istiyor, Kaloyan da imparatorluk tacı giymeyi ve Bulgar Kilisesi'nin başında bir piskopos görmeyi arzuluyordu. Papa'nın yazışmalarında birbiriyle çelişir ve bir diğerini reddeder görünen iki tür ifade vardır. Bunlardan biri Asen'in ailesinin kökeninin Bulgar olduğunu, diğeri de Ulah olduğunu destekler gibidir. "Bulgar tarafı" ile "Ulah tarafı" bu yazışmada kendi kuramları için eşit savlar buldu ve her iki taraf da ötekilerin savlarını saklamak, en azından önemsizleştirmek için elinden geleni yaptı. Şimdi önce verileri görelim, sonra da yorumlayalım.

III. İnnocentus 1204 yılında Macar kralı İmre'ye yazdığı mektupta, "Eski kralların kanından gelen Peter ve Joannica babalarının topraklarını işgalden çok, geri kazanmaya başladılar," diyordu.[82] Öte yandan, Papa Kaloyan'a 1199 yılında bir mektup yazıp, onun Roma kökeninden olduğunu duyduğunu belirtti, Kaloyan da cevabında Tanrı'nın "Bize soyundan geldiğimiz kanımız ve anayurdumuzu hatırlattığı" için mutluluğunu belirtti. Bir başka yerde de, "Ülkenizde, Roma soyundan geldiklerini belirten insanlar"[83] cümlesiyle karşılaşıyoruz. Birbirlerine zıt oldukları için, bu beyanları olduğu gibi değerlendiremeyeceğimiz açıktır. Oysa bu hata geçmişte sıkça tekrarlanıyordu. Örneğin K. Jireček birinci açıklamayı, yani Asenlerin eski Bulgar çarlarının torunları oldukları görüşünü kabul etmiş, dahası, Tărnovo'da, yani eski Şişman hanedanının başkentinde doğduklarını keşfetmişti (Oysa bu varsayımını destekleyecek hiçbir kayıt yoktur).[84] Bu nedenle ikinci görüşü, kardeşlerin Roma kökenli oldukları savını reddetmek zorunda kaldı. Jireček'in açıklaması beceriksiz, savları da dolambaçlıdır: Roma kökeni ilk kez Papa tarafından dile getirilmiş, Kaloyan da amaçlarına uygun gördüğü bu durumu sessizce ve kurnazca benimsemişti.[85] Çoğu Rumen tarihçi, Bulgar hanedanının Rumen (onların görüşünde Ulah) kökenli olduğu yönündeki bu ikinci beyandan mutluluk duymakta ve aynı Papa'nın başka bir mektubundaki beyanın bu savı geçersiz kıldığını unutur görünmektedir. Çözüm, metinlerin yorumundadır. Ortaçağ metinleri kabul edilmiş mantık kurallarına göre yorumlanamayacaklarından, kendi dönemlerinin

82 'Petrus videlicet et Johannicius, de priorum regum prosapia descendentes, terram patrum suorum non tam occupare, quam recuperare coeperunt', (Theiner, Mon. Slav. merid., ı, s. 36).

83 'Et reduxit nos ad memoriam sanguinis et patrie nostre, a qua descendimus' and 'populus tere tue, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse', (Theiner, Mon. Slav. merid., ı, s. 15, 16).

84 Jireček, Bulg., s. 211.

85 İbid., s. 219.

bağlamına yerleştirilmeleri gerekir. Bu bakımdan birinci beyan tipik bir Ortaçağ kuralıdır: iktidardaki hanedan hep bir öncekinin meşru halefi olarak görülür. Eğer Papa Peter ve Asen'in daha önceki Bulgar krallarının soyundan geldiğini belirtmişse, söylemek istediği Bulgaristan'ın meşru hükümdarları olduklarıdır. İşte bu yüzden kendi topraklarını işgal etmezler, ama o döneme kadar Bizanslıların haksızca el koydukları miraslarını geri kazanırlar. Hun hakanı Attila'yı ilk Macar kralı yapan da Ortaçağ'ın aynı ideolojik gereğidir. Böylelikle Árpád ve ailesi İ.S. 896 yılında Karpat havzasını fethetmemiş, aile mirasını Attila'dan geri almıştır. Kézai tarihi de bu görüşü aktarır.[86] Başka ve aynı değerde öğretici bir örnek gerekirse, Papa XXII. Johannes 3 Ekim 1329'da Doğu'daki Hıristiyan Macarların önderi olan Jeretamir (ya da Jeretanny) adlı birine bir mektup gönderir. Bu tuhaf mektup Macarlardan, Malkaitlerden ve Alanlardan birlikte söz eder.[87] Bunlardan son ikisi Kuzey Kafkasya halkı olduklarından, mektupta sözü edilen Hıristiyan Macarlar ancak Kafkasların kuzeyinde yaşayan ayrı bir Macar azınlığı olması gerekir. Bu Macar grubu ya 1241 Doğu Avrupa seferinden sonra Tatarlar tarafından Macaristan'dan sürülmüş, ya da 9. yüzyılın sonunda Macaristan'ın fethine katılmayan Macarların soyundandı. İlk olasılık daha güçlü görünmektedir. Her ne olursa olsun, Papa, "sen, oğlum Jeretamir, Macaristan'ın Katolik prens ve krallarının soyundan geldiğin için," memnuniyetini belirtmişti.[88] "Manevi" bir anlam dışında, Jeretamir'in Macar krallarının soyundan gelmesi mümkün değildir. İki papa mektubunun kelimeleri bile benzemektedir: "de priorum regum prosapia descendentes" (Peter ve Asan) ve "Jeretamir, de stirpe Catholicorum Principum Regum Ungariae descendisti." Başka bir bölgeden son bir örnek almamız gerekirse, Bulgarlarla Tatarlar arasında hiçbir dolaysız ilişki olmamasına rağmen, Kazan Tatarlarının Hanları kendilerini eski Volga Bulgar hükümdarlarının meşru vârisleri olarak görmekteydi.[89]

Papa'nın Asen ailesinin Roma kökenli olduğunu belirttiği ikinci beyanına gelince, burada birçok yorum katmanı vardır. Birincisi, Kaloyan'ın ilk olarak dikkatini ailesinin Roma kökenlerine çeken, bizzat Papa'dır. Kaloyan ve halkının çağdaş Rumencenin atası bir neo-Latin dili konuşuyor olmalarına rağmen, Balkan Ulahlarının kendi "Roma" kökenlerinden tarihî açıdan hemen tümüyle habersiz oldukları kuşku götürmez. Balkan Ulahları Romalı olsaydı, bu ancak Bizans'ın

86 SRH, ı, s. 142.

87 'Dilectis filiis Jeretamir et universis christianis Ungaris, Malchaytis ac Alanis salutem', (Bendefy, Gyeretyán, s. 445) Bendefy'nin çalışması düzensiz ve hayalcidir ama metin Vatikan orijinallerine dayandığı için güvenilir. Bu abartılı anlatımın editio princeps'leri için, bkz. Raynaldus, Ann. eccl., xv, no. 96.

88 'Tu, fili Jeretamir, de stirpe Catholicorum Principum Regum Unariae descendisti', (Bendefy, Gyeretyán, s. 446; Raynaldus, Ann. eccl., xv, no. 96).

89 Pelenski, Russia and Kazan, s. 139-173.

egemenliğinde bulundukları ve Bizans kendisini Roma İmparatorluğu'nun gerçek vârisi gördüğü için "Ρωμαῖοι" (Romalılar-Rum) adını aldıkları ölçüde doğru olabilirdi. Balkan Ulahları güney Slav halk kültürüne ve Bizans yüksek din kültüründen etkilenmişti ve onları Roma İmparatorluğu'nun resmî dili olan Latinceye bağlayan tek şey, konuştukları dildi. Papa Ulahların dilinin Latin kökenli olduğunu bilmiş ve bu yüzden onları Roma kentinin torunları olarak görmüş olmalıydı. Jireček'in düşündüğü gibi, bu varsayım Kaloyan'ın gözüne gerçekten ayrıcalıklı ve övücü göründüğünden, Kaloyan tarafından benimsenmişti. Bu nedenle, Papa'nın birbirine zıt iki beyanı şöyle anlaşılmalıdır: birincisi, Asenlerin eski Bulgar krallarının soyundan gelmesi iktidarlarının meşruiyetini ifade etmenin o döneme özgü yöntemi olup, Asenlerin de facto "milliyeti" ile ilgisizdir; ikincisi, Papa'nın Asenlerin Roma soyundan geldikleri beyanı sadece Asenlerin Ulah olduklarının bir ifadesiydi ve Ulahların sözde "Roma" bilinçleriyle hiçbir ilgisi yoktu.

Kardeşler Ulah kökenliydi

Eğer gerçekten öyleyse, o zaman kardeşlerin Ulah kökeninden açıkça bahseden Bizans ve Latin yazarların görüşleri göz ardı edilemez. Örneğin, Ansbert Peter'e "Kalopetrus Flachus" adını takmış,[90] Villehardouin de "Johanis si ere uns Blas"[91] iddiasında bulunmuştu. Dahası, Niketas Khoniates'in *Tarih*'inde Asen'in milliyetini tartışılmaz kılan bir ayrıntı vardır. Bir seferinde bir Rum papazı Ulahlar tarafından yakalanır ve Haimos (Balkan) Dağları'na götürülür. Papaz Asen'e onu serbest bırakması için yalvarır ve "Ulahların dilini bildiği için"[92] Asen'e onun dilinde hitap eder. Khoniates hem Ulahları, hem de Bulgarları farklı isimlerle adlandırdığından, burada karışıklık söz konusu olamaz: Asen ve kardeşleri gerçekten de Ulah kökenliydi. Ne var ki bazı Rumen bilim adamlarının yaptığı gibi abartmamalı ve olmadık yerde Ulah izi görmemeliyiz. Örneğin Bănescu Asen adının Kuman kökenli olmasına rağmen, öteki iki kardeşinin adlarının, Peter ve İoannica'nın "saf Rumence" olmasından mutluluk duysa da, aslında bu adlar hiç de Rumence değildir.[93]

Kardeşlerin saf Bulgar kökeninden oldukları iddiası öylesine açıkça temelsizdi ki, Zlatarski ve Mutafčiev gibi önde gelen Bulgar bilim adamları Asenlerin

90 Ansbert/Chroust, s. 33, satır 4-5.
91 Villehardouin/Pauphilet, s. 136.
92 'ἴδρις τῆς τῶν Βλάχων διαλέκτον', (Nik. Chon. Hist./van Dieten, ı, s. 468(26)).
93 "Pierre ve İoannice, tümüyle Rumence adlar," (Bănescu, Sec. emp. bulg., s. 43), Peter kökeni bakımından "tarafsızdır" ve –ica sonekinin daha sonra Rumencede de kullanılmaya başlanmasının dışında, İoannica da Slav biçimidir.

Bulgar kökenli olduğu düşüncesini koruyabilmek için yeni bir çözümün peşine düştüler. Zlatarski Asenlerin sonradan Bulgarlaşmış Kuman asıllılardan olduğu görüşünü destekledi.[94] Kardeşlerin Bizans'ta önemli siyasi roller üstlenmiş seçkin bir Kuman-Bulgar klanından (kumano-b'lgarski znaten rod)[95] geldiklerini iddia etti. Seçkin kökenleri ve kişisel üstünlüklerine ek olarak, Bizans'la çatışmak ancak Kumanların askerî gücü olursa göze alınabileceğinden, Kuman kökenlerinin de özgürlük hareketinde etkin olması gerekiyordu. En son görüş doğru olsa da, kardeşlerin Bizans'ta oynadıkları siyasi rol kanıtlanmaktan uzaktır. Dahası, Haimos'ta bir pronoia talepleri Bizans yetkililerince kesinlikle reddedildiğine göre, kardeşlerin oldukça önemsiz kişiler olması gerekir. Kaldı ki "Kuman-Bulgar" terimi de oldukça belirsizdir. Zlatarski'nin bu terimi kullanmaktaki amacı, bu iki kardeşin atalarının Kuman Bulgarlar olduğunu ifade etmekti. Yazdığı uzun makalede Kiev Rus'unun (tarihteki ilk Rus prensliği – çn) 11. ve 12. yüzyıllarda Bulgaristan'la yakın ilişkide olduğunu ve Tuna Bulgaristan'ında büyük çapta Rus sınır muhafızı görüldüğünü kanıtlamaya çalıştı.[96] Asen'in Türk kökenli (Mutafčiev'e göre Turani) bir adı olmasına rağmen, Rus kökenli olması gerekiyordu. Kardeşlerin Kuman bağlarına gelince, bu ilişkilerin açıklaması kolaydır: Rus soylu sınıfı "Turan asıllılarla" karıştı. Mutafčiev dikkatli bir dille Asenlerin Prens Vladimir Monomakh'ın torunları olduğunu bile önermişti. Daha sonra, Bulgar tarihi üzerine yazdığı monografide, görüşünü daha açıklıkla belirtti: "İçlerinde genç [kardeşin] adı Kumanca. Bunlar Rus-Kuman (rusko-kumanski) kökenli olup, 12. yüzyılın ilk yarısında güney Rus steplerinden göçerek ikinci yurtlarını Tuna Bulgaristan'ında bulan ve kısa zamanda yerel Bulgar çevresine karışan o ünlü göçmenlerden bazılarının soyundandır."[97] Mutafčiev Asen'in Türk dillerinden gelme adının önemini azaltmak için incelikli bir yöntem kullandı: birincisi, Asen'in ailesi Kumanlarla çok uzaktan akrabalıkları olan bir Rus ailesiydi; ikincisi de, bu Rus ailesi bile kısa zamanda Bulgar ortamında asimile olmuştu. Mutafčiev kendi açısından çok başarılı olduğunu iddia edebilir: Ulahları dışlamış, Kumanların rolünü asgariye indirmiş, Asen ile kardeşlerini neredeyse Bulgarlaşmış Rus prensleri olarak tanıtmıştı. Dikkat çekici bir sihirbaz numarası; bu yüzden, varsayımının bilimsel temelden yoksun olması çok yazık. Üstelik, ideolojik önyargısı da çok belirgin: Ulahları ve Kumanları Bulgar tarihi-

94 Zlatarski, "Potekloto"; Zlatarski, Ist., II, s. 426-427.

95 Zlatarski, Ist., II, s. 427.

96 Mutafčiev, "Proiz. Asen."

97 'Imeto na po-malkija ot teh e kumansko. Te bili ot ruski-kumanski proizhod, navêrno potomci na nekoi ot onija vidni emigranti iz juzno-ruskite zemi, koito prez p"rvata polovina na XII v. namerili v Dunavska B"lgarija vtoro otecestvo i skoro se pretopili v mestnata b"lgarska sreda', (Mutafčiev, Ist., II, s. 33).

nin dışında tutmak, böylelikle Bulgar milliyetçiliğinin sözde çıkarlarını korumak istiyor. Zlatarski ve Mutafčiev'in kuramlarında tek bir ortak nokta var; her ikisi de Kuman kökenlerini hesaba katıyor.

Kardeşler Kuman kökenliydi

Burada, Asenlerin kökenleriyle ilgili üçüncü ana düşünce akımına varıyoruz.

Asen ve kardeşlerinin Kuman asıllı olduklarını ilk ileri sürenin Ulah karşıtı kuramın ateşli taraftarlarından F. Uspenskij olması ilginçtir.[98] Daha sonra, 11. ve 12. yüzyılda aynı adları taşıyan Kuman prenslerine dikkat çeken Jireček de Uspenskij'in varsayımını destekledi.[99] O günden beri, Zlatarski ve Mutafčiev de dahil, çoğu araştırmacı Asen'in bir Kuman adı olduğunu kabul etti, ama, bu kabulden çıkartılacak tarihî sonuçlar çok farklı oldu. Daha önce gördüğümüz gibi, Zlatarski Asenleri Bulgar ya da en azından Kumano-Bulgar yapmaya çalışırken, Mutafčiev aynı aileyi neredeyse Bulgarlaşmış Rus ya da Rus-Kuman yapmayı başardı. Türk ve Türk milliyetçiliği ekolleri için, Asen'in bir Türk adı taşıması onu ve soyunu Kuman yapmak için yeterliydi.[100]

Konuyu tarihin ışığında tartışmadan önce, Asen'in adının bu Türk kökeninin gerçek olup olmadığını, eğer gerçekse etkilerinin ne olacağını belirlemek zorundayız. Bunu yaparken de, Asen ve ailesinin Ulah olduklarını unutmamak gerekir. Asen'in adının Kuman kökenli olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olan temel bilgi, 11. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve aynı adı taşıyan iki Kuman prensinin varlığıydı. Asen (Osen) adında bir Kuman prensi 1082'de öldü.[101] Bu Osen'in 1107'de Prens Vladimir'in oğlu Jurij'le (Curic) evlenen Ayapa (Aepa) adlı kişinin büyükbabası olması gerekir.[102] Ayapa bu Osen'in ya oğlu ya da damadıydı. Bir de, 1096'da Prens Sakz ile birlikte Rus prensi Vladimir Monomakh'a esir düşen başka bir Kuman prensi, Asin' vardır.[103] 1112'de, Rus yıllıkları "Osen'in köyünden" söz eder.[104] Bu Kuman prenslerinin, Asen'in ve

98 Uspenskij, Vtor. bolg. cartsvo., s. 108.
99 Jireček, serb., ı, s. 269, n. 4.
100 Rásonyi, Tar. Türklük, s. 15; Rásonyi, "Turcs non-isl.", s. 153.
101 Levrent'evskaja letopis', 6590 (= 1082) altında: "Rusça", (PSRL, ı, s. 205).
102 Levrent'evskaja letopis', 6615 (= 1107) altında: "Rusça", (PSRL, ıı, s. 282-283).
103 Pouçenie Vladimira Monomaha'da, 6604 (= 1096) altında: 'I zautra na Gospozin den'' idohom k Bele Vezi i Bog ny pomoze i svjataja Bogorodica izbisa 900 Polovec' i dva knjazja jasca Bagubarsova brata Asinja i Sakzja, i dva muza tolko utekosta, i potom na Svjatoslavl' gonihom po Polovcih', (PSRL, ıı, s. 248-249).
104 Levrent'evskaja letopis', 6621 (= 1112) altında: Rus prensleri "doidoşa do grada Oseneva" Kumanlara karşı seferlerinde (PSRL, ı, s. 257). Bu "Osenev grad'ın" Don yakınlarında bir yerde olması gerekir (bkz. Aristov, "Zemlja polov", s. 9-10; Mutafčiev, "Poiz. Asen", s. 15).

onu izleyen Bulgar hükümdarlarının adlarının aynı olduğu açıktır. Bu ad Slav kökenli olmadığı için herkes Türki dillerden olduğunu sandıysa da, tatmin edici bir etimoloji sunulamadı. Mutafčiev'in (Asen adının 6. ve 8. yüzyıllar arasında iktidarda bulunan Türki kabilelerin Çince transkripsiyonu A-şih-na ile karşılaştırmak) gibi gelişigüzel düşünceleri ciddiye alınamaz.[105] Bu isim için kabul edilebilir bir etimoloji öne süren L. Rásonyi idi.[106] Esen adının Türki halklar arasında yaygın olduğuna dikkat çekti; Esen adının Kuman-Kıpçak soyundan geldikleri tartışılmayan Mısır Memlûkları arasında çok kullanılır olması da özel bir önem taşımaktadır. Esen adı ortak bir Türkçe sözcüğe, esen'e (güvenli, sağlıklı, sağlam) dayanır.[107] Bu ismin bütün Rus (Osen', Osěn', Asěn', Asin')[108] ve Yunanca biçimleri (Ασάν, 'Ασάνης)[109] Türk dillerinden gelen Esen ile bağdaştırılarak açıklanabilir.[110] Bulgar Asen ailesinin bazı üyeleri 13. ve 14. yüzyıllarda Bizanslıların hizmetine girdi[111] ve bu Bizanslı Asenlerin sonraki torunları Rumen boyar kabilesi Asan'ı oluşturdu.[112] Aynı ad, çağdaş Yunancada da soyadı olarak görülür[113] ve muhtemelen aynı kaynağa gider. Asen'in adının dışında, Slav kaynaklarının[114] kullandığı başka bir ad olan Bělgun da Türk kökenli gibidir. Mladenov'a göre bu ad Türkçe "bilen, bilge," anlamında kullanılan bilgün'den türemiştir.[115]

Asen'in adının kökeninin Türk dillerine dayanması tartışmasız kabul edilebilirken, daha önceki araştırmacıların bu gerçekten çıkardıkları tarihî sonuçları benimsemek mümkün değildir. Asenlerin Bulgar ya da Rus kökenlerini doğrulayacak ciddi bir kanıt yoktur. Dahası, tek başına bir Kuman adı da adın sahibinin Kuman olduğunu kanıtlamaya yetmez. Asen'in Türk dillerinden (muhtemelen Kuman'dan) gelme adının, bütün kaynakların onun Ulah olduğunda hemfikir olmalarıyla bağdaştırılması gerekir. Bundan sonra çıkarılacak bütün sonuçların temeli, Asen Kuman adı taşıyan bir Ulahtı, olmalıdır. 13. ve 14. yüzyılların Erdel Rumenleri, saf Rumen adları taşımalarının yanı sıra, Slav, Macar ve Türk

105 Mutafčiev, "Proiz. Asen.", s. 11-12.
106 Rásonyi, "Kuman özel ad.", s. 82-83.
107 Veriler için, bkz. Rásonyi, "Kuman özel ad.", s. 83, ve Clauson, ED, s. 248.
108 Rus ve Slav formları için bkz. yukarıdaki not ve Mutafčiev, "Poiz. Asen.", s. 15, n. 2-6.
109 Yunanca formlar için, bkz. Byz-turc., ıı, s. 73-75.
110 Slav ve Yunan dillerinde yabancı kökenli isimlerin transkripsiyonunda açık bir e (= ä) sesi vermek için a kullanmak oldukça yaygındı. Rus metinleri vurgusuz a yerine genelde o harfini kullanır. Slav transkripsiyonlarında genizden gelme n (Hb) ve jat (ß) başlangıçtaki Türkçe sözcüğün ikinci hecesinin genizden geldiği anlamını ifade edebilir.
111 Bkz. Uspenskij, "Asen. viz. služ".
112 Mutafčiev, "Proiz. Asen.", s. 12, n. 14.
113 Boutouras, Kyria onom., s. 102.
114 Sinodik Borila, s. 77, § 91.
115 Mladenov, "Bělgun".

asıllı isimlere de sahipti.[116] Bütün bunlar tarihleri boyunca Rumenleri etkilemiş çeşitli kültürel akımların kanıtıdır. Ulahlar (Rumenlerin ataları) 1185'ten önce Balkanlar'da yaşadıkları ve sadece düzensiz olarak Tuna'nın sol kıyısına yerleştiklerine göre, Ulahlara Türk isimlerini aktaranlar ancak Balkanlar'daki Türk kökenliler olmalıdır. Kumanların Balkanlar'ın (davetli ya da davetsiz) en sık ziyaret eden konukları olması, 11. ve 12. yüzyıl Kuman prenslerinin Asen'le aynı adı taşımaları, Asen'in Türk kökenli adının büyük bir ihtimalle Kumanlardan geldiği sonucunu düşündürür. Ne var ki dilleri Kumanlarınkine çok yakın olan, birliğin 1041'de Bizanslılar tarafından kesin olarak yenilgiye uğratılmasından sonra, 12. yüzyılda Balkanlar'a gelen Peçenekler göz ardı edilemez. Dahası, 12. yüzyılda Ulah ve Kuman nüfusları arasında belirli ölçüde bir karışma yaşadığı da hesaba katılmalıdır. Avrupa'ya doğudan gelen göçebe kavimlerin çoğu gibi, Kumanlar da zafer ya da bozgunlarından sonra, akın ettikleri topraklardan genellikle çekilen yağmacı savaşçılardı. Yine göçebe kavimlerin çoğunluğunda görüldüğü gibi, bazı göçebe gruplar birliğin geri kalanından ayrılıyordu. Bazı Kuman gruplarının Balkanlar'da kalmış ve Ulahlara karışmış olması muhtemeldir. Her iki halkın da göçebe hayat tarzlarının birçok ortak özellik sergilemesi bu karışmayı kolaylaştırmış olmalıdır. Burada İmparator I. Andronikos Komnenos'un Şubat 1184'te imzaladığı ve Moglena (Batı Makedonya) eyaletinde Kumanların, Ulahların ve Bulgarların adının geçtiği ünlü prostagma'sına değinmek istiyorum.[117] Bu Moglena Kumanları hayvancılıkla (muhtemelen at ve koyun) ile meşguldü ve Ulah ve Bulgarların aksine, eyaletin seçkinleri arasında sayılan özgür kişilerdi.[118] Moglena Kumanlarının adı on yıl kadar sonra, Ekim 1196'da[119] aynı eyalet içinde geçtiğine göre, bu kişilerin bölgeye yerleşmiş olduklarını kabul etmek gerekir. Malingudis Asen ve Balkan Dağları'nın ötesinde yaşayan, Moglena Kumanlarının çok benzer yerel bir Kuman topluluğundan geldiğini önerirken, haklıdır.[120]

Şimdiye kadar belirtilen her şeyi göz önünde bulundurduğumuzda, Asen ve ailesinin Kuman kökenli olması en mantıklı açıklama olarak belirmektedir. Bulgaristan'ın özgürlük hareketinin başında yer aldılar ve başlıca destekleri kendi halkları, yani Ulahlardı. Ulah tebalarının dilini konuşup, Kuman atalarının göçebe becerilerini korumuş olmalılardır. Dahası, Kumanya'daki akrabalarıyla sıkı

116 Örneğin, 1383 tarihli bir berat, Erdel'deki Szeben (Rumence Sibiu, Almanca Hermanstadt) yakınlarında şu Ulahları (Walachí) sayar: Fladmer/Fladmir ve Dragmer (Slav kökenli isimler), Neg ve Radul (Rumen adları), Oldamar (Türkçe kökenli) (Doc. hist. Valach, s. 301-302). Bkz. aynı eserin indeksi. Türk kökenli Rumen isimleri için, bkz. Rásonyi, "Val.-Turc.").

117 Actes de Larva, s. 341-345 (no. 66).

118 Anastasijevič-Ostrogorskiy, s. 28.

119 Actes de Larva, s. 358-360 (no. 69).

120 Malingudis, "Zweit. bulg. Staat.", s. 86.

ilişkilerini devam ettirmiş olmaları gerekir. Bizans İmparatorluğu'na karşı savaşlarında yardım için kendi akrabalarına yönelmelerinin nedeni de budur. Rasovskij Asenlere yarı-Kumanlar (polupolovcy) demekte[121] haklıdır. Ne var ki öteki yarıları da Ulah olduğundan, Kumano-Ulah olarak tanımlanmaları daha doğru olurdu.

Özet olarak, Asen aile üyeleri 12. yüzyılda Ulah, 13. yüzyılda da Bulgar olan bir Kuman hanedanıydı. Hem Bulgar, hem de Rumen tarihi Kuman hanedanının ortak geçmişlerine ve miraslarına ait olduğunu iddia edebilir.

Peter ve Asen, İsaakos ve Aleksios Angelos'a Karşı: Kuman-Eflâk-Bulgar İttifakının Bizans'a Karşı Savaşının İlk Aşaması, 1186-1197

Ulah-Bulgar ayaklanması tarihini asilerin Kumanlardan yardım almak için Tuna'yı geçtikleri aşamada bırakmıştık. Bundan sonraki satırlarda Bulgar-Bizans savaşının İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun ilk yirmi yılını gözlemleyecek, özgürlük savaşında Kumanların varlığı ve etkisine özel önem vereceğim.

Peter ve Asen'in askerleri Tuna Nehri'nin sol kıyısındaki Kumanlara sığınıp, yardımlarını istedi. Kumanları tahrik ettiler, onlarla birlikte Bizans mısırlarını yok etmeyi önerdiler. [122] Bu ayrıntı bize olayların kronolojisi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Zlatarski mısırın ağustostaki kesim zamanından önce yükseleceğini hatırlatarak, Asenlerle Kumanlar arasındaki pazarlıkların Haziran ya da Temmuz 1186'da gerçekleşmiş olması gerektiğini ileri sürer.[123] Oysa Kumanlar yaz geçtikten sonra saldırmak isteğindeydi. Rasovskij harika bir makale yazarak göçebe Kumanların Bulgaristan'da asla yazın savaşmadıklarını, o dönemde güney Karpat Dağları'nın eteklerinde ordugâh kurarak bölgedeki yazlık otlaklarını terk etmediklerini başarıyla anlatır.[124] Ekim'den önce Tuna'yı geçmeye istekli olmayan Kumanlar, böylece hemen destek vermedi. Ne var ki İmparator İsaakios asilerin ilk hareketinin durmasıyla ortaya çıkan bu fırsattan yararlanmadı. Niketas Khoniates bütün Mysia'yı işgal etmek ve Haimos Dağları'ndaki mevzileri güçlendirme fırsatından yararlanmadığı için imparatoru sert bir dille eleştirir. II. İsaakios Angelos saldırmak yerine istiflenmiş buğdayları ateşe verip, kargaşa içindeki bölgeden çekilmekle yetindi.[125]

121 Rasovskij, "Rol" Polovcev", s. 210.
122 Theod. Skut. Syn./Sathas, s. 78.
123 Zlatarski, Ist., ıı, s. 453-455.
124 Rasovskij, "Rol" Polocev".
125 Nik. Chon. Hist. (van Dieten, s. 373(59-67) (ed. Bonn, s. 487), = Grabler, Abenteuer, s. 176.

Ertesi yıl, Aleksios Branas'a karşı savaşması gerektiğinden, İmparator II. İsaakios Bulgar işleriyle fazla ilgilenmedi. Asenler ve Kumanlar 1186 sonbaharında Bulgaristan'a döndüklerinde, İsaakios onları bizzat karşılamak istemedi, önce amcası Sebastokrator İoannes'i, sonra da damadı Kaiser İoannes Kantakuzenos'u başkomutanlığa getirdi. Kantakuzenos yerini kısa süre sonra Normanlara karşı Bizans ordusuna komuta eden ünlü asker Aleksios Branas'a bıraktı. Ne var ki Branas çok geçmeden imparatora rakip oldu ve imparatorluk tahtında hak iddia etti.[126] İsaakios asi komutanının üzerine yürüyüp, ordusunu bozguna uğrattı. İsaakios ve Branas arasında ilkbahar 1187'de yapılmış olması muhtemel savaşa Kuman savaşçılarının da katıldığını bilmek ilginçtir. Niketas Khoniates Branas'ın ordusundaki deneyimli komutanlardan birinin Skythian Elpumes (Kuman Alpamïş) olduğunu belirtir.[127] Türk dillerinde aynı adı taşıyan epik şiirin kahramanının da taşıdığı tipik Kıpçak adı Alpamïş'ın bilebildiğim kadarıyla ilk görünüşüdür.[128]

İmparator İsaakios Ulah-Bulgar ordusunun üzerine ikinci kez Eylül 1187'de yürüdü.[129] Ulahların (Mysoi) dağlardan indiklerini ve Kumanlarla (Skythai) birlikte Agathopolis (Ahtopol) yakınlarına bir akın gerçekleştirdiklerini duydu. Çapulcular tarlaları yakmış ve Termeriea'ya da saldırmışlardı. İmparator bunun üzerine Adrianopolis'in[130] (Edirne) yakınındaki Taurokomos'a (Ταυροκώμος) gidip, düşmanla karşı karşıya gelmeye çalıştı. Casusları düşmanın Lardea (Λαρδέα) topraklarından geçtiğini bildirince, 2.000 paralı askerle peşlerine düştü. Paralı askerler halktan çok kişi öldürdü, birçok tutsak aldı ve ganimetleriyle birlikte eve dönmek istedi. Gece olunca, imparatorun askerleri ilerledi ve Basternai (Βαστέρναι) adlı bir yerde durdu. Üç gün sonra, 11 Ekim 1187 sabahı, Beroe'ye (Βερόη) doğru yürüyüşe geçtiler. Henüz dört pasaranga (yaklaşık 16 km) bile gitmemişlerdi ki, bir haberci düşmanın yakınlarda olduğunu bildirdi. İki taraf karşılaştı ve Bizanslılar tutsaklardan bazılarını kurtarmayı başardı. Niketas Khoniates anlatısının bu noktasında imparatorun kâtipliğini (βασιλεῖ ὑπογραμματύων) yaptığı için seferin görgü tanığı olduğunu açıklar. Khoniates'in çok ayrıntılı anlatısı olaylara bizzat katılmasının sonucu olmalıdır. Kumanlarla

126 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 374-376 (ed. Bonn, s. 489-491), = Grabler, Abenteuer, s. 177.

127 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 374-376 (ed. Bonn, s. 489-491), = Grabler, Abenteuer, s. 187. Bkz. Stritter, III/2, s. 931-932.

128 Yunan sözcüğü 'Ελπουμής'in çeşitli formları için, bkz. Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 386 ve Byz.-turc., II, s. 124. Türk kökenli Alpamïş için, bkz. Rásaonyi, "Kuman özel ad.", s. 79.

129 Yukarıdaki ve bundan sonrakilerin kronolojisiyle ilgili sorular için, bkz. van Dieten, Erläuterungen, ve Malingudis, "Zweit. bulg. Staat", s. 113-122.

130 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 394(33) (ed. Bonn, s. 516) = Grabler, Abenteuer, s. 197, bu bölümü, "bu köye benzer bir araziydi," diye çevirir.

Bizans askerleri arasındaki çarpışmaları anlatırken, göçebe savaş tekniklerinin kusursuz bir tanımını yapar. (Bu konuya daha sonra ayrıntılarıyla gireceğiz.) İmparator savaştan sonra Adrianopolis'e dönmüş olsa da, düşman köyleri rahatsız etmeyi sürdürdü. Bu yüzden imparator yeniden Beroe üzerine yürümek zorunda kaldı. Khoniates'e göre, imparatorun parmaklarının arasından kayan "barbarlara" karşı başarılı olmak çok güçtü. Bu tipik hafif süvari yöntemleri atlı göçebelerin en güçlü yanıydı. İmparator sonunda Zagora'ya (Ζαγορά) gitmeye karar verdi. Filippopolis'ten (Filibe) çıkıp Triaditza'ya (daha sonraki kaynaklarda, Sofya – Τριάδιτζα) vardı, ancak kış yaklaştığı için küçük bir maiyetle başkente dönerken, ordunun kışı Triaditza'da geçirmesini istedi.[131]

İmparator İsaakios 1188 ilkbaharında ordusuyla buluşup savaş alanında üç ay geçirdi, Lobitzos'u (Λοβιτζός) almaya çabaladı, ancak başarısız olunca başkente döndü. 1188 ilkbahar seferi sırasında, Asen'in karısıyla küçük kardeşi İoannes'i (sonranın hükümdarı Kaloyan) tutsak edip, rehine olarak Konstantinopolis'e götürdü. Bizans'ın kazanma şansı yine de azdı.[132]

1189-1190 kışında, Alman imparatoru I. Friedrich'in komutasındaki Üçüncü Haçlı Seferi'nin askerleri Bulgar ve Bizans topraklarından geçti. Gerek Ulah-Bulgar asilerinin, gerekse de Bizanslıların durumdan yararlanarak karşı tarafa zarar vermek istemesi ilginçtir. Aralık 1189'da (Hist. peregr. ve Ansbert'in Kalopetrus olarak adlandırdıkları) Peter Edirne'deki imparatora bir elçi göndererek, Konstantinopolis imparatoruna karşı yardım teklif etti. Friedrich'in çabalarını desteklemek için 40.000 Kuman askeri göndermek istiyordu. Ne var ki Friedrich öneriyi kibarca geri çevirdi; amacı Kudüs'e ulaşmaktı, Yunanların içişlerine sürüklenmek değil.[133] (Dördüncü Haçlı Seferi'nin Haçlıları böylesine müşkülpesent olmayacak, Kutsal Topraklar'ı tümüyle unutarak büyük bir mutlulukla Bizans'a saldıracaklardı.) Daha sonra, Şubat 1190'da hem Bizanslılar, hem de Ulahlar ötekilere karşı yardımını sağlamak için Friedrich'i bir kez daha ikna etmeye çalıştılarsa da, Alman imparatoru kararından caymadı, başlangıçtaki amacını, Kutsal Toprakları kurtarmayı gerçekleştirmekte ısrar etti.[134] Kuman yardımcı birlikleri-

131 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 396(68)-398(42) (ed. Bonn, s. 517-521), = Grabler, Abenteuer, s. 198-201.

132 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 399(43-53) (ed. Bonn, s. 21), = Grabler, Abenteuer, s. 201.

133 'Interea Kalopetrus qui cum Assanio fratre suo dominabatur populis Blacorum, misit legationem Adrianopolim, diadema regni Grecie De manu imperatoris capiti suo rogans imponi Et adversus imperatorem Constantinopolitanum promittens se venturum illi in auxilium cum quadraginta milibus Cumanorum. Imperator vero illius amicabile et placens pro tempore dedit responsum... Amplius namque desiderabat partibus transmarinis succurrere et videre bona Hierusalem quam in Grecia demorando alienum sibi imperium vendicare', (Hist. peregr./Chroust, s. 149(13-23)).

134 Önce Bizanslıların elçisi geldi, ardından, "Latince" de bir elçi gönderdi, "Latince" (Ansbert/Chroust, s. 69).

nin sadece Ulahları değil, savaşçılarını parayla tutan Bizanslıları desteklemesi ilginçtir. Ansbert, Kumanlar ve Rumların Didimotoikon (Dimetoka) kenti ve kalesine ortak sahip olduklarını belirtir.[135]

Ulahların ve Kumanların (οἱ Βλάχοι ληϊζόμενοι μετὰ Κομάνων) sürekli akın ve yağmaları yüzünden savaşın durumu kötüye gittiğinden, İmparator İsaakios 1190'da yeniden asilerin üzerine yürüdü. Ankhialos'tan geçip, Haimos Dağları'na doğru ilerledi. Ne var ki, kentleri ve kaleleri her zamankinden güçlü görüp, iki ay sonra dönmek zorunda kaldı. Dahası, mevsim nehir geçmeye uygun olduğundan, Kumanların (Skythianlar) Tuna'yı geçmeleri de olasıydı. İmparator bu yüzden Ulahlarla savaşmaktan vazgeçip, daha kestirme bir yoldan Beroe'ye gitmeye karar verdi. Ancak dar bir dağ yolunda düşman saldırısına uğradı ve canını zor kurtardı. Sonunda, Krenon'dan (Κρήνον) geçerek, Beroe'ye vardı.[136]

Başarılarından cesaretlenen Ulahlar sadece köyleri değil, müstahkem kentleri de fethedip yağmaladı. Ankhialos ve Varna'yı aldılar, Triaditza'yı (Sofya) haraca bağladılar, Stumpion ve Nisos'u (Niş) yağmaladılar. Bizans imparatoru Varna'yı yeniden inşa etti, Ankhialos'u tahkim etti ve her iki kentte de garnizonlar bıraktı, ancak düşman akınlarını önleyemedi.[137] Ulah ve Bulgarlar Triaditza'yı yakıp yıktıktan sonra, Rilalı Aziz Yohanna'nın kutsal kalıntılarını başkentleri Tărnovo'ya götürdüler. Bulgarların "ulusal" azizinin kalıntılarını ele geçirmenin, savaşçı Ulah-Bulgarlar için büyük bir sembolik önemi olmalıydı.[138] Sonbahar gündönümü sırasında İsaakios Ulah-Bulgar akınlarını engellemek için Filippopolis eyaletine geçti. Ne var ki çok geçmeden Skopia'yı (Skoplje-Üsküp) yakıp yıkan Sırp grandükü Stefan Nemanja'ya yönelmesi gerekecekti. Bizans imparatoru Sırp ordusunu Moravos (Morava) Nehri yakınlarında yendi, ardından Nisos'tan geçip, Savos (Sava) Nehri'ne ulaştı. Burada müttefiki olan kayınpederi Macar kralı III. Béla'yla buluştu. Birkaç gün kaldıktan sonra önce Filippopolis'e gitti, ardından da Konstantinopolis'e döndü.[139] İsaakios'un bu sonbahar seferinin tarihi genellikle 1190 olarak ifade edilse de, van Dieten 1191 veya 1192'yi yeğlemektedir.[140] Alışılmış 1190 tarihini değiştirmek için hiçbir zorlayıcı neden göremiyorum.

135 'Timoticon urbem munitissimam a fortiribus et animosioribus Cumanis et Grecis possessam', (Ansbert/Chroust, s. 53).
136 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 428(63-430) (ed. Bonn, s. 561-564), = Grabler, Abenteuer, s. 233-236.
137 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 434(10-24) (ed. Bonn, s. 568-569), = Grabler, Abenteuer, s. 239.
138 Höfler'in, "Walachen", s. 240'ta belirttiği gibi, "Bulgarlarda Rilalı Aziz Johannes Roma etkisi yayan Aziz Demetrios'u bastırıyordu."
139 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 434(24-35) (ed. Bonn, s. 569) = Grabler, Abenteuer, s. 239-240.
140 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 434; van Dieten, Erläuterungen, s. 83 vd.

1190 ve 1195 yılları arasında Kuman-Ulah-Bulgar savaşı ile ilgili hiçbir kesin belge yoktur. Niketas Khoniates de savaşlar konusunda bir şeyler yazmaz. Anlaşıldığı kadarıyla, Bizanslıların genellikle kaybeden taraf oldukları bir savaş devam etmekteydi. Bizanslılar sadece Bulgaristan'daki ayaklanmayı bastırmada başarısız olmakla kalmadı, kendilerini Peter ve Asen'in birliğinin sürekli darbelerini karşılamak zorunda buldular. Müttefikler köyleri ve Filippopolis, Sardike (Sofya) ve Adrianopolis gibi büyük kentleri sık sık yağmaladı. Sonunda İsaakios'un yardım için başvurduğu kayınpederi III. Béla, Vidin'den yardımcı güçler göndermeye söz verdi.[141] İmparator II. İsaakios Mart 1195'te düşmanın üzerine yürüdüyse de kısa süre sonra kardeşi Aleksios hoşnutsuzların başına geçip büyük kardeşini tahttan indirdi, gözlerine mil çektirdi.

III. Aleksios döneminin (1195-1203) büyük kardeşinkinden daha iyi olmadığı kesindir.[142] Başlangıçta, Ulah asileriyle anlaşma sağlamak için, Peter ve Asen'e elçiler gönderdi. Ancak asiler Bizans'ın kabul edemeyeceği koşullar ileri sürdüğünden, Bizans heyetleri başarısız oldu. Böylelikle savaş durumu devam etti. İmparator doğudayken, Ulahlar Serrai (Serez) çevresindeki Bulgar themasını aşıp (Τοῖς περὶ τὰς Σέρρας Βουλγαρικοῖς θέμασι), Bizans ordusunu yendi ve o toprakların Bizanslı yöneticisi Aspietes Aleksios'u tutsak etti. İmparator asilere karşı damadı Sebastokrator İsaakios'u gönderdiyse de İsaakios'un yanlış taktikleri sonucunda saldırganlar Bizanslıları kuşattı. İsaakios'un kendisi Kumanlara (Skythian'lara) esir oldu. Sebastokratoru tutsak eden Kuman savaşçısı İsaakios'u Asen'den sakladı; bu seçkin esiri ülkesine götürüp Bizans imparatorundan yüklü bir kurtarmalık (fidye) koparmayı ümit ediyordu. Ne var ki planı ortaya çıkınca, tutsağı Asen'e götürmek zorunda kaldı.[143] Bizans komutanını esir edenin bir Kuman savaşçısı olması önemlidir. Buradan, Kumanların Ulah-Bulgarlarla Bizanslılar arasındaki bütün çarpışmalarda hazır bulundukları sonucunu çıkarıyoruz. Adlarının özellikle geçmediği durumlarda bile, savaşa karışmış olmaları çok muhtemeldir. Örneğin, şimdi anlattığımız olayda, Bizans imparatoru Kumanlar tarafından tutsak edilmiş olmasa, Kumanların varlıklarından habersiz olacaktık. Sessiz bir sav, sav olmasa da bu düşünceler Kumanların Ulahlarla Bizanslılar arasındaki tüm çarpışmalarda hazır olduklarını kanıtlıyor olabilir. Kuman-Ulah-Bulgar birliği Tărnovo'yu merkez alarak Tuna Nehri'yle Balkan Dağları arasındaki topraklarda sağlam durdu ve

141 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 465(18)-468(23) (ed. Bonn, s. 612-617), = Grabler, Abenteuer, s. 30-33.

142 III. Aleksios Angelos'un imparatorluğu için, bkz. Ostrogorsky, Gesch., 2. 291-296.

143 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 465(18)-468(23) (ed. Bonn, s. 612-617), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 30-33.

o çağda Bizans yönetiminde olan Makedonya ve Trakya'ya düzenli olarak saldırdı.

Ulah ve Bulgarlarla savaşlarında hiçbir çözüm göremeyen Bizanslılar eski ve denenmiş yöntemlerine dönerek düşman saflarındaki bir tarafı diğerine karşı kışkırtmaya çalıştılar. Filippopolis çevresinde faaliyet gösteren İvanko adında birini Peter ve Asen'e karşı ayaklanması için yüreklendirdiler.[144] İvanko 1196'da Asen'i öldürmeyi başardıysa da Asen'in kardeşi Peter hemen Tărnovo'ya dönüp, kontrolü ele aldı. Ne var ki onun da hükümdarlığı kısa sürecek, ancak bir yıl sonra pek aydınlanmamış bir ayaklanmaya kurban gidecekti. Böylece iki kardeşin, Asen'le Peter'in beklenmedik ölümleri Ulah-Bulgar özgürlük hareketine bir nokta koydu. Ne var ki yeniden kurulan Bulgar İmparatorluğu'nun artık kolayca ezilebileceğini düşünen Bizanslılar da düş kırıklığına uğrayacaklardı. Bizanslıların umduğu kargaşa gerçekleşmedi, kardeşlerden üçüncüsü ve en küçüğü olan Kaloyan tahta geçti. Otoriter bir yönetici ve ateşli bir Bizans düşmanı oldu. Onun hükümdarlığı ile birlikte Kuman-Ulah-Bulgar birliğinin Bizans'la savaşı yeni bir çağa adım attı.

Kaloyan ve Kumanları Bizans'a ve Latinlere Karşı

Daha önce belirttiğim gibi, Kuman ve Ulah yağmacıların en sevdikleri bölgelerden birisi de Trakya idi. Bu tehditleri karşılamak için Bizans imparatoru da genellikle birliklerini Bizans'ın barbarlara karşı oluşturduğu savunmanın temel noktalarından Kypsella'ya (şimdi Türkiye'de, Meriç'in sol kıyısındaki, İpsala) gönderirdi. Kumanlar Ulah askerleriyle birlikte (Σκύθαι μετὰ μοίρας Βλάχων) Tuna'yı (İstros) aşıp, Mesene ve Tzurulon (Çorlu) çevresindeki kasabaları yağmalayınca da yine böyle oldu. Barbarlar Tzurulon yakınına, Aziz Georgios Yortusu'nu (23 Nisan) kutlamak için büyük bir kalabalığın toplandığı Kuperion'a gitmek istiyorlardı. Yortu sabahı kalın bir sis araziyi kaplayınca, çok sayıda barbar yolunu kaybetti ve deniz kıyısındaki Rhaidestos'a (Rodosto; bg. Tekirdağ) geldi. Saldırganlardan küçük bir grup Kuperion'a ulaşmayı başardıysa da, kilisenin önünde, köylülerin kağnılarıyla güçlü bir duvar oluşturdukları meydana giremediler. Kumanlar (Skythian'lar) bu engeli aşamadı, "çünkü Skythian'ların duvarları aşmakta hiç tecrübesi yoktur; köylerde ve kasabalarda kalelerden kaçınırlar. Bir fırtına gibi, ilk saldırılarında ayaklarının önüne ne düşerse karıştı-

144 İvanko için bkz. Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 473(60-68) (ed. Bonn, s. 24), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 39.

rırlar; ardından da evlerine dönerler."[145] Kiliseden Tzurulon Kalesi'ne kaçmak isteyen Rumlar barbarların eline düştü. Kumanlar yüklü bir ganimetle çekilirken, Bizye'yi (Vize) savunan Bizans ordusuyla karşılaştılar. Rumlar Kumanları yendi, yağmacılar ganimeti savaş meydanında bırakarak kaçtı. Gözleri ganimetten başka bir şey görmeyen paragöz Bizans askerleri düşmanın geri döndüğünü fark etmedi, bu kez galip gelen Kumanlardı.[146] Khoniates'in tüm ayrıntılarıyla anlattığı bu macera Kumanların Bizans'a yaptıkları akınlar konusunda önemli ipuçları vermektedir.

Aynı yılın, 1199'un sonbaharı, Kumanların şimdiye kadar görülen en güçlü akınlarına tanık oldu. Khoniates ayrıntıya girmemekle birlikte, bu akının Makedonya'ya karşı girişilen en korkunç saldırı olduğunu belirtir. Barbarlar manastırları basmış ve rahipleri öldürmüşlerdi.[147]

1200 sonbaharı, ya da 1201 ilkbaharında,[148] Ulahlar ve Kumanlar (μετὰ Κομάνων) Bizans topraklarını bastı, en iyi bölgeleri yakıp yıktı ve hiçbir engelle karşılaşmadan ülkelerine döndü. Bu kez, Ruslar Bizanslılara yardım etmemiş olsa, Konstantinopolis'e ulaşacaklardı. Khoniates'e göre, Ruslar bu yardımı bir bakıma yüksek rahiplerinin (ἀρχιποιμήν) isteği üzerine sağladılar. Galiçya prensi Roman (ὁ τῆς Γαλίτζης ἡγεμὼν Ῥωμανὸς) Kumanların üzerine yürüyüp, "topraklarını kolaylıkla yakıp yağmaladı (τὴν γῆν αὐτῶν κατὰ πολλὴν εὐπέτειαν ἐπιὼν ἔφθειρε καὶ ἠφάνισε). Bunu birkaç kez tekrarladı, böylelikle Kuman akınlarına bir son verdi. Aynı dönemde[149] (στότε χρόνος) Ruslar arasında iç çekişmeler çıktı ve Roman, Kiev hükümdarı Rurik'i yendi. Roman Rurik'in sadece maiyetini değil, en iyi askerlerini oluşturan Kumanlardan da çoğunu öldürdü.[150] Rus kaynakları Galiçya prensi (1199-1205) Roman Mstislavič'in Kumanların üzerine iki kere 1201-1202 ve 1203-1204'te yürüdüğünü doğrulamaktadır.[151] Her iki seferinde de ordusunu kışın Karadeniz kıyısına götürdü, oradan Kumanlar üze-

145 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 500(71-75) (ed. Bonn, s. 663), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 72.
146 Bütün maceranın anlatısı için, bkz. Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 499(54)-501(7) (ed. Bonn, s. 662-665), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 71-73.
147 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 508(67-74) (ed. Bonn, s. 673), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 80. Bkz. Stritter, III/s, s. 982-983.
148 Khoniates akının 1 Eylül 1200'den 31 Ağustos 1201'e kadar süren "gelecek yıl" (τῷ δ'ἐφεξῆς ἔτει) gerçekleştiğini belirtir. (bkz. Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 522, n.). Daha önce gördüğümüz gibi, Kuman akınları hep sonbaharda, yazın ve kışın yapılıyordu, ilkbaharda değil. Rasovskij, "Rol" Polovcev", s. 208, Bulgar ve Kumanların Trakya'yı Nisan 1201'de yakıp yıktıklarını belirtir. Başka herhangi bir kaynakta belirgin bir tarih olmadığı için, bu kesin tarihi nereden bulduğunu bilemiyorum
149 Grabler, Kreuzfahrer, s. 95 1202 tarihini belirtir.
150 Rusların Kumanlara karşı seferlerinin tümü için, bkz. Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 522(25)-523(49) (ed. Bonn, s. 691-692), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 94-95. Bkz. Stritter, III/s, s. 983, ve II/2, s. 703-704, 1023-1024.
151 Bu seferler için bkz. Hruševskyj, Ist., III, s. 9-10.

rine düzenli akınlar gerçekleştirdi.[152] Sonbahar ve kış geldiğinde birçok Kuman topluluğu Tuna'ya yönelip, Bizans ve Bulgar topraklarına akınlar gerçekleştiriyordu. Ama örneğin 1187 kışında, Svjatoslav ve Rurik Dinyeper'in ötesindeki Kumanların üzerine Çernye Klobukileri gönderdiler. "Kumanlar Tuna'ya gittikleri ve çadırlarının içinde olmadıkları için,"[153] Kumanların çadırlarını yaktılar. Roman Mstislavič'in de Kuman yerleşim bölgelerine saldırmak için Kumanların uzaklarda, Tuna boylarında ve Balkanlar'da oldukları kış aylarını seçtiği açıktır. Rasovskij Khoniates'in bile bir Kuman yenilgisinden söz etmediğine, ancak Roman'ın "topraklarını kolaylıkla yaktığını" belirttiğine dikkat çeker.[154]

1202 ile 1204 yılları arasında genç Bulgar devletiyle Bizans arasındaki savaş geçici bir duraklama dönemine girdi. Bizans giderek kargaşaya kayıyordu. Nihayet, Konstantinopolis'in 12 Nisan 1204'te Haçlıların eline geçmesi, Bizans İmparatorluğu'na elli yıllığına son verdi. 1204 felaketinden önceki yıllarda, Bizans Bulgar işlerine önem verip uğraşacak durumda değildi. İmparatorluk dağıldı, yerine haçlı şövalyelerin önderi İmparator Baldouin emrinde bir Latin İmparatorluğu kuruldu. Bizanslı siyasi sığınmacılar Anadolu'ya çekildiyse de Rum davası her yerde sönüyordu; sefere katılanlar Anadolu topraklarını da işgale hazırlanmaktaydı. Bütün bu karmaşanın içinde, Trakya'daki Rum halkının ayaklanması Latinleri bu huzursuz topraklara geri dönmek zorunda bıraktı. Rum asiler Adrianopolis ve Didimotoikon kentlerini ele geçirip, Latinlere karşı Kaloyan'dan yardım istediler. Kaloyan zaman geçirmeden yardıma geldi ve askerleriyle Adrianopolis yakınlarına yürüdü. Villehardouin'e göre Kaloyan'ın ordusu Ulahlardan, Bulgarlardan ve 14.000 kadar dinsiz Kuman'dan oluşuyordu.[155] Khoniates de sayısız Kuman (Skythian) savaşçısından bahseder.[156] Bu önemli anda geleneksel Bulgar-Bizans düşmanlığı sona erdi; gerek Kaloyan, gerekse de Rumlar yeni ve ortak tehlikenin Latin İmparatorluğu'ndan geldiğini anladı.

Baldouin Trakya ayaklanmasını duyar duymaz, oraya bir ordu gönderdi. Latinler Bizye ve Tzurulon'u Bizanslılardan geri aldı, Arkadiopolis (Lüleburgaz) Haçlıların eline düştü. Mart 1205'te Baldouin, Blois kontu Louis ve Venedik Doçu Enrico Dandolo Rumların savunduğu Adrianopolis'i kuşattı. Surları aşa-

152 'Lavrent'evskaja letopis', under 6710 (= 1202): 'Toe ze zimy hodi Roman knjaz' na Polovcy I vzja veze Polovec'skye I privede polona mnogo I dus' hrist'jan'skyh mnozestvo otpoloni ot NIH I byst' radost' velika v zemli Rus'tei', (PSRL, I, s. 418).

153 'Ipat'evskaja letopis', under 6695 (= 1187): 'Polovci bo bjahut' sli v Dunai I ne be ih doma v vezah svoih', (PSRL, II, s. 659).

154 Rasovskij, "Rol" Polovcev", s. 211. Yunanca metin için, bu paragrafta, yukarıya bkz.

155 Villehardouin, böl. LXXIX: "Balquie kralı Johannis Adrianopolis'tekilerin yardımına büyük bir orduyla geldi; yanında Blas ve Bogre'ler ve bir de vaftiz bile edilmemiş on dört bin Kuman getirdi." (Villehardouin/Pauphilet, s. 169).

156 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 613(80-81).

rak, lağım döşeyerek kenti almaya kalktılarsa da, başarılı olamadılar. Kaloyan 12 Nisan'da, Paskalya'yı izleyen Çarşamba günü, düşmanın gücünü sınamak için Latinlerin karşısına bir Kuman birliği gönderdi. Haçlılar saldırganları kararlılıkla kovaladı, ama dönmeye çalıştıklarında Kuman oklarının fırtınasıyla karşılaştı.[157] Adrianopolis'te kesin savaş 14 Nisan 1205 günü oldu. Kaloyan Kuman savaşçılarını Koca (Κοτζᾶς)[158] adlı birinin komutasında savaşa gönderdi, hileli kaçış gibi göçebe yöntemleri kullanmalarını emretti. Kumanlar önce kaçarak, sonra birden geri dönerek Latinleri şaşırttı. Kumanlar hançerlerle, kement atıp boğarak çok sayıda Latin askeri öldürdü. Blois kontu Louis savaş meydanında öldü ve şövalyeler ordusunun başkomutanı, Latin İmparatorluğu'nun hükümdarı Baldouin tutsak edilip Bulgaristan başkenti Tărnovo'ya götürüldü. Haçlıların üçüncü komutanı olan Venedik doçu Enrico Dandolo kaçmayı başardı.[159] Haçlılar Konstantinopolis'i ele geçirmelerinden bir yıl sonra, Kaloyan'ın Kumanları karşısında ciddi bir bozguna uğradı. Bu savaşın tarihî anlamını iyi değerlendirmek gerekir; bu savaş Konstantinopolis'in 1261'de geri alınmasına kadar Anadolu'da Bizans mirasını sürdürmeye imkân veren İznik İmparatorluğu'nu yaratmıştı.

Adrianopolis savaşından sonra, Kaloyan Kumanlara ödül olarak Bizans yakınlarında, Latinlere haraç ödeyen kentleri (κωμοπόλεις) verdi. Bizans halkı için günler, haftalar süren bir dehşet dönemi başladı. Khoniates Rumlara iki taraftan vuran felaketlerden acı acı yakınır: "İki halk aynı ülkeyi ve aynı halkı yağmaladı; bir keresinde üzerimize ayrı ayrı, bir keresinde de birlikte geldiler".[160] Kaloyan ve Kumanları iki aydan az bir sürede Trakya'yı yıkıp yağmaladı, ne var ki Kaloyan Haziran geldiğinde Tuna'nın kuzeyindeki otlaklarına dönmek isteyen Kumanları tutamadı.[161]

Kaloyan ve ordusu Trakya'yı yakıp yıktıktan sonra Tesalya kentlerini Latinlerin elinden koparmak amacıyla Selanik'e yöneldiler. Kaloyan önce Serrai (Serez) kasabasını aldı. O zaman Baldouin'in kardeşi Henri komutayı ele alıp, Adrianopolis'i kuşatmaya çıktı. Yoldayken, Kaloyan'ın tarafına geçen Apros halkını cezalandırdı. Henri uzun ve başarısız bir Adrianopolis kuşatmasından sonra Didimotoikon'a dönmek istediyse de, Hebros (Meriç) Nehri yoğun yağmurlardan taşmıştı. Latinle-

157 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 614 (83)-615(35) (ed. Bonn, s. 810-812), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 192-194.
158 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 616(39). Κοτζᾶς adı için, bkz. Rásonyi, "Kuman özel ad.", s. 113.
159 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 616(38)-617(76) (ed. Bonn, s. 812-814), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 194-196. Bkz. Nik. Greg. Hist./Schoppen-Bekker, ı, s. 14(24)-16(35).
160 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 618(3-5).
161 Villehardouin, böl. Lxxxvııı: "Eğer Kumanlarını toprakta tutamazsa, eğer onlar yazın sıcağını çekemezse, o zaman ülkelerine dönerler" (Villehardouin/Pauphilet, s. 177).

rin ordugâhı su altında kaldı. Hem Latinler, hem de Rum düşmanları su baskınını savaşı sona erdirmek için tanrısal bir işaret olarak değerlendirdi. Henri Latinlerin ellerindeki kasaba ve kalelerde küçük garnizonlar bırakarak Konstantinopolis'e döndü.[162] Kaloyan 1205 yazının başında Filippopolis'i ele geçirip, yerle bir etti.[163] Elimizde 1205 yılının ikinci yarısındaki savaşlarla ilgili bilgi yok, ama, Kaloyan Ocak 1206'da Ulah ve Kuman savaşçılardan oluşan birliklerini Adrianopolis ve Didimotoikon savunmacılarının yardımına gönderdi. Villehardouin bundan sonra olanları ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Hazreti Meryem Yortusu'ndan (la feste sainte Marie Chandelor) dört gün önce, Thierry de Dendermonde (Tierris Tendremonde) Rusion'da (Rousse=Rusçuk) küçük bir garnizon bırakıp, 120 şövalyeyle birlikte bir gece akınına çıktı. Şövalyeler şafak sökerken Kumanlarla Ulahların geceledikleri bir köye ulaştılar, ansızın üzerlerine saldırıp atlarından kırkını kaçırdılar. Aynı gece, 7.000 kadar Kuman ve Ulah da bir akın düzenledi. Şövalyeler dönüş yolunda, Rusion'a yaklaşmışken, düşmanla karşılaştı. Kumanlarla Ulahlar çevredeki Rumlarla birlikte küçük şövalye birliğine saldırdı. Ölümden ya da tutsaklıktan kurtulan şövalye sayısı onu geçmiyordu. Rusion savaşının tarihi Hazreti Meryem Yortusu'ndan bir gün önce, yani 1 Şubat 1206 idi.[164]

Kaloyan Rusion savaşından sonra Doğu Trakya'yı, özellikle de güneyde, deniz kıyısındaki köy ve kasabaları düzenli olarak basıp yağmaladı. Neapolis, Rhaidestos, Panedos, Perinthos (veya Herakleia), Daonion, Arkadiopolis, Mesene ve Tzurulon Kaloyan'ın saldırılarının ana hedefleriydi.[165] Birlikleri Kuman, Ulah ve Rum askerlerinden oluşuyordu. Bir kale teslim olduğunda, kaleyi savunanlara güvenlik ve barınak sözü vermesine rağmen, sözünü tutmuyor, teslim olanları kılıçtan geçiriyordu. Kaloyan ve Kumanları neredeyse Konstantinopolis kapılarına dayanmıştı. Konstantinopolis'in 20 kilometre ötesindeki Athyras köyünü ele geçirdiler ve hem Khoniates, hem de Villehardouin'e göre köy halkına korkunç bir katliam yaşattılar.[166] Tüm Doğu Trakya'da katliamdan sadece iki kasaba, Bizye ve Selymbria kurtuldu.[167] Kaloyan ve Kumanları bütün bölgeyi

162 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 621(6)-624(18) (ed. Bonn, s. 820-826), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 201-206.

163 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 627(76-86) (ed. Bonn, s. 829-830), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 208-209.

164 Villehardouin/Pauphilet, s. 180-182. Aynı savaş Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 628(21-29) (ed. Bonn, s. 830-831), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 210'da daha kısa anlatılır.

165 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 629(35-60) (ed. Bonn, s. 831-833), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 211-212; Villehardouin/Pauphilet, s. 182-184.

166 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 629(61)-630(90) (ed. Bonn, s. 832-834), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 212-213; Villehardouin/Pauphilet, s. 184.

167 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 630(61)-631(4) (ed. Bonn, s. 834), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 213; Villehardouin/Pauphilet, s. 182-184.

Büyük Perhiz dönemine, hatta Paskalya sonrasına kadar yağmalayıp, talan ettiler. Kaloyan ele geçirdiği kasabaları yıkıp yerle bir ettiğinden, Rumlar Kaloyan ve Kumanlarının Latinlerden de daha korkunç düşmanlar olduğunu anladılar. Perişan Trakya halkı bir kez daha yardım için Latinlere döndü. Kaloyan Haziran 1206'da Didimotoikon'u yeniden kuşattı, ancak şövalyeler kısa süre sonra görününce geri çekilmek zorunda kaldı.[168] Konstantinopolis'e dönen şövalyeler 20 Ağustos 1206'da Henri'ye Konstantinopolis İmparatoru olarak taç giydirdiler. Ağabeyi Baldouin'in ölümü o ana kadar doğrulanmadığından, Henri 20 Ağustos'a kadar sadece Latin İmparatorluk naibi olarak kalmıştı.[169] Kaloyan Adrianopolis ve Didimotoikon müstahkem bölgelerinin Latinlerin hizmetine giren Branas tarafından savunulduğunu duyunca, Didimotoikon üzerine yürüyüp, taş üstünde taş bırakmadı. O zaman Henri Adrianopolis için savaşanların yardımına gitti, Krenon, Beroe, Agathopolis ve Ankhialos'u kapsayan kısa bir sefer yapıp, Kasım başında Konstantinopolis'e döndü.[170]

Trakya ve Makedonya'daki köyleri ve kasabalarını yakıp yıkmasına rağmen, Kaloyan eski Bizans İmparatorluğu'nun doğusunda, İznik'te Bizans imparatorluk geleneklerini kurtarıp canlandırmaya çalışan Theodoros Laskaris'in doğal müttefikiydi. Her ikisinin de ortak düşmanı Haçlıların Latin ordusuydu. Kaloyan ertesi yıl (1207), Büyük Perhiz'in başında Kumanlardan, Ulahlardan ve Bulgarlardan çok büyük bir ordu kurup, yeniden Bizans illerine saldırdı. Trakya'nın merkezi Adrianopolis'i alma hevesinden hiç vazgeçmedi. Bütün Nisan ayını Adrianopolis çevresinde geçirip, kenti almaya çok yaklaşmışken, Kumanlar "Johannis [Kaloyan] ile kalmayacaklarını, topraklarına dönmek istediklerini söylediler. Kumanlar böylece Johannis'i terk ettiler. Ancak onlar olmadan Adrianopolis'te kalmaya cesaret edemedi, kenti bıraktı."[171] Böylelikle, daha önce birkaç kez gördüğümüz gibi, Kaloyan'ın seferlerine katılmaya isteksiz Kumanlar otlaklarına çekildiler. Adrianopolis Ulah-Bulgar eline düşmekten bir kez daha kurtuldu.

1207 yazı önemli bir çarpışma olmadan geçti ve güz gelince Kaloyan yeniden Selanik'e doğru yürüdü. Ne var ki Makedonya başkentinde uzun süre kalamadı, Ekim 1207'de, muhtemelen bir Kuman savaşçısı tarafından öldürül-

168 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 631(17)-633(53) (ed. Bonn, s. 835-836), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 214-215.
169 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 642(73-80) (ed. Bonn, s. 847), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 214-215.
170 Nik. Chon. Hist./van Dieten, s. 645(89)-646(11) (ed. Bonn, s. 852-853), = Grabler, Kreuzfahrer, s. 229-230; Villehardouin/Pauphilet, s. 190.
171 Villehardouin/Pauphilet, s. 193-196, özell. s. 196.

dü.[172] Konstantinopolis'in fethini izleyen üç yıllık kargaşa artık sona ermişti. Kaloyan'ın ölümüyle Bulgar, Latin ve İznik İmparatorluklarının tarihlerinde yeni bir dönem açıldı. Kaloyan'ın yerine üç kardeşin ablasının oğlu Boril geçti. Boril döneminin tarihi sonraki bölümde ele alınacaktır.

Kaloyan ileri görüşlü bir önderdi. Sadece ağabeyleri Peter ve Asen'in geri kazandığı Bulgar bağımsızlığını korumaya çalışmakla kalmadı, Bizans İmparatorluğu ile Bulgar İmparatorluğu'nu birleştirmek de istedi. Bir Rum-Bulgar İmparatorluğu düşlüyordu. Konstantinopolis'in Bizans ortamında rehine olarak büyümüş, Bizans'ın görkemi ruhunu etkilemişti. Düşünü gerçekleştirmesinin yolunu açanlar, itibarını yitiren Bizans'ı zayıflatan Haçlılardı. Ne var ki heveslerini sonuçlandırmasını engelleyenler de yine Haçlılar olacaktı. Başlangıçta Kaloyan'ı Latin baskısından kurtarıcı olarak gören Trakya Rumlarının sevinci, acımasızlığı belli olduktan sonra kine dönecekti. Kaloyan'ın acımasızlığı Rumları nefret ettikleri Latinlerin yanına itmişti, Kuman-Ulah-Bulgar birliği de Rumlarla Latinlerin ortak gücüyle başa çıkacak kadar güçlü değildi. Rumların inatçı direnişini görünce, Kaloyan'ın Bizans'a duyduğu hayranlık nefrete dönüştü. Akropolites'e göre, 1018'de Birinci Bulgar İmparatorluğu'nu yıkan İmparator II. Basileos'un Bulgaroktonos ("Bulgar Katili") unvanına nazire olarak, Kaloyan kendine "Romaioktonos" ("Rum Katili") adını takmıştı.[173] Ne var ki Bizanslıların Kaloyan'a duydukları nefret de aynı ölçüde kabarıyordu. Aynı Akropolites Rumların Kaloyan'a taktıkları adın Skyloiannes, "Köpek İoannes" olduğunu yazar.[174] Buradaki kelime oyunu açıktır: "köpeğin" (Yunanca enik, encik σκύλαξ) abartılı tanımı, Kaloyan'ın başlıca müttefikleri olan barbar Skythian'ların adını çağrıştırmaktadır. Kaloyan ölünce, düşlediği Greko-Bulgar İmparatorluk planları da bir daha geri dönmemek üzere kayboldu.[175]

172 Georg. Akr. Chron./Heisenberg, ı, s. 23(19-23). Akropolites katilin Kuman olduğunu belirtmediği gibi, adını da vermez. Hunfalvy, Oláhok tört., ı, s. 296, Kaloyan'ı Manatras adlı bir Kuman komutanının öldürdüğünü belirtmesine rağmen, kaynak göstermez. 1200'lü yıllarda (Byzturc., ıı, s. 192) I. İvan Asen'in birliklerine komuta eden Μαναστρᾶς adlı Kuman komutanını düşünmüş olmalıdır. Bu kişinin adı baskılarına ulaşamadığım için üzgün olduğum (İoannes Stavrakios ve Konstantinos Akropolites) Yunan efsanesi Aziz Dimitrios'ta geçer.

173 ''Αντάμυναν οὖν, ὡς ἔφασκεν, ἐποιεῖτο τῶν ὧν εἰργάσατο πρὸς Βουλγάρους κακῶν ὁ βα-σιλεὺς Βασίλειος, καὶ καλεῖσθαι μὲν ἔλεγεν ἐκεῖνον Βουλγαροκτόνον, 'Ρωμαιοκτόνον δὲ ὠνόμαζεν ἑαυτόν.' (Georg. Akr. Chron./Heisenberg, ı, s. 23(16-19).

174 Georg. Akr. Chron./Heisenberg, s. 23(24)-24(4).

175 Uspenskij, Vtor. bolg. carstvo, s. 255; Ostrogorskiy, Gesch., s. 305.

Bulgaristan'ın Canlandırılmasında Kumanların Rolü

Kumanlar 12. ve 13. yüzyıllarda Balkanlar'ın tarihinde özel bir rol oynadılar. Haimos (Balkan) Yarımadası'ndaki savaş ve çarpışmalarda sürekli varlıkları, onlar olmadan taraflardan hiçbirinin diğerine üstünlük iddia edemeyeceğini bilen çağdaşları tarafından da fark edilmişti. Örneğin Giovanni Villani, Latin İmparatorluğu'nun yıkılmasında Kumanların başlıca rol oynadığını belirtir.[176] Kumanların hizmetini kiralayan taraf, önemli hiçbir savaşı kaybetmeyeceğinden emin olabilirdi.

Kumanların 12. ve 13. yüzyıllarda, Balkanlar'daki gelişmelerde oynadıkları rolle ilgili olarak iki soru sorulabilir. Birincisi, Kumanlar neden öncelikle Ulah-Bulgar birliğinin hizmetindeydi ve ikincisi başarılarının sırrı neydi? Birinci sorunun cevabı yukarıda, "Asen hanedanının kökenleri ve olası Kuman bağları" bölümünde, geniş çapta verilmişti. Asen hanedanı, Kuman kökenli olması nedeniyle, Kumanlarla sıkı ilişki içindeydi. Göçebeler müttefikleri konusunda fazla titiz olmamalarına rağmen (hizmetlerini en çok ganimet veren tarafa sunuyorlardı), Asenlerle göçebelik açısından ve kültürel olarak benzer köklere sahip olmaları Ulah-Bulgar İmparatorluğu'yla güç birliğine gitmelerini kolaylaştırıyordu.

İkinci sorunun cevabı biraz daha açıklama gerektirir. Rasovskij Kumanların Balkan savaşlarındaki önemli rollerinin sayılarına ve savaş taktiklerine indirgenebileceğini iddia eder.[177] Temelde haklı olmakla birlikte, ikinci etken, savaş taktiklerinin etkisi, birinci etkene oranla çok daha belirleyicidir. 12. ve 13. yüzyıllarda göçebe hafif süvarisi neredeyse yenilmez idi. Bunun için, Kumanları düşmanları karşısında böyle üstün kılan savaş yöntemlerini inceleyen dönemin Bizans tarihçilerinden iki bölüm okuyalım. Birincisi, Georgios Akropolites Latin şövalye ordusuyla Kuman atlıları arasındaki farkı şöyle belirler:

[Kaloyan] Adrianopolis'te çok uzun kalmadı ama onlara karşı Skythian savaş yöntemlerini kullanmaları için Skythianları [Kumanlar] İtalyanların [Latinler] karşısına gönderdi. Şimdi, İtalyanlar tümüyle zırh kaplı, ağır yürüyüşlü atlara binmek alışkanlığında olduklarından, düşmana saldırıları yavaş oluyordu. Öte yanda Skythianlar daha hafif silahlar taşıyor, düşmana daha rahat saldırıyordu.[178]

Göçebelerin hafif süvarileriyle Haçlı şövalyelerinin ağır zırhları arasında Akropolites'in yaptığı kıyaslama daha fazla açıklama gerektirmiyor. İkinci ör-

176 Giovanni Villani, kitap 5, böl. 28: "Ma poco durò il detto imperio (Latin İmparatorluğu) che fu sconfitto e morto da' Cumani", (Villani/Racheli, ı, s. 70).

177 Rasovskij, "Rol" Polocev", s. 205

178 Geor. Akr. Chron./Heisenberg, ı, s. 22(1-8).

nek, Beroe yakınındaki 11 Ekim 1187 tarihli savaşı anlatırken Kumanların savaş tekniklerini kusursuzca tanımlayan Niketas Khoniates'ten. Şöyle yazıyor:

[Kumanlar] babalarından öğrendikleri, her zamanki alışkanlıklarıyla savaştı. Saldırırlar, oklarını yağdırırlar, sonra da mızraklarıyla savaşmaya başlarlar. Çok geçmeden, saldırılarını kaçışa çevirirler ve düşmanı peşlerine düşürürler. Sonra, havayı yaran kuşlar gibi, sırtlarının yerine yüzlerini dönerler, düşmanlarıyla yüz yüze boğuşurlar ve daha fazla çabalarlar. Bunu birkaç kere yaparlar ve Romalılara [Bizanslılar] üstünlük sağladıklarında, kaçmaktan vazgeçerler. Ondan sonra kılıçlarını çekerler, ürkütücü bir nara atarlar, düşünceden daha da hızlı saldırırlar. Cesurca savaşanlarla korkakça hareket edenleri ayırmaksızın, yakaladıklarını öldürürler.[179]

Kumanlar yaz mevsimi dışında hep hizmete hazırdı. Rasovskij'in belirttiği ve bizim de daha önce gördüğümüz gibi,[180] yaz aylarında Balkanlar'da kalmak istemiyor, Tuna'nın kuzeyindeki topraklarına dönüyorlardı. Villehardouin bu durumu açıkça anlatır. Hamsin Yortusu'ndan, yani 29 Mayıs 1205'ten sonra, Kaloyan "Kumanları yanında tutamadı, çünkü [onlar] sıcağa dayanamadıklarından, ülkelerine dönmek istedi".[181] Aynı biçimde, iki yıl sonra, Mayıs 1207'de, Kumanlar Adrianopolis'te "Johannis [Kaloyan] ile kalmayacaklarını, topraklarına dönmek istediklerini söylediler. Kumanlar böylece Johannis'i terk ettiler. Ancak Johannis onlar olmadan Adrianopolis'te kalmaya cesaret edemedi, bu yüzden harekete geçip, kenti bıraktı."[182] Bu son alıntı Kaloyan gibi çağdaşlarının bile Kuman savaşçılarına verdiği önemi açıkça göstermektedir. Onlar olmadan, Kaloyan da herhangi bir önemli girişimde bulunmaya cesaret edememişti.

Kumanların İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun canlandırılmasında ve ilk yirmi yılındaki tarihî rollerini özetlemek istersek, şu sonuçlara varabiliriz. Birincisi, Kumanların etkin katılımı olmadan, Ulah-Bulgar asileri Bizanslılara üstünlük sağlayamazdı. İkincisi, Kumanların askerî desteğinden yoksun bir Bulgar canlanması ürün veremezdi. Üçüncüsü, Kumanların stratejik bir hedefi yoktu, birincil ve kısa vadeli amaçları yağma ve çapuldu. Sefer ve savaşlarda paralı asker olarak kullanılmaları gerek Ulahlarla Bulgarlar, gerekse de Bizanslılar ve Latinler için son derecede önemli olsa da, Kumanlar Bizans ve Bulgaristan'ın devlet gerçeği karşısında bir tehdit oluşturmamıştı.

179 Nik. Chon. Hist./van Dieten s. 397(92-97) (ed. Bonn, s. 519).
180 Rasovskij, "Rol" polovcev".
181 Villehardouin/Pauphilet, s. 177.
182 Ibid., s. 196.

Üçüncü Bölüm

TATAR İSTİLASINDAN ÖNCE BALKANLAR'DA KUMANLAR, 1241

Boril'in Hükümdarlığı (1207-1218) Sırasında Kumanlar

Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, Kaloyan'ın ölümünden sonra tahta üç kardeşin ablasının oğlu, yeğeni Boril çıktı. Boril iktidarına meşruluk kazandırmak amacıyla Kaloyan'ın Kuman karısıyla evlendiyse de hükümdarlığı hiçbir zaman yasal görülmedi. Asen'in oğulları İvan ve Aleksandr önce Kumanlara, sonra da Ruslara sığındılar.[1] İvan daha sonra, 1218'de sürgünden dönüp II. İvan Asen olacak, İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun en ünlü hükümdarı olarak bilinecekti. Ortak görüşe göre, "Rusların toprağı" Galiçya Prensliği'ydi[2], ama P. Pavlov kardeşlerin gerçekte Kiev'e kaçtıklarını kanıtlamayı başaracaktı.[3] İvan Asen Kiev'de siyasi sığınmacı olarak kaldığı uzun süre boyunca baba mirası Bulgar tacını geri almak için Rus ve Kuman desteğini sağlamaya çalıştı.

Gâsıp (gaspçı) olarak bilinen Boril'in iktidarı (1208-1218) sırasında iç karışıklıklar giderek arttı. Merkezcil kuvvetler güçlendi, Boril'in dönemi çeşitli bo-

1 ʽως γοῦν οὑτοσὶ ἐτεθνήκει, ὁ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ παῖς Βορίλλας τοὔνομα, τὴν Σκυθίδα θείαν γαμετὴν εἰληφώς τῆς αρχῆς τῶν Βουλγάρων γέγονεν ἐγκρατής τὸν δὲ τοῦ ʼΑσὰν παῖδα ʼ|ωάννην ἀφήλικα ἔτι ὄντα κρύφα τις λαβὼν ἐπειρήκει, ὡς περὶ τοῦς Σκύθας κεκώρηκε' , Georg Akr. Chron./Heisenberg, ı, s. 244-249). Daha sonra, § 20'de: ʽΟ πρῶτος βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων ʼΑσὰν δύο ἔσχεν υἱούς, τὸν ʼ|ωάννην καὶ τὸν ʼΑλεξάνδρον. τοῦ γοῦν εἰρημένου Βορίλλα βασιλικῶς τῶν Βουλγάρων κατάρχοντος, ὁ τοῦ ʼΑσὰν υἱὸς ʼ|ωάννης φυγαδεία χρησάμενος τπρὶ τὰ τῶν ʼΡώσων χ ωρεῖ' (Georg Akr. Chron./Heisenberg, ı, s. 32(26)-33(4).) Efraim'e göre, çocukları Kumanlara götüren, eğitmenleridir: ʽʼΑσὰν δὲ παῖδα παιδαγωγός τις λάθρα, νέον κομιδῆ, παραλαβὼν ὡς τάχος πρὸς Σκύθας άπήγαγεν εἰς σωτηρίαν' (Ephraim/Bekker-Mai, s. 316, satır 7829-7831).

2 Örnek Cankova-Petkova, Asenevci, s. 88.

3 Pavlov, "Brodnici", s. 226-228; Pavlov, "Kumanite", s. 56, n. 154.

yar gruplarının çekişmelerine sahne oldu. Taht üzerinde hak iddia eden çeşitli kişilerin içinde en önemlileri Boril'in kardeşi Strez ve Kaloyan'ın yeğeni Aleksi Slav idi. Strez'in destekçisi Sırp büyük Zupanı (grandükü) II. Stefan Nemanja ona batı Bulgaristan'da Prosek'i bağışladı. Aleksi Slav da Filippopolis (Plovdiv, Filibe) güneyindeki Rodop bölgesinin derebeyi idi. Baldouin'in kardeşi ve halefi Latin imparatoru, Bulgar çarının amansız düşmanı Henri Aleksi Slav'a despot unvanı verip gayri meşru kızıyla evlendirdi. Boril kendi ülkesinde giderek daha tecrit oldu, dahası, Konstantinopolis'in Latin imparatorunun her an saldırması tehlikesiyle baş başa kaldı. Boril Beroe'ye geçti ve birleşik Bulgar ve Kuman askerleri Mayıs 1208'de Henri'nin ordusunu bozguna uğrattı. Latinler o zaman Filibe'ye doğru harekete geçtiler.[4] Bulgar ve Kuman birlikleri burada zaferlerini yenileyemediler ve 1 Ağustos 1208'de Latin şövalye ordusuna yenildiler.[5] Kuzey Trakya ve Rodop Kalesi yeniden Latinlerin eline geçti.

Boril Filibe bozgununun hemen ardından ya da birkaç yıl sonra, Vidin'de ciddi bir ayaklanmayla karşılaştı. Yardım isteyeceği hemen kimse yoktu: Latinler ve Sırplar düşmandı, Bulgar boyarlar da birbiriyle çatışan hiziplere bölünmüştü. Tek destek umudu Macar kralı olduğundan, II. András'den askerî yardım istedi. Bu konular hakkında tek bilgi kaynağımız Macar kralı IV. Béla'nın 23 Haziran 1250'de Györ'de (Geurini) verdiği bir berattır. Bu belgede kral, Varasd (Varaždin) Eyaletinde, Szolvona'daki (bugün Hırvatistan'da Slanje) babadan kalma toprakların Türje ailesinden Kont Joachim'in oğullarına ait olduğunu onaylamaktaydı. Bu topraklar IV. Béla'nın babası Kral II. András tarafından çeşitli savaşlarda gösterdikleri fedakârlıkların karşılığında Szeben Kontu Joachim'e (Iwachino comiti Scibiniensi … filio comitis Beche) bağışlanmıştı.[6] Gelişmeler şöyle anlatılmaktadır:

Bir zamanlar Bulgarların imparatoru olan Boril Asen güvenilir dostluklarını hatırlatıp, unutulmaz babamızdan Vidin'deki asilere karşı yardım istediğinde, Kral Boril'in yardımına Kont Joachim ile Saksonlarını, Eflâklılarını, Székely'lerini ve Peçeneklerini gönderdi ve onu ordunun komutanı yaptı. Kont Joachim Ogozt Nehri'ne ulaştığında, Kuman komutanları onun üzerine yürüyüp, onunla savaşmaya girişti. İçlerinden ikisi savaşta öldürüldü, Karas adlı üçüncüleri de bağlanıp Kont Joachim tarafından krala gönderildi. Sonra Vidin Kalesi'ne gelip cesaretle

4 Valenciennes/Lognon, s. 28-33. Bkz. Zlatarski, Ist., s. 274-275; Dançeva-Vasileva, Lat. imp., s. 80-87.

5 Valenciennes/Lognon, s. 36-46. Bkz. Pavlov, "Kumanite", s. 38.

6 Beratın baskıları için, bkz. Karácsonyi, "Székelyek", s. 293 (oldukça bozulmuş bir biçimde); Szentpétery, Reg. Árp., ı, no. 926; Szék Okl., s. 4. Beratın KukuljevićKoleksiyonundan alınmış bir on yedinci yüzyıl kopyası Budapeşte'de, Macar Ulusal Arşivlerinde (MODL.36.224) görülebilir.

savaştı, ordusunun savaş ruhunu pekiştirerek kentin iki kapısını ateşe vermelerini sağladı. Amansız vuruşmalardan sonra, bindiği at öldürüldü, kendi de ölümcül bir yara aldı ve hayatı zor kurtarıldı ama Tanrı ordusunu kurtardı. Dört akrabası ve başka savaşçıların Bulgarlarca katledilmiş olmalarına rağmen, Vidin Kalesi'ni Boril Asen'e tüm gücüyle devretmeyi başardı.[7]

Beratta (sadece quondam) anlatılan olaylarla ilgili hiçbir dolaysız ipucu bulunmamakla birlikte, yukarıdakilerin 1208 ile 1213 arasında geçmiş olması gerekir. Kronoloji ayrıntılarıyla daha ileride incelenecektir. Vidin'de bir ayaklanma olduğu açıktı (infideles suos de Budinio) ve Macar kralı oraya Sakson, Eflâklı, Székely ve Peçenek savaşçıların başında Kont Joachim'i göndermişti. Joachim'in ordusunu oluşturan dört topluluk, Joachim'in Szeben kontu olarak yerleştiği güney Transilvanya (Erdel) halklarıydı. Szeben'den (Rumence Sibiu, Almanca Hermannstadt) yola çıkan bu askerler Nikopolis'a (Niğbolu) kadar Olt, ardından da Vidin'e kadar Tuna nehirleri boyunca ilerlemiş olmalıdır. Tuna'ya sağdan katılan Ogozt Nehri'nden karşıya geçtikten sonra, Kumanya'nın üç prensinin, ya da üç önderinin (tres duces de Cumania) saldırısına uğradılar. Bunlardan ikisi öldürüldü, üçüncüleri olan Karas (Karaz)[8] tutsak edilip krala gönderildi. Joachim'in askerleri Vidin'i kuşattı, kalenin iki kapısını ateşe verdi ve cesurca savaştı. Joachim ağır yaralandı ama iyileşti, Bulgarlar dört akrabasını ve birçok asker öldürdü.[9] Sonunda, Vidin Boril'e geri verildi.[10]

Cevaplanması gereken iki soru var. Birincisi, Ogozt Nehri kıyısında Joachim'in askerlerine saldıran üç Kuman prensi kimdi? Burada birçok cevap verilebilir. Saldırganlardan Kumanya prensi (tres duces de Cumania) olarak söz

7 'Itaque Ascenus Burul imperator quondam Bulgarorum auxilium ab inclite memorie patre nostro contra infideles suos Budino quondam ex amicitae fiducia implorasset, rex ipse comitem Iwachinum, associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis, et Bissenis in subsidium illi transmisit, eum ille ductorem exercitus praeferendo; qui cum super fluvium Obozt [correctly, Ogozt] pervenisset, tres duces de Cumania ipsis occurrentes cum eis praelium commiserunt, quorum duobus in illo praelio occisis tertium nomine Karaz comes Iwachinus vinctum transmisit ad regem. Perveniens siquidem ad castrum Budin viriliter pugnans exercitum sibi subditium in facto praelii laudabiliter confortando, ita quod duas portas civitatis igni combussisset, tandem post forte praelium ibi commissum, licet equo, cui insedebat, occiso sub eo ipse acceptis laethalibus plagis vix vivus remansit, domino exercitum conservante, tamen quattuor cognatis et aliis militibus suis ibidem per Bulgaros occisis castrum Budin ad manus eidem B.[urul] Asceni cum pleno dominio restituit ante diem', (Szentpétery, Reg. Árp., 1, no. 926):

8 Bulgar tarih literatüründe Karač olarak geçer (örneğin Cankova-Petkova, Asenevci, ama 13. yüzyılda Macarca Karaz ancak Karas olarak okunabilir. Macaristan'da, Büyük Kumanya'da hâlâ Karász(i) soyadı vardır.

9 Bulgar araştırması hep Boril'in akrabası olup ayaklanmayı destekleyen dört kişiden söz eder (Cankova-Petkova, Asenevci, s. 88; Pavlov, "Kumanite", s. 39), ancak Latin metnin daha yakın incelenmesi bunun bir yanlış anlamadan kaynaklandığını belli eder.

10 Bu tarihî macera ilk kez Karácsonyi tarafından incelendi, Székelyek, Nikov da buna dikkat veren ilk Bulgar tarihçisidir.

edildiğine göre, Bulgaristan'a yerleşik Kuman topluluklarından olmadıklarını anlıyoruz. Yaz mevsimi Kumanların Tuna'nın güneyinde faaliyet göstermesine pek uygun olmamakla birlikte Ogozt Nehri'ndekilerin Tuna'nın kuzeyindeki bölgelerden gelen paralı askerler olmaları, Vidinli asiler tarafından Boril ve Macarlara karşı yardıma çağrılmaları muhtemeldir. Ne var ki ihtimal bu Kumanların yağma için Bulgaristan'a geldikleri ve Macarlarla tesadüfen karşılaştıkları olasılığını ortadan kaldırmaz. Boril'e karşı savaşmaları için İvan Asen tarafından gönderildikleri tahmini abartılıdır, çünkü böyle bir bağlantıyı doğrulayacak bir iz yoktur.[11]

Bu gelişmelerin kronolojisine gelince, çeşitli araştırmacılar farklı tarihler vermektedir. Nikov[12] gibi çoğu tarihçi olanları 1207 ve 1211 arasına yerleştirir. Karáksonyi ve onu izleyen Macar bilim adamları Rus prensi Roman İgoreviç'e karşı girişilen seferden önceki bir belgede yer aldığı ve İgoreviç seferinin 1211'de olduğu belirlendiği için, Joachim'in Bulgar harekâtının 1210 yılında geçtiğini ileri sürer.[13] Zlatarski ayaklanmanın olası tarihi için 1211 ilkbaharını benimserken,[14] Cankova-Petkova ayaklanmanın Boril'in 1208'deki Filibe yenilgisinin ardından çıkmış olması gerektiğini ileri sürer.[15] Nihayet İliev ve Pavlov olayları 1213'e yerleştirir.[16] Kim ne derse desin, 1208-1213 aralığı kesin görünmektedir ve 1213 yılı sonunda ve 1214 başında Vidin ayaklanmasının daha önceki bir tarihte yer aldığını gösteren yeni bir gelişme olduğu için, kişisel olarak 1210 veya 1211 gibi tarihleri daha gerçekçi buluyorum. Bu gelişme, kısa süre önce yazılmış bir Macar beratında yer almaktadır.[17]

O tarihte, Macar kralı II. András adına Boril'e bir evlilik önerisinde bulunmak üzere Székesfehérvár (Alba Regia) praepositusu Thomas ile Janos'un oğlu Hektor Tărnovo'ya geldiler. Kralın oğlu Béla (gelecekte Kral IV. Béla) kısa süre sonra ortak hükümdar olarak taç giyecekti ve kral gelin olarak Boril'in kızını istiyordu. İki Macar soylusu, muhtemelen gelinle birlikte Tărnovo'dan ayrıldı ve anlaşılan Braničevo Macarlara verildi. Braničevo 1203 ve 1213-1214 arasında Bulgaristan'a ait olduğuna göre, bu hediyenin Macarların Boril'e Vidin'deki yardımlarının karşılığı değil, çeyiz olması gerekir.[18]

11 Bkz. Pavlov, "Kumanite", s. 39.
12 Nikov, "Car Boril".
13 Karácsonyi, Székelyek, s. 292-293; Középk. hist. okl., 2. 284, n. 46; Érszegi, "Neue Quelle", s. 92.
14 Zlatarski, Ist.
15 Cankova-Petkova, Asenevci, s. 105, n. 10.
16 İli ev, "Carl Boril," s. 85-94; Pavlov, "Kumanite," s. 39.
17 Érszegi, "Neue Quelle", s. 96-97.
18 Érszegi, "Neue Quelle", s. 93, 95, n. 22. Érszegi'den önce herkes Braničevo'nun Boril tarafından Macar kralına ödenen bir karşılık olduğu görüşündeydi: bkz. Pauler, Árp., ıı, s. 47; Karácsonyi, Székelyek, s. 293; Nikov, "Car Boril", s. 131-132; Zlatarski, Ist., ııı, s. 306, vb.

İçteki kargaşanın baskısı ve İvan Asen'in her an Bulgar tahtının yasal sahibi olarak dönmesi tehlikesi altında, Boril nefes alamaz oldu. Aynı şekilde, Konstantinopolis imparatoru Henri de İznik İmparatorluğu'nun gelişmesini ve imparatorluk başkentinin Rum halkının hoşnutsuzluğunun giderek artmasını kaygıyla izliyordu. İki geleneksel düşman bir anlaşmaya varmaları gerektiğini çabuk fark etti. Henri'nin karısı, Montferratlı Boniface'ın kızı Agnes 1214 yılında ölünce, Latin İmparatorluğu ve Bulgaristan çifte nikâhla mühürlenen bir anlaşmaya vardı. Henri Boril'in kızıyla, Boril de Henri'nin yeğeni (Jolanta ve Pierre de Courtenay'nin kızı) ile evlendi. Boril'in Kuman karısı ortadan kayboldu; belki de dönemin geleneği uyarınca, bir manastıra gönderildi.[19] Bir Macar-Bulgar yakınlaşmasını da gözlemlemek ilginçtir; aynı yıl Macar kralı II. András'ın bir elçisi Veliaht (IV.) Béla için Boril'in kızını istemeye geldi.[20] Boril'le giriştiği ailevî ve siyasî birlik sonucunda, Henri İznik'le Bulgarlar arasında olası bir ittifakı önlemiş oldu. Ancak her iki hükümdar da kısa süre sonra sahneden çekildi: Henri Selanik seferi sırasında, 11 Haziran 1216'da öldürüldü, Boril de iki yıl sonra, 1218'de öldü.

İvan Asen Döneminde 1237 Yılına Kadar Kumanlar

İvan Asen Rusya'da geçirdiği sürgün yılları boyunca, geri dönmeye ve baba mirasını geri almaya düzenli olarak hazırlandı. Akropolites'e göre, başarı ancak Rusların askerî desteğiyle gerçekleşmişken, Efraim Kumanların da yardım ettiğini belirtir.[21] Burada sözü edilen Ruslar o dönem kaynaklarının Brodnik olarak adlandırdığı, Don Kazaklarının ataları yarı-göçebe Slav kökenli gruplar olması muhtemeldir.[22] Kumanların gerçek desteği ya da pasif onayı olmadan, Rusların (ya da Brodniklerin) Bulgar toprağında faaliyet göstermeleri imkânsızdı. Gerçekte, İvan Asen'in iktidarı geri alma çabaları birkaç yıla yayıldı. Akropolites İvan Asen'in Tărnovo'yu 1211-1218 arasında, yedi yıl süreyle kuşattığını ileri sürer.[23] Zlatarski gibi daha önceki dönem tarihçiler bu süreyi yedi ay olarak yorumlar-

19 Cankova-Petkova, Asenevci, s. 108, n. 64.

20 Érszegy, "Neue Quelle".

21 'καὶ τινας τῶν συγκλύδων 'Ρώσων σὺν ἑαυτῷ περιαγαγών, τὴν πατρικὴν ἀνακαλεῖται κληρονομίαν' (Georg. Akr. *Hist.*/Bekker, pp. 35-6) 'εἶτα Σκυθικὸν 'Ρωσικὸν λαβὼν στῖφος, ἐπιστρατεύσας τῷκρατοῦντι Βορίλα ἀνακαλεῖται τὴν πατρὸς κληρονομίαν,' (Efraim/Bekker-Mai, s. 324, satır 354-356).

22 Cankova-Petkova, Asenevci, s. 109, s. 132, n. 2; Pavlov, "Brodnici", s. 226-228.

23 'καὶ πολεμεῖ τῷ Βορίλα καὶ νικᾷ τοῦτον καὶ χώρας οὐκ ὀλίγης ἐγκρατὴς γίνεται. 'Ο δὲ Βορίλας ἔνδον εἰσέρχεται τοῦ Τρινόβου, καὶ ἐπὶ ἑπτὰ ἔτεσι τειχήρης πολιορκεῖται' (Georg. Akr. Hist./Bekker, s. 36).

larsa da,[24] Cankova-Petkova yedi yılın kelime anlamıyla alınması gerektiğinde ısrar eder.[25] Bu sorunun kesin cevabını veremesek de, İvan Asen'in Tărnovo'ya dönüşünün uzun sürdüğü bellidir.

II. İvan Asen'e miras kalan ülke, iç çekişmelerle karışmış, güçsüz ülkenin durumundan yararlanmaya hazır aç komşularla çevrili bir topraktır. Ne var ki İvan Asen hem içte, hem de dışta istikrarı sağlamayı başardı. Macar kralı II. András'ın kızı Anne-Marie ile evliliği, Bulgar dış politikasının dengesine hatırı sayılır katkı sağlayan siyasi bir başarıydı. İvan Asen 1204 yılından beri Bulgar dış politikasına özgü bir sorunla uğraşmak zorunda kalmıştı: bu sorun Latin İmparatorluğu ile İznik arasında dengenin nasıl korunacağıydı. Bu ikilem Asen'in siyasi ittifaklar arasında seçim yaparken davranışlarındaki kararsızlığı açıklamaya yeter: bazen Konstantinopolis'teki Latinlere, bazen de İznik'teki Bizanslılara döndü. Ancak, savaşlarında değişmeyen bir şey vardı: Kuman yardımcı ve paralı asker gruplarına hep güvenebiliyordu. Selanik İmparatoru Theodoros Angelos Komnenos, İvan Asen'le ortak düşmanları İznikli İoannes Dukas Batatzes'e karşı girdikleri ittifakı 1235 yılında bozdu ve Adrianopolis'ten yola çıkan ordusu Meriç Nehri boyunca ilerleyerek Bulgarların üzerine yürüdü. Asen hiç beklemeden harekete geçti, Bulgar ve Kuman askerleriyle birlikte Theodoros'u Klokotnika'da (günümüzde Haskovo'ya yakın) karşıladı. Bulgar ve Kuman güçleri 9 Mart 1230 günü Rumlara karşı görkemli bir zafer kazandı; tutsak edilen Theodoros'un gözlerine daha sonra mil çekildi. Kuman savaşçılarının sayısı bini geçmese de, oynadıkları rol çok önemliydi.[26] Bulgarlar Klokotnika savaşından sonra Adrianopolis, Didimotoikon, Pelagonya, Prilep (Pirlepe) ve Büyük Ulahya'yı (Tesalyayı) topraklarına kattılar. Uluslararası sahnede Bulgarların rolü ve ağırlığı önemli ölçüde arttıysa da İznik İmparatorluğu da Selanik'teki Bizanslıların güç yitirmelerinden yararlandı.[27] Asen'in savaşlarına katılan Kumanlar Tuna ötesi Kumanya'dan geldi; Nikeforos Gregoras Batatzes'in Asen'in düşmanlığını istemediğini, çünkü o (Asen) "Tuna ötesi Skythian'ların [Kumanlar] komşusu olduğu için, istediği zaman onlarla akınlar düzenleyebildiğini" açıkça belirtir.[28]

Klokotnika'dan sonra, Asen ve Batatzes arasında yaşanan görkemli yaklaş-

24 Zlatarski, Ist., III, s. 318-319.
25 Cankova-Petkova, Asenevci, s. 107, n. 48.
26 ''Ὀλίγον τι συμμαχικὸν ἀπὸ Σκυθῶν εἰληφώς, οὐκ εἰς χιλίους μετρούμενον' (Georg. Akr. Hist./Bekker, s. 45). Klokotnika savaşı için, bkz. Georg. Akr. Hist./Bekker, s. 45(7-19), = Georg. Akr. Hist./Heisenberg, s. 41-43. Bkz. Greg. Hist./Schopen-Bekker, I, s. 28(9-20), = Greg. Hist./van Dieten, I, s. 76.
27 Ostrogorskiy, Gesch., s. 311 (360-361); Cankova-Petkova, Asenevci, s. 114-117.
28 'Οὕτω τοῖς παριστρίοις ὁμοροῦντα Σκύθαις, καὶ ἅμα αὐτοῖς, ὁτότε βούλοιτο, ἐπελαύνοντα, Greg. Hist./Schopen-Bekker, I, s. 29(20-22), = Greg. Hist./van Dieten, I, s. 77.

manın sonuçlarından birisi de, bağımsız bir Bulgar Kilisesi'nin kurulması ve bu kilisenin Bizans'ca da tanınmasıydı. Başta Papalık olmak üzere batılı güçler Latin İmparatorluğu'nun aleyhine bir süreç olarak gördükleri Bulgar-Bizans yakınlaşmasından rahatsız oldularsa da, o dönemde müdahale edemeyecekleri gibi, müdahale etmeyi de istemediler. 1235 güzünde İvan ve Batatzes neredeyse bütün doğu Trakya topraklarını fethedip, bölüştü; Bulgarlar Tzurulon'un kuzeyinde ve Meriç'in batısında kalan bölgeleri aldılar.[29] Konstantinopolis'i geri almak için iki başarısız girişimde bile bulundular ama Asen İznik'in hızlı gelişmesinin kendi yararına olmayacağını anlayınca, yeniden taraf değiştirdi, Papalığa, Batılı güçlere ve Latin İmparatorluğu'na döndü.[30]

Bulgar ve Latin İmparatorluğu Topraklarına İki Kuman Göç Dalgası, 1237, 1241

Kumanlar müttefik ya da paralı askerler olarak 1185'ten beri Balkan sahnesinde sıkça rol almış olmalarına, küçük Kuman grupları, daha doğrusu Kuman askerî önderleri maiyetleriyle birlikte Bizans ya da Bulgar topraklarına yerleşmiş olmalarına rağmen, 1237 öncesinde Kumanların Balkanlar'a kitle halinde göçtükleri, ve/veya yerleştikleri konusunda hiçbir doğrulayıcı belgemiz yoktur.[31] Kumanlar Bulgar siyaset hayatı ve askerî tarihinde hep mevcut olmakla birlikte, güç merkezleri hep Tuna'nın kuzeyinde kaldı. Kuman ve Rus güçlerinin 1223'te, Kalka'da Tatarlar karşısında aldıkları korkunç yenilgi Doğu Avrupa'daki güç dengelerini değiştirdi. Kalka savaşından sonra, Kuman önderleri yeni bir Tatar saldırısının olup olmayacağı, olacaksa ne zaman gerçekleşeceği konusunda emin değillerdi. Katolik Kilisesi, özellikle de yeni kurulmuş Dominiken tarikatının Karpat Havzası'nda başlattıkları yoğun misyonerlik çabasının sonuçları bilinmektedir: 1227'de Prens Borč vaftiz edildi ve güney Moldavya'da, Milcov'u (Macarca Milkó) merkez alan bir Kuman piskoposluğu kuruldu.[32] Ne var ki bütün bu önemli gelişmeler araştırmamızın kapsamı dışındadır.

Doğu Avrupa'da, 1236'daki büyük Tatar harekâtının başlaması durumu kökten değiştirdi. Volga Bulgaristan'ı 1236'da yıkıldı ve Tatar savaş makinesi güney step bölgesindeki Kuman prensliklerini teker teker ezmeye girişti. Bu-

29 Georg. Akr. Hist./Heisenberg, s. 51(9)-52(5).
30 Zlatarski, Ist., ııı, s. 389-390; Cankova-Petkova, Asenevci, s. 124-125.
31 Pavlov, Zalesvaniyata na kumani, s. 630.
32 O dönemin Katolik misyonları için, bkz. Pfeiffer, Dominikaner, s. 198-214; Altaner, Dominikaner¸ Makkai, Milkói püspörség; Ferent Kunok; Pašuto, "Polov. epis."; Sibiescu, "Milcova".

nun sonucunda, Kumanların kitleler halinde batıya göçleri başladı. Bu Kuman göçünün ilk dalgasının Bulgaristan'da görülmesi 1237 yazını buldu. Kumanlar Tuna'nın karşısına geçerken II. İvan Asen onları her zamanki gibi dizginleyemedi; yapabileceği tek şey, güney yönünde Bulgar topraklarından geçmelerine izin vermekti. Trakya'yı boydan boya geçerek Adrianopolis ve Didimotoikon'a kadar uzandılar, daha önce yaptıkları gibi, önlerine ne çıkarsa yağmaladılar. Akropolites'in dediği gibi, tüm Trakya bir "Skynthia çölüne" dönüştü.[33]

II. İvan Asen 1237'de Batatzes'e ve İznik İmparatorluğu'na sırtını döndüğü zaman, ilk iş olarak Latinleri bir barış antlaşması imzalamaya zorladı. Ardından İznik iktidarının Trakya'daki güç merkezi olup, Latinlerle Kumanları da barındıran Tzurulon'a saldırdı. Beklenmedik bir gelişme tarihin akışını değiştirdiğinde, müttefik güçler kenti uzunca bir süredir kuşatma altında tutuyordu. Tărnovo'dan gelen haberlere göre Asen'in Macar karısı Anne Marie, en küçük oğlu ve Tărnovo piskoposu ölmüştü. Asen korktu, bu üzücü gelişmeleri Tanrı'nın öfkesinin bir işareti ve Batatzes'e hıyanetinin cezası olarak değerlendirdi. Ordusunu Tzurulon'dan çekti, İznik imparatoru ile ittifakını yeniledi ve Theodoros Komnenos'un kızı İrene ile evlendi.[34]

Ne var ki Latin ve Kuman birlikleri daha sonra, 1240'ta Tzurulon Kalesi'ni ele geçirdi. Papa IX. Gregorius 1239'da İznik'e karşı bir Haçlı Seferi düzenlemeyi başardı. Altmış bini aşkın Haçlı askeri Macaristan ve İtalya'dan gelip, İvan Asen'in izniyle Bulgar topraklarından geçti.[35] Haçlılar Konstantinopolis'e 1239 yılının sonu veya 1240 yılının başına doğru vardılar. Latin İmparatoru II. Baldouin o zamana kadar Kumanlarla bir ittifaka girmiş ve İzniklilerin elindeki Trakya kalelerini geri almıştı. Mayıs 1240'ta, kuşatmasına üç yıl önce, 1237'de son verilen Tzurulon'u yeniden ele geçirdi. Latin İmparatorluğu'nun bu Kuman müttefiklerinin 1237'de Balkan topraklarına doluşan Kuman sığınmacılar olması gerekir.

Bunun dışında, kaynaklar Kumanların 1237'de Balkanlar'a ilk göç dalgasına ne olduğu konusunda bir bilgi vermez. Konstantinopolis Latinleri tarafından paralı asker olarak görevlendirilmelerinden başka bir haber yok. Ancak dört yıl sonra, Mart 1241'de Bulgar topraklarında ikinci bir Kuman dalgası görüldü. Bu kez Tuna'nın kuzeyindeki Kumanya'dan değil, Macaristan yönünden geldiler. Tatarların önünde kaçan Prens Köten'in (Macarca Kötöny, Rusça Kotjan) 40.000 Kumanla birlikte Macaristan'a geçtiği, Macar Krallığı'na ulaştığı ve 1239'da Kral

33 Georg. Akr. Hist./Heisenberg, s. 54(1-17).

34 Georg. Akr. Hist./Heisenberg, s. 56(14-22); Dölger, Regesten, 1758; bkz. Ostrogorskiy, Gesch., s. 312 (362).

35 Georg. Akr. Hist./ Bekker, s. 62(19)-63(13); Georg. Akr. Hist./Heisenberg, s. 58(14-15).

IV. Béla tarafından vaftiz edildiği bilinen bir gerçektir. Bu Köten, Rus yıllıklarında sözü edilen ve Tatarlara karşı Rus-Kuman ittifakını kuran Prens Kotjan Sutoevič ile aynı kişidir. Tatarların Macaristan'ı istilasının görgü tanığı ve ünlü *Carmen miserabile*'nin yazarı Rogerius, Macarların Kumanlardan uzaklaşmasına yol açan ve önderleri Köten'in Pest'te (Peşte) haksız yere öldürülmesiyle zirveye ulaşan anlaşmazlıkları ayrıntılarıyla sıralar.[36] Öfkeli Kuman kitleleri çevreyi yağmalamaya başladı ve ülkenin güneyine doğru harekete geçti. Tuna'yı aşıp (Rogerius'un Marchia olarak adlandırdığı) Srem'e (Sirem) ulaştılar. Macaristan'da yoğun yıkım ve kargaşaya neden olduktan sonra, ülkeden ayrılıp Bulgar topraklarına girdiler.[37]

Bu bilindik gelişmeler bizim için iki açıdan önemlidir. Birincisi, Tatarların Bulgar topraklarına sızma yönünü açıklığa kavuştururlar. Rogerius'un kuşkulanmamız için hiçbir neden olmayan anlatımına göre, Kumanların Macaristan'da son durdukları yer Tuna'yla Sava arasındaki bir bölge olan Srem olduğuna bakarsak, Bulgar topraklarına girdikleri ilk yerlerin de Braničevo ve Vidin olması gerekir. Bu varsayım, bölgenin daha sonraki tarihiyle ilgili bilgilerimizle kusursuz biçimde örtüşür. Bulgar boyar aileleri, yani Vidinli Şişmanlar ile Braničevolu Dormanlar Kuman kökenli olup, bölgeye 1241'deki yoğun göçten sonra yerleşmiş olmalıdır. İkinci olarak, Köten'in akrabalarıyla onun kraliyet ailesinin önde gelen kişileri de Bulgar topraklarına yerleşti. Köten Terter(oba) ailesinin üyesi olduğuna göre,[38] Tărnovo'da Bulgar çarı seçilen I. Gregoriy Terter'in Köten'in ailesinden olduğu açıktır. Gregoriy Terter'in babasının 1241'de Bulgar topraklarına ilk giren Kuman sığınmacılardan olması gerekir. Köten'in ailesiyle akrabalığı muhtemelin ötesinde olsa da, bu akrabalığı doğrulayacak bir bilgi yoktur.[39]

Daha önce gördüğümüz gibi, Latinler 1237'de göçmen Kumanlardan çoğunu kendi taraflarına çekmekte başarılı oldular ve onların yardımıyla 1240'ta Tzurulon'u geri aldılar. Bir yıl sonra, Konstantinopolis Latinleriyle Kumanlar arasındaki ittifak siyasi amaçlı aile bağları sonucunda daha da güçlendi. Konstantinopolis'ten güvenilir bilgilere dayanmış olması muhtemel Albericus

36 Rogerius, Carmen miserabile, §§ 2-12, SRH, ıı, s. 553-559.

37 'Comani vero, ut Tartari, terram postmodum destruentes et convenientes inceperunt and Marchiam properare... Et destructis melioribus villis, scilicet Franka villa senatoria, Sancti Martini et aliis et recepta multa pecunia, equis et pecoribus destruendo terram in Bulgariam transierunt', (Rogerius, Carmen miserabile, § 26, SRH, ıı, s. 568. Franka villa eski Szerén eyaletinde Macar Nagyolaszi (şimdi, Hırvatistan'ın Srem eyaletinde Mandjelos), ve Sankti Martini de Valkó eyaletinde Macar Szentmárton (şimdi, Hırvatistan'ın Srem eyaletinde Martinci) idi. (Bkz. Csánki, ıı, s. 236, 352). Srem'in bölümü olarak Marchia için, bkz. KMTL, s. 442-443 (Gy. Kristó).

38 Pritsak, "Polovcians", s. 338.

39 Pavlov'un (Pavlov, "Zaselvaniyata", s. 634) Terter'in babasının Köten'in kardeşi, oğlu ya da yeğeni olduğu görüşü basit bir spekülasyondan öteye gitmez.

Trium Fontium'un bu gelişmeler konusunda ilginç bir öyküsü vardır. Anlatısını II. İvan Asen'in 24 Haziran 1241'deki ölümünden sonra başlattığından, bu gelişmelerin 1241 yılının ortalarında geçmiş olması gerekir. Latinlerin Kuman müttefiklerinin iki prensi ya da kralı (Albericus'ta rex) vardı. Saronius ve Jonah'tan yüksek olanı ikincisiydi. Bu prensler kızlarını Konstantinopolis soyluları arasında en belli başlılarına verdi. Saronius'un vaftiz edilmiş iki kızından birisi saray nazırı Geoffroi de Meri'nin oğlu Guillaume'un karısı oldu, diğeri de İmparator II. Baldouin'in önde gelen şövalyelerinden Baldouin d'Hainault ile evlendi.[40] Jonah'ın kızının kocası ise ilk karısı ünlü Bizans soylusu Theodoros Branas'ın kızı olan, Konstantinopolis yargıcı Narillaut de Toucy idi.[41] Ancak Narillaut 1241 yılında ölünce, karısı rahibe (monialis) oldu. Prens Jonah da aynı yıl öldü ve dinsiz olduğu için Konstantinopolis kent surlarının dışında, bir höyüğe gömüldü. Pagan cenaze töreninde, anısına sekiz gönüllü savaşçıyla yirmi altı at kurban edildi.[42]

İoannes Batatzes ve II. Theodoros'un Hizmetinde Kumanlar, 1241-1256

Balkanlar'da kol gezen kaçak Kuman kitlelerin hizmetinden yararlanan sadece Latin İmparatorluğu değildi; İznik İmparatorluğu'nun Rumları da aynısını yapıyordu. Georgios Akropolites, Georgios Pakhymeres, Nikiforos Gregoras ve İoannes Kantakuzenos gibi dönemin başlıca Bizans tarihçileri önemli bir gelişmeden söz ederler. İznik İmparatoru III. İoannes (Dukas Batatzes) geniş bir Kuman grubunu stratiotes olarak imparatorluğun çeşitli sınır bölgelerine yerleştirdi: Balkanlar'da Trakya ve Makedonya'ya Anadolu'da Maiandros (Menderes) Ovası'yla Frigya'ya. Bütün Bizans tarihçilerinin son derecede önemli olarak değerlendirdikleri bu Kuman yerleştirme sürecine daha yakından bakalım.

Gregoras'a göre, bu Kumanlar Tatarlardan kaçan sığınmacılardı ve karıları

40 Baldouin d'Hainault (Bakduinus de Hannonia) için, bkz. Rubruc, Itinerarium, §§ xv/3, xxix/44 (Sin franc., i, 201, 268).

41 Joineville/Wailly, s. 495-496.

42 *Sub anno 1241:* 'Saronius insuper traditor quidam duas habebat filias baptizatas in Constantinopoli, quarum unam duxit Guillelmus conestabuli filius, alteram Balduinus de Haynaco. Filiam vero regis Ione, qui videbatur esse maior in regibus Comanorum, duxerat domnus Nargoldus balivus. Qui Nargoldus hoc anno decessit, et predicta uxor eius facta est monialis. Mortuus est hoc anno rex Ionas predictus nondum baptizatus, et idcirco sepultus est extra muros civitatis in altissimo tumulo, et octo armigeri appensi sunt vivi a dextris et a sinistris et ita voluntarie mortui, et 26 vivi equi similiter ibi fuerunt appensi', (Albericus Trium Fontium, Chronicon, MGH SS, xxiii, s. 950 = Gombos, Cat., i, s. 34).

ve çocuklarıyla birlikte saman doldurulmuş çuvallara binerek Tuna'yı aşmışlardı. Kaçak Kumanların bu tanımı Akropolites ve Efraim tarafından anlatılan 1237 tarihli ilk göçebe dalgasına uymaktadır. Bunların içinden en az 10.000 kişilik büyük bir grup Tesalya çevresinde dolaşırken, İmparator İoannes Batatzes bazılarını kendi hizmetine aldı, diğerlerini de Maiandros bölgesine ve Frigya'ya gönderdi.[43] Özellikle doğuda, eski Bizans sınır savunma düzeni yeniden canlandırıldığı için, bu askerî iskân politikası Batatzes'in çağdaşları tarafından çok beğenildi. Babası II. Theodoros Laskaris'e gönderdiği bir methiyede, babasının yaptıklarını şöyle över: "Skyth'i [yani, Kuman'ı] batıdan ve batıdaki topraklardan uzaklaştırdıktan sonra, onun soyunu kullar olarak doğuya gönderdin ve onları Perslerin oğullarının [yani, Türklerin] yerine yerleştirerek, batıya saldırılarını engellemeyi başardın".[44] Pakhymeres, İoannes Batatzes'in bu iskân politikasını İznik devletinin en büyük başarısı olarak görür.[45] Akropolites de bu gelişmelerden olumlu biçimde söz eder.[46]

Kantakuzenos'un anlatısında Kuman önderlerinden en soylusu vaftiz edilen ve vaftiz babası tarafından Sirgiannes (Συργιάννης) olarak adlandırılan Sytzigan (Συτζιγάν) adlı birisiydi. "Oğlunun" adı da Sirgiannes idi.[47] Sytzigan sözcüğü Kuman-Türk kökenli Siçğan kelimesinden gelir ve "sıçan"[48] anlamını taşır ama Kuman'ın yeni Hıristiyan adı Sör Yanni olarak yorumlanabilir.[49] Gerçekte büyük Sirgiannes'in torunu olması gereken genç Sirgiannes'in yazgısı ve Bizans tarihindeki rolü Yedinci Bölüm'de incelenecektir. Ancak 1241 yılının ikinci yarısında, ya da 1242'de Bizanslıların hizmetine giren bu Sirgiannes ya da Sytzigan kimdi? Onun Albericus'un *Chronicle*'ında sözü edilen, yönetimi Saronis ile paylaşan Kuman prensi Saronius olduğu kanısındayım. İki adın ve kronolojinin örtüşmesi rastlantı olamaz. Saroni(us) Siryani (Συργιάννης olarak yazılan) adının Latinleştirilmiş ve bir ölçüde çarpıtılmış biçimidir. Dahası, eğer varsayımımız doğruysa, Saronius'un Albericus'un metninde hain (traditor) olarak adlandırılmasına yol açan tuhaf tanım bütünüyle anlaşılır olur: Saronius/

43 Greg. Hist./Bekker, ı, s. 36(16)-37(9)(11.5) = Greg. Hist./van Dieten, ı, s. 81.

44 Bartutis, Late Byz. Army, s. 26. Bkz. Ostrogorskiy, Gesch., s. 316.

45 Pakhym. Hist./Bekker, ı, s. 16ff.

46 Georg. Akr. Chron./Bekker, s. 53-54, 65. İoannes Batatzes'in iskân politikası için, bkz. Uspenskij, Zemlevladenie, s. 339; Mutafčiev, "Vojnişki zemi", s. 76, n. 2; Ostrogorskiy, "Poniari Kumani", s. 63-74; Bartusis, "Smallholding soldiers", s. 12; Asdarcha, Rodopes, s. 80-82.

47 Kant.Hist./Faturos-Krichner, ı, s. 22 (ı.2) = Kant. Hist./Schopen, ı, s. 18.

48 Moravcsik (Byz-turc., ı, s. 294) ve diğerleri bu adı herhangi bir Türk sözcüğüyle bağdaştırmayı başaramamışlardır.

49 Parisot, Cant., sd. 37. Binon'un Sirgiannes'in Moğol kökeninden geldiği iddiası (Binon, "Prostagma", s. 138) temelden yoksundur. Bu ilişki Nicol, Rel. Emp., s. 19 tarafından da tekrarlanır. ("İlginç adı baba tarafından Moğol olduğunu açığa vuruyordu").

Sirgiannes Bizans hizmetine girmiş ve Ortodoks Hıristiyanlığını kabul etmişti. Oysa daha önce Konstantinopolis'in Fransız şövalyeleri ile evlendirilen kızları, bunun sonucunda Katolik Kilisesi'nce vaftiz olmuştu. Bu yeni yorum 1241 ve 1242 yıllarında Bizans hizmetine giren Kumanların en azından bir bölümünün daha önce Latin İmparatorluğu'nun müttefikleri olduklarını kanıtlamaktadır.

Dördüncü Bölüm

TATARLARIN BALKANLAR'DA İLK ETKİ DÖNEMİ 1242-1282

Balkanlar'da Tatar Fetihleri

Balkanlar'da Tatar etkisi, 1242'deki büyük Tatar istilasından, Altın Orda'da Canibek Han'ın iktidarına (1342-1357) kadar, yüz yıldan fazla sürdü. Altın Orda devletinin içinde, Berdibek Han'ın ölümünden (1259) sonra mutlak siyasi kargaşaya dönüşen anarşi yüzünden, Tatarların Balkanlar'a ilgisi ve etkisi tümüyle kayboldu. Yüz yıllık süreç üç döneme bölünebilir. Bunlardan birincisi, Altın Orda'nın en batıdaki topraklarının efendisi Nogay'ın gücünün durmadan arttığı aşamadır ve bölgenin üç hükümdarının, Bulgar çarı Konstantin Tikh'in 1277'de, Altın Orda hanı Mengü Temür'ün 1280'de ve Paleologos hanedanının kurucusu, Bizans imparatoru VIII. Mihail'in 1282'deki ölümleriyle son bulur. Bu üç ülkedeki iktidar değişiklikleri Bulgaristan ve Bizans'ta zayıflama ve gerilemenin, Tatarlarda da Nogay'ın gücünün daha önce görülmemiş bir zirveye tırmandığının, oğlunun kısa süreliğine de olsa Bulgar tahtını ele geçirdiğinin gözlemlendiği ikinci döneme yol açtı. Tatarların Balkanlar'daki büyük etkisi Nogay'ın (1300) ve oğlu Çeke'nin (1301) ölümleriyle sona erdi. Tatarların Balkan Yarımadası'nda artık sönmeye yüz tutan varlığının son dönemi 1302 ile 14. yüzyılın ortaları arasında yer aldı.

Tatar istilasının Ortaçağ Macaristan Krallığı'nı deviren fırtınası ülkeyi 1241'de salladı ve Batu Han'ın acımasız savaşçıları ancak Büyük Ögedey Han'ın ölüm haberiyle (11 Aralık 1241) yakıp yıktıkları topraklardan ayrılıp Asya'daki yurtlarına döndü. Ne var ki Asya'daki otlaklarına dönmeden önce, Tatar or-

dusundan bir birlik Macar kralı IV. Béla'nın peşine düşmek için Kadan'ın komutasında Dalmaçya'ya girdi, başarısızlıkla karşılaşınca Sırbistan üzerinden Bulgar topraklarına geçti, çevreyi yakıp yıkarak yola devam etti. Bu arada, Tatar ordusunun geri kalanı da Batu Han'ın buyruğunda Tuna Nehri'ni takip edip Bulgaristan'a girdi.[1] Ortaçağ Bulgaristan'ının en büyük hükümdarı Çar II. İvan Asen Haziran 1241'de ölmüş, ancak ölümünden kısa süre önce Tatarların Polonya (Lehistan), Moravya ve Macaristan istilalarının sarsıcı haberini aldığı için, gözlerini kaparken yakın gelecekte ülkesinin başına gelebilecek felaketleri hissetmiş olmalıydı. İki oğlu (I. Koloman Asen, 1241-1246; Mihail Asen, 1246-1256) reşit olana kadar ülkeyi yöneten naiplikler sırasında, Tatar istilası ve onun ardından gelen iç karışıklıklar nedeniyle Bulgaristan Balkanlar'da yine üçüncü sınıf güç durumuna düştü.[2]

Tatar orduları 1242'de Bulgaristan'ı yakıp yıkmaya başladı ve gerçek bir direnişle karşılaşmadı. Dahası, kaynakların sessizliğine ve nispeten küçük yıkıma bakarak, güçten düşmüş Bulgar naipliğinin Tatar egemenliğini kabul ettiğini, böylelikle Kral IV. Béla'nın inatçı direnişi yüzünden Macaristan'ın yaşadığı korkunç felaketi atlattığını düşünmek olasıdır.[3] Tatarlar sonradan Bulgaristan'ın güneyine ilerleyip, Bizans'ın Latin imparatoru II. Baldouin'in sert direnişiyle karşılaştı. İlk çarpışmada Bizans ordusu üstün geldiyse de, ikincisinden zaferle çıkan Tatarlar doğuya çekildi. Tatar-Bizans vuruşmalarının anısı sadece Avusturya yıllıklarında korunduğu için,[4] bu çarpışmaların nerede yapıldığı bilinmemektedir. Böylelikle Bulgaristan 1242'de Tatar istilasını olabildiğince hafif bir yıkımla atlatmakla birlikte, bunun maliyeti Tatar devletine haraç ödeyerek Tatar egemenliğini kabul etmek oldu. 1253'te, Tatarların Bulgaristan'ı boyun eğdirmesinden on bir yıl sonra Rubruc, ünlü seyahatnamesinde Bulgarların Tatarlara haraç ödediğini açıkça belirtir.[5]

1 Hammer-Purgstall, *GH*, s. 124-126; Spuler, *GH*, s. 24.
2 Nikov, "B'lg. i tat.", s. 103.
3 Tatarların 1242 Bulgaristan istilasının iyi bir incelemesi için, bkz. Pavlov, "Preminavaneto".
4 '*Chronicon Austriacum, sub Anno 1243:* 'Tartari et Chumani nemine resistente et occurrente, recesserunt ab Vngaria cum infinita preda auri et argenti, vestium, animalium, multos et captivos utriusque sexus ab Vngaria cum infinita preda auri et argenti, vestium, animalium, multos et captivos utriusque sexus ducebant in obproprium christianorum. Qui intrantes Greciam totam terram illam depopulabant, exceptis castellis et civitatibus valde munitis. Rex vero Constantinopolitanus nomine Paldwinus, congressus EST cum eis, a quo primo victi in secunda congressione victus EST ab eis', (Rauch, SS Austr., ıı, s. 245, = Gombos, *Cat.,* s. 507). Aynı metin *Chronicum Leobiense*'de (Pez, *SS Austr.*, ı, s. 816, = Gombos, *Cat.,* ı, s. 271) ve *Continuatio Sancrucensis* ıı'de bulunabilir, (MGH SS, ıx, s. 641, = Gombos, *Cat.,* ı, s. 778). Avusturya yıllıklarındaki verilere ilk değinen Hammer-Purgstall'dır, *GH*, s. 126.
5 Rubruc, *Itınerarium*, ı.5: 'Ab orificio Tanais versus occidentem usque ad Danubium totum EST eorum [I.e. Tartarorum], etiam ultra Danubium versus Constantinopolim, Blakia que EST terra Assani et minor Bulgaria usque in Sclavoniam omnes solvunt eis tributum; et etiam ultra tributum

Bulgar-Tatar ilişkilerinin ilk yirmi yılı, özellikle de bu ilişkilerin özellikleri karanlıkta kalmıştır. Ödenen düzenli bir haraç mıydı ve eğer öyleyse miktarı neydi ve nasıl toplanıyordu? Rusların ve boyun eğmiş öteki halkların mecbur oldukları gibi, Tatar seferlerine Bulgar askerleri göndermek gibi ek zorunluluklar var mıydı? Kaynaklar ender ve cılız, ayrıca bu konularda sessiz. Yine de ilk yirmi yıl boyunca Tatar boyunduruğunun biçimsel ve oldukça gevşek olduğu düşünülebilir. Oysa İmparator VIII. Mihail Paleologos'un Konstantinopolis'te Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmesi Ortadoğu ve Balkanlar'da yeni güç ilişkileri doğurmakla kalmadı, Tatarların Balkan topraklarına gösterdiği nispî ilgisizliği de etkiledi. Tatar ve Balkan tarihinin bu fırtınalı dönemine geçmeden önce, 13. yüzyılın son kırk senesinde Tatarların Balkanlar'daki siyasetini belirleyen Altın Orda'nın Prens Nogay'ına kısaca göz atmak gerekecektir.

Prens Nogay

Tatar tarihinin kilit kişilerinden birisi olan Nogay Balkanlar'daki gelişmelerde önemi giderek artan bir rol oynadı.[6] Nogay Cengiz'in soyundandı, Cengiz'in büyük oğlu, Altın Orda Devleti'nin kurucusu Cuci'nin (Coçı=Çoçı) torunlarından birinin oğluydu.[7] Tatar-Türki dünyasında Cengiz soyundan bir prensin bütün oğulları meşru görülürken, mülk (ulus) edinmek, ya da han (kağan) olabilmek için meşru eşlerden doğmak gerekiyordu. Kaynaklardan büyük bir çoğunluğun Nogay'dan başkomutan ve "on bin kişinin başı" (Türkçe *tümen begi*, Rusça *tëmnik*) olarak söz etmelerinin muhtemel nedeni budur. Cengiz soyundan gelme genç prens kargıyla yaralanan bir gözünü yitirdiği Terek savaşında 1225-1226 (H. 653) kendini gösterdi.[8] Bu, Berke ve Hülagû'nun, Cengiz Han'ın Altın Orda ve İlhanlı (İran Moğolları) kolları arasında yüzyıllarca sürecek düşmanlık ve çekişmeyi başlatan ilk kapışmasıydı.

Büyük amcası gibi, Nogay da İslamiyeti seçti.[9] Bu seçimin ne zaman yapıldığını gösteren bir bilgi olmamakla birlikte, Berke'nin 1250'li yıllarda Müslüman

condictum sumpserunt annis nuper transactis de qualibet domo securim unam et totum ferrum quod invenerunt in massa', (*Sin. Franc.,* ı, s. 167-168). Başka bir yerde, *Epilogus* 3: "Latince", (*Sin. Franc.*, ı, s. 331).

6 Hayatı üzerine en iyi monografi hâlâ Veselovskiy, "*Nogaj*"dır. Adı için (<Moğolca, nokay, "köpek"), bkz. Pelit, *Horde d'Or*, s. 73.

7 Soyağacı şöyledir: Cengiz → Coçi → Moğul (veya Bo'al) → Tatar → Nogay. Soyağacı ve çeşitli adların farklı kaynaklardaki biçimi için bkz. Veselinovskiy, "Nogaj", s. 2-3; Pelliot, *Horde d'Or*, s. 10-28, 52-54.

8 Baybars: Tiz., ı, s. 96, 121 = İzm., s. 230-231; Nuveyrî; Tiz., ı, s. 131, 152, = İzm., s. 251, 253.

9 Vásáry, *Berke*.

olmasından kısa süre sonra gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Berke'nin elçileri 1262/1263 (H. 661) yılında Memlûk sultanı ez-Zâhir Baybars'a İslamiyete geçiş haberini verdiğinde, yeni dini kabul edenlerin listesinde Nogay'ın adı da vardı.[10] Çok daha sonra, 1270/1271'de (H. 669) Nogay sultana yazdığı mektupta "İslamı kabul ettiğini" bildirdi.[11]

Prens Nogay 1260'lı yıllardan itibaren, Altın Orda Devleti'nin Don Nehri'nden Aşağı Tuna'ya kadar uzanan batı illerinin mutlak efendisi oldu. Bu toprakların hanı olmamasına karşın, öylesine gerçek bir hükümdar olarak hareket etti ki, Rus yıllıkları ondan çar (han sözcüğünün Rusça çevirisi ve eşanlamlısı) olarak söz edip, Altın Orda hanlarının dengi olarak tanımladı.[12] Aşağı Tuna ve Kuzey Bulgaristan bölgesi doğrudan Nogay'ın ilgi alanı içindeydi ve, sonradan göreceğimiz gibi, önce Bulgar, sonra Bizans tarafında olmak üzere, Nogay Balkan iktidar çekişmelerine sıkça katılıyordu.

Tatarlar Trakya'da II. İzzeddin Keykâvus'u Kurtarıyor, 1264

İmparator VIII. Mihail Paleologos'un 1261 yılında Konstantinopolis'te Bizans gücünü yeniden diriltmesine dönersek, gerek Balkanlar'da, gerekse daha geniş bir çerçevedeki güç dengelerinde yeni bir dönemin başladığını rahatça söyleyebiliriz. Altın Orda'nın yeni kurulmuş Tatar devletleriyle Memlûklerin elindeki Mısır arasında temaslar ancak Karadeniz ve Marmara üzerinden, dolayısıyla sadece Bizans'ın izni ile sağlanabiliyordu. 1261'den önce Sultan Baybars'ın Mısır'ı ile Konstantinopolis Latin İmparatorluğu arasında ilişki yoktu, ancak Berke Han'ın 1250'li yıllarda Müslüman olması Mısır'ı yeni Altın Orda Tatar devletiyle ilişki kurmaya zorladı. Baybars'ın 1263'te Altın Orda hanı Berke'ye gönderdiği elçiler Bizanslılarca tutuklandı. Bizans imparatorunun bu kararının ardında Altın Orda'ya düşmanlık besleyen, İran'ın Moğol efendisi Hülagû'dan korkmaları yatıyor olabilirdi. Öte yandan Hülagû'nun dostluğu, Bizanslıların ezelî düşmanı Anadolu Selçukluları üzerinde etkili bir psikolojik baskı aracıydı.[13] Mısır elçilerinin tutsaklığının yarattığı gerginliği arttıran bir başka etken de eski

10 Baybars: Tiz., ı, s. 77, 99, = İzm., s. 161 Tizengauzen'da görülen MS "Yanşunuka'nın" bozulmuş biçimi İzmirli tarafından bilinen "Yisü-Nogay'a" çevrilmiştir.

11 Baybars: Tiz., ı, s. 79, 80, 101, 102, = İzm., s. 169-172.

12 Örneğin *PSRL*, vııı, s. 241.

13 1260'lı yılların bu güç ilişkileri için, bkz. Vernadskiy, "ZO, Eg. i Viz.", s. 77 ff; Ostrogorskiy, s. 328-329 (378-380); Pavlov, "B"lg. Viz. Eg".

Anadolu Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus'un da Bizanslılar tarafından rehine olarak tutulmasıydı; Mısırlılar onun da serbest bırakılmasını istedi. Bütün bu gelişmeler Berke'nin İzzeddin'i tutsaklıktan kurtarmak için 1264'te Bizans'a karşı giriştiği askerî harekâtın arka planını oluşturdu.

II. İzzeddin Keykâvus II. Gıyaseddin Keyhüsrev'le Rum karısının en büyük oğluydu. Babasının 1246'daki ölümünden sonra sultan oldu. Selçukluların İlhanlı boyunduruğu altına girdikleri Kösedağ'daki savaştan üç yıl sonra, karmaşık bir dönemdi. Baycu Noyan Anadolu'nun gücü sınırsız Moğol valisiydi, İzzeddin ve henüz küçük üvey kardeşleri IV. Rükneddin Kılıçarslan ile II. Alâaddin Keykubad Moğol efendileri, Selçuk emirleri ve Bizans imparatorlarının arasındaki iktidar oyunlarında basit birer araçtı. Baycu Noyan karşısında yenilgiye uğrayan İzzeddin Keykâvus 1256'da İznik imparatoru II. Theodoros Laskaris'e sığındı, ne var ki İzzeddin ve Rükneddin kardeşler Selçuk ülkesini paylaştı: Kızılırmak'ın (Halys) doğusunda kalan yerler Rükneddin'e bırakılırken, nehrin batısındaki topraklar İzzeddin'in oldu. Ancak birkaç yıl sonra Memlûklerle bizzat temas kurmaya çalışan İzzeddin yeniden Moğolların öfkesine hedef oldu ve bu kez dönmemek üzere, yeniden kaçmak zorunda kaldı.[14] Karısı, oğulları ve korumalarıyla birlikte hızla Attaleia'ya (Antalya) kaçtı, oradan da İmparator VIII. Mihail Paleologos'a sığındı. Bizanslılar Konstantinopolis'i Latinlerden 25 Temmuz 1261'de geri aldıklarına göre, bu sığınmanın 1261'den önce gerçekleşmiş olması gerekir.[15]

Selçuklu siyasî sığınmacının Bizans'taki yazgısını daha fazla izlemeden önce, kaynaklar hakkında bir iki söz söylemek gerekir. Bu gelişmeleri haber veren sayısız ve çeşitli kaynağa sahip olmamıza rağmen, her konuda görüş birliği içinde olmadıklarını belirtmeliyiz. Üç farklı kaynak grubu sayılabilir: Memlûk kaynakları (Baybars, Aynî, Nuveyrî, Makrizî, vb.), Anadolu Selçukluları tarihi hakkında Farsça kaynaklar (İbn Bibi, Aksarayî) ve Bizans kaynakları (Georg. Akr. *Chron.*, Pakhym. Hist., Nik. Greg. *Hist.*). Bunlara ek olarak, Yazıcıoğlu Ali'nin 15. yüzyılın ortalarında yazdığı *Oğuzname* ya da *Selçukname*, bu konulardan söz eden daha geç ama çok önemli bir Türk kaynağıdır.[16]

Mihail Paleologos üç nedenden dolayı İzzeddin'i sıcak karşıladı. Bu nedenlerden birincisi, İzzeddin'in anne tarafının Bizanslı olmasıydı. İkincisi, İmparator Mihail Laskaris ailesiyle çatışmaları sırasında İzzeddin'e sığınmak zorunda kal-

14 İzzeddin'in hayatı konusunda, bkz. *EI*, ıı, s. 682-683 (Cl. Huart); *İA*, s. 642-645 (O. Turan); EI^2, ııı, s. 846-847 (C. Cahen); 1249-1252 "sürgün öncesi hayatı için, bkz. Flemming, *Pamph. Pis. Lyk.*, s. 19-27.

15 Duda, "Isl. Quellen", s. 135.

16 İbn Bibi, Aksarayî ve Yazıcıoğlu Ali'nin çalışmaları için, bkz. Duda, "Isl. Quellen", s. 136-139.

dığında, ondan gördüğü konukseverliği unutmamıştı. Üçüncüsü, ünlü bir Selçuklu sığınmacının varlığı Bizans'a yarar sağlardı. Ne var ki Mihail Paleologos ile İzzeddin arasındaki dostça ilişki kısa zamanda yerini gerginliğe bıraktı. İbn Bibi ve Aksarayî'ye göre, İzzeddin'in adamları Bizans'ta iktidarı ele geçirmek üzere bir plan yapması için onu tahrik ediyordu. Oysa İzzeddin'in dayısı olan Kyr Kedid (adından, papaz olduğu anlaşılıyor) adlı biri, komployu ihbar etti. İmparatorun tepkisi hiç gecikmedi: İzzeddin'in başhizmetkârı Uğurlu'nun gözlerine mil çekildi, başkomutanı Ali Bahadır idam edildi, annesi de dahil bütün ailesi zindana atıldı.[17] Bizans ve Memlûk kaynakları komplodan söz etmez; sadece Zehebî imparatorun İzzeddin'e öfkelendiğine ve onu bir kaleye kapattığına değinir.[18]

Ancak İzzeddin'in şu ya da bu şekilde iktidara gelmek planından vazgeçmediği anlaşılmaktadır. Çoğu kaynak yardım için Tatarlara başvurduğunda hemfikir görünür. Aksarayî İzzeddin'in halalarından birinin Berke Han'ın karısı olduğunu ve İzzeddin'in imdat çağrısını bu halanın aldığını belirtir.[19] Öte yandan Pakhymeres, İzzeddin'in Bizans'taki tutukluluğundan kurtulmak için Tatarlarla Çar Konstantin'in Bulgarlarını Bizans imparatoruna saldırmak için cesaretlendirdiği kişinin Pontus Euxinus'un (Karadeniz) kuzey bölümünde (yani, Altın Orda'da) ünlü biri, bir akrabası (daha sonra amcası/dayısı diyecektir) olduğunu iddia eder.[20] Öteki kaynaklar bu "amca/dayının" kim olduğunu belirtmez ama İzzeddin'in Kırım'da akrabaları olması çok muhtemeldir: Selçuklularla Karadeniz'in karşı kıyısıyla, özellikle de Kırım'la ilişkileri Moğol istilasından önceki kaynaklarda da belirtilmişti.[21] Çar Konstantin Tikh'in karısı İrini, II. Theodoros Laskaris'in kızı olduğundan ve Mihail Paleologos II. Theodoros'un ölümünden sonra oğlu İoannes'in gözlerine mil çektirdiğinden, Bulgarlar da Bizans'a karşı bir saldırı düzenlemeye sıcak bakıyor, İrini de Laskaris hanedanına son veren İmparator VIII. Mihail Paleologos'tan intikam almak istiyordu; bu yüzden İzzeddin'in durumu VIII. Mihail'e karşı saldırıya geçmek iyi bir fırsat oldu.[22] Bu kişisel unsura ek olarak, Bulgaristan Bizanslıların Filippopolis (Filibe), Stenimakhos (Stanimaka), Mesembria (Nesebar) ve Ankhialos (Ahyolu) kalelerini aldığı 1262 yılından beri Bizans İmparatorluğu'nu düşman görüyordu. Kısacası, hem Tatarlar, hem de Moğollar Bizans'a karşı harekete geçmeye eşit derecede hevesliydi; ancak

17 İbn Bibi/Houtsma, s. 296-298; Aksarayî/Işıltan, s. 55, 58-59; Ali Bahadır ve Uğurlu hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Flemming, *Pamph. Pis. Lyl.*, s. 29, öz. n. 2 ve 5.

18 Zehebî: Tiz., ı, s. 200, 203 = İzm., s. 351.

19 Aksarayî/Işıltan, s. 55.

20 'διαμηνύεται τῶν τινι συγγενῶν, ἐπιδόξῳ γε ὄντι κατὰ τὰ πρὸς ἄρκτον μέρη τοῦ Εὐξείνου πόντου' (Georg. Pach. *Hist.*/Laurent, s. 301(17-19).).

21 Yakubovskiy, *Pohod.*

22 Nik. Greg./Schopen-Bekker, ı, s. 99(21)-100(2) (ıv. 6), = Nik. Greg./van Dieten, ı, s. 113-114.

kaynaklar saldırıya Bulgarların mı, yoksa Moğolların mı başladığı konusunda birbirinden farklıdır. Müslüman kaynaklarla Pakhymeres girişimi Tatarların başlattığını ileri sürerken, Nikiforos Gregoras ise bizzat İzzeddin'in Konstantin Tikh'i cesaretlendirdiğini ve özgürlüğü karşılığında çok para vaat ettiğini belirtmektedir.[23] İlk saldırı nereden gelmiş olursa olsun, Tatar ve Bulgar savaşçıları kısa süre sonra Balkanlar'da görüldüklerinde, sayıca kalabalık olanlar Tatar birlikleriydi. Nikiforos Gregoras'a göre, gelenler arasında Paristrion bölgesinden, yani Aşağı Tuna'dan 2.000 Tatar savaşçısı vardı.[24] Mevsim kıştı ve Tatar askerleri buz tutmuş Tuna'yı geçtiler.[25] Tatar birliklerin komutanının kim olduğu bilinmemekle birlikte, Pakhymeres harekâta katılan Tatarlar hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir. Tatarlar bağımsız, ya da Pakhymeres'in deyimiyle "özerk" idi ve daha Nogay'ın egemenliğine girmemişlerdi; bereketli ve zengin toprakları yağmalamak için köpekler gibi gelmişlerdi.[26] Kısacası, Altın Orda'nın en batı sınırlarından gelen bu Tatarlar merkezî denetimin altında değildi ve Nogay bile o dönem sözünü bu göçebe savaşçılara geçiremiyordu; göçebe savaşçılar olarak, herkese paralı asker hizmeti vermeye hazır idiler. Bu yüzden, Nogay'ın bu sefere katılmamış olması çok muhtemeldi ve hedeflerinin Bizans imparatorunu tutsak etmek olduğunu belirten Bulgarların aksine, Tatarların herhangi bir siyasi amacı yoktu. Genel kanıya göre, bu sefer Bulgarların Altın Orda devletinin boyunduruğu altında olduğunu açıkça ortaya koymaktadır: Bulgarlar Tatar seferine kendi askerleriyle katılmak zorundaydı.[27] Ne var ki tarihçiler tarafından genellikle benimsenen görüşün aksine, incelenen olay Çar Konstantin Tikh'in Bulgarlarının yardımıyla Nogay komutasında, Bizans'a karşı bir Tatar "devlet harekâtı" değil,[28] daha çok tersiydi: Bulgarlar Bizans karşıtı bir saldırı istiyordu ve Tuna bölgesindeki Tatarlar da zengin ganimet umuduyla bu sefere isteyerek katıldı. Altın Orda'daki önde gelen bazı Tatar aileleri için Sultan İzzeddin'in kurtarılması ancak ikinci derecede önemliydi. Olayların bu şekilde yorumlanmasının Bulgaristan'ın Altın Orda Tatar devletinin egemenliğinde olduğu gerçeğini sorgulamaması tabiîdir. Burada altını çizmek istediğim gerçek, İzzeddin'i zindandan kurtaran Tatarlardan çoğunun, tek kaygıları ganimet olan "bağımsızlardan" oluştuğuydu.

23 Nik. Greg./Schopen-Bekker, ı, s. 1008 (ıv. 6), = Nik. Greg./van Dieten, s. 114.

24 'Οἱ παρὰ τὸν Ἴστρον οἰκοῦντες Σκύθαι', 'πλείους ἤ δισμυρίους τῶν Παριστρίων Σκυθῶν' (Nik. Greg. *Hist.*/Schopen-Bekker, s. 99(16), 100(11-12).).

25 İbn Bibi/Houtsma, s. 297. Aksarayî'nin Berke Han'ın İzzeddin'i kurtarması için komutanı Kutluk Melik'i (öteki kaynaklarca bilinmiyor) denizden Konstantinopolis'e gönderdiği iddiası, olabilirlikten uzaktır (Aksarayî/Işıltan, s. 58).

26 Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, s. 303(23-29). – Pakhymeres'in Tatarları (eserlerinde hep Τοχάοι) köpeklere benzetmesi Nogay'ın Moğolca köpek anlamına gelen adına bağlı olabilir.

27 Bkz. Nik. Greg./van Dieten, ı, s. 247, n. 176 ve geniş literatürü.

28 Nikov, "B"lg. i tat." s. 109-110.

Memlûk kaynakları İzzeddin'in Bizans esaretinden kurtulma tarihi konusunda farklılık gösterir. Bazıları bu gelişmeyi Berke dönemine, 1263/64'e yerleştirirken, kimileri de kurtuluşu Mengü Temür adıyla ilişkilendirip, tarih olarak 1269/70'i (H. 668) belirtir.[29] Nuveyrî o sırada Bizans'ta bulunan Fâriseddin el-Mesudî adlı Mısır elçisinin, Bizans'ın Mısır'la müttefik olması nedeniyle Mengü Temür'ün birliklerini Bizans'a saldırmaktan vazgeçirdiğini bile iddia eder. Daha sonra, Fâriseddin el-Mesudî'nin Altın Orda Hanlığı'nda bulunduğu bir sırada, Mengü Temür tarafından bu davranışı yüzünden azarlandı ve Mısır'a döndüğünde de yetkisini aştığı için tutuklandı.[30] Aynî her iki görüşü birleştirerek İzzeddin'in 1263/1264'te (H. 662) kaleye kapatıldığını ve 1269/1270'te (H. 668) Mengü Temür tarafından kurtarıldığını belirtir.[31] En eski ve en güzel gelenek *Tarih-i Baybars*'tadır; diğer bütün gelenekler gerçekdışı görünmekte, bu yüzden de bizi İzzeddin'in kurtuluş tarihini değiştirmeye zorlamamaktadır: II. İzzeddin Keykâvus 1263/64'te, Berke Han'ın döneminde kurtuldu.

Tatarlar ve Bulgarlar Balkanlar'a girdiğinde, İmparator VIII. Mihail yanında küçük bir maiyetle Tesalya'dan dönüyordu. Pakhymeres'e göre, İzzeddin'in bu yolculukta karısı ve çocuklarıyla birlikte imparatora eşlik ediyor olması, Bulgar ve Tatarların saldırması ve onları kurtarması için bir işaretti. Bizanslılar Tatar saldırısı karşısında şaşırdı ve imparator canını güç kurtardı, Ganos Dağları'nı (Rhaidestos, ya da bugünkü Tekirdağ'ın kuzeybatısı) aşıp deniz kıyısına vardı, orada yanındakilerle birlikte iki Latin kadırgasına binip Konstantinopolis'e döndü. Bizans askerlerinin geri kalanları, hazine ve İzzeddin'in ailesini de alıp Marica (Meriç) Nehri'nin denize döküldüğü yerdeki Ainos (Enez) Kalesi'ne sığındı. Nikiforos Gregoras'ın anlatısında, imparator batıya doğru yola çıkarken, kaçmasını engellemek için İzzeddin'i Ainos Kalesi'ne hapsettirmişti. Ne var ki daha iyi bilgi alan Pakhymeres'in anlatısı daha gerçekçi görünmektedir. İmparatorun kaçmasından sonra Tatar ve Bulgar askerleri Ainos Kalesi'ni kuşattı. Kanlı çarpışmalardan sonra, kaledekiler teslim olmak zorunda kaldı. Teslimin koşulu İzzeddin'i (yanında ailesi olmadan) Tatarlara vermekti. Teslim koşulları Bulgar ve Bizanslıların Ainos Metropoliti ve papazları önünde ettikleri yeminlerle pekiştirildi. Bulgar çarı yemin törenine bizzat katıldı. (Daha sonra, VIII. Mihail bu yaptıklarından dolayı metropoliti azledecekti.) Dramın ikinci perdesi bitmişti: İzzeddin Tatarlara teslim edildi, ailesi yeniden Bizans'a gönderildi, hazi-

29 Berke Han: Zehebî (Tiz., ı, s. 200, 203, = İzm., s. 351); Baybars (Tiz., ı, s. 81, 103, = İzm., s. 175-176). Mengü-Temür Han H. 668: Aynî (Tiz., ı. s. 482, 511); Nuveyrî (Tiz., ı, s. 133, 154, = İzm., s. 259-262); Makrizî (Tiz., ı, s. 422, 434).

30 Nuveyrî: Tiz., ı, s. 133, 154, = İzm., s. 259-262.

31 Aynî: Tiz., ı, s. 482, 511.

nesi Bizans hazinesine kaldı ve askerleri vaftiz edilerek Bizans ordusuna katıldı. Tatarlar Tuna'nın kuzeyindeki topraklarına dönerken, yolda karşılarına çıkan her yeri yağmaladı. Nikiforos Gregoras'a göre, Trakya'da sayısız insan ve koşum hayvanı kovalanıp öldürüldü.[32]

İzzeddin'in daha sonraki yazgısı Bizanslı yazarları ilgilendirmese de, Müslüman kaynakları hayatının üçüncü perdesinin başladığı Tatar topraklarındaki sürgün hayatı hakkında bize bazı ipuçları vermektedir. II. İzzeddin Keykâvus Kırım'a götürüldü, Berke Han'dan Solgat (Eski Kırım) ve Suğdak bölgelerini aldı.[33] Dahası, Berke'nin kızlarından Urbay Hatun ile evlendirildi.[34] Başkent Saray'da 1278/1279'daki (H. 677) ölümüne kadar Altın Orda Hanlığı'nda kaldı. Daha sonra, Mengü Temür Han Moğol törelerine göre babasının dul karısı Urbay Hatun'la evlenmesi için İzzeddin'in oğlu Mesud'u ikna etmeye çalıştı. Ne var ki iyi bir Müslüman olan Mesud bu dinsiz törelerinden iğrendi, oğulları Melik ve Kara Murad'ı alarak Kırım'dan kaçtı.[35] Bundan sonra Nikiforos Gregoras tarafından sadece melik (kral) olarak adlandırılacak olan bu Mesud[36] II. Gıyaseddin Mesud adını alarak son Konya Selçuklu sultanı olacaktır. 1307'de öldüğü sanılır.[37]

İzzeddin'in Bizans'ta kalan, vaftiz edilip Bizans ordusuna alınan ve daha sonra Sırpların hizmetine giren adamlarının yazgısı bu araştırmamızın kapsamı dışındadır, ama İzzeddin'in öyküsüyle birlikte ortaya çıkan ve 13. yüzyılda Dobruca'da bir Selçuk (Oğuz) yerleşiminden söz eden bir kuram vardır. Bu kuramın ilgisini kuran Seyyid Lokman'ın *Oğuzname*'yi özetleyen daha geç (on altıncı yüzyıl sonu) tarih çalışmasının (şimdi Viyana Ulusal Müzesi'nde) bir kopyasını eline geçiren J. Hammer-Purgstall idi.[38] *Oğuzname*'nin kendisi, bu kapsamlı çalışmayı Sultan II. Murad döneminde (1421-1451) Osmanlı Türkçesiyle yazan Yazıcıoğlu Ali'nin eseriydi.[39] Yazıcıoğlu Ali Selçuklu ve Osmanlı tarihinin çeşitli yazılı ve sözlü kaynaklarına dayandı. İzzeddin'in öyküsü ile yazdıkları içinde başka hiçbir kaynakta bulunmayan bir bölüm vardır: "İzzeddin ve başkomutanı

32 Nik. Greg./Schopen-Bekker, ı, s. 10(8-12) (ıv. 6), = Nik. Greg./van Dieten, ı, s. 114.

33 İbn Bibi/Houtsma, s. 298; bkz. Duda, "Isl. Quellen", s. 142.

34 Baybars: Tiz., ı, s. 81, 103, = İzm., s. 175-176; Aynî: Tiz., ı, s. 482, 511. Bu Urbay Hatun'un adını 1276-1278 yıllarında Amasya emiri Seyfeddin Torumtay'ın karısı Gurci Hatun'un oğlu için Abaka Han'a ricacı gitmesi dolayısıyla görüyoruz.

35 Baybars: Tiz., s. 81, 103, = İzm., s. 175-176; Aynî: Tiz., ı, s. 483, 512.

36 Μελήκ: Nik. Greg./Schopen-Bekker, ı, s. 825 (burada yanlışlıkla İzzeddin'in kardeşi olarak), 137(6, 8, 16), = Nik. Greg./van Dieten, ı, s. 103, 133. Bizans kaynaklarında *Melik* adı için, bkz. Laurent, *Mélikès*, s. 361, 368; *Byz.-turc.*, ıı, s. 187-188. Bu Melik (=II. Mesud) genelde olduğu gibi 14. yüzyılın ilk on yılında *Türkopouli*'lerin önderi Melik ile karıştırılmamalıdır.

37 Anadolu'ya dönen II. Mesud için, bkz. Spuler, GH, s. 62; Flemming, *Pamph. Pis. Lyk.*, s. 52-53; Nik. Greg./van Dieten, ı, s. 239, n. 132, ve s. 260-261, n. 240-243.

38 Lokman'ın eserinin baskı ve çevirileri için, bkz. Mutafčiev, "Dobr.", s. 7ff.

39 Çalışmanın MMS'i için, bkz. Duda, "Isl. Quellen", s. 138.

Ali Bahadır Bizans imparatoruna başvurarak Türkleri ile birlikte çekilecekleri bir toprak bağışlamasını istedi. İleri sürdükleri son derecede ilgi çekiciydi: "Biz Türk-üz ve şehirde uzun süre kalamayız." İmparator isteklerini karşıladı ve onlara Dobruca'yı (*Dobruca ili*) verdi. Bilge Sarı Saltık'la birlikte oraya taşındılar. Kısa süre sonra o topraklar üzerinde iki üç Müslüman köyü ve Türk göçebe gruplarından (*oba*) otuz kırk kadar bölük kuruldu.[40] Daha sonra, Sarı Saltık İzzeddin ile birlikte Kırım'a gitti.

Mutafčiev ve Duda'nın incelemelerine göre,[41] Yazıcıoğlu'nun ve ona dayanan Lokman'ın 13. yüzyılda Dobruca'da bir Oğuz/Türk/Türkmen yerleşimi iddialarını kanıtlar bir veri yoktur. Ancak P. Wittek[42] Yazıcıoğlu'nun anlattıklarının güvenilirliğini ve buradan hareketle 13. yüzyılda Dobruca'da bir Oğuz yerleşiminin gerçekliğini kanıtlamaya çalışmıştır. Bu Oğuz göçmenlerinin daha sonraki torunlarının Gagavuz Türkleri olması gerekir. Mutafčiev'in çalışmasındaki büyük bilgeliğe ve veri zenginliğine rağmen, Wittek'in görüşleri bilimsel literatürde neredeyse oybirliğiyle benimsenmektedir. Bu konunun ayrıntılarına girmek elinizdeki kitabın görevi olmadığından, birkaç düşünce sunmakla yetineceğim. 13. yüzyılda Türk Dobruca adının tarih tutarsızlığını bir an için göz ardı etsek bile (Bu bölgenin adı Bulgar prensi Dobrotica'nın 1387'deki ölümünden sonra verilmişti),[43] Baba Tükles'in Orta Asya ve Kuzey Türkleri için olduğu gibi, Sarı Saltık da Türki halklarının arasında popülerdir ve mistik İslamın tipik bir temsilcidir. İslam dinini yaymaya çalışan gazi ermiş Sarı Saltık'ın kişiliği özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda iyi biliniyordu. Birçok yatır ve türbenin onunla bağdaştırıldığı Balkanlar'da ve Kırım'da özellikle popülerdi.[44] Yazıcıoğlu'nun eserini yazdığı 15. yüzyılın ilk yarısında, Sarı Saltık figürü Anadolu Bektaşi geleneğinin ayrılmaz bir parçası olmuştu bile. Buna benzer olarak, Sarı Saltık'ın İzzeddin'in Kırım'a ve Dobruca'ya kaçışıyla ilişkilendirilmeye çalışılan din yayıcılık faaliyeti de Yazıcıoğlu'nun çalışmasına yansıyan Anadolu sufî geleneğinin bir parçası olmalıdır.

Nogay'ın Bizanslı Bir Prensesle Evliliği, 1272

Birkaç yıl sonra, birleşik Tatar ve Bulgar ordularının İzzeddin'i Bizans tutsaklığından kurtarmalarının ardından, Bizanslılar 1277 yılında yeni bir Tatar

40 Duda, "Isl. Quellen," s. 143-144, n. 1.
41 Mutafčiev, "Dobr."; Duda, "Isl. Quellen".
42 Wittek, "Gagaouzes"; Wittek, "Yazijioghlu".
43 Mutafčiev, "Dobr.", s. 26-27.
44 Bkz. Smith, "Sarı Saltıq"; DeWeese, *Baba Tükles*, s. 86, 250-255.

saldırısıyla karşılaştı. Bu kez Tatarları Bizans'a saldırmaları için davet edenler Tesalya yöneticisi İoannes Sebastokrator ile Andronikos Tarkaniyotis idi.[45]

Gelişmeler İmparator VIII. Mihail'i Altın Orda'nın yeni göçebe güçleriyle ilişkilerini düzeltmeye zorladı. Önce iki kızından Maria'yı İlhan Abaka'yla evlendirdi;[46] ardından Tatar başkomutanı Nogay'la barış anlaşması imzaladı ve ittifakını teyit etmek için de gayri meşru kızlarının diğeri Eufrozina'yı Nogay'la evlendirdi.[47] Böylece her iki Tatar ülkesinin (İran ve Altın Orda Hanlığı'nın batı yarısı) lideri de damadı ve müttefiki oldu. O dönem insanları için bu evliliklerin siyasi amaçları ve önemi çok açıktı; Pakhymeres 1264 Tatar-Bulgar seferi kapsamında "Nogay'la evlilik bağının henüz gerçekleşmediğini," yazmaktadır. "Hükümdarın bu işi doğal kızı Eufrozina ile bizzat ele alması bu olaylardan sonraydı".[48] İmparator Mihail'in ustaca manevraları sayesinde Bizans, ülkeyi çevreleyen düşmanları kuşatmış dost güçlere güvenebilir oldu. Böylelikle Hülagû'nun İran'ı Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nı denetliyor, Nogay ve Tatarları Bulgaristan'ın dizginlerini sıkı tutuyor, Macar Krallığı da gözlerini Sırbistan'dan ayırmıyordu. 1273'ten sonra Nogay düşman olmaktan çıkmış, gerektiğinde Bizans'ı Bulgarlara karşı bile korumaya hazır, yakın bir müttefik olmuştu. Üstelik, kısa zaman sonra böyle bir fırsat doğdu.

Bulgar Taht Çekişmelerinde Tatarların Rolü, 1277-1280

1277 yılında, Bulgaristan'da yeni bir siyasi istikrarsızlık dönemi başladı. Son hesaplaşmada, Konstantin Tikh'in iktidarı Bulgar toplumunun hemen bütün katmanları için olumsuzdu. Feodal kargaşa ülkeyi kasıp kavururken, merkez güçsüzdü. Dahası, köylülerin ekonomik olarak sömürülmesi, iş sık rastlanan Tatar yağma ve çapuluna geldiğinde, boyarların kırsaldaki insanları korumaktaki beceriksizlik ve ihmali, 1277 baharında büyük köylü ayaklanmasının başlamasıyla sonuçlandı. Bulgar taht çekişmeleriyle aynı döneme rastlayan bu hareket 1280'e kadar sürdü.[49]

45 Ostrogorskiy, Gesch., s. 329 (379).
46 Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, s. 234-235 (ııı.3).
47 Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, s. 242-243 (ııı.5); Nik. Greg. Hist./Schopen-Bekker, s. 149(17-19) (v. 7). Nik. Greg. imparatorun kızının adını İrini olarak verir.
48 '῎Ετι δε καὶ τὸ κῆδος τὸ πρὸς Νογᾶν οὔπω ἦν συνεστός, ὅπερ μετὰ ταῦτα ἐτὶ νόθῳ θυγατρί τῇ Εὐ φροσύνῃ ὁ κρατῶν πρὸς ἐκεῖνον ἔμελλε συνιστᾶν' (Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, s. 303).
49 Bulgar tarihinin bu karmaşık dönemi sıkça incelemeye konu olmuştur; Bkz. Jireček, *Bulg.*; Zlatarski, *Ist.*, ııı.; Mutafčiev, *Ist.* Bu konuda popüler ancak ilkel bir Marksist önyargı taşıyan bir çalışma da Petrow, *Iwailo*'dur.

En iyi kaynağımız yine gelişmeleri güvenilir bir üslupla anlatan Pakhymeres'tir ve Gregoras bazı ayrıntıları ekler.[50] Taşrada İvaylo adında tahtın sahibi olduğu savıyla ortaya bir domuz çobanının çıktığı haberleri ulaştığında, Çar Konstantin Tikh, karısı Çariçe Maria ve henüz ergenliğe ulaşmamış oğulları başkent Tărnovo'daydı.[51] İvaylo'nun Rum kaynaklardaki adı *Lahanas* (Λαχανᾶς) sadece Bulgarca *B"rdokva* sözcüğünün "lahana" anlamındaki karşılığıydı.[52] Ayaklanmanın merkezi kuzeydoğu Bulgaristan'da, daha sonra Dobruca adını alacak olan bölgenin yakınlarında olmalıdır. Burası Tatar istilacıların durmadan üzerinden geçtiği, Bulgar merkez yönetiminin güçsüz olduğu düz ovalardan oluşan bir bölgeydi. Çevreler ayaklanmaya hep hazır ve isteklidir; bu genel kural Bulgaristan için de geçerliydi. İvaylo'nun birlikleri zafer üzerine zafer kazandı, 1277 yılı geldiğinde korkunç ve yenilmez Tatarlar Bulgaristan'ı terk etmek ve Tuna'nın sol kıyısına, asıl yurtlarına çekilmek zorunda kaldı. İvaylo başkente, Tărnovo'ya yaklaştıkça onun başarılarını duyup, Konstantin'in yanından firar eden ve ona katılanların sayısı giderek arttı. Sonra, Çar Konstantin'in ordusu yeri bilinmeyen bir meydan savaşında yenildi, kendisi de İvaylo'nun ellerinde can verdi.[53] 1278 başlangıcında, asiler Tărnovo'ya, hükümdarı olmayan başkente girmişti bile.

İşte bu, Bizans imparatoru VIII. Mihail'in Bulgaristan içişlerine karışmakta tereddüt etmediği andı: Konstantin'in ölümünün yasını tuttuğu, ya da Bulgaristan'ın iç kargaşasına üzüldüğü için değil, ama Bulgar istikrarsızlığının Bizans için bir tehlike oluşturmasından ve Anjou dükü Charles'ın bir araya getirmeye çalıştığı Bizans karşıtı Napoli birliğinin bundan yararlanmasından korktuğu için. Adrianopolis'te karar almak uzun sürmedi. İmparator Mihail kızlarından İrini'yi o sırada Bizans'a hizmet eden soylu birisi olan Mico'nun oğlu İvan'a verdi. Mico Kral Mihail Asen'in kayınbiraderiydi. Yaklaşık 1261'de Mesembria'yı imparatora bıraktığı için güvenilirliği sağlamdı; üstelik bu hareketi için Anadolu'da, Troya'da toprakla ödüllendirilmişti.[54] Oğlu II. İvan Asen'in torunu olduğu için, Bulgar tahtında meşru hakkı vardı. Evlenmesinden kısa bir süre sonra bu İvan, Mico'nun oğlu III. İvan Asen adıyla Bulgar çarı ilan edildi. İmparator VIII. Mihail'e bağlılık yemini edip, Bulgaristan üzerindeki imparatorluk haklarını geri almak için, Bizans askerlerinden oluşturduğu ordusuyla Tărnovo üzerine sefere çıktı.

50 Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, s. 549(15)-569(21) (vı. 3-9), 589(5)-591(25) (vı. 19); Nick. Greg. *Hist.*/Schopen-Bekker, ı, s. 130(16)-133(18) (v. 3), = Greg./van Dieten, ı, s. 129-131.

51 İvaylo için, bkz. Jireçek, *Serb.*, s. 328ff.; Zlatarski, *Ist.*, ııı, s. 544ff.

52 Pakhym. *Hist.*/failler-Laurent, s. 549(16-18) (vı. 3); Nik. Greg./Schopen-Bekker, ı, s. 131 (v. 3) = Nik. Gren./van Dieten, ı, s. 130. Pakhym.'in Yunanca metninin MMS'i *Kordokubas* (Κορδόκουβας) içerir.

53 Pakhym. *Hist.*/failler-Laurent, s. 551(10)-553(20) (vı. s).

54 Nik. Greg./Schopen-Bekker, ı, s. 60-61, = Nik. Greg./van Dieten, ı, s. 93.

Tărnovo'da dul Çariçe Maria ile Bulgar boyarların durumları çok güçtü, çünkü iki taraf arasında kararsız kalmışlardı: ne İvaylo'nun asi köylülerine, ne de Bizans ordusunun desteğiyle tahtta hak iddia eden III. İvan Asen'e teslim olabilirlerdi. İki taraf arasındaki toplumsal uçurum nedeniyle, birinci yol imkânsız görünürken, ikinci çare Bulgaristan'ın Bizans egemenliğini kabulü anlamına gelirdi. İlginç olanı, birinci yolun seçilmesiydi: Çariçe Maria oğlu Mihail'in Bulgar tahtının yasal veliahdı olarak tanınması koşuluyla 1278 ilkbaharında Tărnovo kapılarını İvaylo'ya açtı. İvaylo biraz da olsa meşruluk kazanmak için hemen Maria'yla evlenip çarlık tacını giydi.

Bu noktada Bizans imparatoru öteki damadına, Tatar askerlerini Bulgaristan'a gönderen Nogay'a yöneldi. Tatar birliklerinin Dobruca önünde görülmeleri gelişmelerin akışını değiştirdi İvaylo'nun asileri 1278 güzünden itibaren iki cephede savaşmak zorunda kaldı. İvaylo'nun çekildiği Drastar (şimdi Silistre) Kalesi üç ay boyunca Tatar kuşatmasında kaldı. Bu arada, Protostrator Mihail Glabas komutasındaki Bizans ordusu 1279 yılının başında Varna yakınında Galata'da karaya çıkarak Petriç ve Provat (şimdiki Provadija) kalelerine saldırdı. Preslav'ın alınmasından sonra, Tărnovo yolu açılmıştı.

Birleşik Bizans ve Tatar güçlerinin Tărnovo'yu kuşattıkları 1279 baharında, Bulgar boyarları artık durumlarının kabul edilemez olduğunu gördü. Bir komplo kurup, Çariçe Maria'yla oğlu Mihail'i yakaladılar ve Bizanslılara teslim ettiler, Bizanslılar da tutsakları Konstantinopolis'e gönderdi. III. İvan Asen tahta geçince, İvaylo Tărnovo'ya dönemedi.

Tatar askerleri Tărnovo'nun tesliminde birinci derecede etkin oldu. Tatar ordusu İvaylo'nun dikkatini kuzeye çekmemiş olsa, Bizanslılar Haimos Dağları'nın güneyindeki kalelerden yola çıkıp, asilere karşı giriştikleri kesin ve muzaffer saldırıyı başlatacakları kuzey Karadeniz bölgesine ulaşamayacaklardı. İmparator VIII. Mihail Tatarların hakkının farkında olduğu için Tatar başkomutanı Çavuşbaşı'ya (Τζασίμπαξις) protostrator unvanını verdi.[55]

Oysa Bulgar boyarları tıpkı İvaylo'nun Bulgaristan tahtına çıkmasından hoşlanmadıkları gibi, yeni çardan, Bizans kuklası III. İvan Asen'den de aynı ölçüde kuşkuluydu. Hiçbiri onların adamı değildi. Dahası, Tărnovo'nun en popüler kişisi, kendi aralarından gelme bir boyar olan (iki yıl sonra, 1280'de yeni çar seçilecek) Gregoriy Terter idi. Terter ailesi de Asenler gibi Kuman kökenliydi

55 Τζασίμπαξις için bkz. *Byz.-turc.*, II, s. 310; Zahariadu, "Turcica", s. 265-266. Daha önce, Yunan biçimi yanlışlıkla Kasım-beg olarak okunuyordu. (Jireček, *Bulg.*, s. 276; Spuler, GH, s. 61) Ancak Zahariadu (loc. sit.) doğru olarak bunun Çavuşbaşı olarak yorumlanması gerektiğini kanıtladı Τζάσις, Τζάούιος'ın (Türkçe çavuş) Rum halidir ve güney Mora'nın 14. ve 15. yüzyıl belgelerinde sıkça görülür. "Protostrator" unvanı için, bkz. Guilland, Recherches, I, s. 478-497.

ve Asenlerle anne tarafından ortak ataları vardı.[56] Bizans imparatoru III. İvan Asen'in Bulgar soyluları arasında desteği olmadığını bildiğinden, en güçlü boyar Terter'i yeni çara ve Bizans'a bağlayarak Bulgar soylularının desteğini kazanmak istedi. Yapılan bir anlaşma uyarınca, Terter Bulgar karısını boşadı, kadın oğulları Svetoslav'ı (daha sonra 1300-1321 yılları arasında Çar Teodor Svetoslav) alarak İznik'e sürgün gitti. Terter ardından III. İvan Asen'in kız kardeşiyle evlendi. Bütün bunlara karşılık "despot" (δεσπότης) unvanını aldı.

Bizanslılar Terter'in iktidardaki güce dahil olmasının bedelini Çavuşbaşı'nın desteğini yitirmekle ödedi. Gregoriy Terter tarafından görevinden atılınca, hakarete uğramış Tatar komutanı İvaylo'nun tarafına geçti. Oysa Terter'in rolü baştan beri kuşkuluydu. Çar olma amacından muhtemelen hiç vazgeçmedi ve boyarların yardımıyla bir komplo hazırladı. III. İvan Asen Bulgar tahtında birkaç ay kaldıktan sonra durumun umutsuzluğunu gördü ve Tărnovo'dan gizlice çıkarak Mesembria üzerinden Konstantinopolis'e kaçtı. Bir yıl sonra, 1280'de, Gregoriy Terter Bulgar çarı seçildi.

Bu son gelişmeden önce, İvaylo ve yeni müttefiki Tatar komutanı Çavuşbaşı Bizanslıların başını çok ağrıttı. Tahttan indirilmesini hazmedemeyen İvaylo Tărnovo'yu yeniden ele geçirmeye çalıştı. Askerleri 12 Temmuz 1279 günü protovestiarites Murinos komutasında 10.000 Bizanslıyla karşılaştı. Çarpışma Diabaina'da (şimdi Tărnovo'nun güneydoğusunda, Kotlenski yolu üzerindeki Devina) gerçekleşti ve zafer İvaylo'nun oldu. Daha sonra, 5 Ağustos'ta, İvaylo'nun birlikleri dışarı Zygos Dağları'nda (günümüzde Sredna Gora) bir yerde protovestiarites Aprenos'un 5.000 Bizanslısıyla karşılaşıp onları bir kez daha yendi, Aprenos İvaylo tarafından öldürüldü.[57] Ne var ki bütün bu çabalara karşın İvaylo hedefine ulaşamadı; sonunda, Tărnovo'yu geri alamadı. III. İvan Asen'in kaçışı ve Gregoriy Terter'in tahta çıkışından sonra, 1280 yılında Tatar noyanı Nogay'a sığınmaya karar verdi. Tatar komutanı Çavuşbaşı ile birlikte Nogay'ın karşısına çıktı. Nogay İvaylo'yu dostça karşılayıp yardım sözü verdi. Ancak İvaylo'nun Nogay'ın yanında kaldığı haberleri Bizans'ta endişe yarattı. İmparator VIII. Mihail damadı devrik çar III. Asen'i öteki damadı Nogay'a gönderip, Bulgar tahtını geri almakta desteğini sağlamaya çalıştı. Çok ilginç bir durum oldu: Bulgar tahtı üzerinde hak iddia eden iki kişi aynı anda Tatar önderinin desteğini sağlamaya çalışıyor, Tatar önderi de her ikisinden armağan ve saygı kabul edecek kadar cömert davranıyordu. Pakhimeres bütün bunların her ikisinin Terter'e karşı yü-

56 Gregoriy Terter için, bkz. Zlatarski, *Ist.*, s. 570-575.
57 Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, s. 589(5-20) (vı. 19).

rüttüğü tek bir elçilik olduğunun altını çizer.[58] Sadece bu öykü bile Nogay'ın Tatarların o dönemde Balkanlar'daki askerî ve siyasî etkilerini göstermeye yeter. Nogay sonunda tercihini yaptı ve muhtemelen İmparator VIII. Mihail'in isteğiyle, İvaylo'nun karşısına geçti. Nogay tüm "aktörleri" bir şölene çağırdı; İvaylo, Çavuşbaşı ve III. İvan Asen hep oradaydı. Şölenin belirli bir anında İvaylo ve Çavuşbaşı'nın öldürülmesini buyurdu. Açıklaması çok basitti: "bu adam kayınpederim imparatorun düşmanı; onun için yaşamayı değil, ölmeyi hak ediyor."[59] Nogay'ın hizmetkârları efendilerinin buyruğunu yerine getirmekte tereddüt etmedi. III. İvan Asen'in hayatı özellikle Nogay'ın Rum karısı Eufrozina'nın çabaları sayesinde kurtuldu.

Gregoriy Terter'in tahta çıkması ve İvaylo'nun ölümüyle hem köylü ayaklanması, hem de taht çekişmeleri sona ermiş oldu. Nogay ve Tatarları çekişmenin her önemli aşamasında mevcuttu ve bu aşamaların önemli olmasının nedeni de Tatarların savaşan taraflar arasındaki anlaşmazlıkları askerî yoldan çözümlemeye davet edilmesiydi. Nogay kayınpederi Bizans imparatoruna sadakatinde geri adım atmazken, asi İvaylo'nun tarafında geçen Çavuşbaşı gibi yerel komutanlar için aynı şey söylenemez. Tatarların Bulgar-Bizans çekişmesinde taraf olmamalarına karşın, onların etkin katılımı olmasa, gelişmeler çok daha farklı bir yöne kayabilirdi.

Tatarlar Tesalya Sebastokratoru İoannes'i Cezalandırmaya Çağırılıyor, 1282

İmparator VIII. Mihail'in Epir kralı II. Mihail'in gayri meşru oğlu ve Tesalya sebastokratoru (1271-1289) I. İoannes ile ciddi sorunu vardı. Dördüncü Haçlı Seferi'nden (1204) sonra ortaya çıkan bu küçük Rum devletçikleri Bizans'tan bağımsızlıklarını isterken, İmparator VIII. Mihail'in arzusu da Bizans'ın eski gücünü yeniden kazanması planlarına uygun olarak, bu toprakları eskisi gibi imparatorluğa katmaktı. Tesalyalı I. İoannes Bizans imparatorluk iradesine birkaç kez başkaldırdı ve 1282'de de Sırpların Makedonya harekâtına katıldı. İoannes'in düşmanlıklarından bıkan imparator onu cezalandırmaya karar verdi. Ülkeyi yağmalamaları için Tesalya'ya göndermek amacıyla, Nogay'ın Tatarla-

58 'ἡ γὰρ πρεσβεία μία ἦν ἀμφοτέροις κατὰ τοῦ Τερτερῆ' (Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, s. 591(5-6); (vı. 19).

59 'Οὗτος ἐχθρός ἐστι τοῦ πατρός μου καὶ βασιλέως καὶ ζῆν ὅλως οὐκ ἄξιος, ἀλλὰ τέμνεσθαι' (Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, s. 591(17-18) (vı. 19)).

rına başvurdu.[60] Pakhymeres'e göre Tatarlar seferleri ve askerî faaliyetleri için kış aylarını daha uygun bulduklarından, aradığı fırsatı 1282 kışında buldu.[61] Pakhymeres imparatorun planı hakkında hafif eleştiride bile bulunur: askerî olarak uygun olsa bile, Hıristiyanları cezalandırmak için üzerlerine dinsiz ve tanrıtanımazları göndermek skandal gibi bir şeydi. Oysa imparator kararlıydı ve Kasım 1282'de sefere çıktı. Askerlerinin başında önce Selymbria'ya (Silivri), oradan da deniz yoluyla Rhaidestos'a (Tekirdağ) gitti. Nogay'ın gönderdiği 4.000 Tatar savaşçının[62] civarda olması gerekir. İmparatorun ordusu Lysimakihia yakınlarında, Pakhomiu ve Allage[63] köylerinin arasında konaklamış, Tatarlarla birleşip Tesalya üzerine yürümek amacındayken, VIII. Mihail birden bir kalp sorunuyla rahatsızlandı ve kısa süre sonra, 11 Aralık 1282'de öldü.[64] Tesalya'ya karşı askerî harekât iptal edildiyse de, ganimete aç ve yağmaya hazır Tatar askerleri Bizanslıların başına dert oldu. Babasının ölümünden hemen sonra imparator olan II. Andronikos Tesalyalı İoannes'e karşı saldırıyı erteledi ve Tatarları Bizanslıların o günlerdeki düşmanı Sırpların üzerine sürdü. Büyük görevli ve askerî komutan Mihail Glabas'ı Tatarların Sırplara (Τριβαλλοί) saldırısına komuta etmekle görevlendirdi.[65] Buradan ganimetleriyle birlikte Tuna'nın (Ἴστρος) ötesindeki yurtlarına güven içinde çekilecekleri düşünülürken, sefer Tatarların öldüğü Drim Nehri'nde başarısızlıkla sonuçlandı.[66] (Bu olaya 6. Bölüm'de daha yakından bakacağız.)

60 'Τοχάρους ἐπαγαγών, πᾶσαν μὲν τὴν ἐκείνου λῄσεται' (Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, s. 659(14): (vı. 35)).

61 'Εὔκαιρον δ' εἶχε καὶ τὸν ἐφεστῶτα χειμῶνα - χειμῶνος γὰρ καὶ σύνηθες ἐκείνοις στρατεύειν - ὃν καὶ προκαταλαβεῖν ἠπείγετο, ὡς ἔξω πόλεως συμβαλεῖν Τοχάροις.' (Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, s. 659(16-18) (vı. 35)).

62 'Εκεῖθεν οὖν εἰληφὼς τετρακισχιλίους Σκυθῶν ἐπιλέκτους στρατιώτας ἔμελλε καὶ Ῥωμαίων ὁπλιτικήν τινα δύναμιν προσμίξας πέμψειν κατὰ τοῦ Θετταλοῦ Ἰωάννου τοῦ Σεβαστοκράτορος' (Nik. Greg./Schopen-Bekker, ı, s. 149(19-22) (v. 7), = Nik. Greg./van Dieten, ı, s. 140).

63 Bu yerleşim bölgelerinin tam yerleri bilinmemektedir. *Allage* "değişim" anlamına gelir ve muhtemelen at değiştirilen bir yeri temsil eder. (Nik. Greg./van Dieten, ı, s. 264, n. 261). Bu bağlamda Nik. Greg. o çağlarda günlük inanç ve batıl alışkanlıklara ışık tutan ilgi çekici bir tarihî anekdot aktarır. Köylerin adını öğrenen imparator hayatta kalma umutlarını yitirir. "Bana sadece sonu kaldı, kaderim başka bir hayata değişim," der, bu cümlesiyle Allage'ye değinerek. Aynı zamanda da, "Yaşam değişiminden sonra Pakomios krallık görevini üstlenecek" şeklindeki popüler kehanete inanıp, Pakomios adlı saygın bir adamın gözlerine mil çekilmesini buyurduğu için kendini şiddetle suçlar. İmparator Pakomios'u kör etmekle hükümdarlık etmesini önlemek istemiştir. Nik. Greg./Schopen-Bekker, ı, s. 150(11-20), = Greg./van Dieten, ı, s. 140-141.

64 Bu düş kırıklığı yaratan Tesalya seferinin tam tarihi için, bkz. Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, s. 659(8)-663 (vı. 35-36); Nik. Greg./Schopen-Bekker, s. 149(5)-150(20) (v. 7), = Nik. Greg./van Dieten, ı, s. 140-141.

65 Nik. Greg./Schopen-Bekker, s. 158(1)-159(17) (vı. 1), = Nik. Greg./van Dieten, ı, s. 144.

66 Gelişmelerin kısa bir özeti ve daha fazla literatür için, bkz. Laiou, *Const. and the Latins*, s. 30.

Beşinci Bölüm

BALKANLAR'DA TATAR ETKİSİNİN EN GÜÇLÜ DÖNEMİ, 1280-1301

Gregoriy Terter (1280-1291) ve Nogay

1280 yılında, hem köylü ayaklanmasının, hem de taht kavgalarının sona ermesiyle birlikte, Bulgaristan'ın hayatında yeni bir dönem başladı. Ancak boyarların iradesiyle tahta yeni bir hükümdarın (ve yeni bir hanedanın kurucusu) geçirildiği tek ülke Bulgaristan değildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bölgenin iki önemli gücü, Bizans ve Altın Orda da hükümdar değişikliği yaşadı. Altın Orda hakanı Mengü Temür 1280'de, Paleologos hanedanının kurucusu Bizans imparatoru VIII. Mihail de 1282'de öldüler. Yeni hükümdarlar Tatar devletinde Tuda (Töde) Mengü Han (1280-1287) ile Bizans'ta II. Andronikos (1282-1328) idiyse de, daha önceki hanedanların halefleri yenilerden çok daha güçsüz görününce, bu ülkelerde iktidar değişikliği merkezî iradenin zayıflamasına neden oldu.

1280 yılında geleneksel Balkan topraklarının, başka bir deyimle Tuna'nın güneyindeki bölgelerin Bizans çıkar çevresine ait olduğunda kuşku yoktur. Bu tespit, göçebe kavimlerin sürekli saldırıları ve ezelden beri yarattıkları kargaşaya rağmen geçerlidir. Altın Orda Hanlığı'nın Tatarları bile Balkan konularında Bizans'ın otoritesini tartışmıyordu. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, Bizans'ın kuzey politikasında birkaç yıl süren bir belirsizlikten sonra, 1272'den itibaren, batı Tatarlarının önderi Nogay sıkı evlilik bağlarıyla Yeni Roma dünyasına bağlandı. Nogay kayınpederi ve müttefiki olan imparatora yardım için asker göndermekte hiç tereddüt etmedi. Tek kaygısı ganimetti; Balkanlar'da hiçbir siyasi çıkar gözetmiyordu. Ne var ki güçlü Mengü Temür Han (1280) ile

kayınpederi İmparator VIII. Mihail'in (1282) ölümleri Nogay'ın bastırdığı iktidar arzusuna yeni ufuklar açtı. Kendi öz Altın Orda Hanlığı'nın en güçlü adamı, Batu Han'ın daha önce yaptığı gibi, gerçek bir kral belirleyici oldu; birbirlerini izleyen üç han, Tuda-Mengü (1280-1287), Töle Buka (Tökel Buka Telebuğa) (1287-1291) ve Tokta (Toktu) (1291-1312) tahta çıkışlarını Nogay'ın etkin desteği ve gücüne borçluydu. Kısa sürede iştahı arttı, dikkatini aynı kral belirleyici rolü oynamak istediği Bulgaristan'a çevirdi.

Terter'in on iki yıllık (1280-1292) çarlığı sırasında, karışık Bulgar toprakları üzerinde hüküm süren nispî sükûnet kısa sürede yerini savaş gümbürtüsüyle yüklü yıllara bıraktı. 13. yüzyılın son on yılında Tatar etkisinin alevi Bulgaristan'ı bir kez daha ateşe verdi; öyle ki kısa bir süre için de olsa, ülke bağımsızlığını yitirip Tatar egemenliğine girdi. Gregoriy Terter Tărnovo boyarlarınca çar seçildiğinde, Nogay Bulgaristan'ın içişleriyle neredeyse hiç ilgilenmiyor, Bizanslıların ondan istediklerini yerine getiriyordu. VIII. Mihail, "İvaylo'yu ve Tatar komutanı Çavuşbaşı'yı destekleme," dedi; Nogay ikisini de öldürdü. "Korumamız altındaki III. İvan Asen'i öldürme," dedi karısı Eufrozina; Nogay İvan Asen'i bağışlayıp, serbest bıraktı. Tărnovo'nun Bulgar boyarları, "Terter'in çarımız olmasını istiyoruz," dediler; Nogay isteklerini engellemedi. Ancak Terter'in tahta çıkışının neredeyse ilk anından itibaren, Nogay ondan memnun değildi. Terter onun beklediği kişi olamazdı. Gerçekten bağımsız bir hükümdar gibi davranmaya başladı; sanki Bizans ve Tatar gerçeklerinin farkında değildi.

Terter 1284 yılında III. İvan Asen'in kız kardeşi olan ikinci karısını Bizans'a geri gönderdi ve İznik'te, Bizans gözetiminde yaşayan ilk karısıyla oğulları Svetoslav'ı geri çağırdı. Bizans geleneklerine uygun olarak, Svetoslav babasıyla birlikte çar ilan edildi. Bu gelişme, ikinci evliliğini Bulgar Kilisesi'ne bir türlü kabul ettiremeyen Terter için bir iç zaferdi. III. İvan Asen'in Bulgar tahtına dönmesi yönünde neredeyse hiç umut kalmadığından, II. Andronikos da Terter'le barışmaya istek gösterdi.[1]

Ne var ki Terter'in daha geniş bağımsızlık çabaları Nogay'ın bir yıl sonraki seferlerine çarptı. Tatarlar 1285 yılında Macar krallığına karşı Macaristan tarihinde genellikle "İkinci Tatar istilası"[2] olarak adlandırılan bir saldırı başlattı;

1 Pakhym. *Hist.*/Bekker, ıı, s. 57(3-17) /ı. 20). Bkz. Jireček, *Bulg.,* s. 281-282.

2 Nogay ve Töle Buka'nın Tatar seferi 1285 Şubat ve Mart'ında gerçekleşti. Tatarlar Galiçya ve Ladomer'den (Volhynia) destek birlikleriyle birlikte, kuzeyden geldiler. Tatar birlikleri başta Pest'e (Peşte) kadar ilerledi. Tuna'nın kenarında durdular, ama nehri geçmediler, doğuya dönüp Erdel'in Beszterce, Torda ve Torockó kasabalarını yağmaladılar. Yerel Macar, Székely ve Sakson halk güçlü direniş gösterdi ve istilacı Tatarlara önemli zarar verdi. Macaristan'daki bu Tatar seferi için, bkz. Szabó, *Kún László,* s. 117-120; Pauler, *Árp.,* ıı, s. 386-388, 565-566, n. 271; Spuler, *GH,* s. 66-67; ve son zamanlarda Székely, *Második tatárjárás,* s. 68-81.

söylentilere göre Tatarlar bu sefer Trakya ve Makedonya'yı da istila etmek istiyordu. Terter Bulgaristan'a yönelecek bir Tatar saldırısını durduramayacağının farkındaydı. Bizanslılar Ulahları en masse (kitleler halinde) başka bölgelere taşıyarak böylesi bir olası saldırı karşısında önlem almaya çalıştılar. Trakya'da, Konstantinopolis ve Bizye (Vize) arasında göçebe ve kırsal bir hayat süren Ulahlar, Tatar istilacılara katılmamaları için Anadolu'ya yerleştirildi. İmparator II. Andronikos da Tatarların babası VIII. Mihail'in cesedini kaçırıp, karşılığında yüklü fidye isteyecekleri korkusuyla, mezarı Allage'den Selymbria'ya (Silivri) naklettirdi.[3] Sonuç olarak, Tatarların 1285 Balkan seferi planlama aşamasının ötesine geçemedi.[4] Ancak Macar seferinden hemen sonra, Tatarlar 1286-7 yıllarında Polonya'ya yöneldi, Cracaw (Kraków) ve Lemberg (Lwów) kentlerini yakıp yıktı.[5]

Nogay'ın Ulusunun Bağımsızlığı

Kral belirleyici Nogay Prensin son seçimden mutsuz olması gerekir. 1287 yılında tahta çıkan Töle Buka inatçı olduğundan ve itaatkâr kukla rolünü oynamak istemediğinden, Nogay kısa süre sonra ondan kurtulmaya karar verdi. Töle Buka Nogay ve adamları tarafından tuzağa düşürülüp öldürüldü ve Nogay'ın yeni gözdesi, Mengü Temür'ün oğlu Tokta 1291'de hanlık tahtına oturdu.[6]

Tatarların Macaristan saldırısı ve Nogay'ın artan gücü I. Gregoriy Terter'in umutlarını söndürdüğünden, Terter 1285'te oğlu Svetoslav'ı rehine olarak Nogay'ın yanına göndermek ve kızı (adı bilinmiyor, Svetoslav'ın kız kardeşi, ya da üvey kız kardeşi) Nogay'ın büyük oğlu Çeke'yle evlendirmek zorunda kaldı. Ancak bu belirgin teslimiyet gösterisi bile Nogay'ın iştahını kesmedi. 1285'ten sonra güçlü Tatar himayesine giren sadece Tărnovo çarlığı değildi; iki Bulgar despotluğu Vidin ve Braničevo da aynı kaderi paylaştı. O dönemde bu iki prenslik neredeyse bağımsızdı. Kuman kökenli olan Şişman ailesi Vidin'de hüküm sürüyor, Braničevo'yu da muhtemelen Kuman ya da Kuman-Slav kökenli iki derebeyi, Kudelin ve Dorman yönetiyordu. Seksenli yıllarda her iki prenslik de kuzeyde, Sırbistan'daki ağabeyi Milutin'inkinden bağımsız yeni bir Sırp devleti

3 Pakhym. *Hist.*/Bekker, ıı, s. 6-7 (ı. 37).

4 Jireçek'in (Jireçek, *Bulg.,* s. 282) Tatarların 1285'te Trakya ve Makedonya'yı yağmaladıkları iddiası başka hiçbir kaynak tarafından doğrulanmamaktadır. Aynı konu Nikov, "B"lg. i tat.", s. 122 tarafından da tekrarlanır.

5 Spuler, *GH,* s. 67.

6 Baybars: Tiz., ı, s. 84-86, 106-108; Nuveyrî: Tiz, ı, s. 136, 157; İbn Haldun: Tiz., ı. s. 369, 382.

kurmak isteyen tahttan indirilmiş Sırp kralı Dragutin'in saldırılarıyla karşılaşmıştı. Vidin ve Braničevo'daki yerel Kuman-Bulgar güçleri 1291'de Nogay'a yönelince, Tatarlar zaman geçirmeden sahnede görünüp, Milutin'in Sırbistan'ını tehdit ettiler. Milutin tehlikeyi savuşturma gayretiyle öz oğlu Stefan Uroş'u (daha sonra Stefan Deçanski adıyla Sırp kralı) rehine olarak Nogay'a gönderdi. Tatarların 1291/1292 Balkan istilası Bulgaristan'da Terter iktidarını devirdi ve başka bir önemli Bulgar ailesinin temsilcisi Smilec'in tahta geçmesine yardımcı oldu. Altıncı Bölüm'de bütün bu gelişmeler daha yakından incelenecektir.

I. Gregoriy Terter 1292'de Nogay'ın tehdidinden kurtulmak için Bizans'a sığındı ve Adrianapolis yakınlarında bir yere saklandı. Ne var ki Bizans imparatoru Terter'e siyasi sığınma hakkı vermeye cesaret edemedi.[7] Terter'in gözden düştüğü ve kaçmak zorunda bırakıldığı açık olsa da, Terter'in Nogay'ın boyunduruğuna girdiği 1285'ten 1292'de tahttan zorla indirilmesine kadar hangi gelişmelerin yaşandığı bilinmemektedir.[8] En soylu boyar ailelerinden birinden gelen yeni hükümdar Smilec Bulgar tahtında altı yıl (1292-1298) kaldı. Ailesinin mülkleri Stara Planina ile Sredna Gora arasındaydı.[9] Tahta Nogay'ın itaatkâr kuklası olarak geçirildi ve beklendiği gibi davrandı.[10] Onun 1298 yılında ölümünden sonra, Bulgar tarihi yeni ve uzun bir kargaşa dönemine girdi.

Cengiz soyundan birisini Bulgar tahtında bile göreceğimiz bu son derecede ilginç yıllara (1298-1301) geçmeden önce, Altın Orda'nın en batıdaki ulusunda Nogay'ın rolünü araştırmamız gerekir. Nogay'ın gücü 13. yüzyılın son on yılında daha önce görülmemiş ölçüde arttı ve kısa bir süre için de olsa, Altın Orda hanından yasal olarak bağımsız oldu. Dördüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi, Nogay ve oğulları 1270'li yıllardan sonra 1250'lerden beri Berke ve çevresinin yaptıklarını izlemiş ve Müslüman olmuştu. 1280'lerdeyse Aşağı Tuna bölgesinde Nogay ve büyük oğlu Çeke'nin etkisi hızla arttı. Bu gerçek son birkaç yılda, Dobruca yakınlarındaki çok önemli arkeolojik (özellikle sikke) buluşlarıyla geniş kanıtlarla belgelendi. İsaccea (Tulcea eyaleti, Romanya) ve çevresinde, üzeri Grekçe yazılı sikkeler bulundu. Bu sikkelerin yazı tarafında Nogay ailesinin damgası, tura yüzlerinde de çeşitli Rum dinî semboller ve efsaneler bulunmaktadır. Dahası, gümüş sikkelerden birinin üzerinde de Nogay ve Çeke'nin adları Grek

7 Pakhym. *Hist.*/Bekker, ıı, s. 264(8-10) (ııı. 26).

8 Nikov, "B"lg. i tat.", s. 124.

9 *İbid.,* Tatar-Pazarcık ile İhtiman arasında, Smilec'in 1286'da, I. Gregoriy Terter döneminde yaptırdığı *Smilcev monastir*'in yıkıntıları görülür. (Jireçek, *Bulg.,* s. 283.) Smilec için bkz. *PLP,* no. 26295 (Σμίλτζος).

10 Pavlov, "Nogai", s. 126, genel olarak kabul edilen görüşün aksine, Smilec döneminde Bulgaristan'ın bağımsız (ya da, en azından bir ölçüde bağımsız) bir dış ve iç politika sürdürdüğünü iddia eder. Dış politika açısından bakıldığında, bu görüş doğru olamaz.

alfabesiyle ΝΟΓΑΗΣ/ΤΖΑΚΑΣ olarak birlikte kazınmıştır.[11] Bu buluntuların Dobruca'da merkezi İsaccea olan (Tatarca, Sakçı; Osmanlı döneminde İsakçı) bir Rum despotluğunun varlığını ve 1280'li yıllardan sonra da bu despotluğun Nogay ve oğlu Çeke'nin hükümdarlığını kabul ettiğini açıkça belirtmektedir. Rumen arkeolog Oberländer-Târnoveanu'ya göre, iki başlı kartal 13. yüzyılın sonunda bu despotluğun sembolü oldu. Doksanlı yıllarda, Vidin'den Şişman, Tărnovo'dan Svetoslav (I. Gregoriy Terter'in oğlu), ve Kran'dan Eltimir'in (II. Gregoriy Terter'in kardeşi) de dahil, çevredeki prenslerden çoğunun despot adını taşımaları da göze çarpar.[12] Tabiî bütün bu despotlar, Sakçı'nın adı bilinmeyen despotu gibi Nogay'ın ve oğlu Çeke'nin kullarıydı. Sikkelerin tarihinin belirlenmesine gelince, Oberländer-Târnoveanu başta 1285-95'i önermiş, ancak ardından daha erken bir tarih olan 1271-85'i yeğlemişti.[13]

Son yirmi yıl süresinde, İsaccea yakınlarında üzerlerine Arap harfleri kazınmış birçok yeni sikke bulundu. Bütün bu buluntular Sakçı'da önemli bir Tatar darphanesinin varlığını kanıtlar.[14] Bu bakır ve gümüş sikkeler basılırken Nogay ve Çeke'nin adları da dahil, Arap harfleri ve Nogay'ın damgası kullanılmış, basılma yeri olarak da hep Sakçı adı belirtilmiştir. Nogay ve oğullarının tarih içindeki rollerine yeni bir ışık tutan ve yorumlarını büyük çapta Oberländer-Târnoveanu'ya borçlu olduğumuz bu hazineler özel bir öneme sahiptir. Sakçı'da Tatar sikkelerinin basımı 1286'da başladı ve 1351 yılına kadar sürdü. Burada iki çeşit sikke basıldı: birincisi, Altın Orda'nın meşru hanlarının (Tuda Mengü, Töle Buka, Tokta) adlarını taşıyanlarla Cuci'nin damgasını temsil eden isimsiz sikkeler; ikincisi de Nogay ve/veya oğlu Çeke'nin adına kestirilenlerle, Nogay ailesinin damgası vurulmuş adsız sikkeler. Nogay ve Çeke'nin sikkeleri 1296 ve 1301 arasındaki dönemde kesildi. Nogay ve Çeke'nin sikkelerinin bulunmasının çok büyük önem taşıdığını bir kez daha vurgulamak istiyorum. Bu sikkeler bizleri 13. yüzyılın son on yılındaki tarihî gelişmeleri yeniden yorumlamak zorunda bırakıyor. Nogay gerçekten yeni bir hanlık kurmuştu; bu hanlığa Nogay Hanlığı adını verebiliriz. Cengiz soyundan gelmesi, böyle bir girişimde bulunması için ona her yasal hakkı veriyordu; han olarak "yasadışı" değil, olsa olsa "gayri meşru" olarak tanımlanabilirdi. Daha sonra Nogay'la Altın Orda'nın meşru kağanı Tokta (1291-1312) arasında çıkacak acımasız çekişme, 1290'lı yıllarda Nogay'ın

11 Oberländer-Târnoveanu, "Num.contr.", s. 246-249. Konstantin Dočev'e göre, aynı sikkeler Tărnovo kazılarında da bulundu (Pavlov, "Pandoleon", s. 183, n. 5).

12 Oberländer-Târnoveanu, "Num. contr.", s. 249.

13 Oberländer-Târnoveanu, "İsaccea", s. 294, n. 18. Bkz. Oberländer-Târnoveanu, "Contr."; Oberländer-Târnoveanu, *Doc. num.*; Oberländer-Târnoveanu, "Noi descoperiri".

14 Oberländer-Târnoveanu, "İsaccea", s. 296-298.

Sakçı'yı (İsaccea) merkez tutan bağımsız bir ulus kurmasıyla sonuçlanan ayrılıkçı siyasetiyle açıklanabilir. Kesilen sikkelerin hükümdarın adını taşıması, İslamda kesin bir bağımsızlık belirtisidir. Sikkeler üzerinde Nogay'ın resmî unvanı han iken, oğlu Çeke'ninki de sultan idi, ancak Çeke babası daha hayattayken, muhtemelen H. 698'de (1298/1299) han unvanını benimsedi. Oberländer-Târnoveanu kanıtlanmamış ama dikkat çekici bir önermede bulunarak, bu çifte iktidar biçiminin Paleologos dönemi Bizans'ında tahttaki imparator babaların iktidarı genellikle oğullarıyla paylaştıkları "ortak iktidar" modeline dayanabileceğini ileri sürmüştü.[15] Yerel örneklerin böylesine bol olduğu durumlarda model için Bizans'a dönmek anlamsız olabilir: çifte iktidar ya da çifte krallık Türk-Moğol dünyasında da aynı ölçüde mevcuttur; ancak sikkelerde babanın ve oğlun adlarının birlikte görünmesinin Müslüman-Türki sikkeciliğinde son derecede ender görüldüğünü kabul etmek gerekir.[16] Bu gerçekleri değerlendirirken, Tokta'nın 1299 yılının sonunda, Nogay'ın Bug Nehri yakınlarındaki Kügenlik'te ölümüyle sonuçlanan savaşla biten çekişmede Nogay'ın ayrımcılığına neden böyle amansız tepki gösterdiği giderek anlaşılır olmaktadır.[17] Bizans imparatoru Tatarlarla dost müttefik durumunu Nogay sonrası döneme de taşımak istedi. II. Andronikos'un gayri meşru kızı Maria'yı Tokta'ya eş olarak önermesinin, Tokta'nın da kabulünün Nogay'ın yaşadığı dönemde, ya da ölümünden hemen sonra yer alması muhtemeldir. İç savaşın sona ermesinden ve tüm Tatar kabilelerin Tokta'nın egemenliğini kabulünden sonra, Bizanslı gelin Tokta'ya gönderildi ve evlilik töreni gerçekleşti.[18] Böylelikle, Nogay'ın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra da Bizans-Tatar ittifakı sağlam kaldı.

Çeke'nin Han Olarak Yükselişi

Tatarların adamı Smilec'in Kasım 1298'de ölümünden sonra, Ortaçağ Bulgaristan'ı birkaç yıl sürecek siyasi bir kargaşa dönemine girdi. Genel olarak kabul edilen görüşe göre, Bulgar boyarları tahta kimin geçeceği konusunda bir anlaşmaya varamadıklarından ve Nogay da Altın Orda hakanı Tokta'yla çatışması

15 Oberländer-Târnoveanu, "Num. contr.", s. 254-255.

16 Cengiz soyu hükümdarlıklarında ortak yönetim için, bkz. Trepavlov, *Gos. stroj,* özl. Böl. 4. İslam sikkeciliği konusunda sistematik bir araştırmaya girişmedim, ancak Karakoyunlu hanedanında iki yöneticinin adlarının sikkelere birlikte basıldığı sayısız örnek vardır; örneğin 1401 ve 1411 arasında Kara Yusuf ve oğlu Pir Budak ortak sikke bastırmıştır (Bkz. Artuk, *Sikkeler,* ıı, s. 833).

17 Kügenlik savaşı için, bkz. Baybars: Tiz., ı, s. 90-91, 113-114, = İzm., s. 210-213.

18 Pakhym. *Hist.*/Bekker, ıı, s. 268(1-14) (ııı. 27).

yüzünden bu taht kavgasına müdahale edemediğinden, Bulgaristan'da iki yıldan fazla süren bir ara dönem yaşandı. Gerçek ne olursa olsun, 1300 yılının başında ülkedeki kargaşa ve Nogay'ın ölümü Çeke'nin Bulgaristan olaylarının ön safında yer almasına imkân verdi.

Arap ve Bizans kaynakları Nogay'ın ölümünü izleyen bu olayları iyi anlatır. Bu kaynakların çifte tanıklığı, sikke kanıtlarıyla bir araya gelince, bu önemli yıllardaki gelişmeleri yeniden oluşturmamıza imkân verir. Anlatılacak olayları daha iyi anlayabilmek için, önce Nogay'ın akrabaları ve çevresini tanımamız gerekir. Nogay'ın üç oğlu vardı: Çeke ve Teke Alakke'den, Turay da kaynakların adını bilmediği başka bir kadından doğdu. Nogay'ın bir de Müncük'ün oğlu Taz'la evlenen Tuğulca (annesinin adı bilinmemektedir) adlı bir kızı vardı. Tokta'dan Nogay'ın tarafına geçen emirlerden biri olan Taz, bunun ödülü olarak Nogay'ın kızıyla evlendi.[19] Tuğulca'nın Aktaci adında bir oğlu (kaynaklar bu çocuğun babasının Taz mı, yoksa başkası mı olduğunu belirtmez) oldu.[20]

Nogay'ın korkunç Kügenlik savaşındaki ölümünden sonra, oğulları arasında on sekiz ayda hepsinin yok olmasıyla sonuçlanan korkunç bir veraset boğuşması yaşandı. Çeke babasının tüm topraklarında iktidarı ele alırken küçük kardeşi Teke'yi mirasın dışında bırakınca, Teke kendini haksızlığa uğramış görüp Tokta'ya başvurdu.[21] Oysa durum Baybars'ın belirttiği denli basit değildi; Teke ağabeyi tarafından görmezden gelinen ve kenara itilen suçsuz taraf olmaktan uzaktı. Düşmanlıkları daha eskilere dayanıyordu ve Reşidüddin'e göre kardeşlik ilişkilerine ilk darbeyi vuran Teke idi. Hicrî 698 (9 Ekim 1298-17 Eylül 1299) yılında Nogay Kefe'deki Cenevizlilerden vergiyi alması için torunu Aktaci'yi Kırım'a göndermişti. Aktaci Kefe halkı tarafından öldürülünce, Nogay'ın ceza seferi başladı: Tatarlar Kırım kasabalarını yağmalayıp, birçok kişiyi tutsak et-

19 Baybars: Tiz., ı, s. 86, 87, 109, 110 = İzm., s. 195-196, 199-201.

20 Baybars: Tiz., ı, s. 86, 109 = İzm., 195, 196 (*cka, tka, tray, tğlca, aktaci, tz bn mnjk*). Çeke ve Teke'nin bu adları adların çeşitli okunmalarını ifade ettikleri için, öneri mahiyetindedir. Reşidüddin ilk isimlerin transkripsiyonlarında *vav* harfini kullanır. (Reş./Blochet, s. 122, 150 = Reş./Khetugarov, ıı, s. 75, 86), böylelikle bu isimlerin okunması için şu seçenekler oluşur: *Cöke, Cöge, Çöke, Çöge, Ceke, Jege, Çeke, Cege.* Aynı şekilde, ikinci isim için şu seçenekler verilmektedir: *Töke, Töge, Tüke, Tüge, Teke, Tege.* Pelliot, *Horde d'Or,* s. 79-81, *Jöge* ve *Tüge*'yi yeğlese de, adları böyle yorumlamasını inandırıcı bulmadım. *Çeke* ve *Teke* kullanmayı yeğliyorum. (*Çege* ve *Tege* de olası şekillerdir). Her iki isim de Kıpçak dillerinde ve Macarcanın Kuman/Türki köklerinde bilinir. (Bkz. Rásonyi, "Kuman özel ad.", s. 99, 129). Erken Moğol adları içindeki yoğun Türki isim katmanlarına bakınca, bu adları Türki kökenli olarak yorumlamak mantıklıdır. Dahası, Τζακᾶς'ın Bizans Rumcası orijinal biçimin *ä* veya *e* olduğunu gösterir ve Reşidüddin'deki *ö* ve *ü* eğer gerçekten mevcut bir biçimi ifade ediyorsa, ikincil olmalıdır (Ebulgazi'de *Börke* < *Berke* gibi). Çeke'nin sadece Pakhymeres'te adı 'Αλάκκη olarak belirtilen annesi (Pakhym. *Hist.*/Bekker, ıı, s. 264; bkz. *PLP,* no. 536) muhtemelen Yaylak olarak tanımlanabilir (Pelliot, *Horde d'Or,* s. 73-79).

21 Baybars: Tiz., ı, s. 91, 115 = İzm., s. 214-216.

tiler.[22] Nogay daha sonra, Kırımlıların isteklerini yerine getirmek için tutsakları iade ettiğinde, bölüklerinden bazıları önderlerinin hareketinden hoşnut olmayıp, Tokta'ya katılmayı planladı. İçlerinden bazıları Teke'ye haber göndererek, onlara katılırsa kendisini han mertebesine getirmeyi vaat etti. Pazarlık için gelen Teke tutsak edildi. Bunun üzerine Çeke asi bölüklerin üzerine yürüdü, onları yenilgiye uğrattı, önderlerinden birinin kafasını kestirdi ve kelleyi ibret olsun diye askerlerine gönderdi. Teke kendisini tutsak eden 300 adamla birlikte Nogay ve Çeke'nin tarafına döndü.[23] Böylesi bir gelişmeden sonra iki kardeş arasındaki güvenin yıkılmış olduğu açıktır ve Teke'nin ağabeyinin elinden çektiğini iddia ettiği sıkıntı da sadakatsizliğinin bedeli olmalıdır. Çeke eski hesapları kapamaya karar verip, kardeşini öldürmeleri için birkaç savaşçı gönderdi. Savaşçılar Teke'nin çadırını kuşatıp onu bıçaklamaya çalıştılarsa da, başarılı olamadılar; Teke kurtuldu ve Çeke durumu soruşturmaya çağırıldı. Masum rolü oynamaya çalıştı, ama Teke hilesini ortaya çıkardı, bunun üzerine Çeke de Teke'yi adamlarına öldürttü ve görevin bu kez yerine getirildiğinden emin oldu. Bu olaylar Çeke'nin adamlarını rahatsız etti: kardeş katlinin Tatar dünyasında duyulmadık bir şey olduğu için değil, yapılanlardaki acımasızlık ve ikiyüzlülüğün Tatarları bile iğrendirdiği ve askerleri arasında bir yabancılaşma süreci başlattığı için.[24] Kısa süre sonra Çeke'ye karşı başlatılan isyanın başını yine Çeke'nin iki emiri çekiyordu: Nogay'ın kızı Tuğulca'nın kocası ve Müncük'ün oğlu Taz ile, Çeke'nin iktidara geldikten sonra naip yaptığı Kaçan'ın oğlu Tonyuz.[25] Taz ve Tonyuz müttefik olmuşlar ve Bulgarlarla[26] Ruslara karşı çapul saldırıları düzenlemişlerdi. Bu akınlar sırasında, onların üzerine gelip, kardeşi Teke'ye yaptığını tekrarlamasını beklemektense, efendileri Çeke'ye karşı birleşmeye karar verdiler. Ancak askerlerinden biri konuşmalarını duyup komployu Çeke'ye ihbar etti; böylelikle Çeke de tuzaktan kurtulup, 150 savaşçılı küçük bir birlikle Alan ya da Yas (Baybars'ta As) ülkesine kaçtı. Toprakları Aşağı Tuna'da, sonradan Moldavya (Boğdan) olarak bilinecek bölgede bulunan bu Yaslar Nogay'ın sadık müttefikleriydi.[27] Rumen

22 Baybars: Tiz., ı, s. 88-89, 111-112, = İzm., s. 204-205. Reşidüddin (Reş./Blochet, s. 148) Kefe'den söz etmez, ama ona göre Nogay Eski Kırım (Solgat) kentini yakıp yıkmıştır.

23 Reş./Blochet, s. 148-150.

24 Baybars: Tiz., ı, s. 92-82, 115-116, = İzm., s. 214-216.

25 Genellikle *Tonguz* olarak okunan bu adın doğru okunuşu *Tonyuz*'dur. Peçenekler ve Kumanlar tarafından da bilinen bu ad için, bkz. Rásonyi, "Kuman özel ad.", s. 133.

26 Arapça metinde *ulak* olarak görülen bu sözcük Bulgaristan şeklinde yorumlanabilir. (*Vlakh* teriminin Bulgaristan, ya da Bulgar yerine kullanılması konusunda, bkz. bu kitabın İkinci Bölümü) Eflâk (Tiz., ı, s. 116; Veselovskiy, "Nogaj", s. 55), veya Moldova (Spuler, *GH,* s. 77) yersizdir, çünkü aynı metinde birkaç satır sonra gelen Tărnovo sözcüğü *Ulak*'ın Bulgaristan yerine kullanıldığını tartışılmayacak kadar açık belirtir.

27 Brătianu, "Commerce Génois", s. 43.

İaşi (Macarca Jásazvásár; Türkçe Yaş) kenti Moldavya'daki varlıklarının anısını korumaktadır.[28] On bin kişilik askerî bir gücü ifade eden Yaslar Çeke'ye katılıp onun yurduna geri döndü ve Taz ile Tonyuz tarafından yönetilen Tatar askerleriyle çarpışmasında yer aldı. Tarihçiye göre Çeke'nin kız kardeşi ve Taz'ın karısı olan Tuğulca da savaşa bizzat katıldı ve kocasının ordusuna karşı korkusuzca savaştı. Taz ve Tonyuz yenildi ve Tokta Han'dan yardım istemek zorunda kaldı; Tokta Han da yardım için kardeşi Bürlük yönetiminde asker gönderdi. Çeke'yle düşmanları arasındaki ölüm kalım savaşının bu noktasında, Çeke direnmek ve kaçmak arasında karar vermek zorunda kaldı. İkinci yolu seçti ve Bulgaristan'a kaçtı.[29]

Bulgaristan'da Çeke ve Teodor Svetoslav

Çeke'nin Bulgaristan'a geliş tarihinin 1300 olması gerekir.[30] Arap kaynaklarına göre, Bulgaristan'ın kralı ve hâkimi (*ve kâne melikuha ve'l-hâkimu aleyha*)[31] Çeke'nin akrabalarından biriyle evliydi. Arap kaynakları burada Çeke'nin Teodor Svetoslav'ın kız kardeşiyle evlenmesi ile ilgili güçsüz ve yanıltıcı bir göndermede bulunur, böylece Teodor Svetoslav yeniden sahneye çıkar.

I. Gregoriy Terter'in bir Bulgar kadınından doğan oğlu Teodor Svetoslav güç bir çocukluk dönemi geçirdi.[32] Annesiyle birlikte, İznik'te dört yıldan fazla yaşadı. Küçük çocuk annesinin 1284'te serbest bırakılmasından sonra da Bizanslıların elinde rehine kaldı. Daha sonra, Başpiskopos Yoakim bir evlilik pazarlığı yapmak için[33] Bizans'a geldiğinde serbest bırakıldı ve ortak imparatorluğa yükseldi. Ne var ki Terter daha sonra oğlunu Nogay'ın yanına rehine olarak göndermek zorunda kaldı. 1292'de babası Bizans'a kaçıp, Bulgar tahtına Smilec çıkınca Svetoslav'ın durumu daha da kötüleşti. Bu durum Smilec'in 1298'deki ölümüyle düzelmedi, siyasi anlamda hayatta kalmayı ancak kız kardeşinin Çeke'yle evlenmesiyle başardı. Pakhymeres Svetoslav'ın Tatarlar arasındaki hayatıyla ilgili

28 Iordan, *Toponimia,* s. 169, 174.

29 Arapça metinlerde *Ulak*: Baybars (Tiz., ı, s. 93, 117, = İzm., s. 221, 219), Nuveyrî (Tiz., ı, s. 139, 161, = İzm., s. 280, 282), İbn Haldun (Tiz., ı, s. 370, 384). Ulak kralının karısından Çeke'nin akrabası olarak söz edilmesi ve Tărnovo kentine adıyla değinilmesi, burada *Ulak* teriminin Bulgaristan anlamına kullanıldığını göstermektedir.

30 Oberländer-Târnoveanu, "Num. contr.", s. 256-257.

31 Bkz. Baybars: Tiz., ı, s. 93, 117, = İzm., s. 219, 221.

32 "Anne tarafından Bulgar olan Svetoslav (babası Terter Kuman kökenliydi)" (''Οσφεντίσθλαβος, Βούλγαρος ὢν ἐκ υητρὸς (ὁ γὰρ πατὴρ Τερτερῆς ἐκ Κομάνων ἦν)), (Pakhym., *Hist.*/Bekker, ıı, s. 265(58-59)).

33 Pakhym. *Hist.*/Bekker, ıı, s. 266 (ııı. 26).

ilgi çekici ayrıntılar anlatır. Svetoslav Pantoleon adlı zengin bir tüccarla tanıştı ve kısa süre sonra torunuyla, Mankusos adlı birinin (Pantoleon'un damadı olması gerekir) kızıyla evlendi.[34] Svetoslav'ın karısı, Nogay'ın karısı ve İmparator VIII. Mihail Paleologos'un kızı olan Eufrozina'nın vaftiz çocuğuydu.[35] Rum adlarından, Pantoleon ve ailesinin Karadeniz bölgesinin seçkin Rum tüccarlarından oldukları anlaşılmaktadır; Mihail Paleologos'un kızı Eufrozina'nın Pantoleon'un torununun vaftiz annesi olmasının nedeni de budur. Daha sonra, Bulgaristan'a dönünce, Mankusos'un kızı Eufrozina Svetoslav'ın karısı olarak kraliçe tacını giydi.[36] Teodor Svetoslav 1307 veya 1308'de İmparator II. Andronikos'un torunu Theodora Paleologina ile evlendi. Bir boşanmadan, ya da manastıra gönderilmesinden söz edilmediğine göre, Eufrozina'nın 1301 ile 1307 yılları arasında ölmüş olduğu düşünülebilir.[37]

Biraz önce gördüğümüz gibi, Arap kaynaklarına göre Çeke akrabası Bulgaristan kralı ve hükümdarına sığındı ve kalelerinden birine kapandı. Ne var ki Pakhymeres bir kez daha iyi bilgi sahibidir ve bizlere olaylar hakkında daha güvenilir ve daha ayrıntılı bilgi bırakır. Pakhymeres, Arap kaynakların tersine Çeke'nin karısı ve kayınbiraderi Teodor Svetoslav ile birlikte Tărnovo'ya geldiğini yazmaktadır. Kısacası bu, her iki tarafın da kârlı çıktığı bir ortaklıktı: önceki kral Gregoriy Terter'in oğlu olarak Svetoslav, babasının Bulgar boyarlarıyla ilişkisini kullanırken, Çeke de iradelerinin gerçekleşmesini sağlamak için gerekli askerî gücü getiriyordu. Ne var ki Pakhymeres hangisinin diğerinden üstün olduğu konusunda içimizde kuşku bırakmaz. Şöyle yazar: "Armağanlarla Bulgarların iyi niyetini kazanıp, Çeke'yi de efendisi olarak kabul ettikten sonra, [Svetoslav] onunla birlikte Tărnovo'yu ele geçirdi."[38] Bunun anlamı Svetoslav'ın henüz Bulgaristan hükümdarı değil, sadece naip, ya da eniştesi Çeke'nin locum tenens'i (vekâlet eden) olduğudur. Yakın zamanda bulunan sikkelerdeki kanıtlardan bilindiği gibi, Çeke daha babasının sağlığında, 1296-1297'de han unvanını almıştı; bu nedenle Tărnovo üzerine yürürken, kendini Bulgaristan'ın meşru hâkimi olarak görüyordu. Çünkü 1298 yılının (Smilec'in ölümü) sonundan beri, Bulgaristan'ın meşru bir hükümdarı yoktu. Gregoriy Terter'in kızıyla

34 Daha önceki literatürde (bu arada Pakhym. *Hist.*/Bekker, II, s. 266'da) Mankusos'un kızından Enkone olarak söz edilir ve muhtemelen varlıklı Pantoleon tarafından evlat edinildiği anlatılır. Failler, *Euphrısyne,* s. 92-93, Yunan Εγκόνη adının ἐκγόνη (kız torun) sözcüğünün bozulmuş biçimi olduğuna; böylelikle kızın (adının vaftiz anasından dolayı Euphrosyne olması muhtemeldir) Pantoleon'un torunu, annesinin de Pantoleon'un kızı ve Mankusos'un karısı olduğuna işaret eder.

35 Pakhym. *Hist.*/Bekker, II, s. 266 (III. 26).

36 Boril Sinodik'inde adı geçmektedir (*Sinodik Borila,* s. 88, n. 120).

37 Pavlov, "Pandoleon", s. 179, 182.

38 Pakhym. *Hist.*/Bekker, II, s. 265 (III. 26).

evli olduğu gerçeği Bulgar boyarları tarafından kabul edilmesinde ve meşru hükümdar olarak tanınmasında aynı derecede etkili olmuş olabilir. Son dönemde Dobruca'da bulunan sikkeler de Çeke'nin kendi hükümdarlığını ilan ederek, kendi sikkelerini bastırdığını kanıtlamaktadır.[39] Bu gelişmelerin ışığında, Oberländer-Târnoveanu'nun kuzeydoğu Bulgaristan'ın Smilec'in ölümünü (1298) izleyen iki yıl boyunca siyasi bağımsızlığını yitirdiği görüşüne katılmak gerekir.[40]

Anlaşıldığı kadarıyla, Svetoslav önceki Bulgar çarı I. Gregoriy Terter'in oğlu olduğunu unutmadı. İlk fırsatta, Altın Orda hanı Tokta'nın desteğiyle, Çeke'yi tutuklayıp Tărnovo'ya kapattı. Svetoslav daha sonra Tokta'nın onayıyla Çeke'yi kendi Yahudi hizmetkârlarına boğdurttu. Kısa süre sonra Başpiskopos Yoakim'in de düzeni bozuldu, hıyanetle suçlanarak kayalıklardan aşağıya atıldı.[41]

Böylece, 1301 ilkbaharı ya da yazında, Teodor Svetoslav Bulgar çarı oldu. Onun şahsında Kuman-Bulgar oligarşisi Bulgaristan'daki gücünü yeniden kazandı ve Bulgar toprakları yeniden yaklaşık yirmi yıllık bir nispî barış ve toparlanma sürecine girdi. Bulgaristan tarihindeki uzun Tatar dönemi 1241-1277 arasında oldukça ılımlı bir Tatar boyunduruğuyla başlamış, bu dönemi izleyen, baskısı ve tahrikleri giderek artan süreç, Bulgaristan'ın iki yıl doğrudan Tatar egemenliğine girmesiyle sonuçlanmıştı. Ancak Nogay ve oğlu Çeke'nin ani güç kayıpları Nogaycıların ayrılıkçı hareketlerinin sonu demekti. Aşağı Tuna bölgesinde Altın Orda topraklarıyla aynı sınırı paylaşmalarına rağmen, başta Bulgaristan olmak üzere Balkan halkları doğrudan Tatar tehdidinden kurtuldu. Tatar gücünün ağırlık merkezi artık Volga bölgesiydi ve Bug Nehri'nin batısında kalan topraklar Altın Orda'nın doğrudan denetiminden giderek kurtulmaya başladı. Ne var ki daha sonra, hatta 14. yüzyılın ilk yarısında bile, hem Bulgarlar hem de Bizanslılar asker yardımı yapmaları ve taraflardan birini diğerine karşı desteklemeleri için Tatarları sıkça davet etmeyi sürdürdü.

39 Çeke'nin son derecede ender sikkelerinden bazıları son dönemlerde Romanya'da bulundu; bu sikkeler için bkz. K. Khromov'un web sitesi (www.hordecoins.folgat.net/egaIGH-isaqchi.htm) ve Bogdan C.'nin notları (www.zeno.ru/showphoto.php.?photo=600). (Her ikisine de 9 Ağustos 2004'te erişildi.) Bu sikkeler Sakçı'da, Nogay'ın ölümü (H. 699) ve Çeke'nin ölümü arasındaki kısa sürede, yani 28 Eylül 1299 ile 6 Eylül 1304 arasında bastırılmış olmalıdır. Çeke'nin adının Grek harfleriyle yazıldığı kitabe ve tura tarafındaki haç bu sikkenin Çeke'nin yeni Hıristiyan tebaası, Bulgar ve Rumenleri memnun etmek için bastırıldığının belirtisidir. Bu sikkelerin son derecede ender olmalarının nedeni basittir. Hem Nogay, hem de oğlu Çeke meşru han Tokta'ya yenildikten sonra, bir çeşit *damnatio memoriae* (bellek laneti – çn) mahkûmiyetine çarptırılmış "gaspçı" hanlardır ve bu yüzden isyanlarıyla ilgili, sikkeler de dahil bütün anımsatıcılar yok edilmek zorundaydı – bunun anlamı da madenin eritilmesi ve yeni sikke olarak dökülmesiydi.

40 Oberländer-Târnoveanu, "Num. Cont.", s. 257.

41 Pakhym. *Hist.*/Bekker, ıı, s. 265(5-16) (ııı. 26). Arap kaynaklar sadece Çeke'nin bir Bulgar zindanında idamından söz eder ve bütün bunların Tokta'nın emriyle gerçekleştiğini vurgular; öteki ayrıntılara değinilmez (Baybars: İzm., s. 219, 221; Nuveyrî, İzm., s. 280-281, 282).

Nogaycıların Kesin Kayboluşu

Nogay Hanlığı Çeke'nin idamından sonra yıkıldı. Bulgaristan'da Teodor Svetoslav Terter iktidarını eski gücüne kavuştururken, Çeke'nin ulusu Tokta'nın kayınbiraderi Saray-Buğa'nın naipliğine bırakıldı. Tokta Han'ın iki oğlu Töle Buka (Tükel Buğa) ve İlbasar Nogay'ın eski topraklarına (bilad-ı Nugayye) gönderildi. Töle Buka Sakçı (İsaccea) ve Tuna'yla Demirkapı *(bâbü'l-hadid)*[42] arasındaki bölgenin valisi olurken, İlbasar da Yayik (Ural) Nehri'ne gönderildi.[43]

Ne var ki Nogay'ın üçüncü oğlu Turay hayattayken, Tokta'nın rahat etmesi mümkün değildi. Üstelik Turay gerçekten de ağabeylerinin öldürülmesinin intikamını almak istiyordu. Yeni naibin, Saray Buğa'nın güvenini kazandı ve onu düzenli olarak abisi Tokta'nın elinden hanlığı alması için tahrik etti. Saray Buğa'yla Turay'ın bu komplosu Bürlük (Tokta ve Saray Buğa'nın kardeşi) tarafından ortaya çıkarılınca Tokta isyanı bastırdı ve elebaşlarını öldürttü. Saray Buğa'nın naipliği Tokta'nın oğlu İlbasar'a geçti.[44]

Oysa Nogay'la oğullarının dramı henüz tamamlanmamıştı. Nogay'ın üç oğlunun ölmüş olmasına rağmen, Çeke'nin oğlu (Nogay'ın torunu) Kara-Kesek hâlâ hayattaydı. Kara-Kesek iki akrabası Çerik-Temir ve Yol-Kutlu'yla birlikte güneye kaçtı. Tokta kaçakları izleyip yakalaması için kardeşi Bürlük'ü gönderdi. Kara-Kesek ve yanındakiler 3.000 atlıyla birlikte Şişman'ın ülkesinde *(bilâd-ı Şişman)*, Krk yakınında Bdl adında bir yere sığındı. Şişman gelenleri ülkesine yerleştirdi; tarihçi Baybars'ın döneminde hâlâ orada oturuyorlardı.[45] "Şişman'ın ülkesi" teriminin Vidin ve çevresini kastettiği açıktır. 1301-1302'de Kara-Kesek göründüğünde, burası yarı bağımsız bir Bulgar despotluğuydu. Bu yüzden Bdl ve Krk adlarının Krl yakınındaki Bdn'den gelmiş olması muhtemeldir; Bdin veya Bodun ve Kerel olarak telâffuz edilmelidir. Birincisinin Vidin olduğu açıktır, ikincisi de Moğol dönemindeki Macar ve Polonya krallarının ve dolayısıyla ülkelerinin Arapça-Farsça halidir (Macarca király ve Lehçe krol, "kral").[46] Aralarında Spuler'in de bulunduğu daha önceki araştırmacılar bu isimleri yanlışlıkla Budul

42 Bu Demirkapı'nın Aşağı Tuna'daki Demirkapı olduğu kesindir ve İzmirli'nin (İzm., s. 219, n. 1) iddia ettiği gibi Hazar Denizi kenarında, Derbent'teki Demirkapı'yla hiçbir ilgisi yoktur. Arap kaynakları Derbent'ten hep *Bâbü'l-ebvâb* olarak söz eder, bkz. *İA,* ııı, s. 532-539 (W. Barthold); *EI,* s. 835-836 (M. Dunlop); *TDVİA,* ıx, s. 164-166 (S. M. Aliyev).

43 Baybars: Tiz., ı, s. 93, 117, = İzm., s. 219, 221; Nuveyrî: Tiz., ı, s. 138-139, 160-161, = İzm., s. 280-281, 282.

44 Baybars: Tiz., s. 93-94, 118-119, = İzm., s. 222-224; Nuveyrî: Tiz., s. 139-140, 161-162, = İzm., s. 283-284.

45 Baybars: Tiz., ı, s. 94, 119, = İzm., s. 223, 225; Nuveyrî: Tiz., ı, s. 140, 162, = İzm., s. 283-284.

46 Bkz. Pelliot, *Horde d'Or,* s. 116ff; Ligeti, "Magyar, baskir, király".

(Podolya anlamında) ve Kerek (Krakow anlamında) olarak yorumlamış, bundan da Kara-Kesek ve Tatarlarının Podolya’ya yerleştikleri sonucunu çıkarmışlardı.[47] Gerçek olanı Nogay’ın torunu Kara-Kesek’in 3.000 savaşçıyla birlikte Vidin’e göç ettiği ve Sekizinci Bölüm’de göreceğimiz gibi, bu Tatar birliğinin hem Şişman’ın, hem de oğlu Çar Mihail Şişman’ın askerî zaferlerine önemli katkıda bulunduğuydu.

Bir zamanlar Balkanlar’ı titreten Tatar savaşçıların sahneden yavaş yavaş çekilmelerine koşut olarak, yeni ve çok daha güçlü bir fatih doğmaktaydı. Nogay 1280-1300 arasında gücünün zirvesindeyken, öte tarafta Batı Anadolu’nun Söğüt ve Bilecik köylerinde Ertuğrul adlı bir aşiret reisinin oğlu olan Osman Gazi, İslam inancı için korkusuz bir savaşçı olmaya çalışıyordu. Tatar egemenliğinin sona erdiği 1301 yılında Tărnovo’da, daha yüzyıl bile geçmeden Osman’ın oğullarının Bulgaristan’a beş yüzyıldan uzun bir süre egemen olacaklarını kim tahmin edebilirdi?

47 İzm., s. 223 (Budul ve Kırakof); Spuler, *GH,* s. 79, 297 (Budūl/Podolien, Krakau): Pelliot, *Horde d’Or,* s. 116ff., “Krk” telaffuzunu “Krl” olarak düzeltip, *Krak* yerine *Kerel* okuduysa da, “Bdl’de” Vidin adını göremedi. Bu iki adı ilk doğru belirleyenler Schütz, “Könige”, s. 262, ardından da Pavlov, “Nogai”, s. 127 idi.

Altıncı Bölüm
SIRBİSTAN SAHNESİNDE KUMAN VE TATARLAR

Güney Slavların batı dalından olan Sırplar uzun süre Bizans ve Bulgar etki alanlarının arasında, "knez" adlı aşiret reislerinin yönetiminde yaşadılar. Birinci Bulgar İmparatorluğu'nun 1018'de yıkılmasından sonra Sırbistan Bizans İmparatorluğu içinde özerk bir toprak birimi (Sırpça župa) oldu ve Bizans tarafından belirlenen bir Sırp büyük župan'ı (grandükü) tarafından yönetildi. Din bakımından, Sırp Ortodoks Kilisesi Ohri'deki bağımsız bir başpiskoposluğa bağlıydı. Bağımsız bir Sırbistan'ın gücü 12. yüzyılın sonunda, Stefan Nemanja'nın yönetimi sırasında yükselmeye başladı. Oğlu Stefan Nemanjic tacını 1217'de Papa III. Honorius'un elçisinin elinden giyerek uluslararası alanda tanınan ilk bağımsız Sırp yöneticisi oldu. (Daha sonra prvovençani, yani "ilk taç giyen" lakabını alması bundandır). Özerk Sırp Ortodoks Kilisesi birkaç yıl sonra, Stefan Prvovenčani'nin kardeşi Sava Nemanjic o dönemde İznik'te sürgünde bulunan Konstantinopolis patrikliğine doğrudan bağlı özerk bir Sırp başpiskoposluğu kurmasıyla, 1219'da başladı. I. Stefan Uroš'un uzun iktidar döneminde (1243-1276) Sırbistan Balkanlar'ın gerçek güçlü ülkesi oldu.[1]

Gacko'da Kumanlar, 1276

Kumanların Sırbistan sahnesinde ilk kez görülmeleri kendi Sırp-Macar ilişkilerinin bir sonucu olarak gerçekleşti. Macar kralı V. İstván (1270-1272 arası tahtta kaldı) Kuman önderi Seyhan'ın kızı Elizabeth'ten olan kızı Katerina'yı

1 Erken Sırp tarihinin bütün bu gelişmeleri için, bkz. Jireçek, *Serb.,* s. 210-326; Jireçek, *Ist. Srba,* ı, ı, s. 121-186.

Kral I. Stefan Uroš'un büyük oğlu Stefan Dragutin'e eş olarak verdi.[2] Danilo'nun Vakayinamesine göre, Uroš hem kendi oğluna, hem de Macar kralına daha kendisi hayattayken bile Dragutin'i kral yapma sözü vermekle birlikte, daha sonra bundan kaçındı. Umudu kırılan oğlu bunun üzerine kayınpederine, Macar ve Kuman birliklerini damadına ödünç vermeye hazır görünen Macar kralı V. István'a başvurdu: "İstediğin kadar askerimi yardımına vereceğim." Böylelikle Macarlardan ve Kumanlardan büyük birlikler aldı ve kalabalık askeriyle sefere çıktı.'[3] Babasının sözünü yerine getirmeyi bir kez daha reddetmesinden sonra, 1276 güzünde, babasının ordusuyla Gacko'da (Hersek'te Dubrovnik-Foça üzerinde, günümüzde Gacko ya da Gataçko olarak bilinen, o dönemin önemli bir ticaret merkezi) karşılaştı ve babasına üstün geldi. Dragutin bu savaştan sonra Sırbistan kralı oldu. Macar ve Kuman askerlerinin Dragutin'in savaşlarında yer aldıkları açık olmasına rağmen, bu güçlerin Gacko'da bulunup bulunmadıkları kesin değildir. Kral V. István 6 Ağustos 1272'de öldüğüne ve Gacko savaşı dört yıldan daha fazla bir süre sonra yapıldığına göre, Sırp kaynağında bir ölçüde belirsizlik gözlemlenebilir. Ancak Macar kralının Kuman askerlerinin Dragutin'in yardımına gönderildiği gerçeği sorgulanamaz. Kral V. István'ın ölümünden sonra oğlu Kuman IV. Ladislas (Macarca Kún László tahta geçti ve eniştesi Dragutin'i desteklemeyi sürdürdü.

Ziča'da Kumanlar

1270'li yıllardan itibaren, Kuman askerlerinin Sırbistan'da farklı tarafların yanında savaşmış olmaları gerekir. Dahası, göçebe savaşçılarda sıkça görüldüğü gibi, yanında savaştıkları tarafın emirlerine kulak asmayıp kendi hesaplarına çalıştıkları, ülkeyi yağmalayıp soydukları da düşünülmelidir. 1323 ve 1337 arasında Peç (İpek) başpiskoposu Danilo'nun bir sözü bu görüşü doğrulamaktadır. Danilo başpiskoposluk makamı 1253'te Başpiskopos Arsenije tarafından Peç'e nakledilen eski Ziča başpiskoposluğunun onarımını anlatır. Danilo'ya göre, Ziča Kumanlar tarafından yıkılmış ve yeniden onarılana kadar enkaz olarak kalmıştır. Danilo şöyle yazar:

2 Bu evlilik konusunda, bkz. Danilo/Daničič, s. 13-14 (Danilo/Mirkoviç, s. 14; Danilo/Hafner, s. 63). Başka kaynaklar içinde, sadece *Chronicon Pasoniense* (*SRH,* II, s. 46) ve Bizanslı Pakhymeres (Pakhym. *Hist.*/Bekker, I, s. 350) bu olaydan söz eder.

3 'Eliko khostesi, dam' ti sily von moikh' v' pomost' tebe. I tako poem' sily mnogye ezyka ugr'skaago i kuman'skaago, i ide t'st'no vode s' soboju veliku pobedu'. (Danilo/Daničič, s. 17; Danilo/Mirkoviç, s. 16; Bkz. Danilo/Hafner, s. 66).

Kurtarıcı'nın Evi olarak bilinen ve Sırbistan'da, Ziča'da (Zidh'cha) ulu ve ilk kurulmuş Sırp başpiskoposluğu olan kutsal mekân, tanrıtanımaz Kumanların (ezyka kuman'ska) saldırısı sonunda uzun zaman harap kaldı ve yangında tümüyle yandı. Daha sonra, Tanrı'dan korkan Kral Uroš'un zamanında ve kutsal Başpiskopos II Jevstatije'nin döneminde mekân yeniden yapıldı, ama eski ölçüsünde değil.[4]

Başpiskopos II. Jevstatije'nin dönemi 1292'den 1309'a kadar sürdüğüne göre, burada "Uroš" adı Kral II. Stefan Uroš'u (Milutin) belirtir. Böylelikle Kuman saldırısının terminus ante quem'i (olabileceği son tarih) 1292'dir; 1276'yla 1292 arasında herhangi bir zamanda gerçekleşmiş olmalıdır. Bu yüzden, Jireček'in iddiasına rağmen,[5] Şişman'ın Bulgar-Tatar askerlerinin Peç akınıyla (bkz. aşağıdaki bölüm) bir ilgisi olması ihtimali son derecede düşüktür.

Drim'de Tatarlar, 1282

Kral Stefan Dragutin'in kısa iktidar dönemi 1282 yılında tahttan çekilmek ve tacı II. Stefan Uroš adını alan küçük kardeşi Milutin'e devretmek zorunda kaldığı 1282 yılında sona erdi. Milutin'in uzun iktidarı (1282-1321) Sırp devletinin fetihlerle güçlendiği dönem oldu. Milutin tahta oturur oturmaz, Sırp devletinin güney sınırlarına, bugünkü Kosova-Metohija üzerine sefer düzenledi. Bizans egemenlik alanı kuzeyde Kosovo Polje'de (Ulpiana, daha sonra Roma ve Bizans dönemlerinde İustiniana) Lipljan'a kadar uzanıyordu. Milutin güneye, o dönem Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olan kuzey Makedonya'ya ilerledi ve Gornji ve Donji Polog'u (Vardar Nehri'nin yukarılarında), Üsküp'ü, Ovče Polje'yi (günümüz Kumanovo'sunun güneyinde, Pčinja, Vardar, Zletovska ve Bregalnica nehirleriyle çevrilmiş bir bölge), Zletovo'yu ve Pijanec'i (kuzeybatı Makedonya'da, ikincisi Delčevo merkez olmak üzere, Bregalnica'nın yukarı taraflarında, iki toprak) fethetti.[6] Bunun sonucunda, kuzey Makedonya'nın hatırı sayılır bir bölümü Sırbistan'ın eline geçti. Bizans imparatoru VIII. Mihail Paleologos'un Tesalyalı asi I. İoannes'i cezalandırmak için Nogay'ın Tatarlarını davet etmesi tam bu döneme rastlar. Bizzat imparator güçlü bir Bizans ordusu alıp hızla koyuldu ve Başpiskopos Danilo'ya göre yanında Tatarlardan, Türklerden

4 Danilo/Daničič, s. 371-371; bkz. Danilo/Mirkoviç, s. 283.

5 Jireček, *Serb.,* 1, s. 335; Jireček, *Ist. Srba,* 1, s. 192.

6 'Pr'vee priet' oba Pologa s' gradovy ikh' i s' oblastiju, i grad' slavnyi Skopie, po sikh' že Ov'ce Pole i Zletovu i Pijan'c", (Danilo/Daničič, s. 108-109).

ve Franklardan oluşan birlikler vardı.[7] Ancak imparator Konstantinopolis'ten yaya üç günlük yolda, Rhaidestos (Tekirdağ) yakınlarındaki Allage'de, hiçbir hastalık belirtisi göstermeden, 11 Aralık 1282'de ansızın öldü. Cenazesi önce Selymbria'ya (Silivri) gönderildi ve Tesalya'ya karşı askerî harekât iptal edildi. Yeni imparator II. Andronikos, Tatar savaşçılarını Sırpların üzerine göndermeye karar verdi. Büyük Saray Nazırı Mihail Glabas[8] komutasındaki Tatarlar Lipljan ve Prizren yakınlarındaki Bizans-Sırp sınırına ilerledi. Ardından bir Tatar birliği Drim Nehri'ne yürüyüp, nehri geçmek için kendilerini atlarıyla birlikte, hızla akan suya attı. Suyun derin olması, çoğunun boğulmasına neden oldu. Čr'noglava (Kara Baş) adlı önderleri önce yakalandı, sonra da incilerle süslenen kellesi vücudundan ayrıldı, bir kargıya geçirildi ve Kral Milutin'e sunuldu.[9] Čr'noglava (Kara Baş) adının, aynı anlamdaki Tatar-Türkî adı Kara-Baş'tan türetilmesi ilginçtir.[10] (Bu olayın Bizans yönü Dördüncü Bölüm'de daha ayrıntılı incelenmişti.)

Kuman ve Tatarlar Braničevo'daki Savaşlarda, 1284

Dragutin 1282'de tahtı küçük kardeşi Milutin'e bırakmak zorunda kaldığında, tahttan çekilme töreni Deževo'da, Rascia'da Nemanji'lerin oturdukları yerlerden birinde yapıldı.[11] Oysa Dragutin siyaset sahnesinden çekilmedi; kuzey Rascia'da Rudnik ve Arilje gibi bölgeler elinde kaldığından, etkisini kuzeye doğru, Macar ve Bizans ilgi alanlarının arasında, Macar Krallığı'nın güneyinde uzanan tampon bölgeye yaymak için özel çaba gösterdi. Tuna'nın güneyindeki bu geniş bölge, 13. yüzyılda Macar kralları tarafından yarı bağımsız eyaletler olarak düzenlenmiş çeşitli yönetimleri içeriyordu. Bu topraklar Macarcada bánság (ban'ın toprakları = banlık) olarak adlandırılıyordu ve Macaristan'ın güney sınırlarını savunmaları için oluşturulmuştu. Batıdan doğuya doğru ilerlersek, önce Bosna'nın kuzey bölümlerinden söz etmemiz gerekir. Usora adı verilen bölge (Macarca Ozora) asıl Bosna'nın kuzeyinde, Sava, Vrbas ve Drina nehirleri arasındaydı. Bölgenin kalbi, solda Bosna Nehri'ne akan

7 'Mnogy inoplemen'ny ezyky, tatary i tur'ky i frufy', (Danilo/Daničič, s. 110; bkz. Danilo/Hafner, s. 153.)

8 Nik. Greg. *Hist.*/Schoppen-Bekker, ı, s. 159 (vı. 1), = Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten, ı, s. 144. Mihail Glabas'ın kişiliği ve meslek hayatı için, bkz. Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten, ı, s. 265, n. 268.

9 Danilo/Daničič, s. 112; bkz. Danilo/Hafner, s. 155.

10 Rásonyi-Baski, s. 83. *karabaş/karavaş* "esir, hizmetkâr" hakkında daha fazla bilgi için, bkz Radloff, *USp.,* n. 61, 73, 110; Clauson, *ED,* s. 643-644.

11 Danilo/Hafner, s. 73, 75.

Usora'ydı. Soli (Macarca Só) bugünkü Tuzla'nın çevresindeki topraklardı. Hem Usora, hem de Soli bölgeyi sapkınlardan temizlemesi için Macar kralı II. András tarafından 1224'te Kalosca başpiskoposu Ugrin'e bağışlanmıştı. Her iki bölge de Tatarların 1241/1241'deki Doğu ve Güney Avrupa istilalarından sonra banlık oldu. Usora ve Soli 1253'te, IV. Béla'nın Bosna seferinin ardından sonra, kızı Anna'nın kocası ve eski Černigov prensi Rostislav Mihailovič'in oldu. Sava, Drina ve Kolubara nehirlerinin arasında kalan bölge Mačva (Macarca Macsó) idi. Çoğunlukla Slav kökenli nüfusu başlangıçta (dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda) Bulgar egemenliği altındayken, 1018 yılından itibaren Bizans hâkimiyetine geçmişti. Sirmium'un (Sremska Mitrovica) dinî yetki alanı, Sirmia Citerior'a karşı genellikle Sirmia Ulterior (Macar Krallığı içinde Szerém veya Szerémség) olarak bilinen ve daha sonra Mačva olacak topraklara yayıldı. Mačva Dux de Macho unvanını taşıyan Prens Rostislav'a 1247'de, Usora ve Soli'yi kazanmasından önce verilmişti.[12] 1280-1284 döneminde bu üç banlık Kral IV. Béla'nın dul eşi, Kuman asıllı Kraliçe Elizabeth'indi ve kraliçe "Mačva ve Bosna Prensesi" olarak tanınıyordu. 1284'ten sonra Usora, Soli ve Mačva Elizabeth'in kızı olan karısı Katerina üzerinden Dragutin'e geçti (dul kraliçe daha sonra, 1290'da ölecektir). Dragutin Sava Nehri'nin yakınında, Šabac ve Belgrad arasındaki Debrac'a yerleşti. Danilo'ya göre, Mačva Dragutin'e daha önce, kayınpederi Kral V. İstván tarafından verilmişti.[13] Dragutin'e Elizabeth yoluyla intikal etmiş olan her üç bölgenin Katerina'nın çeyizine dahil olması muhtemeldir. Dragutin tarafından yönetilen bu geniş bölgenin Sırp kaynaklarındaki adı Srem olduğundan, burayı Macar Krallığı'nda, Tuna'yla Sava arasındaki (Macarca Szérem) kenti ve eyaletle karıştırmamaya dikkat etmek gerekir.[14]

Dragutin Usora, Soli ve Mačva'yı alarak sahibi olduğu geniş toprakları hemen doğuya doğru genişletmeye çalıştı. Açıkladığı kadarıyla amacı Tuna'nın güneyindeki eyaletleri birleştirerek bir "kuzey" Sırp devleti kurmak, böylelikle kardeşi Milutin'in "güney" Sırp devletine karşı bir denge unsuru oluşturmaktı. Morava Nehri'nin doğusunda, merkezdeki kasabaların adları nedeniyle Braničevo ve Kučevo (Macarca Barancs ve Kucsó) olarak bilinen iki bölge vardı. Tıpkı Mačva gibi Braničevo da başlangıçta Bulgar egemenliğindeyken, 1018'de Bizans hâkimiyetine geçmişti. Bulgaristan bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra 13. yüzyılın başında Braničevo Bulgarlarla Macarlar arasında el değiştirdi.

12 Usora, Soli ve Mačva tarihlerinin kısa bir özeti için, bkz. *KMTL,* s. 518, 603, 421- 422 (s. vv. *Ozora, Só* ve *macsó*).

13 Danilo/Hafner, s. 76.

14 Örneğin, Milutin ağabeyi Dragutin'i 'v' dr'zavu ego zemlju srem'skuju', göndermişti. (Danilo/Daničič, s. 113; bkz. Danilo/Hafner, s. 156) İki Srem arasındaki fark için, bkz. Dinič, "Odnos".

Braničevo 1272'den itibaren Macar banlığı oldu, ancak banları Dorman biraderler kısa zamanda bağımsızlıklarını ilan ettiler.[15] Braničevo'nun bu iki yöneticisinin sadakatsizliği ve ayrımcılığı Macar kralı IV. László'yu kızdırmış olmalıdır: öte yandan Dragutin de, yukarıda belirttiğimiz gibi, gözlerini Macar kralının bu iki itaatsiz derebeyine dikmişti. Bu nedenle, Braničevo'nun asi kardeşlerini dize getirmek hem Macarların, hem de Sırpların işine geliyordu. Burada unutmamamız gereken, Ivaylo'nun ayaklanmasını ve 1280'de yeni Terter hanedanının tahta çıkmasını izleyen karışıklıklarda Bulgar topraklarının Tatarlara bağımlılığının gevşediği, bu nedenle Tatarların Dorman ve Kudelin'i Macar ve Sırp saldırıları karşısında korumakta çıkar gördükleriydi.

Aynı anneden doğan bu iki kardeş kimdi?[16] Başpiskopos Danilo adlarını Dr'man ve Kudelin olarak belirtir.[17] Kral IV. László'nun 1285'te yayınlanan bir Latince beratında, ilk isim Dorman(us) olarak görünür.[18] Kudelin adı Slav kökenlidir (kökü kudĕl, kudĕlja, kalafat ipi, yedekte çekmek) ama Dorman Peçenek ve Kumanlarca yaygın kullanılan Türki bir addır;[19] kişi adı olarak hem Macaristan'da, hem de Eflâk ve Boğdan'da korunmuştur.[20] Kişi adı olarak Dorman'dan türetilen, ikisi Boğdan'da, biri Eflâk ve diğeri Macaristan'da olmak üzere dört coğrafi ad vardır.[21] Bütün bu geniş veriler Dorman adının Türki (Kuman) kökenini kanıtlar. Braničevolu kardeşlerin Kuman ve Slav kökenli adları, İkinci Bulgar İmparatorluğu'ndaki Bulgar topraklarının toplumsal ve kültürel geri planını açıkça gözler önüne serer. Bulgaristan siyasetindeki seçkinlerden önemli bir bölümü Kuman kökenli olduğu gibi, Braničevolu kardeşlerin de durumu farklı olmama-

15 'Obretosta se dva neka vel'muza ukoreniv'sa se v' dr'zave zemle branicev'skye v' meste rekomem' Zdrele, i ot mnogyikh' vremen' tu utvr'div'sa se samovlastna susta, i nikoegoz' nasilija boesta se, brata edinye matere, ize glagolju Dr'mana i Kudelina', (Danilo/Daničič, s. 115; bkz. Danilo/Hafner, s. 158).

16 'Brata edinye matere', Danilo/Daničič, s. 115.

17 'Dr'mana i Kudelina', Danilo/Daničič, s. 115.

18 "Ad Dormanum", "Dormani": Gyárfás, ıı, s. 451 (no. 79). Bu berat hakkında daha fazla bilgi için, bkz. aşağıda.

19 Türki asıllı isim *tur-dur* fiilinin bir türevi olup, "istikrarlı, kararlı, sağlam" anlamına gelir; bkz. Rásonyi, *Kuman özel ad.,* s. 103.

20 Kişi adıyla ilgili bilgilerden bazıları şöyledir: 1364: 'Johannis dicti Dorman vicecastellani de Crassofew', (Hurm., 1/2, s. 88); 1499: 'dočka Petra Dr"mana', (Bogdan, *DSM,* ıı, s. 166); vb. Bütün bu veriler Rásonyi, "Val.-Turc.", s. 19 tarafından derlenmiştir.

21 **1.** *Darmaneşti,* Suceava Nehri'nin sol kıyısında, Suceava'dan y. 15 km kuzeybatıda. **2.** *Darmaneşti,* Tatroş Nehri yakınında Ojtoz Geçidinin (Pas Oituz) 25 km. kuzeyinde; eski Macarca adı *Dormánfalva* (Dorman'ın köyü) idi; 19. yüzyılın ortalarında köyde 250 Katolik Macar oturuyordu (Jerney, *Kel. ut.,* ı, s. 173.) **3.** *Dărmăneşti,* Ploeşti ve Tirgovişte arasında, her ikisinden y. 10 km. uzaklıkta. **4.** *Dormánd,* Heves (Macaristan) eyaletinde bir yerleşim, daha önce (14. ve 15. yüzyıllarda) adı *Dormánháza* "Dorman'ın evi" idi (*FNESzx,* s. 185; Gyárfás, ıı, s. 358.) Daha önce, bu köyün ilk adı *Bogorbesenyö* idi. (Györffy, *Geogr. hist.,* ııı, s. 72) ve bu isim de Peçenek yerleşimcileri işaret etmektedir.

lıdır. Kısacası Dorman ve Kudelin ya Bulgarların hizmetine girmiş Kuman savaşçılarıydı, ya da kısmen ya da tamamen Bulgarlaşmış, Kuman kökenli Bulgar boyarlarıydı.

Dragutin zaman geçirmeden Braničevolu kardeşlere karşı bir saldırı başlattıysa da, başarılı olamadı. Dahası, Dorman ve Kudelin tahmin edileceği gibi yardım için Kumanlara ve Tatarlara yöneldi, onları paralı asker olarak görevlendirdi.[22] Bu durumda düşman baskısı altında kalan Dragutin de kardeşi Kral Milutin'e başvurdu. İki kardeş Morava Nehri kenarında, Rasina župasında Mačkovci'de (günümüzde Mačkovac) buluştu ve Milutin'in yardımıyla Dragutin Dorman ve Kudelin'i yenmeyi başardı.[23]

Sırp kaynakları Macar kralı IV. László'nun rolünden söz etmese de, Macar kaynakları Macaristan kralının eniştesi Dragutin lehine Braničevo olayına müdahale ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kral László 8 Ocak 1285'te yazdırdığı bir beratla, Sóvar; Sópatak ve Delne (Sáros eyaletinde) adlı kraliyet köylerini krala verilen hizmetin ödülü olarak Simon'un oğlu Georgi Üstada (Magister Georgius filius Symonis-sonraki Sóvári ailesinin ataları) bağışlamıştı.[24] Üstat Georgi'nin ödüle layık görülen soylu hizmetleri arasında, kralın Transilvanyalı ve Kuman birlikleriyle beraber Dorman ve Bulgarlara karşı (cum nostros homines fideles Transilvanos una cum Comanis nostris contra Dormanum et Bulgaros misyssemus)[25] savaşlara katılmış olması sayılmaktadır. Kısacası, Macar kralı Braničevolu asi derebeyleriyle pazarlıkları sürdürdü ve bu stratejisi başarısız olunca Transilvanyalı ve Kuman birliklerini kardeşlerin üzerine gönderdi. Burada anlaşılan, Kuman savaşçılarının çatışmalarda hem Bulgar-Tatar, hem de Macar-Sırp taraflarında yer aldığı ve Kuman hafif süvarilerinin her iki taraf için de vazgeçilmez olduğudur.

Braničevo'daki olayların kronolojisini çıkarmak pek kolay değildir. *Terminus ante quem* 8 Ocak 1285, yani Kral IV. László'nun beratının tarihi olarak belirlenmiştir. Aynı berat *terminus post quem*'i de belirler; Kral Dorman'la ilgili gelişme-

22 'S'v'kupise okolo sebe voisku mnogu ezyka tatar'ska i kumany, zlato dav'se im'; i s' simi edinodus'no istr'mise se na dr'zavu sego blagoc'stivaago kralja Stefana', (Danilo/Daničič, s. 115; bkz. Danilo/Hafner, s. 158).

23 Danilo/Daničič, s. 115-116: bkz. Danilo/Hafner, s. 158-159.

24 Kral Büyük Lajos'un daha sonraki bir *vidimus* (2 Ekim 1367) ile Budapeşte'de Macaristan Ulusal arşivlerinde korunan beratın en iyi baskısı (Dl. 57357) için, bkz. Györffy, "Román állam", s. 14-16. Öteki kopyalar ve sahteler ve daha geniş literatür için, bkz. *ibid.,* s. 17-19.

25 Györffy, "Román állam", s, 15, = Gyárfás, ıı, 451 (n. 79). Györffy, ("Román állam", s. 544 ve s. 15, n. 67) bu Dorman'ın Sırp kaynaklarındaki Dorman'la aynı kişi olduğunu çıkaramamış ve, hiçbir sağlam kanıta dayanmadan, Dorman'ın Olt Nehri'nin doğusundaki Cumania'nın Kuman önderi olduğunu sanmıştır.

leri aktarmadan önce, asi Kumanlar üzerine seferinden söz eder.[26] Macarların bu askerî harekâtı ne zaman yapıldı? Györffy Kumanlarla biri 1280, diğeri de 1282'de iki kez çatışıldığını kanıtlayana kadar,[27] Macar tarihçileri arasında seferin tarihi konusunda büyük karışıklık vardı. Bu seferlerden birincisi kralın Macaristan güneyine, Szerém eyaletinde Szalánkemén'e (Salankamen) kadar inip asi Kumanları ülkeyi terk etmekten caydırdığı 11 Kasım 1280'den önceki bir tarihte yapıldı. İkinci çatışma Hód Gölü (güney Macaristan'da, Csanád eyaletinde) kenarında, asi Kumanlarla kralın birlikleri arasındaki kesin çarpışmadır.[28] Bu savaşın kronolojisi Macar tarihçilerini şaşırttı, 1280 ve 1282 arasında bocaladılar, ne var ki yakın zaman önce A. Zsoldos Hód Gölü savaşının 17 Eylül ve 21 Ekim 1282 arasında yapılmış olması gerektiğini kanıtlamayı başardı.[29] Bunların sonucunda, Macar kralının Macar ve Kuman askerlerinin Dorman ve Kudelin'in üzerine Ekim 1282 ile 1284 arasındaki bir tarihte yürümüş, Dragutin ve Milutin'in birliklerinin de asi kardeşlerle aynı dönemde savaşmış olması gerekir. Bu görüş Dragutin'in Sırp tahtından Milutin lehine 1282'de feragat ettiği gerçeğiyle doğrulanmaktadır: kardeşlerin Braničevo savaşlarının bundan daha sonra olması gerekir. Kral IV. László'nun yol haritası, Macar kralının Dorman'la tatsız karşılaşmasının tarihini daha da kesin olarak belirlememize imkân sağlar. Belgelerde Macar kralının Macaristan'ın güneyine gidişiyle ilgili en ufak bir belirti olmadığından, 1283 yılı kesinlikle söz konusu değildir. Ancak Nisan ve Mayıs 1284'te kralın güney Macaristan'da konaklamasıyla ilgili birçok bilgi vardır, ve kral Mayıs ortasında Sırbistan sınırının civarında, Dorman'ın Braničevo'daki topraklarının yakınındadır.[30] Bunun sonucunda, Kral IV. László'nun Dorman'la başarısız karşılaşmasının Mayıs 1284 ortalarında, Macar-Sırp sınırına yakın bir yerde geçtiğini, Gyôri Sóvári önderliğinde Dorman'ı cezalandırma seferinin de 1284'ün ikinci yarısında yapıldığını ileri sürmek mantıklıdır.

26 'Item in expeditione nostra, quam contra infideles Comanos nostros habuimus, idem magister Georgius ante oculos nostre maiestatis in ipsos, tanquam leo fortis irruit, ubi equi subsidii destitutus, in ipsa area certaminis acerbissime preliavit et diversa ibidem vulnera recepit sagittarum atque lancearum', Györffy, "Román állam", s. 15, = Gyárfás, ıı, 451.

27 Györffy, "Román állam", s. 15, n. 65.

28 *Hód*'un kesin yeri için, bkz. Györffy, *Geogr. hist.,* ı, s. 858-859 (c. v. *Hódvásárhely*).

29 *Chronicon Pictum, Chronicon Budense* ve *Chronicon Posoniense*'ye (*SRH,* ı, s. 471) göre, savaş 1282 yılına yerleştirilmiştir (bkz. Karácsony, "Hódtavi csata"), ama Szabó, *Kún László,* s. 99-100 ve hemen ardından Pauler, *Árp*., ıı, s. 561 (n. 251) ve Hóman-Szekfű, ı, s. 604-605, Kral László'nun 1280 tarihli beratlarındaki kanıtlara dayanarak, 1280 tarihini 1282 olarak düzeltmiştir. 1282 sonbaharıyla ilgili kesin savlar Zsoldos, *Téténytöl a Hód-tóig, passim,* özl. s. 96 tarafından ileri sürüldü.

30 24 Nisan 1284'te kralın beratı Zaránd eyaletinde, Pankota'da imzalandı; 3-4 Mayıs'ta Krassó eyaletinde Erdsomlyó'da (Sırbistan'da bugünkü Vrsac ile aynı); 18 Mayıs'ta kral Krassó eyaletinde, Och'taydı (Györffy, *Geogr. hist.,* ııı, s. 477). Bu bilgilere dikkatimi çektiği için P. Engel'e teşekkür borçluyum.

Şişman'ın Tatarları Vidin'de Sırplara Karşı, 1290-1300

Braničevo gibi, Vidin de Sırpların doğuya yayılma siyasetinin hedeflerinden biriydi. 13. yüzyılın sonunda, Vidin Tatarların siyasi denetimi altında, yarı bağımsız bir Bulgar prensliğiydi. 1280'de Bulgar boyarları Kuman lobisinin gözdesi Terter'i Tărnovo'daki Bulgar tahtına çıkardıklarında, başka bir Kuman boyarı olan Şişman batı Bulgaristan prensliği Vidin'in hükümdarı oldu. Sırp başpiskoposu Danilo bunu şöyle anlatır: "O zamanda Bulgarların ülkesinde Şişman adlı bir prens çıktı. Vidin kentinde oturdu ve komşu ülkelerle Bulgar toprağının çoğunu aldı."[31]

Şişman Tatar ve diğer birlikleriyle Milutin'in Sırbistan'ına girdi ve Beyaz Drim Nehri üzerinde (şimdi Kosova-Metohija'da) bir župa olan Hvostno'ya kadar ilerledi. Bulgarlar Ždrelo'yu ele geçiremedi ve Vidin'e çekilmek zorunda kaldı.[32] Oysa Milutin onları Vidin'e kadar kovaladı, kenti ve çevresindeki toprakları yakıp yıktı; Şişman Tuna'nın karşı kıyısındaki ormanlara sığındı. Ne var ki Şişman'ı cezalandırıp paylayan Milutin, daha sonra sadık müttefiki kalması koşuluyla onu yeniden tahtına geçirdi. Bu ittifak Şişman'la Sırp büyük županı Dragoš'un kızının evliliği ile pekiştirildi. Dahası, Milutin daha sonra kızı Anna'yı Şişman'ın oğluna, 1323'te Bulgar çarı olacak Mihail'e verdi.[33]

Bu olayların kronolojisi kesin olarak belirlenemese de, Şişman ve Milutin arasındaki çatışmaların 13. yüzyılın son on yılında geçmiş olması çok muhtemeldir.

Stefan Uroš Tatarların Rehinesi

Nogay Noyanın toprakları Tuna Nehri'ne kadar uzandığı ve çıkar alanı Tuna'nın sağ tarafına, Tărnovo, Vidin ve Braničevo prensliklerine yayıldığı için, doğuya doğru yayılma eğilimi gösteren Sırp güçleriyle kapışması sadece zaman meselesiydi. Nogay 1290 ve 1300 yılları arasında bir dönem Milutin Sırbistan'ına karşı bir sefer başlattı ama Sırp hükümdarı oğlu Stefan'ı (geleceğin Sırp kralı Dečani'li III. Uroš)

31 'V'sta bo v' ta vremena v' zemli b"lgar'scei knjaz' nek'to glagolemyi Sisman', zivy v' grade rekomem' B'dini, predr'ze okr'st'nye strany i mnogy zemble bl'gar'skye', (Danilo/Daničič, s. 117; bkz. Danilo/Hafner, s. 159-160). Vidin prensliğinin tarihi için, bkz. Nikov, *Vidin. knjaž.*

32 Danilo/Daničič, s. 117. Burada sözü geçen Ždrelo kenti Sırbistan başpiskoposluk makamı Peć yakınında, Rugovska Klisura'dadır ve Braničevo'daki bir başka Ždrelo ile karıştırılmamalıdır. (bu ikincisi için, bkz. n. 15).

33 Danilo/Daničič, s. 118-119; bkz. Danilo/Hafner, s. 160-162.

Nogay'a rehine olarak vererek Tatar tehlikesini savuşturmayı başardı. Milutin'in oğlu, Sırp maiyetiyle birlikte Nogay'ın sarayında uzun süre geçirdi ve ancak birkaç yıl sonra geri döndü.[34] Bu olayın adından, Başpiskopos Danilo'nun eserinin dışında, Kral Milutin'in Sırpça beratında (hrisobul) da söz edilir.[35] Rahip Leonid bu gelişmeyi 1296'ya, Milutin'in Rum seferinin bir yıl sonrasına yerleştirir.[36] Jireček'e göre, Milutin'in oğlu Stefan Uroš Tatar ülkesinden ancak Nogay'ın 1299'daki ölümü üzerine dönebilmişti.[37] Gerçek ne olursa olsun, Nogay'ın ölümüyle Balkan ülkeleri üzerindeki ağır baskı kalktı. Altın Orda Hanlığı'nın çıkar alanı Balkan ülkelerine kadar yayılsa da, Nogay'ın bölgesel gücünü ezen Tatarlar baskıyı imparatorluklarının merkezinden yöneltirken, Nogay kadar etkili olamadılar.

Tatar ve Yas Birlikleri Athos Dağı'nda, 1307-1311

Katalan Birliği 13. yüzyılın ilk on yılında Bizans tarihinde kilit rol oynadı. Bizanslıların paralı Alan (Yas) birliklerinin Anadolu'da Türklere karşı başarısız olmalarından sonra, Katalan Birliği Bizans imparatoruna hizmetini sundu. 1303 yılında Philadelphia (Alaşehir) kentini kurtardılarsa da, Katalanlar kısa sürede çevreyi yağmalayıp, Bizans kenti olan Magnesia'yı (Manisa) ellerine geçirdiler. 1304 yılının sonlarında Avrupa tarafında Kalliopolis'e (Gelibolu) çekilmelerine rağmen hizmetlerinin karşılığında Bizanslıların ödemelerindeki düzensizlik yüzünden mutsuz ve huzursuz idiler. Katalan Birliğinin önderi Roger de Flor'un Nisan 1305'te Bizanslılar tarafından öldürülmesinden sonra, Katalanlar açıkça eski işverenlerinin karşısına döndü ve Türk ve Alan paralı askerlerden güçlü destek alan Bizans ordusunu Apros'ta yenilgiye uğrattılar. Daha sonra Katalanlar Trakya'yı yakıp yağmalamaya girişti, ardından Rodop Dağları'na doğru ilerleyip, 1307 sonbaharında Kassandreia'ya (Kesendire) yerleştiler.[38] Akınlarında Athos manastırlarına kadar uzandılar.

Geleceğin Sırbistan başpiskoposu II. Danilo'nun Athos Dağı'ndaki Sırp Hilandar Manastırı'nda rahip olarak hizmet etmesi (1306-1311) bu kargaşalı yıllara rastlar.[39] Biyografisinde Athos Dağı'na karşı girişilen barbarca saldırıları

34 Danilo/Daničič, s. 122; bkz. Danilo/Hafner, s. 164-165.
35 Grigoroviç, *Donesenie,* s. 81-82.
36 Leonid, "Han Nagaj", s. 36. Bkz. Veselovskiy, "Nogaj", s. 41-42; Spuler, *GH,* s. 74.
37 Jireçek, *Serb.,* ı, s. 336; Jireçek, *Ist. Srba.,* ı, s. 192.
38 Katalanların Bizans'taki rolünün kısa bir tanımı ve daha geniş literatür için, bkz. Ostrogorskiy, *Gesch.,* s. 353-356 (406-409).
39 Biyografisi hayatının olaylarını çok iyi anlatır; Bkz. Danilo/Hafner, s. 32-34, 48, n. 42; bkz. Živojinović, "Zitiye Danila".

ve bu saldırıların ardından yaşanan sefaleti ve açlığı anlatır. Kendi döneminin olaylarını İmparator Titus çağında Kudüs'te çekilen acılarla kıyaslayarak, şunları yazar:

> Kutsal Dağ düşmanın elinde yakılıp yıkıldığında böyle bir korkunçluk görülüyordu. Franklar ve Türkler, Yaslar ve Tatarlar, Mogovar ve Katalanlar ve diğerleri gibi tanrıtanımaz insanlar Kutsal Dağ'a üşüştü. Birçok kutsal kiliseyi ateşe verdi, içlerinde birikmiş zenginlikleri çaldı ve çalıştırmak için tutsaklar götürdü. Orada kalanlar açlıktan öldü. Onları gömecek kimse yoktu ve toprağın hayvanları ve göklerin kuşları etleriyle beslendiler.[40]

Yağmacı toplulukların farklı adları 1307'den sonraki yıllarda karıştıkları çeşitli faaliyetlerin ifadesi olabilir. Tatarların ve Yasların (Alanlar) bu faaliyetlere birlikte ya da tek başlarına katılmaları mümkündür; etnonimlerin metinde çiftler halinde sıralanması (doğulu iki paralı asker grubu olan Tatarlarla Yasların 14. yüzyılın birçok savaş benzeri olayında birlikte yer almalarına rağmen) Danilo metninin bir üslup özelliği olmaktan öteye geçmez.[41]

Tatar ve Yas Birlikleri Milutin'in Hizmetinde, 1311-1314

Kral Dragutin Sırp tahtının oğluna geçmesi amacıyla 1311'de kardeşi Milutin'e savaş açtı. (Guillaume Adam'a göre Dragutin'in oğlu Vladislav iken, Danilo tahtın muhtemel veliahdı olarak Urošic adını verir).[42] Sırp soylularının çoğunluğu Dragutin'i desteklemesine rağmen, üstün olan Milutin idi. Milutin'in devlet hazinesi Banjska'daki Aziz Stefan manastırında korunuyordu ve Milutin'in

40 'Takovyi bo uzas' be videti togda sustee zapustenie Svetye Gory ot' ruky s'protiv'nyih'. Sim' bo bezboz'nyim' ezykom', eze frugy i turky, jasi ze i tatari, mogovari ze i katalani i procii mnogoimenovanii ezyci pris'd'se togda na Svetuju Goru mnogye hramy svetye ognem' zazegose i v'se s'branoe ih' bogat'stvo rashytise i pl'n'niki vedose v'rabotu, procee ze ostan'ky ih' ljutenceju s'mr'tiju gladaa s'kon'cavaahu se. ne be ze pogrebae ih', n' zverie zemnii i p'tice nebesnye pitaahu se ot' pl'ti ih", (Danilo/Daničič, s. 341-342; bkz. Danilo/Mirkovič, s. 259). Slavca *Mongovari* çoğulu, Katalan piyadesi *Almugavar(es)* türevidir; bkz. Novakovič, *Srbi i turci,* s. 62, n. 1; Schlumberger, *Almugavares. Yas*'lar Novakovič, *Srbi i turci,* s. 62, n. 1 tarafından hatalı olarak Anadolu Türk kavmi olarak gösterilir; Danilo/Markovič, s. 268; daha sonra M. Ćirković tarafından düzeltilir.

41 Böylelikle, iki etnonimin geçiyor olması, Katalan ve Yasların aynı çarpışmalarda birlikte yer aldıkları anlamını doğurmaz. Bu yüzden Jireček'in kuşkusu (yani düşmanlıkları Anadolu seferine kadar dayandığı için Katalanlarla Yas'ların müttefik olamayacakları) dayanaksızdır, çünkü metin onların ittifakından söz etmez (Bkz. Novakoviç'te Ćirković, *Srbi i turci*, s. 437).

42 Bu konularda bkz. Jireček, *Serb.,* ı, s. 347-348; Jireček, *Ist. Srba,* ı, s. 198.

sırdaşı Danilo (daha sonra Başpiskopos II. Danilo) 1311-1314 yılları arasında Banjska piskoposuydu. Milutin bu parayla Tatar, Yas ve Türk paralı askerler bulup, (mnogye voinsky ezyka tatar'ska i turs'ka i jaš'ska) Dragutin ile savaşmayı başardı.[43] Zaferden sonra, Hilandar Manastırı rahibi (bu görevde Danilo'nun halefi) Nikodim Bizans imparatorundan Sırbistanlı iki düşman kardeş arasında barış pazarlıkları yapmasını rica etmek üzere Konstantinopolis'e gönderildi.[44]

Velbužd Savaşında Tatarlar ve Yaslar, 1330

Daha önce belirttiğimiz gibi, Nogay'ın ölümü Balkan ülkeleri üzerindeki Tatar baskısını azaltmıştı. Gregoriy Terter'in oğlu Teodor Svetoslav Nogay'ın sarayından geri dönebilip, uzun iktidarı (1300-1321) sırasında Bulgaristan'a geçen fırtınalı yılların siyasi ve ekonomik hastalıklarından kurtulma fırsatı verdiği için, Nogay ailesinin sönmesi en çok Bulgarların yararına oldu. Aynı şekilde, Sırbistan da Altın Orda Hanlığı'nın batıdaki topraklarında Tatar güç kaybından kârlı çıktı; bağımsız Tatar gruplarının Athos Dağı'nda, Hilandar manastırındaki korkunçluklarının (bkz. yukarıdaki bölüm) dışında, 14. yüzyılın ilk yirmi yılında Tatarlar Sırp hedeflerine karşı akın düzenlemedi. Bizans gelişen Bulgar-Sırp yakınlaşmasını 1290'lı yıllardan başlayarak kaygıyla izledi ve iki taraf arasındaki dostluğu baltalamak için elinden geleni yaptı. İmparator II. Andronikos gelin olarak kızını, Trabzon imparatorunun dul eşi Evdokya'yı önererek, Milutin'i Bizans tarafına çekmek istedi. Sonunda, Bulgar karısını boşadıktan sonra, Milutin İmparator II. Andronikos'un bir başka kızıyla, henüz reşit olmayan Simonis ile evlendi. 1299 ilkbaharında, Selanik'te yapılan görkemli düğün töreninden sonra, daha önce fethettiği Ohri, Prilep (Pirlepe) ve Štip (İştip) Milutin'e verildi. Sırplar için Milutin'in evliliği, Stefan Duşan'ın iktidarı döneminde (1331-1355) zirvesine ulaşacak olan Bizans yöneliminin başlangıcı oldu.[45]

Dedeyle torun arasında uzun bir iktidar çekişmesinden sonra, III. Andronikos, Kantakuzenos'un önderliğinde zafer kazanan birliklerinin başında Konstantinopolis üzerine yürüdü ve yaşlı babası II. Andronikos'u keşiş olmak üzere manastıra gönderdi. Bizans'ın gerilemesinde yeni bir dönem açıldı. Sırp kralı Stefan Uroš oğluyla giriştiği mücadelede yaşlı imparatoru destekledi, bunun sonucunda da yeni Bizans iktidarıyla Sırbistan arasındaki ilişkiler gerginleşti. Bu

43 Danilo/Daničič, s. 359; bkz. Danilo/Mirkovič, s. 273.
44 Jireček, *Serb.,* ı, s. 348; Jireček, *Ist. Srba,* s. 198.
45 Ostrogorskiy, *Gesch.,* s. 350-351 (403-404).

gerginlik Bulgar-Sırp ittifakının gevşemesi ve Bizans-Bulgar dostluğunun yenilenmesiyle daha da arttı; Bulgar çarı Mihail Şişman Stefan Deçanski'nin kız kardeşi olan karısı Anna'yı gönderdi ve İmparator III. Andronikos'un kız kardeşi ve Bulgar çarı Teodor Svetoslav'ın eski karısı Theodora'yla evlendi. Sırplara karşı bir Bizans-Bulgaristan ittifakının kuruluş aşamalarında, askerî bir çatışma kaçınılmazdı. Bizanslılar ve Bulgarlar önceliği alıp bir saldırı düzenledilerse de, Bizans ordusu yola çıkmakta geç kaldı ve zamanında gelemedi.

Bulgar ordusu Vidin'den Zemen'e geçmek için Bulgar-Sırp sınırındaki Struma Nehri'nden yararlanırken, Stefan Deçanski ordugâhını Kamença (günümüzde Sovolštica) Nehri'nin kenarına kurdu. Her iki ordu da Velbužd'un (şimdi Bulgaristan'da Kjustendil=Köstendil) kuzeyindeydi.[46] İki taraf da çok sayıda paralı asker tutmuştu: Sırp kralı İspanyol ve Alman zırhlı şövalyelere güvenirken, Bulgar çarı da Tatar, Yas ve Eflâklı hafif süvari kullanıyordu. Danilo sadece Çar Mihail'in ordusundaki paralı askerlerden söz ederken,[47] Sırp vekayinameleri savaşa Tatar ve Eflâklıların katıldığını belirtir.[48] Zakonik yazmalarından birinde korunan mektupta Çar Duşan'a göre, Yas birlikleri de savaşta yer almıştır.[49] Her iki kaynakta da Eflâklıların Besarab(a) ile ilişkilendirilmiş olmalarının (Besarabe, Basarabu İvan'ka) Eflâk birliklerinin önderi Besarab'a bir gönderme olduğu açıktır. Besarab Macar kralı Károly Róbert'e bağlılığı gevşeten ilk Eflâk voyvodası ya da prensi olduğu için, haklı olarak Eflâk prensliğinin kurucusu görülür. Besarab Velbužd savaşından altı ay sonra, Kasım 1330'da güney Karpatlar'da Macar kralını yendi.[50] Bulgar çarı İvan Aleksandr'ın kız kardeşi ile evli olduğu için, Besarab'ın Velbužd'da sıkıntıda olan kayınbiraderinin imdadına koşması doğaldı. Bunun dışında, Besarab aynı zamanda bir Kuman ailesinden

46 Velbužd savaşının anlatımı için, bkz. Danilo/Daničič, s. 178-196. Başka kaynaklar (Gregoras, Kantakuzenos, vb.) ve savaşın irdelenmesi için, bkz. Jireček, *Serb.,* ı, s. 361-363; Jireček, *Ist. Srba,* ı, s. 206-207; Jireček, *Bulg.,* s. 292-296; Skrivaniç, *Velbužd*.

47 'Cara bl'garom' pris'd'saago s' mnogyimi silami ezyk' inoplemen'nyih", Danilo/Daničič, s. 190.

48 Cetinjski letopis' 'Izyde ze i nacelnik' skitskyi glagolemyi Mihail' car' s' siloju mnogoju i s' nim' okr'stni ezyci glagolju ze i Tatare i Basarabe noet s' soboju', (Letopisi/Stojanovič, s. 79). Koporinjski ve Pećki letopis' (s. 78-79), Vrhobreznički letopsis' (s. 109), Berkovičev ve Ostrojičev letopsis' (s. 192-193) ve Sečenički letopsis' (s. 199) neredeyse aynı metni, çok ufak değişikliklerle tekrarlar. Bulgar çarı Mihail'den "Scythian'ların şefi" olarak söz edilmesi ilginçtir ve Bulgarlar için bu etnonimin kullanılması Bizanslıların Sırp tarihçeleri üzerindeki etkisini kanıtlar.

49 *Zakonik*'in Rakovački rukopis'inde: "A pozavidev' zlonenavistnik' diavol našemu blagomu žitiju i zlon'raviem' v'zdviže na nas' 7 carev' v' lete 6838 meseca iunija 19. den', reku ž i cara gr'časkago Mihaila i brata Belaura i Aleksandra, cara, sumet' živuštih' čr'nyih' Tatar', i gospodstvo jaško, i pročiih' s' nim' gospoda... I siim' v'sem' priš'd'šim' v' zemlju našu rekomoe mesto Vel'buždʺ", (Novakoviç, *Zakonik Duşana,* s. xxiii-xxiv).

50 O dönem Latin ve Alman tarihçeleri için, bkz. *Chronicon Pictum Visdobonense* (*SRH,* ı, s. 496-500), *Chronicon Posoniense* (*SRH,* ıı, s. 50), Heinrich von Mügeln'in Almanca tarihçesi (*SRH,* ıı, s. 220-222) ve Georgenberg (Mac. *Szepesszombat,* Slov. *Spişska Sobota,* şimdi Slovakya'da) Sakson tarihçesi (*SRH,* ıı. s. 294). Bkz. bu kitabın 9'uncu bölümü.

geliyordu, kayınbiraderi Bulgar İvan Aleksandr da Vidin'de Kuman kökenli bir aile olan Şişman soyundandı. Daha önce gördüğümüz ve bu kitapta birçok kez daha karşılaşacağımız gibi, 14. ve 15. yüzyıllarda Bulgar ve Rumen (Eflâklı ve Boğdanlı) üst sınıflar, yani boyar ve knez katmanları içinde Kumanların yoğun bir etnik varlığı görülür.[51] Zakonik'indeki yazmalarından biri içinde korunan mektubunda, Çar Duşan Bulgar çarının ordusundaki Tatarlara "Kara Tatarlar" (çr'nyih Tatar) adını verir.[52] Qara (kara) terimi Türk-Moğol etnonimlerinde olduğu kadar,[53] Tatarlarla ilgili olarak da kullanılır. Çin kaynaklarında Kara Tatarlar (Hei T'a-t'a) gerçek Tatarlardır.[54]

Bulgar ve Sırp ordularının her birinde yaklaşık 15.000 savaşçı vardı. Bulgar ordusu 12.000 Bulgar ve 3.000 Tatardan oluşuyordu; Yas ve Eflâklı hafif süvarilerin sayısı bilinmemektedir. Başlangıçta, her iki taraf bir ateşkes anlaşmasına vardı, ama ardından Bulgar askerleri erzak toplamak için çevre köylere daldı. 28 Temmuz 1330 günü, öğlen saatinde Sırp ordusu saldırıya geçtiğinde Bulgarları saf düzenine geçemeyecek ölçüde hazırlıksız buldu. Savaşın sonucunu Sırp kralının zırh kuşanmış paralı askerleri belirledi.[55] Bulgar çarı Mihail attan düşüp öldü ve cesedi Nagoričin'deki (Kumanovo) Aziz Gregori Manastırı'na gömüldü. Bulgar tarafında ölen Tatar savaşçıları gömülmeden bırakıldı. Velbužd'daki Bulgar yenilgisinin haberini alan İmparator III. Andronikos güçten düşmüş Bulgaristan'ın üzerine yürüdü ve deniz kıyısındaki Mesembria (Nesebar=Misivri) ve Diampolis'i (Jambol=Yanbolu) aldı.[56]

51 Besarab'ın Kuman kökeni ve adı için, bu kitabın 9'uncu bölümüne bakınız.
52 Novakoviç, *Zakonik Duşana,* s. xxiv.
53 Bkz. Pritsak, "Qara".
54 Etnik isimlerde *kara* ve *Kara Tatar* terimi için, bkz. Pritsak, "Farbsymbolik", s. 378.
55 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 78 (ıı. 21), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 429-430; Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten, ıı, s, s. 237 (ıx. 12), = Nik. Greg. *Hist.*/Schopen-Bekker, ı, s. 455-456.
56 Jireçek, *Serb.,* ı, s. 361-363; Jireçek, *Ist. Srba,* ı, s. 206-207.

Yedinci Bölüm
TATAR İSTİLASINDAN SONRA BİZANS HİZMETİNDEKİ KUMANLAR, 1241-1333

II. Theodoros, VIII. Mihail ve II. Andronikos'un Savaşlarında Kumanlar

Üçüncü Bölüm'de gördüğümüz gibi, Moğol istilasının arifesinde Kuman birlikleri Bizans İmparatorluğu'nun çeşitli bölümlerine, hem Trakya ve Makedonya, hem de Anadolu'ya yerleştirilmişti. Bizanslılar Kumanlardan iki biçimde, yedek hafif süvari ve düzenli ordu olarak yararlanıyordu. İmparator III. İoannes (Dukas Batatzes) her fırsatta Kumanları hafif süvari olarak silah altına çağırdı ve 1254'ten sonra tahta geçenler de onun Kumanlarla bu ilişkisini sürdürdü. Şimdi de Tatar istilası sonrası Bizans askerî harekâtlarında Kumanların rolüne kısaca bakacağız. Kumanlar Batatzes'in Selanik kuşatmasına yardım etmek için 1242'de Selanik'e geldi. 1256'da II. Theodoros Laskaris Selanik valisine 300 Kuman ve Paflagonyalıdan oluşan bir birlik bıraktı. 1259'da, Pelagonya savaşına 2.000 Kuman hafif süvarisi katıldı. 1261'de, Aleksios Strategopulos'un Konstantinopolis'in geri alınmasına katılan 800 kişilik birliğinin büyük çoğunluğu Kumandı. VIII. Mihail'in 1263-1264, 1270-1272 ve 1275'teki Avrupa seferlerine önemli sayıda Kuman katıldı. Batatzes tarafından Bizans'a yerleştirilen Kumanlarla ilgili son bilgi 1292 tarihlidir; II. Andronikos'un başarısız Epir seferi sırasında disiplinsiz Türk ve Kuman birlikleri izin almadan geri çekildi.[1] Bizans için Kuman paralı asker tutmanın sayısız yararı vardı: Kumanlar imparatorlu-

1 Bütün yukarıdakiler için, bkz. Bartusis, "Smallholding soldiers," s. 12-13; Bartusis, *Late Byz. Army,* s. 26-27.

ğun sınırları içinde yaşıyordu ve imparatordan aldıkları toprakların karşılığında savaşa gitmeye zorlanabileceklerini biliyorlardı, üstelik savaşçı göçebeler oldukları için, savaşa isteyerek giderlerdi.

Bazı Kumanlar da düzenli orduda yer alıyordu. VIII. Mihail 1258 yılında naipliğe seçildiği zaman, Kumanlar konu hakkındaki görüşlerini Yunanca ifade ederek, bu dile aşina olduklarını gösterdi. İmparatorluk sarayındaki varlıkları ya imparatorluk muhafızlarının bir parçası ya da sadece saray dışındaki diğer birliklerden daha hızlı harekete geçebilen bir hafif süvari birliği olduklarını gösterir. Sayılarının birkaç yüzü geçmesi pek muhtemel değildir. Bartusis'in belirttiği gibi: "Bu grubun gerçek önemi Helenleşme, asimile olma eğilimi ve sonunda üyelerinin toplum içinde yükselme arzusunda yatar."[2] Bu asimile olan Kuman grubunun içinde tipik bir üye bir Kuman aşiret reisinin oğlu olup, Sirgiannes adını alan Sytzigan'dır. Daha sonra Paleologos ailesinden bir kadınla evlendi ve 1290'dan önce *megas domestikos* unvanını aldı. Oğlu iki imparatorun, III. Andronikos ile İoannes Kantakuzenos'un dostu *pinkernis* (sözlük anlamı "fincancı") Sirgiannes Paleologos'tur. (Asimile edilmiş bu ünlü Kuman ailesinin yaşamı ve meslekleri bu bölümün sonunda, ayrı incelenecektir.) Buradan, Tatar istilasından önce Bizans'a yerleşen Kumanların çoğunluğunun 1290'lardan önce topluma karıştığı ve Kuman kimliklerini yitirdiği anlaşılmaktadır. Kısacası, Batatses'in Kumanları iskân politikası son derecede başarılıydı.

1259'da, Theodoros Laskaris'in ölümünü izleyen yılda, Mihail Paleologos'un İznik ordusu Kastoria üzerine yürüyüp Epir hükümdarı II. Mihail Dukas, Sicilya kralı Manfred ve Akhaia prensi II. Guillaume Villehardouin'in İznik karşıtı ittifakına yönelik beklenmedik bir saldırı gerçekleştirdi. İki ordu Pelagonya (Batı Makedonya'da, bugünkü Bitola=Manastır) ovasında karşılaştı. *Mora Vekayinamesi*'nin Yunanca ve Fransızcalarına göre, İznik ordusu 1.500 Macar, 300 Alman paralı askerinden, 600 Sırp atlısından ve sayısı belirtilmemiş Bulgar süvarisinden oluşuyordu. Ancak ordunun en önemli bölümü 1.500 Türk ve 3.000 Kuman süvarisi ve Rum okçulardı.[3] Türkler ve Kumanlar düşmana şiddetle saldırdı ve baskılarından bunalan II. Mihail Prilep'e (Pirlepe) kaçmak zorunda kalırken oğlu Piç İoannes İznik tarafına geçti. İznik ordusu ertesi gün de Pelagonya ve Kastoria arasındaki savaşta üstün geldi, Türkler ve Kumanlar kaçan düşmanı kılıçtan geçirdi.[4]

Epirli II. Mihail Pelagonya bozgunundan kısa süre sonra, 1261 yılının baş-

2 Bartusis, *Late Byz. Army,* s. 27.
3 Nicol, *Despotate,* s. 176, 179; Geanakoplos, *Pelagonia,* s. 124-125.
4 Schreiner, *Chron. brev.,* II, s. 199-200; Nicol, *Epiros,* s. 174-182; Geanakoplos, *Emp. Michael,* s. 67-73; Geanakoplos, "Pelagonia", s. 99-141; Bartusis, *Late Byz. Army,* s. 37-38.

larında siyasi gücünün bir kısmını geri kazanınca, VIII. Mihail Epir üzerine kardeşi İoannes Paleologos komutasında bir ordu gönderdi. Aynı anda da, sınırın o bölümünü savunması için kayzer Aleksios Strategopulos 800 Kuman ve Rum savaşçıyla birlikte Bulgar sınırına yollandı. Onlar Konstantinopolis yolundayken, kent beklenmedik bir biçimde geri alındı.[5]

Bu olaydan sonra, Bizans paralı asker birliklerinin etnik yapısı önemli değişikliklere uğradı. 1259 Pelagonya savaşında İznik saflarında görünmeyen Latin birlikleri daha sonra, 1263 ve 1276 Mora seferlerinde de yoktur. VIII. Mihail Paleologos'un batıya yönelmesine uygun olarak, yabancı paralı asker anlamında Türk ve Kuman savaşçıları imparator için giderek daha önemli olmaya başladı. Türk ve Kumanlar II. Andronikos döneminde de (1282-1328) Latinlerin giderek azalan askerî hizmetlerinden kalan boşluğu da doldurdu.[6]

İmparator VIII. Mihail 1270 yılında Anadolu Rumlarından ve Türklerle Kumanlardan bir ordu kurup, Akhaia prensi II. Guillaume Villehardouin savaşmaları için Protostrator Aleksios Filantropenos komutasında Monembasiya'ya gönderdi. Bizans ordusunun üstünlüğüne rağmen, iki yıla yakın bir süre boyunca çatışma ve can kaybı olmadı. Her iki ordu da Mora topraklarını yağmalamakla yetindi. Hiçbiri savaşmak istemiyordu; İmparator VIII. Mihail'in tek ve açık hedefi II. Guillaume Villehardouin'i güçsüz düşürmek ve onun destekçisi Anjou dükü Charles'a (Sicilya'da 1266-1285) Mora, yani Peloponnes üzerinden Bizans'a erişemeyeceğini göstermekti.[7]

Tesalya hükümdarı İoannes Sebastokrator 1275'te imparatorla imzalanmış barış anlaşmasını bozdu ve Bizans topraklarına sık akınlar düzenlemeye başladı. İmparatorun sabrı kısa sürede taştı ve VIII. Mihail itaatsiz kulunu cezalandırmaya karar verdi. Sebastokratora karşı savaşması için öz kardeşi Despot İoannes'i gönderdi. İoannes dev bir ordu kurdu: Paflagonya ve Bitinya'dan süvariler, Kuman ve Türkopollerden birlikler (Τὰ Κομάνων καὶ Τουρκοπούλων τάγματα). Ardından da Trakya ve Makedonya'dan piyade toplamaya gitti. İoannes Sebastokrator durumunun umutsuz olduğunu, Bizanslıların seferi kısa zamanda bitirip inatçı hükümdarı yeniden boyundurukları altına alacaklarını gördü. Bizans birlikleri Tesalya'ya girip yerel güçlerden hemen hiç direniş görmeden ilerlerken, beklenmedik bir gelişme oldu ve Kumanlar kiliseleri yağmalamaya, sonra da ateşe vermeye başladı. Rahibeleri yakalayıp esir ettiler ve

5 Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, ı, s. 191; Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten, ı, s. 104, = Nik. Greg. *Hist.*/ Schopen-Bekker, ı, 83 (Burada Bitinya askerlerinden söz edilir); Geogr. Akr. *Chron.*/Heisenberg, ı, s. 181; Geanakoplos, *Emp. Michael,* s. 92-93; Bartusis, *Late Byz. Army,* s. 39-40.

6 Bartusis, *Late Byz. Army,* s. 50-51.

7 *Mora Vekayinamesi*/Schmitt, vv 6487-6790; Geanakoplos, *Emp. Michael,* s. 229-230.

kutsal eşyayı kirlettiler, yemek yemek için ikonaları masa olarak kullandılar. İoannes Sebastokrator en güçlü kalesi olan Neia Patrai'ye sığındı. Bizanslılar bir tepenin üstüne, çok güvenli bir yere yapılmış olan ancak ikmali zor kaleyi kuşattılar. İoannes peşindekileri atlattı; karanlık ve mehtapsız bir gece kalenin duvarından halatlarla sarkıtıldı, gizlice Bizans ordugâhından geçip, bir manastıra ulaştı. Orada kimliğini açıklayınca, manastırın başrahibinden beş yük hayvanıyla beş hizmetkâr aldı. Ertesi gün Termopilai Dağları'nı aştı ve iki günde Boiotia'ya vardı. Üçüncü gün, Attika'ya ulaşmıştı bile. Para ve yararlı bir evlilik teklifi karşılığında 500 askerle İoannes'i desteklemeyi kabul eden Atina prensiyle anlaşmaya vardı. (Bu dönem için Gregoras'tan daha güvenilir bilgi sahibi olan Pakhymeres, asker sayısını 300 olarak verir.)[8] Sebastokrator zaman yitirmeden döndü ve Atina ordusunun başında, habersiz Bizanslılara baskın yapıp, onları kaçmaya zorladı. O zaman sebastokratorun adamları kalelerinden fırlayıp, Atinalılarla birleşti. Gregoras'a göre, Bizanslılar Kumanların kâfirce ve acımasız hareketleri yüzünden yenilmişti.[9] Bu anlatıda sözü edilen Atina prensi I. Jean de la Roche idi. Sebastokrator prense kendi öz kızını vermek istedi, prens de bu evliliği kendi değil, küçük kardeşi Guillaume adına kabul etti.[10]

Kumanların son göründüğü tarihin 1292 olduğu söylenebilir. Angevin'in imparatorluğu ele geçirme mücadelesi Sicilyalı Vesperlerden sonra umutsuzlukla sona erince, Tesalyalı I. Nikeforos Dukas Bizanslılarla dost ilişkisi kurdu. Ne var ki Napoli Krallığı'yla Epir Despotluğu arasında 1291'de kurulan ittifak Bizanslıları kaygılandırdı ve 1292'de Epir'e karşı sefer düzenlemelerine neden oldu. Bu gelişmelerden söz eden tek kaynak, Bizans ordusu için 30.000 piyade ve 14.000 atlı gibi inanılmaz bir sayı veren *Mora Vekayinamesi*'dir. Bizanslıların ana gücü Türkler ve Kumanlardı. Kısa sürede İoannina'yı (Yanya) kuşattılar, öte yandan da Ceneviz donanmasına ait ve Bizans savaşçısı dolu otuzla altmış arasında gemi eyalet başkenti Atra önünde demirledi. Harekâtın başlangıç aşamasında birkaç askerî başarıdan sonra Bizanslılar Akhaia prensi Florent d'Hainault'nun Nikeforos'a yardım etmek için 400-500 askerle yola koyulduğunu öğrenip çekildiler. Türk ve Kuman birliklerinin geri çekilişi düzensizdi ve Florent bu birlikleri güney Makedonya sınırına kadar kovaladı. Daha sonra, Bizans-Ceneviz

8 Bütün gelişmeler için, bkz. Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten, ı, s. 120-122 (ıv. 9), = Nik. Greg. *Hist.*/Schopen-Bekker, ı, 111-115.

9 Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten, ı, s. 253, n. 205.

10 Pakhym. *Hist.*/Failler-Laurent, ı, s. 423ff. 1275'teki gelişmeler için, bkz. Jireçek, "Überreste", s. 112-113, ve olayı 1273'e yerleştiren Bartusis, *Late Byz. Army,* s. 60-61.

donanması da Atra'dan çekildi. Böylelikle Bizanslıların Epir seferi tam bir düş kırıklığıyla sonuçlandı.[11]

Kumanlar ve İki İmparator Andronikos'un Taht Mücadelesi, 1320-1328

II. Andronikos iktidarının son on yılını gölgeleyen, onunla torunu III. Andronikos arasındaki talihsiz düşmanlıktı. Ülkenin sık sık içine sürüklendiği savaşlarda, Kuman birlikleri de dahil, çeşitli orduların yer alması doğal karşılanmalıdır. Kantakuzenos'un *Tarih*'inden öğrendiğimize göre, 1320'de, genç Andronikos ve Kantakuzenos eski imparator II. Andronikos'a karşı ordularını nereye göndereceklerini tartışırlarken, Sırp kralı II. Stefan Uroš'tan (Milutin) bir elçi geldi. Milutin II. Andronikos'un kızı Simonis ile evliliği sonucunda, yaşlı imparatorun damadıydı. Bizans'a elçi göndermesinin gerisindeki acil neden, II. Andronikos'un Sırp kralından 2.000 Kuman savaşçısı ödünç almış olmasıydı. Daha sonra imparator Kumanları Sırbistan'a dönmeyip, kalmaya razı etmişti. Sırp elçilerinin başı olan Kallinikos adlı keşiş iki Andronikos arasındaki düşmanlığın farkındaydı ve genç Andronikos'la arkadaşı Kantakuzenos'u tanımak istiyordu. İki dost Kallinikos'u kabul etti ve Sırbistan kralına bir ittifak önerdi. Kallinikos'un dönüşünden sonra, Sırp kralı ittifak önerisini kabul etti ve genç Andronikos'tan Makedonya'ya gitmesini istedi.[12]

Kaynaklar bu 2.000 Kuman'ın Bizans'a hizmet için ne zaman geldiklerini belirtmemekle birlikte, Sırp kralı Milutin'in 1312 veya 1313'te Bizanslılara yardım etmeleri için 2.000 kişilik bir atlı birliği gönderdiğini biliyoruz. Bizanslılar Halil komutasındaki Türkleri bu Kumanların yardımıyla Gelibolu Yarımadası'na sürdü.[13] Danilo'ya göre, birlik Milutin'in akrabaları ve dostlarından oluşuyordu.[14] Milutin'in gönderdiği bu birliğin Kuman savaşçılardan oluşmuş olması imkânsız değildir.[15]

Kantakuzenos iki Andronikos arasındaki savaşın bir döneminde genç imparatorun birliklerine Didimotoikon'da (Dimetoka) toplanma emri verdiğini yazar.

11 *Mora Vekayinamesi*/Schmitt, vv. 8791-9086; Nicol, *Epiros,* s. 38-43; Laiou, *Const. and the Latins,* s. 40-41; Nicol, *Last Centuries,* s. 123; Bartusis, *Late Byz. Army,* s. 70.

12 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 33-34 (ı. 7-8), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, 35-36.

13 Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten,, s. 200, 203, = Nik. Greg. *Hist.*/Schopen-Bekker, s. 263, 268.

14 Danilo/Daničič, s. 145. Bkz. Laiou, *Const. and the Latins,* s. 233, n. 137. *Mora Vekayinamesi/* Schmidt'e göre, vv. 3577-9, 3598-9, 3708, VIII. Mihail Pelagonya savaşından önce Stefan Uroš'a başvurdu ve Sırp kralı da ona 600 atlı gönderdi. Mihail ve Uroš o dönemde birbirlerine düşman olduklarından ve bu konuda başka veri bulunmadığından, *Mora Vekayinamesi* tarafından öne sürülen sav, gerçekdışı görünmektedir.

15 Mavromatis, *Milutin,* s. 70, n. 212, 213; Bartusis, *Late Byz. Army,* s. 83.

Birkaç gün sonra, Kumanlar dışında bütün Trakya askeri toplandı. Bu Kumanlar Dalmaçya'dan gelip, İmparator IX. Mihail'e (II. Andronikos'un oğlu) katılan 2.000 kişidir. Daha sonra, yaşlı imparatorun emriyle bu Kumanlar Andronikos Tornikes ve Manuel Laskaris tarafından Trakya'dan çekildi ve Limni, Taşoz ve Midilli adalarına yerleştirildi. İmparatorun kararının ardındaki kesin neden bilinmemekle birlikte, yaşlı imparator bir Tatar (Skythai) saldırısı durumunda Kumanların müttefik olarak onlara katılacağını, ülkeden aileleri ve ganimetle birlikte Tatarlarla beraber ayrılacaklarını öngören gizli bir anlaşma yaptıklarını öğrenmiş olması muhtemeldir. Ne var ki, bu tahmin doğrulanamaz (diye ekler Kantakuzenos). Genç imparator Kumanların adalara yerleştirildiğini öğrenince sıkıldı, ancak yaşlı imparatorla ilgili planları hakkında spekülasyona yol açmamak için öfkesini gizledi.[16] Kantakuzenos'un anlattığı Kumanların adalara nakli 1322 ile Ekim 1327 arasında gerçekleşmiş olmalıdır; Bartusis 1327 tarihini ileri sürer.[17]

Özetlemek gerekirse, 1312'de 2.000 Kuman savaşçısı Sırbistan'dan geldi ve Bizans hizmetine girdi. Başlangıçta, Bulgarlara ve Tatarlara karşı tampon oluşturmaları için Trakya'ya yerleştirildiler. Daha sonra, 1327 tarihinde, Ege adalarına nakledildiler. O andan sonra kaynaklardan kayboldular. Kısacası bu 2.000 Kuman savaşçısı Sırbistan kralı tarafından müttefik birlikleri olarak gönderildi ve yerleştirilmelerinden sonra katı askerî yükümlülükleri olan yedek birliklere dönüştü.[18]

Kuman Kökenli Bir Bizans Maceracısı: Sirgiannes

1320 yılının sonunda, II. Andronikos'un oğlu, ortak imparator IX. Mihail'in ölümünden sonra, Bizans'ın bütün yöneticileri İmparator II. Andronikos'a bağlılık yeminlerini yenilemeye çağırıldı. İşte yaşlı imparatorla torunu, geleceğin III. Andronikos'u arasında bir düşmanlığa yol açan ve imparatorluğu Türk ve Sırp yayılmacılığına direnemeyecek ölçüde güçsüzleştiren iç savaşla sonuçlanan bir komplo bu dönemde oluşmaya başladı. Yaşlı imparatorun muhalifleri içinde en önde gelenlerden birisi de baba tarafından Kuman kökenli olan Sirgiannes adlı kişiydi. Şimdi dikkatimizi bu tarihî kişiliğe çevireceğiz.

Sirgiannes seçkin bir Kuman kabilesinden geliyordu. Ailesinin kökleri, hatırı sayılır bir Kuman birliğinin aileleriyle birlikte Bizans İmparatorluğu'na ge-

16 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 177 (ı. 51) = Kant. *Hist./*Schopen, ı, s. 259.
17 Kant. *Hist.*/Faturos-Kirscher, ı, s. 294, n. 354; Bartusis,*Late Byz. Army,* s. 83.
18 Bartusis, "Smallholding soldiers", s. 13; Bartusis, *Late Byz. Army,* s. 83.

lip, ülkenin çeşitli yörelerine yerleştirildikleri Batatzes (1222-1254) dönemine dayanıyordu (Bkz. yukarıda 3. Bölüm). Daha önce gördüğümüz gibi, Kuman önderlerinden birisi de kısa süre sonra vaftiz edilen ve vaftiz babası tarafından Sirgiannes (Συργάννης) olarak adlandırılan Sytzigan (Συτζγάν) idi. Oğluna da Sirgiannes adını takmıştı.[19] Sytzigan 'sıçan' anlamına gelen Kuman-Türki adı Siçğan'dan gelmekteyken,[20] göçmenin yeni adı Sör Yanni[21] olarak yorumlanabilir. Küçük Sirgiannes'in annesi, VIII. Mihail'in yeğenlerinden birisi, Evgenia Paleologina olduğuna göre, çocuk kral ailesiyle akrabalık ilişkisine sahipti.[22] Büyük Sirgiannes (Sytzigan) Bizans'a 1241'de göçtüğü ve küçük Sirgiannes de 1290 civarında doğduğu için, Kantakuzenos ve Gregoras'ın iddia ettikleri gibi küçük Sirgiannes'in babası olamaz.[23] Baba Sirgiannes'e takılan "baba" (πατρός) unvanı büyük ihtimalle "ata, vaftiz babası" anlamını taşımaktaydı; büyük Sirgiannes, küçüğünün vaftiz babası olmalıdır.[24]

Sirgiannes hırslı bir maceracıydı. 1315'te Makedonya valisi olarak bir ayaklanmaya katıldı, ardından da Konstantinopolis'te hapse atıldı. 1320 yılında affa uğradı ve serbest bırakılmasından kısa süre sonra, aynı yıl, Trakya valisi olarak atandı. Valiyken yaşlı II. Andronikos'a karşı düzenlenen komploda yer aldı. Komployu başlatan üç kişi de genç Andronikos'un yakın dostlarıydı: sonranın imparator ve tarihçisi İoannes Kantakuzenos; Trakya valisi Sirgiannes Paleologos ve Protostrator Theodoros Sinadenos. Haziran 1321'de, Melas Nehri'nin kıyısında, Rhegion'da (Küçükçekmece) varılan bir antlaşmaya göre, imparatorluk dede ile torun arasında bölünecekti. Yaşlı imparator Konstantinopolis'teyken, genci Trakya'yı denetliyordu. Birkaç ay geçmeden, Sirgiannes eşinin genç Andronikos'un sözde tacizine uğradığı iddiasıyla, yaşlı imparatorun tarafına geçti. Aralık 1321'de iki Andronikos'un taraftarları arasındaki açık çatışma yeniden canlandı ve Silivri yakınlarındaki Epibatai'de yeni bir barışma ancak Haziran 1322'de gerçekleşti.[25] Sirgiannes sıkça taraf değiştirdi ve sık sık hapse girdi. Anlaşıldığı kadarıyla, her iki taraf bu maceracıya güvenlerini yitirdi. İmparatorun annesi Maria onu oğul olarak kabul edip gözünün önün-

19 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 22 (ı. 2) = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 8.

20 Moravcsik, (*Byz.-turc.,* ıı, s. 294) ve diğerleri bu adı herhangi bir Türki sözcükle özdeşleştiremez.

21 Parisot, *Cant.,* s. 37. Binon'un Sirgiannes'in Moğol kökenli olduğu iddiası (Binon, "Prostagma" s. 138) dayanaktan yoksundur. Bu iddia Nicol. *Rel. Emp.,* s. 19 tarafından da benimsenir ("Tuhaf adı baba tarafından Moğol kökenini ele veriyordu").

22 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 217, n. 29.

23 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 22 = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, ı; Nick. Greg. *Hist.*/Schopen-Bekker, ı, s. 296.

24 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischner, ı, s. 217-218, n. 29.

25 Nicol. *Rel. Emp.,* s. 21-22.

den ayırmaması için Selanik'e gönderildi. İmparatoriçenin 1333'te ölümünden sonra, yargıç önüne çıkması için Konstantinopolis'e dönmesi emredildiyse de, Sırbistan'a kaçtı. Sonunda, 23 Ağustos 1334'te imparatorun adamları tarafından öldürüldü.[26]

26 Schreiner, *Chron. brev.,* I, s. 351. Sirgiannes'in hayatının çeşitli dönemleri için, bkz. Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, II, s. 13-17, 66-67, 82-96 = Kant. *Hist.*/Schopen, II, s. 329-335, 411-412, 436-457; Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten, II/2, s. 224, 228, 255-262 = Nik. Greg. *Hist.*/Schopen-Bekker, I, s. 432-433, 440, 488-501. Hayatı için, bkz. *PLP,* XI, no. 27167.

Sekizinci Bölüm

TATARLARIN BULGARİSTAN VE BİZANS'TA SAHNEDEN ÇEKİLMESİ, 1320-1254

Tatar Akınları, 1320-1321

Beşinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, Nogay'ın ve Çeke'nin 1300-1301 yıllarında ölümü Dobruca ve Besarabya'da Tatar egemenliğinin bittiği anlamına gelmedi. Sadece Tatar gücü yerel bir önder olan Nogay'dan, merkezdeki hana, Tokta'ya kaydı. Yine de, gücün yerelden merkeze bu kayışı Tuna'nın güneyindeki Balkan topraklarında Tatar boyunduruğunun gevşemesine yetti. Bölgedeki Tatar gücü kaybolmadı; sadece o gücün getirdiği yük kalktı. Bulgaristan, Sırbistan ve Bizans'ın her an Altın Orda Tatarlarıyla karşı karşıya kalma tehlikesi azaldı. Dahası, Teodor Svetoslav'ın (Dorman Şişman) çarlığı döneminde (1300-1322), Bulgar-Tatar ilişkisi oldukça dengeliydi. Bulgarlar Tatarların egemenliğini tanıyıp onlara vergi ödüyor, karşılığında da Tuna ve Dinyester deltalarıyla muhtemelen Besarabya'da, en azından uygulamada, denetimleri altında tutuyorlardı.[1] Bulgarların Tatarlara bağımlılığının Nogay döneminde, 1300'den önceki yıllardakinden daha az olması gerekir.

Katalanların 1311'de Makedonya'dan çekilmelerinden sonra, II. Andronikos her ikisiyle de evlilikler yoluyla akraba olduğu Sırp ve Bulgar önderleriyle iyi ilişkilerini sürdürdü. Kızı Simonis Sırp kralı Milutin ile, torunu Theodora da Bulgar Teodor Svetoslav ile evliydi. Böylelikle, 14. yüzyılın ilk yirmi yılında, Bizans-Bulgar-Sırp ilişkilerinde nispî bir sükûnet yaşandı. Bu durum Teodor Svetoslav'ın ölümünden (1322) sonra, Dobruca ve Bucak'ta yerleşmiş dağınık Tatar gruplarının sık sık Balkan çekişmelerine, özellikle de Bulgarların tarafında paralı as-

1 Ayrıntılar için bkz. aşağıda, Dokuzuncu Bölüm. Bkz. özl. Brătianu, *Recherches*; Nikov, "B'lg. i tat", s. 138-139.

ker olarak katılmalarıyla bozuldu.[2] 1323 yılından sonra, Bulgar çarları Mihail Şişman (1323-1330) ve İvan Aleksandr (1330-1371) Bizanslılar ve Sırplarla savaşları sırasında sıkça Tatarlara başvurdular. Tatarların yanında, bu dönemde Eflâk birlikleri de Bulgarları desteklemeye başladı. Örneğin 1323'te Bizanslılarla savaşı sırasında (bkz. bu bölümün daha ilerideki satırları) Mihail Şişman'ın yanında Eflâk ve Tatar birlikleri vardı, 1330'da da, Velbužd'da, Sırpların karşısında Eflâklılar, Tatarlar ve Yas askerleri bulunuyordu (bkz. yukarıda, Altıncı Bölüm).

Ortak imparator IX. Mihail'in ölüm yılı olan 1321'de Tatarlar Adrianopolis'e bir kez akın düzenledi, ancak sayıları az olduğu için fazla zarar veremedi. Oysa Aralık 1321'de, genç imparator III. Andronikos dedesine karşı Konstantinopolis'e yaklaştığında, hatırı sayılır bir Tatar ordusu Trakya'ya girdi. Trakya köyleri Tatarların gelişinden zamanında uyarıldığı ve taşradaki insanlar savunmak için kentlere götürüldüğünden, Tatarlar bu kez de fazla zarar veremedi.[3]

Tatarların 1323 Akınları ve Yeni Bir Yarı-Kuman Bulgar Çarı

Bulgar çarı II. Gregoriy Terter bir yıldan az süren bir iktidardan sonra, 1322 yılının sonunda öldü. Nesebar (Mesembria) ile Sliven (Stilbnos) arasındaki Bulgar kentleri Bizanslılara geçti. Eski Bulgar kralı Smilec'in (1292-1298) kardeşi ve o yıllarda Bizans'ta siyasi göçmen olarak kalan Vojsil (Boesilas) hiçbir direnişle karşılaşmadan Sliven ve Kopsis kentlerini ele geçirip,[4] Bizans imparatoruna armağan etti, karşılığında da "Mysia Despotu" unvanını kazandı. Genç imparator Andronikos babasının da onayıyla ordusunu Filippopolis'e (Filibe) nakledince, Vojsil de ona katıldı. Birleşik Bizans ordusu kenti kuşattı, ancak II. Gregoriy Terter Bizans saldırıları korkusuyla Filibe savunmacılarının sayısını çok arttırdığından, kenti ele geçirmeyi başaramadı. Kentte 1.000 Alan (Yas) Bulgar atlısı ve 2.000 kişilik bir hafif piyade birliğinden oluşan seçme askerler Alan İtiles ve Temeres'in, Macar İnas'ın önderliğinde, ama deneyimli strateji uzmanı Rus İvan'ın komutası altındaydı. İvan ve Alan ve Bulgar paralı asker

2 Laiou, *Const. and the Latins,* s. 281.

3 Kant. *Hist.*/Faturos Krischer, ı, s. 132-133 (ı. 39), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 188-189. Laiou *Const. and the Latins,* s. 281 de bu iki akından söz eder ve "büyük sayılarına rağmen, Tatarların fazla zarar veremediklerini" belirtir. Tersine, Kantakuzenos Tatar ordusunun küçük olduğunu belirtir ... 'καὶ ἐζημίωσεν οὐ πολὺ, ἅτε καὶ τῆς στρατιᾶς εὐαριθμήτου οὔσης' (Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 188.

4 *Kopsis,* Pakhymeres'in de sözünü ettiği, muhtemelen Sopot ve Karlovo arasında yer alan bir sınır kalesiydi. Aynı şey Makedonya'da da mevcuttur (Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 163, n. 221).

birlikleri kenti dört ay boyunca kuşatıp sonuç alamayan Bizanslılara karşı savundu.[5]

Kuşatmanın sonucunu görmeden önce, Filibe'deki paralı askerlerin komutanlarına daha yakından bakmamız gerekir. İki Alan komutan tipik Türki isimlere sahiptir: İtil ve Temir. Tatar istilasının öncesi ve sonrasında Kuman ve Alanlar arasındaki sıkı temaslar düşünüldüğünde, bunun doğal görülmesi gerekir.[6] Macar komutanı İnas Macar adı taşıyor gibidir.[7] Rus komutanı İvan'ın adı bir sorun oluşturmazsa da, birçok kişiyle özdeşleştirildiği için, kimliği bilinmemektedir. Eski ve dayanaksız olmasına karşın hâlâ gündemde olan bir görüş "Rus İvan'ın" daha sonra Moskova Büyük Prensi İvan I. Kalita (dönemi 1328-1341) olduğunu iddia eder.[8] Bu iddianın dayanaksız olduğu, Rus İvan'ın 1328'deki Bizans-Bulgar olaylarında[9] önemli bir rol oynadığı, oysa Moskovalı İvan Kalita'nın aynı yıl "büyük prens" unvanını aldığı gerçeğinden görülebilir. Aynı anda hem Konstantinopolis'te askerî bir komutan, hem de Moskova'da prens olmak, buna karşın dönemin tarihçelerinde hiçbir iz bırakmamak düşünülemez. Györffy'nin ileri sürdüğü başka bir varsayımı da reddetmemiz gerekir. Györffy Bizans kaynaklarındaki Rus İvan'ın 1288 tarihli Macar beratında ortaya çıkan "İwan dicto Oroz"[10] ile aynı kişi olduğunu iddia eder. Bu sonuncu İvan, Severin banı Teodor'un kayınbiraderiydi (onun hakkında, bkz. 9'uncu Bölüm) ve Teodor da 1301'de Árpád hanedanının bitmesinden sonra yarı bağımsız yönetici olarak güney Macaristan'da önemli rol oynamış ve Vidin despotuna savaşlarında sıkça yardım etmişti. Bu Teodor'un 1321 ya da 1322'deki ölümünden sonra, akrabası Rus İvan Bulgaristan'a kaçmış ve 1320'li yıllarda Bulgar-Bizans sahnesinde önemli bir aktör olmuş olabilir.[11] Ne var ki dayanaktan yoksun bu tahmin, olabilirlikten uzaktır.[12] İki kişi arasındaki zaman farkı, aynı insan olmalarını imkânsız kılacak kadar uzundu ve anlaşıldığı kadarıyla, Rus İvan'ın (İvan Orosz) akrabaları Macaristan'da, Arad eyaletindeki toprak-

5 Bu gelişmelerin anlatımı için, bkz. Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 122-123 (ı. 36) = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 172-173. Yorumlar için, bkz. Burmov, "Šišmanovci", s. 228, 229.

6 Moravcsik (*Byz.-tur.,* ıı, s. 142) "*İtil* adı Türk özelliğine sahip olduğuna göre (s. Ατήλ), burada ya Αλανοί adından Tatarların anlaşılması gerektiğini, ya da bu Alanların Türk kökenli olduğunu kabul etmek zorundayız," der. Bu iddianın ikinci bölümü doğrudur, ancak Alanlar Tatarlarla özdeşleştirilemez. *Temir* için, bkz. *PLP,* no. 27564.

7 Gyóni'ye *Szórv.,* s. 59-60, 'Ινᾶς eski Macar adı *İna* olabilir.

8 Brun, *Çernomor'e,* s. 359-362; Bosch, *Andronikos III*, s. 63, n. 3; Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 263, n. 224.

9 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 200, = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 295; bu 1328 olayları için bkz. bu Bölümün geri kalanı.

10 *ÁÚO,* ıx, s. 420.

11 Györffy, "Román álam", s. 540.

12 İlk kez Holban, *Cronica rel.,* s. 96-97 tarafından reddedildi.

larında kaldı ve İvan'ın oğlu Janos'un ölümüyle aile 1350'den kısa süre önce sona erdi.[13]

II. Gregoriy Terter 1322'de bir veliaht bırakmadan ölüp, Bizanslılar güney Bulgar kentlerine saldırmaya başlayınca, Bulgar boyarları çarları olarak Vidin despotunu seçtiler. Vidin despotu Mihail Şişman, babası Şişman'ın Kuman kökenli olması nedeniyle,[14] yarı Kuman, yarı Bulgardı.[15] Şişman'ın babası olarak bir sonraki Bulgar çarı (1331-1371) İvan Aleksandr'ın babası Stracimir'i gösteren Kantakuzenos yanılmaktadır. Mihail'in Şişman'ın ilk Bulgar karısından, 1292'den önce doğmuş olması gerekir.[16] Anlaşıldığı kadarıyla, Bulgar boyarları Şişman'ı çar seçerken hiç zaman kaybetmedi. Kararlarındaki bu hız, Bizans tehlikesinin yakınlığıyla açıklanabilir. Terter hanedanı sönmüş, Smilec'in küçük kardeşi Vojsil de Bizans sarayının hizmetine girmişti. Vidin despot ailesi Şişman'ın kişiliğinde birçok avantaj sunuyordu: Mihail Bulgar boyarlarının iç çekişmesinin etkisinde değildi, Bizans taraftarı çevrelerle ilişkisi yoktu, oldukça büyük topraklara sahipti ve sonuncusu ama en önemlisi, Tatarlarla yakın ilişki içindeydi. Mihail'in Tatar dostları yeni çarın savaşlarında her zaman bir Tatar birliği bulunacağını vaat ettiklerinden, bu son nokta çok önemliydi.[17]

Bulgar boyarları Tǎrnovo'yu yeni seçilmiş çarları Şişman'a teslim ettiler, Şişman da zaman geçirmeden kendi ordusu, müttefik Eflâk (Οὐγγροβλάχοι) ve Tatar (Σκύθαι) birlikleriyle başkente yürüdü. Şişman ordusunun o sıralarda Filibe'yi kuşatan Bizans imparatorununkiyle boy ölçüşemeyecek kadar güçsüz olduğunun bilincindeydi. Bu yüzden, Terter'in ölümünden sonra Bizanslıların eline geçmiş kentlerin üzerine yürüdü. Askerleri çevreyi yakıp yıktı, küçük kentleri kuşattı, ancak ağır ve dağlık arazide Eflâk ve Tatar hafif süvarilerinin etkisiz kalmaları nedeniyle başarılı olamadı. İmparator bir süre sonra Filibe kuşatmasını kaldırdı ve Mihail'in ordusunu kıstırmaya çalıştı.[18] Bu arada, Mihail sadık

13 Macar kralı Lajos, 1350 yılındaki beratında Rus İvan'ın oğlu Janos'un (*İıonnas fili Iwanka Ruteni*) mirasçı bırakmadan öldüğünü ve kralın şimdi onun Arad eyaleti ve diğer bölgelerdeki topraklarını Üstat László'nun oğulları Nicholas ve Paul'e bağışladığını açıklar. (Györffy, "Román álam", s. 540.)

15 Kuman adı Şişman için, bkz. Rásonyi, "Kuman özel ad", s. 127.

14 'τὸν τῆς Βιδύνης ἄρχοντα Μικαὴλ τοῦ παρ' αὐτοῖς δεοπότου τοῦ Στρεαντζιμήρου υἱὸν ἐκ Μυσῶν καὶ Κομάνων τὰς τοῦ γένους ἕλκοντα σειρὰς' (Kant. *Hist.* (Fatutos-Krischer, ı, s. 124 = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, 17511 – 17514).

16 Nikov, *Vidin. knjaž,* s. 43, 84. Şişman'ın ikinci karısı Sırp kralı Milutin'in ikinci kızı Anna (ya da Neda) idi. Mihail 1313'ten sonra Sırplara vergi veren Vidin'in despotu olarak babasının yerine geçti. Bir Venedik belgesinde Bulgaristan Despotu olarak adlandırılır (Theiner, *Mon. Slav. merid.,* ı. s. 192). Bu unvanı ya babasından miras yoluyla, ya da Sırp kralı olan kayınpederinden bağış olarak almış olmalıdır. "Burmov, "Šišmanovci", s. 229, 230).

17 Burmov, "Šišmanovci", s. 23-231.

18 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 124 (ı. 36), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 175-176.

savunmacıları kurtarmak için ordusunun bir bölümünü Filibe'ye gönderdi. Rus İvan ve diğer (Bulgar, Yas ve Macar) komutanlar savunmacılarla bir araya gelip, kentin ertesi gün teslim edilmesinde anlaştı. Ne var ki Bizans ordusunun komutanı Georgios Bryennios bu plandan haber alınca, hızla Filibe'ye geri döndü, kent halkı da güç kullanmaya gerek kalmadan Bizanslıları içeri aldı. Rus İvan ve diğer komutanlar kentin ihanet sonucu kaybedildiğini öğrenince, ülkelerine döndüler.[19]

1323 sonbaharında, Tatarlar Bizans topraklarına geniş çaplı bir saldırı başlattı. Bu gelişmeler konusunda ayrıntılı bilgi veren tek kaynak Kantakuzenos[20] olduğu için, izleyen anlatıda ona güveneceğiz: Tatar ordusu 120.000 savaşçıdan oluşuyordu (muhtemelen abartılı bir sayı) ve Taytak ve Toğlu-Torğan adlı iki başkomutanı vardı.[21] Tatar askerleri kırk günlük yağmadan sonra ülkede kaldıkları için, bu Tatar saldırısı oldukça uzun süreli oldu. Özellikle Trakya'daki imparatorluk çiftliklerini yağmaladılar. Genç imparator III. Andronikos Trakya kentlerine dağılmış birliklerini toplayarak Tatarlara direnmek istediyse de, çabaları sonuçsuz kaldı. Tatarlarla on beş gün aralıksız vuruşmalardan sonra, genç Andronikos askerleriyle birlikte Adrianopolis'e çekildi, birliklerini kentte bırakıp, büyük domestikos Kantakuzenos'la birlikte Didimotoikon'a geçti. Kente giderken, Promosullu[22] köyünde esirlerini ve ganimetlerini götüren bir Tatar birliğiyle karşılaştılar. Bizanslılar sayıca çok az olmalarına rağmen, Tatarlara ansızın saldırdı. Tatarlardan çoğu öldürüldü, ya da Meriç (Hebros) Nehri'ne atılıp boğuldu. Sadece yirmi sekiz Tatar nehrin karşı tarafına yüzerek kurtuldu. Genç imparator ganimetle birlikte Didimotoikon'a çekildi. Yenilgiyi kurtulmayı başaranlardan haber alan önderleri daha kalabalık bir Tatar birliğiyle savaş alanına gelerek, ölü savaşçılarını gömdü. Tatarlar daha sonra Morrha[23] adlı bir yere doğru ilerlerken, genç imparator da onları izlemek için Didimotoikon'dan çıktı. Oysa Tatarlar Tzernamianon[24] köyünde Meriç Nehri'ni aştı, Adrianopolis'te bırakılan Bizans

19 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 126 (ı. 37), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 178-179.

20 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 133-136 (ı. 39), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 189-193.

21 Ταϊτάχ (Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 1899); bkz. *Byz.turc.,* ıı, s. 296; Τογλὺ Τοργάν (Kant. *Hist.*/ Schopen, ı, s. 1899); bkz. *Byz-turc.,* ıı, s. 315. Hammer, *GH,* s. 293, ilk adı *Kaitak* (Qaytaq) ve ikincisini *Toghlu Toghan* (Toğlu Toğan) olarak değiştirir. Birinci adın tatmin edici bir etimolojisi yoktur, ancak ikinci ad *Toq-Böke, Tok-Temür* gibi bileşimlerde sıkça kullanılan Türki *Toq* adıyla bağdaştırılabilir (bkz. Pelliot, *Horde d'Or,* s. 68, n. 1).

22 Bu ad için, bkz. Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 268, n. 248.

23 *Morrha* Orta Rodop Dağları'nda Arda Vadisi'nin çevresindeki bölgenin son dönem Bizans adıdır. Daha önceki adı Achrido idi. (Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 268, n. 249).

24 *Tzernomianon* (Çernomen, Çirmen, Zeirina) Meriç (Hebros) Nehri'nin güney bölümünün sağ kıyısında, Arda Nehri'nin ağzının kuzeyinde, Adrianopolis ile Neutzikon arasında yer alıyordu. Antik çağda, o köyde Hebros'u aşan taş bir köprü vardı (Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 268, n. 250).

birlikleri de köye gelip Tatarları kovalamak amacıyla imparatorla birleşti. Bu arada, Tatarlar Tunca[25] Nehri'ni de aştı. Bizanslıların peşlerinde olduklarını bilmelerine rağmen, ilkbahar başı (1324) su baskını nedeniyle ve Bizans askerlerinin sayısını bilmedikleri için saldırıya geçmediler. Tatarlardan daha az sayıda oldukları için, Bizanslılar da saldırıya geçmedi. İki ordu nehrin karşı kıyılarında durdu ve iki komutan, bir tarafta genç imparator III. Andronikos, diğer kıyıda Taş-Buğa[26] birbirlerine nehrin üzerinden bağırmaya koyuldu. Diyalog imparatorun yanındaki bir tercüman tarafından yürütüldü. Tatarlar tercümana kim olduklarını sordu. İmparatorun kaçamak cevabına göre Bizanslılar ava çıkmış erkeklerdi. Ardından imparator Tatarları dürüst ve cesur erkekler değil, ülkeyi yakıp yıkan, silahsız köylüleri tutsak eden haydutlar olmakla suçladı. Tatarların önderi Taş-Buğa cevabında kendini tipik asker mantığıyla savundu: onlar üstlerinin buyruğuyla saldırıp çekilen ast rütbelilerdi. İmparatora daha önce Tatar birliğini yenilgiye uğratanların kendi adamları olup olmadığını sordu. İmparator bunu reddedince Tatarlar çekildi ve sonunda Bizans toprağından ayrıldı. Kantakuzenos'un anlatısına eklediklerine göre, Tatarlar torunu genç imparatorun denetimindeki Trakya'ya saldırmaları için yaşlı imparator tarafından davet edildikleri yönünde yoğun söylentiler vardı. Kantakuzenos bu söylentiyi kesin bir dille yalanlasa da, bu dedikoduya çalışmasında yer vermesi onun yaşlı II. Andronikos'tan duyduğu kuşkuyu ve ona karşı çelişkili tutumunu kanıtlar.[27]

Bulgar ve Bizans Gelişmelerinde Tatarlar, 1328-1333

Ortaçağ'da bir hükümdarın ölmesi, aynı zamanda hem iç muhalefeti, hem de dış düşmanları harekete geçirdiğinden, genellikle siyasi istikrarsızlık doğururdu. Bu başlık altında tartışacağımız gelişmeler bu çok bilindik tarihî örneklerden ilkini sunacaktır.

Bizans imparatoru II. Andronikos 1328'de, Bulgar çarı Mihail Şişman da ondan iki yıl sonra, 1330 yılında öldü. Her iki ölüm de Bizans-Bulgar ilişkilerinde gerginlik ve karışıklığa neden oldu. Tatar paralı askerleri de her zamanki gibi, olayların içindeydi.

25 Tunca (Tonzos) Meriç (Hebros) Nehri'ne katılan en büyük koldur. Nehir Adrianopolis'te (Edirne) Meriç ile birleşmeden önce, üzerinde sayısız küçük ada bulunur. (Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, I, s. 268, n. 251).

26 Τασπουγᾶς (Kant. *Hist.*/Schopen, I, s. 192(9, 21).). Rásonyi'nin doğru yorumuna göre, *Taş-Buğa* "Taş Boğa" (*Byz.-turc.,* II, s. 300). Parisot, *Cant.,* s. 10, bu adı Taşbu-han olarak yorumlarken, Hammer-Purgstall *GH,* s. 293, Taş-Buğa'nın Özbek Han'ın valisi Çoban'ın oğlu Taş-Bey olduğunu belirtir. Her ikisi de dayanaksızdır.

27 1323-1324 Trakya Tatar istilası için, bkz. Bosch, *Andronikos III,* s. 64ff.

İç savaşın sonlarına doğru, ortak imparator genç III. Andronikos İoannes Kantakuzenos ile birlikte Selanik'teyken, Skopelos[28] valisinden bir ulak geldi ve Bulgar çarının Bizans-Bulgar sınırındaki Jambol'a (Diampolis)[29] geçtiğini, müttefik Tatar (Skythai) ordusunun da ordugâhını Rhosokastron'da[30] kurduğunu bildirdi. Bizanslılar Logus[31] adlı bir dağ kalesine çekilmeye karar verdi. Melas Nehri'ne vardıklarında, Rus İvan (1321 olaylarından tanıdığımız, bkz. yukarıdaki bölüm) komutasında 3.000 Bulgar atlısının Konstantinopolis'e vardığı haberi geldi. Bulgarlar Konstantinopolis'e imparatorluk sarayı muhafızları olarak gönderilmişti ama, genç Andronikos'un içinde Bulgarların muhafız olarak sarayı kolaylıkla ele geçirecekleri, ardında da Bulgar çarı Mihail'in Konstantinopolis'i işgal edeceği kuşkusu vardı. Mihail'in Rhosokastron'daki ordusunda Tatarların bulunması bu kuşkuyu pekiştiriyordu. Genç Andronikos Rus İvan'ı sınamak için bir elçi gönderip ona, "Bulgar çarı Andronikos'un müttefiki, ama şimdi Andronikos'un Rus İvan'ın yardımına ihtiyacı yok, onun için ülkene dön; eğer savaşmaya geldiysen, saklama, savaş!" dedi. İvan yazdığı cevapta Bulgar çarının adamı ve Andronikos'un dostu olarak geldiğine yemin ettiyse de, bu mektup genç imparatorun kuşkusunu yatıştırmadı. Dedesini uyararak Bulgarların bir saray darbesi yapmak niyetinde olduklarını ve Bizans sınırında konuşlanmış Bulgar ve Tatar birliklerinin bu darbeyi desteklemeye hazırlandıklarını bildirdi.[32]

III. Andronikos'un 24 Mayıs 1328'de İstanbul'u almasından kısa bir süre sonra, muhtemelen aynı yılın Temmuz ayında, Bulgar çarı Mihail Şişman Bizans topraklarına bir akın düzenledi. Yanında Tatar paralı askerlerini de getirdi, Bulgar ve Tatar güçleri kuzey Trakya kasabalarını yağmalayarak uzun günler geçirdi. Bulgar-Tatar saldırısıyla ilgili kötü haberi alan III. Andronikos Bizye'ye[33] geçti ve ordusunu Bulgarlarla karşılaşmaya hazırladı. Ne var ki Mihail Şişman birliklerini savaşa sokmak istemedi ve ülkesine çekildi. İmparator Bulgarların peşine düştü ve birkaç gün sonra Bulgar topraklarına girdi. Bizans ordusu Diampolis'i (Jambol) aldı, kenti yağmaladı ve ülkesine döndü.[34] Eylül 1328'de, imparatorun

28 Adrianopolis yakınında küçük bir kasaba. (Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 307, n. 422).

29 Tunca (Tonzos) Nehri'nin kıyısında, eski Diospolis'in yerinde. (Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 307, n. 423).

30 Küçük Balkanlar'ın güney tarafında, Aitos (Aydos) yakınlarında. (Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 307, n. 424).

31 Belirlenememiş bir yerleşim, bkz. Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 307, n. 425.

32 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 199-202, = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 294-297.

33 Bizye Trakya'da (bugün Vize), Karadeniz'e 25 km. uzaklıkta bir kasabaydı.

34 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 9-10, = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, 323-324. Gregoras da bu gelişmeleri kaydeder ve Bulgar çarının Tuna bölgesinden Tatar paralı askerlerden çok büyük bir orduyla geldiğini belirtir. (Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten, ıı, s. 222-223 (xı. 8), = Nik. Greg. *Hist.*/Schopen-Bekker, ı, s. 430-431.

Bulgar topraklarına girmesinden altmış günü aşan bir süre sonra, Çar Mihail Şişman Trakya'ya ikinci kez saldırdı ve Adrianopolis yakınındaki Bukelon kasabasını işgal etti. Bu kez Tatar paralı askerlerinden söz edilmese de, Mihail'in ordusunda olmaları muhtemeldir.[35]

Bizans, Bulgaristan ve Sırbistan'ın, 28 Temmuz 1330'da Velbužd'daki savaşla sonuçlanan güç politikaları yukarıda, Altıncı Bölüm'de ayrıntılarıyla incelenmişti. O bölümde gördüğümüz gibi, Bulgar-Tatar-Yas ittifakı Sırp kralının elinden ciddi bir darbe yedi. Bizzat Bulgar hükümdarı Mihail Şişman düşmana esir düştü ve birkaç gün sonra yaralarından öldü. Kazandığı zaferden tatmin olan Sırp kralı Stefan Uroš (Dečanski) Bizans'a yönelmek istemedi. Mihail'in ölümünden sonra Bulgar boyarlar III. Andronikos'un kardeşi olan karısı Theodora'yı kovdular, eski karısı Neda (Anna) ve çocuklarını geri çağırdılar.[36] Boyarların Sırp taraftarı hizbinin Bizans taraftarına üstünlük sağladığı belliydi. Bizans imparatoru Sırbistan'a saldırmak tasarılarını bir yana bıraktı ve Bulgarları terbiye etmeye karar verdi.

Bizans imparatoru Bulgar iç muhalefetinden yardım ve destek gördü. 1331 ilkbaharında iki Bulgar boyarı, Protovestiarios Raksin'le Lototheses Filip Neda'nın geri çağırılmasına isyan etti. Sırp kadını ağabeyi Sırp kralının yanına kaçmak zorunda kaldı.[37] Asiler daha sonra Stracimir'in oğlu ve ölen Çar Mihail'in kuzeni Aleksandr'ı tahta oturttular. Çar İvan Aleksandr tahta çıkar çıkmaz Bizanslıların tarafına geçen hain kentlerin üzerine yürüdü ve Karadeniz kıyısındaki Mesembria'ya kadar olan bölgeyi geri aldı. Bizans İmparatoru III. Andronikos olanları öğrenince Konstantinopolis'ten ayrılıp Selanik'e geçti ve ordusunu açıkça savaşa hazırladı.[38]

İmparator Bulgaristan üzerine yürüdü, sonra Haimos Dağları'nı aşıp, Bulgarların eline geçen yerleri geri aldı. Bulgarlarca savunulan Ankhialos'a kadar ilerledi. Sonunda, imparatorla çar Bulgarların Ankhialos'u Bizanslılara vermesi, karşılığında da Diampolis'i geri alması konusunda anlaştı. Bu anlaşma 17 Temmuz 1331 günü tamamlandı ve yemin töreniyle kentlerin değiş tokuşunun ertesi gün yapılması kararlaştırıldı.[39]

Ne var ki yemin töreninden bir gece önce, müttefik bir Tatar birliği Bulgar

35 Bu saldırılar için, bkz. Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 167, n. 16-18.

36 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 78 (ıı. 21), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 430.

37 Bu gelişmeleri anlatan Kantakuzenos, Neda-Anna'nın yeğeni Sırp kralına, yani IV. Stefan Uroš'a (Dušan) kaçtığını söylerken yanılmaktadır. Dušan tahta ancak 8 Eylül 1331'de çıktığına göre, Neda'nın ağabeyi III. Stefan Uroš'a (Dečanski) kaçmış olması gerekir (Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 213, n. 198, 198a).

38 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 97 (ıı. 26), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 458-459.

39 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 98-100 (ıı. 26), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 460-464

çarı İvan Aleksandr'a ulaştı. Aleksandr Tatarları ona karşı başkaldıran amcası Belaur'u cezalandırmasına yardım etmeleri için çağırmıştı. Çar Tatar ordusunu başka amaçla kullanmaya karar verdi ve Bulgar ordusuyla birlikte hareket edip, törendekilere saldırmalarını söyledi. Böylelikle Bizanslılarla yeni bir anlaşma yapıp onlara saldırmaya hiç niyetleri olmayan Tatarları bilerek kandırıyordu. Ertesi gün, Tatarlar saldırıya geçti. Barış beklentisiyle birliklerinden çoğunu geri gönderen imparator, kendini aldatılmış hissetti. Başlangıçta, saldıranların Bulgarlar olduğunu sanmışken, borularının keskin sesinden Tatarları çabuk tanıdı. Daha yakın zamanda barış anlaşması imzaladığından, Tatarların ona karşı geleceğine inanmakta güçlük çekiyordu. Gelenlerin Bulgarların müttefikleri Eflâklılar olabileceğini düşünüyordu. Eflâklılar Tuna'nın öbür yakasında oturuyor ve Tatar okçularına çok benziyordu. İmparatorla dostu Kantakuzenos'un da katıldıkları uzun bir çarpışmadan sonra, Tatarlar savaşı kazandı, Bizans ordusu Rhosokastron'a çekildi. Çar Aleksandr zaman yitirmeden gönderdiği elçi daha önce kabul edilen barış anlaşmasının uygulanmasını önerip, imparatorun kızını Aleksandr'ın oğluna istedi. Bu istek reddedildiyse de diğer bütün koşullar kabul edildi ve anlaşma tamamlandı.[40]

İmparator 1323 yazında Haimos Dağları'nda Çar Aleksandr tarafından ele geçirilen kaleleri geri almak için Bulgarlara karşı yeni bir sefere çıktı. Dedesi II. Andronikos Tatarların sınırları geçip ülkeyi yağmalamalarını engelleyecek bu on beş kalenin elden geçirilip onarılması için Trakya valisi Mihail Glabas'ı sıkıştırmıştı. İmparator kalelerden birkaçını ele geçirmeyi başardıktan sonra, Aleksandr'ın barış görüşmelerinde bulunmak üzere gönderdiği elçileri geri çevirdi. Bunun üzerine Aleksandr 8.000 Bulgar savaşçısı ve 2.000 Tatar paralı askerden oluşan ordusunu topladı. Tărnovo'dan çıkan ordu beş gün sonra Rhosokastron'a varıp orada kamp kurdu. İmparatorun ordusu Bulgar-Tatar birliklerinden çok küçüktü ve 3.000 kişiden oluşuyordu. İki ordu karşılaşıp cesurca savaştı, (Gregoras'ın iddiasına göre) Bizans tarafında Kantakuzenos yıldızlaştı. Bizanslılar kaleye çekilmek zorunda kaldı. Sonunda, amaçlarına ulaşamayıp, ülkelerine döndüler.[41]

40 Kant.. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 100-104 (ıı. 27), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 464-470.

41 Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten ıı.2, s. 252-255 (x. 4), = Nik. Greg. *Hist.*/Schopen-Bekker, ı, 483-488. 1330 ile 1334 arasındaki gelişmelerin tarihlemesi Kantakuzenos ve Gregoras'ta farklıdır. Bu kronolojik soruların kesin bir analizi için, bkz. Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten, ıı.2, s. 339-341, n. 370.

Tatarların Bizans'ta Son Görünüşleri, 1337, 1341

III. Andronikos (1328-41) Tatarlarla dostça ilişkileri sürdürmeye çalıştı. imparatorluğu'nun ilk dönemlerinde (Temmuz 1331'den önce) Tatarlarla bir barış anlaşması imzaladı,[42] Bizanslılarla Tatarlar arasındaki dostluk imparator II. Andronikos kızını Özbek Han'a verince daha da güçlendi.[43] O yıllarda Bizans'la Altın Orda arasındaki oldukça dengeli resmî ilişkilere rağmen, 1337'deki "gayri resmî" Tatar saldırısı imparatorluğu, muhtemelen bu tip saldırıların sonuncusu olarak epey sarstı. Bu saldırıdan sadece Gregoras söz eder; Kantakuzenos sessiz kalır. Gregoras'a göre, Tatar saldırısının ana nedeni, Bizanslıların Tatar hanına ve soylularına düzenli armağanlarını (haraç) göndermeyi unutmalarıydı. Böylece ilkbahar başlarında bir Tatar birliği Bizans topraklarına girdi ve Hellespontos'a (Çanakkale) kadar bütün Trakya'yı yağmaladı. Trakya'yı yağmalamak için Hellespontos'tan karşıya geçmeyi âdet edinmiş birkaç Türkle karşılaştılar. Bu Türkler ya tutsak edildi, ya da direnmeye kalkışınca öldürüldü. Bu saldırı, Tatarların birden ortaya çıkıp, çevreyi talan ettikleri, bir iki gün sonra da çekildikleri diğer akınlardan farklıydı. Bu kez gitmediler, tersine, etrafta ne varsa yağmalamak için elli gün kaldılar. Trakya'dan ayrılırken, beraberlerinde 300.000 tutsak götürdükleri söylenirse de,[44] Gregoras'ın verdiği bu sayının açıkça yanlış, ya abartı ya da bir yazım hatası olduğu kesindir. Kantakuzenos'un hiçbir şey yazmamış olmasına rağmen, bu akının öyküsü gerçek olarak değerlendirilebilir.[45] Bu saldırı Bizans kaynaklarının sözünü ettikleri son akındır.

Öyküdeki dikkat çekici bir nokta Tatar ve Türk birliklerinin Hellespontos yakınlarında karşılaşmalarıdır. Bu olay sembolik olarak da değerlendirilebilir: Kuzeyli göçebeler ve eski Balkan fatihleri, bayrağı güneyden gelen yeni ve hırslı göçebelere teslim ediyordu. Birkaç on yıl geçmeden, Türkler ayaklarını Balkanlar'a Tatarların kendileri için düşleyemeyecekleri kadar sağlam basacaktı.

42 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 101 (ıı. 27), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 465.

43 Bayalun Özbek Han'ın üçüncü karısı (*hatunu*) ve Bizans imparatoru II. Andronikos'un kızıydı; İbn Battûta onunla tanışmış ve birlikte Konstantinopolis'e gitmiştir. Bayalun çocuğunu doğurmak için Konstantinopolis'e gitmiş, ancak bir daha Altın Orda'ya dönmemiştir (İbn Battûta/Gibb, ıı, s. 488, 497-498: Tiz., ı, s. 290, 294, 301-302). İmparatorun bir kızının evliliği Gregory Akindynos'un 1341'den kalma bir mektubuyla doğrulanmaktadır (Lemerle, *Aydin,* s. 265). *Bayan,* varlıklı, sözcüğünden türetilmiş Moğol kadın adı *Bayalun* için, bkz. Pelliot, *Horde d'Or,* s. 83-85. Bkz. Laurent, "L'Assault", s. 154, 157, 160.

44 Nik. Greg. *Hist.*/van Dieten, ıı.2, s. 280 (xı. 3), = Nik. Greg. *Hist.*/Schopen-Bekker, ı, s. 535-536.

45 Spinei'nin (Spinei, *Moldavia,* s. 127) 1337 saldırısının Nogay'ın ölümünden sonra İmparatorluğun gördüğü en zarar verici akın olduğu iddiası koca bir abartıdır. Adam sayısı ve özellik bakımından bu saldırı 14. yüzyılın diğer akınlarından hiç fazla değildi.

Son Tatar akınının 1337'de gerçekleşmiş olmasına rağmen, Tatar tehlikesi birkaç yıl daha sürdü. İmparator 1341'de hâlâ Tatarlara[46] karşı savunma düzeninin önemli bir parçası olan eski yıkık Arkadiopolis'i [47] yeniden inşa etmeye çalıştı. Bizanslıların bu önlemi dayanaksız değildi. 1341 ilkbaharında Dimitrios Kidones başkanlığında bir Bizans elçilik heyeti Tatarların Bizans'a karşı girişecekleri söylenen saldırıyı önlemek için Özbek Han'a gitti. Bu bilgi hesychast* hareketiyle ilgili Bizans belgelerinden alınmadır.[48]

Anlaşıldığı kadarıyla, Tatarlar kendi iç sorunları yüzünden Balkanlar'a saldırmaktan vazgeçmişti. Altın Orda Hanlığı'nın en büyük hakanı, Özbek Han 1341'de öldü ve o günden itibaren Altın Orda başka savaş alanlarına yöneldi, Balkan bölgesine olan ilgisini yitirdi. Dobruca ve Bucak'taki bağımsız Tatar grupları Tatarların merkez gücünden ayrıldı ve Balkan olaylarındaki siyasi önemlerini kaybetti.[49]

Bu bölümü Gregoras'ın tarihî eserinde geçen ilginç bir öyküyle tamamlamak istiyorum.[50] Öykü Bizanslılar ve Tatarlar arasındaki gündelik ilişkiyi aydınlatıyor. Gregoras'ın öyküsünü "Skythialı (Tatar) cesur kadının öyküsü" diye adlandırmayı öneriyorum.

Tuna'nın kuzeyinde yaşayan bir Tatar kadını evinin önünden geçen Trakyalı tutsakları görür. Uzun zamandan beri Hıristiyanlığı kabul etmeye karar verdiğinden, Hıristiyan esirlerden bir erkeği satın alır, onunla evlenir ve kocasına koşullar temelden değişse bile onu terk etmeyeceğine yemin ettirir. Çok geçmeden bir çocuk doğurur, ikincisine hamileyken, kocasının ilk karısı tutsak olarak görünür. Kocasının üzüntüsünü görünce, kadını da satın alır ve hizmetkârlıkla görevlendirir. Tatar kadın sonunda Hıristiyanlığı kabul eder ve ailesiyle Konstantinopolis'e yerleşir. Orada adamın ilk karısı piskoposa başvurur ve kocasından mahrum bırakıldığından, kötü muamele gördüğünden yakınır. Ne var ki Tatar kadının yüksek mevkii dolayısıyla hiçbir şey yapılamaz. Ardından, Tatar kadını cömert bir karar verir: Kocasına olan sevgisinin karşılığında onun fidyesini ödeyecek ve ilk karısına kendi fidyesini bulma fırsatı verecektir. Eğer yeterince para bulurlarsa, Trakyalı çift gidebilecek, Tatar kadın da çocuklarıyla

46 Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 150-151 (ıı. 38), = Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 541-542.

47 Arkadiopolis (bugün Türkiye'de Lüleburgaz) 403 yılında Büyük Teodoros'un oğlu Arkadios tarafından, Bizye'nin (Vize) y. 50 km. güneydoğusundaki antik Bergule kentinin yerine kuruldu (Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 251, n. 360).

* 14. yüzyılda Athos Dağı'nda yaşayan Ortodoks rahipler arasında ortaya çıkan bir düşünce akımı. (ed. n.)

48 Laurent, "L'Assault", s. 145-162; Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ıı, s. 251, n. 359.

49 Spinei, *Moldavia,* s. 127.

50 Nik. Greg./van Dieten, ıı.2, s. 284-285 (xı. 5), = Greg./Schopen-Bekker, ı, s. 542-544.

kalacaktır. Piskopos ve herkes Tatar kadının dürüstlüğüne hayran olur. Bizanslı kadın fidyesini toparlamak için Trakya'ya gider ve ikinci bir Tatar baskınında yeniden tutsak olur. Böylece Tatar kadın kocasıyla yaşamaya devam eder.

Daha sonra edebî bir şekilde süslenmiş olan bu "dokunaklı" öykünün tarihî bir gerçeği mi yansıttığı, yoksa sadece Bizans kurgusuna bir örnek mi teşkil ettiği pek de o kadar önemli değildir. Burada önemli olan, 14. yüzyılda Tatarların gerçekten de Bizans'ın gündelik yaşamının bir parçası olmalarıydı.

Dokuzuncu Bölüm
KUMANYA'DA İKİ RUMEN PRENSLİĞİNİN DOĞUŞU, 1330-1364

Rumen Tarihinde Kumanlar ve Tatarlar

Karpat Dağlar'ının doğusuna ve güneyine uzanan toprakların ikinci binyılda özel bir tarihî yazgısı oldu. Günümüzde bu toprakların büyükçe bir bölümü iki Tuna prensliğinin, Eflâk ve Boğdan'ın 1859'da birleşmesiyle kurulan Romanya'ya aittir. Prut ve Dinyester nehirlerinin arasında kalan ve 1812 Rus istilasından sonra Besarabya adını alan bölge uzun süre Rus egemenliğinde kaldı, sonra Romanya, ardından Sovyet hâkimiyetine geçti, 1991 yılında da Moldavya adıyla bağımsız bir devlet oldu. Eflâk Prensliği iki coğrafi birimi kapsıyordu: Oltenya Karpat Dağları, Tuna ve Olt nehirleri arasındaki bölgeydi (Ortaçağ'da, 13. ve 14. yüzyıllarda Macar krallığının egemenliğindeki Severin/Szörény Banlığı); Muntenya da Olt Nehri'nin doğusunda kalan toprakları içerirdi. Eflâk'ı Moldavya'dan ayıran kuzeydoğu sınırı Buzau Nehri boyunca uzanıyordu. Moldavya Prensliği Karpat Dağları, Dinyester ve Tuna nehirleri ve Karadeniz ile çevriliydi. Tuna deltasının kuzeyinde, sığır yetiştiriciliğine uygun engebesiz topraklar, Türkçe "köşe" anlamına gelen Bucak (şimdi Rumence Bugeac) adını almıştı. Tuna'nın güneyinde, tarihî olarak hep Bulgaristan'a ait olmuş Dobruca (şimdi Rumence Dobrogea) bölgesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rumen toprağı oldu.

Coğrafi açıdan olduğu kadar, tarihî alanda birbirlerinden böylesine farklı olan bu topraklar en azından bir ortak özelliğe sahiptir: hep uygarlıkların kavşağında ya da sınırlarında bulundular. Tuna Roma İmparatorluğu'yla "barbaricum" arasındaki gerçek ayrım çizgisiydi. Traianus döneminde (101-106) Dacia'nın

Roma egemenliğine girmesi ve 257 yılına kadar Roma toprağı olması bu durumu değiştirmedi. Alman, İran, Türk ve Sırp halklarının toprakları ve ittifakları 9. ve 10. yüzyıllarda hep hızlı dalgalanmalara uğradı ve bölgede temel tarihî değişiklikler olması için Macarların Karpat havzasına kesin olarak yerleşmeleri ve yeni Macar devletini kurmaları gerekti. Hıristiyanlığı kabulleri ve Kral I. István'ın M.S. 1000 yılında tahta çıkmasıyla, Ortaçağ Macaristan'ı çağdaş Avrupa'nın parçası olurken, Karpatlar'ın doğu ve güneyindeki topraklar göçebe dalgalarının etkilerini hâlâ yaşayan en batıdaki bölgelerdi. M.S. 1000 yılından sonra, Doğu'dan gelen göç dalgalarının önüne set çeken sadece Aşağı Tuna'da Bulgaristan ve Bizans değil, aynı zamanda da Karpatlar'ın yakınındaki Macar Krallığı'ydı. İşte 14. ve 15. yüzyıllarda bu göçebe kargaşası bölgesinde doğan iki Rumen prensliği böylelikle Tuna'yla Dinyester arasındaki toprakları da Avrupa'nın tarihî gelişimine bağlamış oldular. Coğrafi açıdan bakıldığında Doğu Avrupa'daki bu toprakların Balkanlar'a ait olarak görülmeleri kuşkuludur. Her ne olursa olsun, tarihleri Macaristan ve Polonya üzerinden gelen hatırı sayılır bir Batı etkisinde kalmış olsa da, Rumen prensliklerinin doğuşu ve tarihî yazgılarının bu ülkeleri Balkanlar'ın tarihî gelişimine bağladığı açıktır. Türk ve Tatar göçebelerinin 13. ve 14. yüzyıllarda bu bölgenin tarihî yazgısında oynadıkları önemli rol her zaman belirgin olmuştur ve bu bölümde sorgulamak istediğim tema da, budur.

Türki ve Moğol kavimlerin bu kuzey Tuna ovalarına yerleşmesinin, yerli Slav ve sonra Rumen halklarıyla bir arada yaşamaları ve bölgenin siyasî örgütlenme biçimlerinin yaratılmasındaki rollerinin önemi, Rumen tarihçilerinin en büyüğü, N. İorga tarafından kabul edilmiştir.[1] 1185'te, Eflâk-Bulgar Krallığı'nın kurulmasından sonra (ayrıntılar için, bkz. 2. Bölüm), Kumanlar Tuna boyundaki sayısız devlete hükümdarlar ve hanedanlar sağladı: Asenler (1185-1280), Terterler (1280-1323) ve Şişmanlar (1323-1398) ve Eflâk'ta Besarablar (1330'dan 17. yüzyıla).[2]

Macarların Karpat havzasına yerleşmeleri (896) ve İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kuruluşu (1185) arasındaki 300 yıllık sürede, daha sonra Rumen prenslikleri olacak kuzey Tuna topraklarının sakinleri çoğunlukla Slav ya da Türki kökenlilerdi. Bu dönemde Tuna'nın kuzeyinde ciddi Ulah topluluklarının yaşadığını belirtir zorlayıcı tarihî kanıt olmamakla birlikte, bu olasılık yok sayılamaz. İkinci Bölüm'de açıkladığım gibi, Ulahlardan kuzey Tuna'da ilk kez 1222'de söz edildi, bölgeye kitleler halinde göç etmeleri de İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun 1185'te kurulmasından sonra gerçekleşmiş olması gerektiği düşünüldü. Üçüncü

1 İorga, Hist., ııı, passim.
2 Lazarescu-Zobian, "Cumania, s. 267.

Bölüm'de gördüğümüz gibi, ulaştıkları yer Cumania (Kumanya) ülkesi, yani sonraki Eflâk ve güney Moldavya topraklarıydı. Kumanların son 150 yıl boyunca baskın etnik unsur olmalarına karşın, bölgede devlet örgütlenmesi yoktu.[3] Bu bölgeye içinde bulunduğu herhangi bir siyasi biçimi verenler Kuman kabile önderleri olduğundan Macar krallarıyla Papa'nın Hıristiyanlığı yaymak için Kumanlara başvurmalarına, sonra da Milcov'da (güney Moldavya) bir Kuman piskoposluğu kurmaları doğaldı. 13. yüzyılın, 1241 büyük Tatar istilasından önceki yılları Ulah göçmenleriyle Kumanlar ve bölgenin diğer Türk asıllı sakinleri (küçük Peçenek ve Oğuz grupları) arasında yoğun ilişkilere tanıklık etmiş olmalıdır. Bulgarlar ve daha küçük ölçüde Rumlar tarafından Hıristiyanlaştırılan Ulahlar Kumanya'da güçlü bir Türki etkisiyle karşılaştı. Daha önce de sıkça görüldüğü gibi, yeni Türk ve Ulah birleşimine siyasi biçimini veren Türki kabile önder katmanları ve onların maiyetleriydi. Tıpkı Bulgar-Türkler ve Güney Slavları arasındaki ilişkilerde, Bulgarların bir devlet örgütlemesinde, siyasi istikrar kazandırmasında, ardından daha kalabalık Slavların arasında erimelerinde olduğu gibi, Kumanlar da Ulah yerleşimcilerini düzene koydu ve birkaç kuşak sonra kültürel açıdan Ulahlar tarafından asimile edildi. Ne var ki Kuman-Rumen ilişkilerinin izleri Rumen sözlerinde, kişi ve yer adlarında, etnografya ve folklorunda hâlâ mevcuttur.[4]

Macar Krallığı İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kuruluşuna koşut olarak, 12. yüzyılın sonundan itibaren Balkanlar'da etkin bir yayılma politikası izledi. Macar Krallığı güney ve doğu sınırlarını Kumanlara ve yeni Bulgar gücüne karşı korumak zorundaydı. Bu yönde en etkili araç bir Kuman piskoposluğunun oluşturulması ve 1227'de Szörény Banlığı'nın kurulması oldu. İlk toprak birimleri, Ulahların Kumanya'daki küçük voyvodalıkları ya da knezlikleri Macar girişimlerinin kanıtlarıdır: Cîmpulung bölgesindeki Litvoy ve Moldva vadisindeki topraklar Transilvanya'daki (Erdel) önemli yerleşimlerin karşılığıydı.[5] 13. yüzyıldaki Macar yayılmacılığı ve 1241'deki Tatar istilası Kumanların siyasi üstünlüğünü yok etti. Kumanya'nın tarihî yazgısını bu noktadan başlayarak izleyeceğiz: Tatarların 1242'de çekilmelerinden sonra ne oldu?

3 Bkz. Diaconu, *Cumans, passim.*

4 Giurescu, *Ist. Rom.,* I, s. 284-287. Osmanlı-Türki unsurlar öncesi Rumence konusunda iyi bir çalışma yoktur. En doyurucu malzeme koleksiyonu olarak Şaineanu, *Infl. Orient.,* I-II; konunun çok zayıf bir çağdaş sunumu için Wendt, *Türk. Elem.* Tarihî bir araştırma gözlemi için, bkz. Lazarescu-Zobian, "Cumania". Bu konudaki en son inceleme bu kitabın yazılması sırasında daha yayınlanmamıştı: Lazarescu-Zobian, *Kipch. Rum.* Kıpçak kökenli Rumen kişi ve yer adları konusunda şimdiye kadar yazılmış en iyi ve bazen rehber çalışmalar Rásonyi'ninkilerdir; bkz. özellikle Rásonyi, "Val-Turc."; Rásonyi, "Contr.", "Kuman özel ad".

5 Elekes, "Román Fejl.", s. 284, 289.

Kumanya'dan Tartaria Üzerinden Eflâk ve Moldavya'ya

Ara başlıkta belirtilen yolculuk coğrafi değil, tarihîdir. Bütün terimler neredeyse aynı bölgeyi ifade eder. Eflâk ve Moldavya adları 14. yüzyılın ilk yarısında kök salana dek, 10. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar Güney Karpat Dağları'nın, Tuna'nın, Karadeniz'in ve Dinyester'in çevirdiği bölgenin farklı isimlerle belirtildiğini unutmamamız gerekir. Bu adlar bölgenin siyasi denetimini ellerinde tutan insanlarca biçimlendirilmişti. Böylece, 10. yüzyılda Konstantinos Porfirogenitos bu topraklara Patzinakia (Πατζινακία), Peçeneklerin ülkesi diyordu.[6] 11. yüzyılın ikinci yarısında Kıpçak/Kuman birliğinin doğmasıyla birlikte, Dinyeper ile Aşağı Tuna arasındaki stepler yaklaşık 200 yıl Kuman egemenliğine girdi. Kumanların doğuda Aral Gölü'ne, batıda da Aşağı Tuna'ya kadar uzanan geniş imparatorluklarını belirtmek için kullanılan ad, Müslüman kaynaklarında Deşt-i Kıpçak, Rus kaynaklarında da Pole Poloveckoe olarak belirtiliyordu.[7]

Kumanya coğrafya adının 13. yüzyıldan önce ne Bizans Rum, ne de Latin kaynaklarında kullanıldığı, daha sonra da Rum belgelerinde hemen hiç görülmediği ilginçtir.[8] Bu terim Latin kaynaklarında ancak 1220'li yıllarda, Kuman görevi bağlamında belirir ve tam anlamıyla Deşt-i Kıpçak'ı değil, geleceğin Moldavya'sıyla, doğu Eflâk'ı kapsar. Böylece, Albericus Trium Fontium'un *Chronicle* adlı çalışmasında (sub anno 1221 yılı başlığı altında), şunları okuruz: "Macaristan'ın ötesinde ve Rusya sınırlarında olan Cumania'ya).[9] Macar krallarının unvanında, rex Cumania (Kumanya kralı) terimi ilk kez 1233'te görülür: "Béla, Tanrı'nın inayetiyle Macaristan … Bulgaristan ve Cumania kralının ilk oğlu".[10] Olt Nehri'nin batısında yer alan ve sonradan Oltenya adını alacak olan topraklar, Macar Krallığı'nın bu önemli sınır bölgesi Kuman mis-

6 Konst. Porph. *DAI*/ Moravcsik, s. 182 (§ 42).

7 Bu konuda daha fazlası için, bkz. Bölüm 1.

8 *Cumania/Comania* adının Latin kaynaklardaki kullanımı için, bkz. Gombos, *Cat.,* IV, s. 47. Bu terim 1200'den önce sadece iki kez kullanılmıştır. 1161 yılında, *Chronica regia Coloniensis* (*Comanie: MGH SS,* XVII, s. 774, = Gombos, *Cat.,* I, s. 481) ve 1189 yılında, Iacobus Moratinus'un *Chronicon de rebus Foroliviensibus* (*Cumanam,* doğrusu *Cumaniam:* Iac. Morat. *Chron.,* s. 786, = Gombos, *Cat.,* II, s. 1223). Her iki çalışma da daha sonraki bir tarihte derlendiğinden, 12. yüzyıldaki gelişmeler için kullanılan adların kaynak değeri yoktur. Bizans kaynaklarında bu ad sadece üç kez geçer; bkz. *Byz.-turc.,* II, s. 167 (Κουμανία).

9 'In Cumaniam, que est ultra Hungariam et in partibus Russie', (*MGH SS,* XXIII, s. 911, = Gombos, *Cat.,* I, s. 31).

10 'Bela dei gratia primogenitus Regis Hungariae .... Bulgariae Comanieque', (Hurm., I, s. 127 (no. 99), = Fejér, *CD,* VII/4, 81; XI, 502 (Transilvanya kaydı)). Bu arada 1233 yılında Macaristan'ın küçük kralı olan Béla'nın bu beratının gerçekliğinin Jakó *Erd. Okm.,* I, no. 169 tarafından ciddiyetle sorgulandığını eklemek gerekir.

yonuyla aynı zamanda Szörény (Severin) Banlığı olarak düzenlendiğinden, bu Kumanya'nın parçası değildi. Papa XI. Gregorius'un Estergon başpiskoposuna (Archiepiscopo Sreigoniensi) gönderilen 31 Temmuz 1227 tarihli mektupta bu Kumanya'nın Moldavya'yı ve Eflâk'ın doğu bölgesini kapsadığı bir kez daha açıkça görülür.[11] Rogerius da *Carmen Miserabile*'sinde o Kumanya'nın sonradan Moldavya olacak topraklarla kısmen eş olduğunu açıklar. Mart 1241'de Tatar önderi Kadan, Transilvanya'daki Sakson kenti Radna'ya Kumanya yönünden (yani Moldavya'dan) saldırdı "Kral Kadan Rusya ile Kumanya arasındaki orman yolculuğunda üç gün geçirdi ve kraliyet gümüş madenlerinin bulunduğu ve sayılamayacak kadar çok insanın yaşadığı yüksek dağlar arasındaki zengin Alman kenti Radna'ya vardı."[12] Bir başka Tatar önderi olan Bochetor Seret Nehri'ni geçip, Kumanların piskoposunun gözetimindeki topraklara vardı.[13] Bir sonraki yıl, Tatarlar Macaristan'dan ayrılırken, önce Kumanya'ya vardılar.[14] Bütün bu veriler Kumanya'nın 1220'li yıllardan sonra Macaristan kralı ve Papalık tarafından Olt, Tuna, Karadeniz, Dinyeper ve Karpat Dağları'nca çevrilmiş toprakları belirtmek için kullanılan bir terim olduğunu kanıtlamaktadır.

1241-1242 Tatar istilası Kumanya'daki Kuman misyonuna bir son verdi ve bölgedeki güç dengesini temelden değiştirdi. Siyasi varlık olarak Kumanya yok oldu ve Kumanlardan bazıları (belki de çokları) Macaristan'a kaçarken, ötekiler Bulgaristan'a dağıldı. Karpatlar'ın doğusunda ve güneyindeki topraklar Tatar egemenliğine geçti. Ne var ki Kumanya bir coğrafya terimi olarak Latin vekayinamelerinde ve beratlarında ve Avrupa saraylarında birkaç yüzyıl daha kullanıldı, "eski toponimlere meraklı" eğitimli çevrelerin yeğlediği bir isim oldu.[15] Tatar adı eski Kumanya'ya uygulanan coğrafi tanımların arasına ancak yavaşça girebildi. Bu terimlerden biri olan Tartaria Cumania'dan çok daha az kullanıldı ve terra/sonfines/metae Tartarorum yeğlendi. 14. yüzyılın ortalarında, Tatar adını içeren terimler üstünlüğü ele alsa da, Kumanya Tatar hâkimiyetinin sonrasında da, Eflâk ve Moldavya prenslikleri eski Kumanya topraklarına yerleştiklerinde de ısrarla kullanılır oldu. Örneğin, Sultaniye piskoposu İoannes 1404'te Thartaria sive Comania'dan söz eder (!),[16] Macar kralları da kraliyet unvanlarında Kumanya'yı

11 Theiner, *Mon. Hung.,* ı, s. 86 (no. 134), = Hurm., ı, s. 102 (no. 77).

12 'Rex Cadan inter Rusciam et Camoniam, [*var.:* Comaniam] per silvas trium dierum habens iter sive viam pervenit ad divitem Rudanam inter magnos montes positam Theutonicorum villam regis argentifodinam, in qua morabatur innumera populi multitudo', (*SRH,* ıı, s. 564).

13 'Bochetor autem cum aliis regibus fluvium, qui Zerech dicitur, transeuntes pervenerunt ad terram episcopi Comanorum', (*SRH,* ıı, s. 564). Bochetor kişi ve ad olarak doğru belirlenmemiştir.; bkz. Pelliot, *Horde d'Or,* s. 132, n. 2.

14 'Iam, cum exirent Hungariam, Comaniam intrare ceperunt', (*SRH,* ıı, s. 586).

15 Spinei, *Moldavia,* s. 28.

16 Kern, *Libellus,* s. 106.

iki Rumen prensliğinin kurulmasından uzun süre sonra, gerçekte Avusturya-Macaristan monarşisinin 1918'de devrilmesine kadar kullandı. Örmeğin 14. yüzyılın sonunda, 29 Mart 1390'daki beratta Macar kralı Szigmond şu unvanlara sahip görünüyordu: "Sigismundus dei gratia Hungariae, Dalmaciae, Croaciae, Ramae, Seruia, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae Bulgariaeque rex …"[17]

Çağdaş tarihçilik anlayışında, Kézai ve Thuróczy'in Moldavya'ya Nigra Cumania, "Kara Kumanya" denildiği yönündeki sözde iddialarına kadar dayanan müzmin ve genel bir yanlış kanı vardır.[18] Kézai birleştirilmiş Macar tarihi ile Macarların eski topraklarından Karpat havzasındaki yeni ülkelerine göçlerini anlatırken, "Peçeneklerin ve Beyaz Kumanların topraklarından geçtiklerini" iddia eder. Ardından Suzdal'a, Ruthenia ve Kara Kumanların topraklarını boydan boya katedip, sonunda Tisza Nehri'ne kadar vardılar.[19] 14. yüzyıl kayıtları Kézai'den gelen aynı bilgileri kullanır.[20] Thuróczy Hunların (Macarların) Skythia'dan çıkışlarının öyküsünü anlatırken, daha önceki tarihçileri yineler ve, "şimdi Moldavya olduğu sanılan Kara Kumanya'ya vardıklarını" söyler.[21] Bunlar elimizde bulunan ve çoğu araştırmacıyı Kara Kumanya ile Moldavya'yı bir tutmaya zorlayan metinlerdir. Bu metinler doğru mudur ve elimizde ikisinin aynı ve tek ülke olduğunu kanıtlayan belgeler var mıdır? Sanmıyorum. Ülke adı olarak Nigra Cumania sadece Thuróczy'de görülür ve çekinceyle Moldavya'yla özdeşleştirilmesi ("belki" forte) sadece Thuróczy'nin vekayinamesinde bulunur. Thuróczy'nin çalışması 1488'de Brünn'de (Brno) tamamlanıp yayınlandığına ve yukarıdaki bilgiler Kézai'nin 1288 vakayinamesinden alındığı biçimiyle onun Hun-Magyar tarihî anlatısında bulunabildiğine göre, Kara Kumanya'yla ilgili yorumunun kaynak değeri sıfırdır. Burada, daha önceki belgeler Kara Kumanya'nın yeri konusunda en ufak bir ipucu vermedikleri için, Moldavya'nın Türkçe adının Kara Boğdan olması Thuróczy'yi Macar kaynaklarındaki Kara Kumanya'yı Moldavya ile özdeşleştirmeye götürdü-

17 Zimm.-Erner-Müller, ıı, s. 644 (no. 1247).

18 Örneğin, Spinei (*Moldavia,* s. 28) *Nigrorum Cumanorum* teriminin, doğu Karpat bölgesini belirtmek ve geniş anlamda Cumania ile (Aral Gölü ve Aşağı Tuna arasındaki topraklar) dar anlamda Cumania'yı (Moldova & Eflâk) ayırt etmek için Kézai'den başlamak üzere Macar tarihçileri tarafından kullanıldığını iddia eder.

19 'Bessorum et Cumanorum Alborum terras transirent. Deinde Sosdaliam, Rutheniam et Nigrorum Cumanorum terras ingressi tandem usque Tize fluvium … pervenerunt', (Kézai, §8: *SRH,* ı, s. 148).

20 'Tunc omnes capitanei … egressi de Scythia, intrantes tandem Bissos et Cumanos Albos, deinde Susdalos, Ruthenos terramque Nigrorum Cumanorum intravere. Abinde egressi usque ad Tysciam pervenerunt', (Chronici saeculi, xıv, §8: *SRH,* ı, s. 257). Chronicon Posoniense: *SRH,* ıı, s. 18 = Chronicon Monasense: *SRH,* ıı, s. 58'de de neredeyse aynı bilgiler bulunur.

21 'In nigram Cumaniam, quae nunc Moldavia forte creditur, devenerunt', (Thuróczy'nin *Chroniclei* ı, x, Schwandtner'de ı, s. 70).

ğünü iddia edebileceğimi bile sanıyorum.[22] Macar vekayinamelerindeki "beyaz Kuman" ve "kara Kuman" terimlerinin gerçek anlamlarını belirlemeye çalışan ilk tarihçi B. Kossányi idi. Onun inandırıcı savlarına göre, "beyaz Kuman" terimi gerçek Kumanları (Rus belgelerindeki Polovci'ler) belirlerken, "kara Kuman" terimi de Rus kaynaklarında *Černye klobuky* "kara başlıklar" olarak adlandırılan Kıpçak kabileleri için kullanılmaktadır.[23] Böylece Thuróczy'nin Kara Kumanya'yı Moldavya'yla gelişigüzel özdeşleştirmesi dayanaksızdır ve çağdaş bilimdeki inada rağmen, terk edilmelidir.[24]

Tartaria terimine dönelim: 14. yüzyılın ortalarına doğru, *terra Tartarorum* gibi terimler giderek Cumania gibi kullanılmayan, eski adların yerlerini almaya başladılar. Bu anlamda son derecede tutucu olan Papalık belgeleri bile Cumania terimini terk edip, coğrafi isimlerde Tatar varlığı gerçeğini kabul etti. Papa VI. Clemens 29 Ocak 1345'te Transilvanya halkına gönderdiği mektupta onlardan "Hıristiyanlığın sınırında, Tatarların ve öteki dinsizlerin yakınında kurulmuş Transilvanya Kilisesi" olarak söz eder.[25] Estergon ve Kalocsa başpiskoposuna (archiepiscopis Strigoniense et Colociensi) 13 Ekim 1374 tarihli mektupta, Papa XI. Gregorius Macaristan sınırında, Tatarlar tarafında oturan Ulahlardan bahseder.[26] Iuxta Tartaros, "Tatarların yakınında", versus Tartaros, "Tatarlara doğru" ve in confinibus Tartarorum, "Tatarların sınırlarında" gibi tanımlamalar genellik kazanır; bu terimlerin belirsizliği Tatarların Kumanya üzerindeki boyunduruğunun gevşediğini ve 1345'ten sonra, yeni Rumen devlet yapısı gerçeğinin kabul görmeye başlamasıyla birlikte tümüyle kaybolduğunu açıkça kanıtlar.

22 *İA*, ıı, s. 697 (A. Decei); *TDVİA,* vı, s. 269 (A. Özcan).

23 Kossányi, "Úzok és komanók", s. 534-535.

24 "Osmanlılar Moldova'ya neden *(Kara) Boğdan* adını veriyorlardı?" sorusuna cevap vermek, sonucu Kézai ve Thuróczi'nin Kara Cumania'sı hakkındaki kanımızı etkilemeyecek bir görevdir. İlginç olanı, "kara" sıfatının daha sonra Moldova olacak topraklara Osmanlıların *Kara Boğdan*'ının oluşmasından çok önce takılmış olmasıdır. Bizanslıların *Maurovlachia* terimi ilk kez 1386'da görülür (bkz. aşağıdaki satırlar) ve Reşidüddin Tatarların 1241 Macaristan seferini incelerken, Böjek'in dağları *Kara Ulağ*'dan aştığını ve oradaki *Ulağ* kabilelerini bozguna uğrattığını anlatır (Raş/Blochet, s. 55; çeviriler: d'Ohsson, *Hist.,* ıı, s. 628; Bretschneider, *Med. Res.,* ı, s. 330; Pelliot, *Horde d'Or,* s. 153; Reş./Alizade, ıı, s. 45; Decei, "L'invasion", s. 103). Reşidüddin'in bütün anlatısı oldukça karanlık, coğrafi terimleri kesinlikten uzaktır. D'Ohsson ve Bretschneider Kara Ulağ ve Ulağ'ın Transilvanya ve Eflâk olduğunu bu yüzden düşünürken, Pelliot Moldova ve Eflâk'ı tercih etmiştir. Oysa bu varsayımlardan hiçbiri İranlı yazarın metniyle kanıtlanamaz. Burada en inandırıcı düşünce Kara Ulağ'ı Moldova ile, Ulağ kabilelerini veya insanlarını da "Eflâk'ın Karpatlar güneyi bölgelerindeki veya Transilvanya'nın güneyindeki Rumenler" ile özdeşleştiren Spinei'dir (*Moldavia,* s. 113).

25 'Ecclesia Transilvana in finibus Christianitatis et iuxta Tartaros et infideles alios constituta', (Theiner, *Mon. Hung,* ı, s. 679, no. 1023).

26 'Certa pars multitudinis nationis Wlachonum, qui circa metas Regni tui |Ungarie] versus Tartaros commorantes', (Theiner, *Mon. Hung.,* ıı, s. 152, no. 303, = Hurm., 1/2, s. 217, no. 165, = Mihályi, *Máramarıs,* s. 72, no. 40).

Avrupa haritacılığı Tartaria ve Cumania eşitliğini 16. yüzyılın ortasına kadar taşıdı. Tartaria Cumania veya Tartaria Cumaniae Azak Denizi ile Hazar Denizi arasındaki toprakları kapsamak amacıyla birbirinin eşiti terimler olarak, aralarında kesin farklılıklar olmaksızın kullanıldı.[27]

Ulah ülkeleri, yani eski Kumanya ve Tartaria topraklarından doğan iki yeni Rumen prensliği Eflâk ve Moldavya'nın düzenli olarak kendi adlarıyla belirtilmeleri ancak 1370'li yıllara dayanır. İki Rumen devleti için kullanılan isimlerin inceliklerini açıklamak benim görevim değil;[28] bu incelikleri ancak konumuzla ilgili oldukları ölçüde özetleyeceğim. Kumanlardan ve Tatarlardan sonra, Transkarpat bölgesini örgütleyenlerin Ulahlar olduğu açıktır; bunun sonucunda, yeni devletlere adlarını da verdiler: Ulahya. Oysa Ulahya terimi karmaşıklıktan uzak değildir. Okuyucu (bkz. Birinci Bölüm) birçok Ulahya, yani 12. ve 13. yüzyıllarda Balkanlar'da birçok Ulah toprağı olduğunu hatırlayacaktır. (Bulgaristan İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kurulmasından uzun süre sonra bile bu adla anılıyordu.) Bu yüzden, Tuna'nın sol kıyısındaki yeni devletin Balkanlar'daki Ulahya'lardan ayırt edilmesi gerekiyordu. Belgelerinde birçok Balkan Ulahyası bulunduğu için, Bizans yönetiminin bu durumu başlangıçta bir sorun kaynağı olarak görmesine şaşmamak gerekir. Bu yüzden Bizanslılar Balkanlar'daki diğer Ulah gruplarından ayırt edebilmek için Tuna'nın sol kıyısındaki Ulahlara Ungrovlah (Οὐγγροβλάχοι), ülkelerine de Ungrovlahia (Οὐγγροβλαχία) adını vermeye başladılar. Οὐγγροβλάχοι terimi ilk kez Kantakuzenos'un tarih çalışmasında görüldü. Eski Vidin despotu Mihail Şişman 1323 yılında Bulgar tahtına geçtikten sonra başkent Tărnovo'nun üzerine yürürken yanında müttefik Tatar ve Ungrovlah birlikleri vardı.[29] Ülke olarak Οὐγγροβλαχία adına ilk kez Konstantinopolis patriklik sinodunun yeni Ulah devletinin hükümdarından "Büyük voyvoda ve tüm Ungrovlahia'nın hükümdarı" (μέγας βοϊβόδας καὶ αὐθέντης πᾶσης Οὐγγροβλαχίας) diye söz eden bir beratında rastlanır.[30] Bu terimin Bizans yönetiminden kaynaklanıp kaynaklanmadığı konusu çok tartışıldı. Çoğu Macar tarihçisi bu terimleri Macaristan'ın Eflâk'taki egemenliğinin kanıtı olarak görürken, güçlü milliyetçi önyargı etkisindeki bazı Rumen bilim adamları bu savı tersine çevirmeye ve Eflâk voyvodalarının Macaristan üzerinde bir

27 Örneğin, Gregorius Reisch'ın *Margarita Philosophica nova* (Strasbourg, 1515), *Mapa mundi auctoris incerti* (Nürnberg, y. 1540) ve Robert Thorne'un 1527 tarihli haritası (bütün bunlar için, bkz. Nordenskiöld, *Atlas,* tablo xxxvııı, xL, xLı

28 Bu terimlerin iyi bir özeti için, bkz. Spinei, *Moldavia,* s. 29-34.

29 Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 175 (ı. 36), = Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 124.

30 Acta Patr. Const., ı, no. 171. Οὐγγροβλχοι ve Οὐγγροβλχία kullanımı için, bkz. *Byz.-turc.,* ıı, s. 224-225.

iddiası olduğu gibi savunulması imkânsız bir görüşü kabul ettirmeye çalıştı.[31] Macar krallarının 1241-1242 Tatar istilasından sonra bile eski Kumanya üzerinde iddiaları bulunduğu ve ilk Ulah sosyo-politik örgütlenmelerinin, voyvodalık ve knezliklerin Macar krallarına bağlı oldukları konusunda ciddi tarih bilimcileri arasında tartışma yoktur. Aşağıda da göreceğimiz gibi, Tuna Nehri'nin sol kıyısındaki Ulah prensliklerinin doğumu bu bağlılığın çözülmesinden başka bir şey değildi. Bizanslıların Ungrovlah ve Ungrovlahia terimlerine gelince, bu terimler sadece bu Ulahya'ların Macar Krallığı'nın (Ungria) sınırında bulunduklarını ve Macaristan ile Macarlara olan yakınlıklarının bu ülkeyi Büyük Ulahya, Yukarı Ulahya ve Balkanlar'daki diğer bütün olası Ulahya'lardan ayırt edici etken olduğunu ifade eder. Ne var ki Ungrovlahia sadece Rum ve Slavik belgelerde görülen bir terimdi ve bu terim Rumencede sadece *"archiepiscopu şi metropolit Ungro-Vlachicei"* olarak, bağımsız Rumen kilisesini tanımlamak için kullanıldı.[32] Bu arada, Ungrovlahia terimine Muntenya için Wallachia ya da Wallachia maior, Oltenya için de Wallachia minor adlarını kullanan Ortaçağ Latin belgelerinde görülmediğini eklemek zorundayız. Bunlardan birincisi ilk kez 1373'te, ikincisi de 1377'de belirir. Oysa Macaristan'ın Latince belgeleri Wallachia terimini hiç kullanmadı, Eflâk ülkesi ve hükümdarı için "terra transalpina", "partes transalpinae" ve "voivoda transalpinus" tanımlarını yeğledi. Macaristan'dan kaynaklanan bu adlar Eflâk'ın Macarcada Havasok, Latincede Alpes olarak tanınan güney Karpat Dağları'nın –Eflâk'ın eski Macarca adı Havaselve "Alplerin ötesindeki toprak" idi– karlı zirvelerinin ötesinde bulunduğunu yansıttığından, Latince adlar sadece Macar coğrafi isimlerin çevirisidir. Macar terminolojisi Eflâk voyvodaları tarafından devralındı ve Latince belgelerinde kullanıldı.[33]

1359'da kurulan ikinci Rumen devleti Moldavya'nın tanımlanması için kullanılan terminoloji daha bağdaşık bir yol izler. Adını Moldva Nehri'nden alan Moldova, Moldava, Moldavia coğrafi adı 1360'tan itibaren hem Latince, hem de Slavik belgelerde güçlü bir şekilde yayılmaya başladı: (1360: *terra Moldauana;* 1365: *terra Molduana;* İoannes de Küküllö: *terra Moldivae*, vb.)[34] Ne var ki Bizans terminolojisi genel kuraldan bir kez daha ayrıldı: başka bir Ulahya olduğu için, Moldavya'ya Μαυροβλαχία "Kara Ulahya" (ilk kez 1386), Ρωσοβλαχία "Rus Ulahya'sı", yani "Rusya yakınındaki Ulahya" (ilk kez 1395) ve Μολδοβλαχία "Moldavya Ulahya'sı" (ilk kez 1401) adları verildi.[35]

31 Örneğin, Haşdeu'nun iddiaları ve bu iddiaların reddi; bkz. Hunfalvy, *Oláhok tört.,* ı, s. 444-448.
32 Hunfalvy, *Oláhok tört.,* ı, s. 448.
33 *FNESz,* s. 267; *KTML,* s. 257-258 (L. Makkai).
34 Bunlar ve daha fazla veri için, bkz. Spinei, *Moldavia,* s. 33-34.
35 Spineri, *Moldavia,* s. 32, 34.

Burada sözü edilmesi gereken bir olgu da Rumen prensliklerinden bazı bölgelerin Eflâk Prensliği'nin kurucusu Besarab'ın adıyla anıldığıdır. Besarab 14. yüzyılın ortalarından itibaren Sırp, Macar, Moldavya ve Polonya kaynaklarında Eflâk'ın karşılığı, 15. yüzyıldan sonra da Aşağı Prut ile Dinyester arasındaki bölgenin adı olarak görülür. Prut ve Dinyester arasındaki bütün bölgeye (bugünkü Moldavya Cumhuriyeti) Besarabya adının verilmesi Rusların bölgeyi 1812'de işgal etmelerinden sonradır.[36]

1242'den Sonra Kumanya ve Severin

Tatarlar 1242'de doğudaki topraklarına dönerken, Macaristan ve çevresindeki toprakları enkaz halinde bıraktılar.[37] Macaristan ve Kumanya'da Tatar askerî birliği kalmadığından, fethedilmiş toprakların durumu açıktı. Macaristan'da Kral Béla geri döndü ve Macar Krallığı'nın yeniden inşası başladı; ancak yeni bir Tatar istilasının tehlikesi on yıllarca kaybolmadı. Kumanya çok daha kötü bir durumdaydı; Macar Krallığı'nın ilgi alanında kalsa da, daha önce gördüğümüz gibi, Macarlar ve Papalık doğu Karpat bölgesini Avrupa dinî ve toplumsal çerçevesinin içine çekmek için hatırı sayılır çabalarda bulunsa da, bölge ciddi bir devlet geleneğinden yoksundu. Tatar istilasından önce, bölgenin en önemli unsuru Kumanlardı; ancak istiladan sonra birçok Kuman (hatta belki Kumanların büyük çoğunluğu) dağıldı, Macaristan'a ve Balkanlar'a göç etmek üzere bu topraklardan ayrıldı. Ulah nüfusu voyvoda ya da knez adı verilen (her iki terim de bu kurumların Slav kökenlerini açıkça ortaya koymaktadır) yerel önderlerin yönetiminde bölgede kaldı. Knezlik ya da voyvodalık olarak adlandırılabilecek bu "mini devletler" gerçek devlet olmaktan uzaktı.

Yeniden uyanmakta olan Macar Krallığı egemenliğini eski Kumanya'ya yaymaya çalıştıysa da,[38] güç dengesi 1241 öncesi durumdan çok farklıydı;

36 *İA,* II, s. 743 (A. Decei, *sub voce* Bucak); Spinei, *Moldavia,* s. 30.

37 Kral IV. Béla Papa III. İnnocentus'a gönderdiği 11 Kasım 1247 tarihli mektubunda şunları yazar: "Macar krallığı büyük bölümüyle Tatarların elinde çöle dönüp, bir koyun ağılının çitleriyle kuşatılması gibi doğuda Rutenler ve Brodnikler, güneyde de Bulgar ve Bosnalı kâfirler tarafından çevrildiğinde … ('Cum regnum Hungarie per pestem Tartharorum pro maiori parte in solitudinem sit redactum, et quasi ovile sepibus sit diversis infidelium generibus circumseptum, utpote Ruthenorum, Brodnicorum a parte orientis; Bulgarorum et Boznensium hereticorum a parte meridiei...'), (Theiner, *Mon. Hung.,* I, s. 230, no. 440, = Hurm., I, s. 259, no. 199). Macar kralının geleneksel olarak 1254'e tarihlenen bu mektubu, Senga, "(IV. Béla tatár levele" tarafından inandırıcı bir biçimde 1247'ye tarihlenmiştir.

38 Kral IV. Béla Papa III. İnnocentus'a gönderdiği 11 Kasım 1247 tarihli aynı mektupta Tatarlara, Bulgarlara, Rutenlere ve öteki "dinsiz ve paganlara" karşı yardım istedi. Macar kralı bu mektupta Tatar istilasından önce Macar tahtına bağlı topraklardan söz etti: "Krallığımızı Rusya, *Cumania,* Brodnikler, Bulgaristan gibi doğuda çevreleyen ve büyük bölümü egemenliğimiz altında olan bölgeler" ('regiones, que ex parte orientis cum regno nostro conterminantur, sicut Rusia,

Macaristan çok daha güçsüzdü ve Tatar İmparatorluğu'nun genç ve gürbüz kuvveti bir gerçekti. 1260'lı yıllara kadar, Altın Orda'nın kuruluş döneminin ilk yirmi yılında (Batu ve Berke iktidarları), Tatar dünya imparatorluğunun en batı ucu Kumanya'nın durumu karanlık olmalıydı; ancak o dönemden başlayarak Prens Nogay'ın ulusu olarak Tatar İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir bütünü olup, öyle kaldı. Ancak, Tatarların Doğu Avrupa istilasından hemen sonra, bazı Tatar gruplarının Prut ve Dinyester nehirlerinin Türkçede Bucak, Rusçada *Prut-Dnestrovskoe meždureč*'e olarak adlandırılan güney ve kıyı bölgelerinde kalmış olmaları muhtemeldir. Arkeolojik buluntular o bölgede erken bir Tatar varlığının kanıtıdır.[39] Batılı gezginler Altın Orda'nın batıya yayılmasının çelişkili bir görüntüsünü çizerler. Plano Carpini 1247 yılında Tatar devletinin batı sınırlarını Dinyeper Nehri'nin sağ kıyısına, Tatar önderi Corenza'nın (Kurumşi) gezindiği bölgeye yerleştirir. Dinyeper'den başlayıp, Yayık'ta (Ural) sona ermek üzere Kumanların tüm toprakları *(per totam terram Comanorum)* üzerinde gezdiğini belirtir.[40] Ne var ki Plano Carpini sadece kendi gezdiği toprakları anlatır, Dinyeper'in batısındaki bölgeleri yazmamasının nedeni de budur. Oysa Kumanya'ya sekiz yıl sonra, 1255'te giden Rubruc Kıpçak Kumanların ülkesinin batı sınırlarının Tuna boyu (a Danubio) olduğunu özellikle belirtir.[41] Plano Carpini'nin anlatısına dayanan bazı tarihçiler Tatar gücünün batı sınırlarını Dinyeper boyunca çizmeye çalışmış olsalar da,[42] yukarıda belirttiğimiz gibi, başlangıçtan beri ayırım çizgisi Tuna deltasıydı.

Nogay Tatar tarihinde kilit kişiydi ve 1260'lı yıllardan sonra Don Nehri'nden Aşağı Tuna'ya kadar uzanan Altın Orda'nın en batıdaki topraklarının mutlak efendisi oldu. Nogay'ın bölgedeki sürekli varlığı, 1264'te Anadolu Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus'u Bizans'taki tutsaklığından kurtarma görevini açıklamaktadır.[43] Tuna'nın güneyindeki bölge, yani Dobruca ve Kuzey Bulgaristan Altın Orda'nın doğrudan egemenliği altında olmamakla birlikte, Tatarların etki alanındaydı; ve daha önce gördüğümüz gibi, Nogay önce Bulgar, sonra da Bizans tarafında, Balkan güç çekişmelerine sıkça müdahale ediyordu. Tuna'nın sağ kıyısında, İsaccea'da bulunan Tatar sikkeleri, bu sikkelerin komşu Dobruca'da kolaylıkla bulunup kullanılması nedeniyle, bunun aksini kanıtlamaz.[44] Aslında

Cumania, Brodnici, Bulgaria, que in magna parte nostro dominio antea subiacebant'), (Theiner, *Mon. Hung.,* I, s. 231, no. 440, = Hurm., I, s. 260, no. 199).

39 Egonov, *Ist. geogr.,* s. 12.
40 *Sin. Franc.,* I, s. 107-108 (IX. 13).
41 *Sin Franc.,* I, s. 193 (XII. 6).
42 Grekov.-Yakubovskiy, *ZO,* s. 84; Paraska, "ZO i Mold.", s. 182.
43 Nogay ve bu gelişmeler için, bkz. 4'üncü Bölüm.
44 Oberländer-Târnoveanu, "İsaccea", s. 292ff.

Dobruca tarih boyunca tipik sınır ülkesi olarak, önce Romalıların, ardından Bizanslıların eline geçmiş, göçebe akımlarını ilk durduran yer olmuştur. Dobruca Tatar istilasından sonra da aynı yolda devam etti; belirgin Tatar etkisinde ve Bulgar egemenliğinde kaldı. Dobruca'yı Bucak'ın ilginç bir benzeri olarak tanımlamak isterim: Bucak hep kuzeyden gelen göçebeler ve yerleşimcilerin ilk hedefi olurken, Dobruca da Roma ve Bizans'ın ileri karakolu ve bu göçebe dalgalarının sakinleştirilip yatıştırıldığı bölge olarak sivrildi.

Tatar gücünün güney sınırları nasıl Aşağı Tuna boyuna yerleştiriliyorsa, batı sınırları da Olt Nehri'ni izliyor, ardından da Karpatlar'ın etekleri boyunca ilerliyordu. Oltenya bölgesi hiç bütünüyle Kumanya'nın parçası olmadı; 1230'lu yıllarda, Kuman piskoposluğunun 1227'deki kuruluşundan birkaç yıl sonra, Severin (Macarca Szörény) banlığından ayrıldı. İlk ban olan Luke'nin adı önce 1233'te belirtildi.[45] 1241'den önce Severin'de Macar, Kuman ve Rumen nüfus vardı. Olt Nehri'nin batısında Türki kaynaktan gelen coğrafi ad hemen hiç yok gibidir ve bölgede sadece Macar ve Rumen isimleri görülür. Macar yerleşimciler Türki nüfustan önce gelmiş görünür ama bu erken Macar kolonileri 14. yüzyılda göçebe dalgasının durmasıyla kaybolur.[46] Tatar istilası Macar kralının tüm örgütlenme ve din başarılarını süpürdü, Severin Tatarlarca yıkılıp boşaltılmış bir biçimde bırakıldı. Doğulu fatihler bölgeye yerleşmemiş olmalılardı ki, Kral IV. Béla Severin ve Kumanya topraklarını yeniden düzenleyerek bu bölgeler üzerindeki eski egemenliğini uygulama fırsatını buldu. Kral 1247'de Macaristan'ın güney sınırlarını istilacılara karşı korumaları için Kudüs rahip şövalyelerini Severin'e yerleşmeye davet etti. 2 Temmuz 1247 tarihli beratında bu bağışın koşullarını belirleyen düzenlemeler yaptı. Kral IV. Béla'nın beratı bize o bölge ve dönemin siyasi ve etnik ilişkileri hakkında önemli fikirler verir.[47] Kralın rahip şövalyelere verdiği, "tüm Severin topraklarıyla ona ait bütün dağları, şimdiye kadar olduğu gibi Ulahlara bıraktığımız Voyvoda Litvoy'un knezatı hariç, Johannes ve Farkas'ınkiler gibi bütün öteki mülkleridir."[48] Yukarıdaki kaynaklardan ge-

45 Şimdiye kadar Szörény Banlığı hakkında yazılan, en geniş coğrafi adlar ve belge yayınları listesine sahip olan tarih Pesty, *Szörény,* I-III gibidir. Kısa bir özet için, bkz. *KMTL,* s. 657 (L. Makkai).

46 Elekes, "Román fejl.", s. 291.

47 Orijinal belge kayıptır ama Papa III. İnnocentus'un 1250 tarihli bir transkripsiyon ve onayıyla korunmuştur. Bu belge ilk kez 1775'te Pray, *Diss.,* s. 134-137 tarafından basıldı, birçok kez yeni yayınlara alındı ve son kez Zimm.-Werner-Müller, I, s. 73-76 (no. 82) tarafından tekrarlandı. İyi notlu bir yayımı için, bkz. *Doc. hist. Valach,* s. 20-22 (no. 9); belgenin ayrıntılı bir incelemesi için, bkz. Pesty, *Szörény,* I, 16-22.

48 'totam terram de Zeurino cum alpibus ad ipsam pertinentibus et aliis attinentiis omnibus, pariter cum kenazatibus Joannis et Farcasii usque ad fluvium Olth, excepta terra kenazatus Lynioy [correctly, Litvoy] vaivodae quam Olatis reliquimus, prout iidem hactenus tenuerunt', (Zimm.-Werner-Müller, I, s. 73).

len gelirin yarısı krala, diğer yarısı da tarikata verilecekti. Bunun dışında kral, Voyvoda Litvoy'la aynı haklardan yararlanacak Ulah Voyvoda Seneslav'ın toprakları dışında, Olt'un doğusundaki bölgeyi de şövalyelere verdi.[49] Oysa şövalyelerin görevi mutlak bir başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Elimizde görev yerlerine gidip gitmedikleri konusunda belge yok, ancak birkaç yıl içinde adları Severin ve Kumanya ile ilgili kaynaklardan da kaybolmuştu.

IV. Béla'nın bu beratı bölgenin etnik ve siyasi ilişkilerini anlamamız açısından son derecede önemlidir. Belgedeki en çarpıcı gerçek, Ulahların (Rumenlerin) Latince metinde kenazatus olarak değinilen özerk bölgesel-idarî birimlerin belirmesidir. Knezler yerel önderlerdir, hem örgüt, hem de topraklar Slav kökenlidir (güney Slavcada knez, "önder, prens" > Rumencede kneaz, knez; Macarcada kenéz).[50] Severin (Oltenya) ve Kumanya (Muntenya, yani geleceğin Eflâk'ında dört knez'in adı sayılmaktadır. Johannes ve Farkas'ınkiler şövalyelere verilirken, voyvoda Litvoy (Severin'de) ve Seneslav'ın (Kumanya'da) toprakları bağışın haricinde tutulmuştur. İlk iki ve son iki knezat arasında üç fark daha vardır. Birincisi, ilk iki isimden birisi (Johannes) Latin biçimiyle verilmiştir ve sahibinin milliyeti hakkında bir ipucu içermez; oysa ikinci ad (Farkas) "kurt" anlamına gelen tipik bir Macar adıdır; Litvoy ve Seneslav iyi bilinen ve Ulahlarca çok kullanılan Slavik isimlerdir. İkincisi, Johannes ve Farkas'ın etnik kökenleri belirtilmezken, Litvoy ve Seneslav'ın Ulah (Olati) oldukları özellikle vurgulanır. Üçüncüsü, Litvoy ve Seneslav egemenlikleri altında bir toprak birimi olan voyvodalardır *(terra (kerazatus) vaivodae ve terra Szeneslai vaivodae Olatorum)* ama Johannes ve Farkas knezatlara sahip knezlerdir. Bu yüzden Litvoy'un adıyla tanımlanan knezliğin yanlış olduğuna ve parantez içine alınması gerektiğine inanıyorum.[51] Metindeki bu ince farklılıklar voyvodaların knezlerden daha geniş topraklara sahip yerel önderler, Johannes ve Farkas'ın da ya Macar, ya da Macar kökenli Ulahlar olduğunu göstermektedir. Macarca Farkas adının Rumence karşılığı olan Lupu'nun Ulahlarca da kullanılıyor olması, bu son tahminin olasılığını azaltır.

Şövalyelerin başarısızlığı ve sahneden çekilmelerinden sonra, bölgenin tarihi on yıllar boyunca karanlıkta kaldı. Severin banlarının adları bile bilinmez-

49 'Ad haec contulimus praeceptori ante dicto [i.e. Rembaldo] et per ipsum domui hospitalis a fluvio Olth et alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam sub eisdem conditionibus, quae de terra Zeurino superius sunt expressae, excepta terra Szeneslai vaivodae Olatorum, quam eisdem relinquimus, prout iidem hactenus tenuerunt sub eisdem etiam conditionibus per omnia, quae de terra Lytua sunt superius ordinatae', (Zimm.-Werner-Müller, ı, s. 74).

50 Bkz. Kniezsa, *Sláv jöv.,* ı/ı, s. 262-263. On üçüncü ve on dördüncü yüzyıl Macar kaynaklarında *knesler* için, bkz. Györffy, "Román álam", s. 8, n. 29.

51 Litvoy'un voyvoda olarak tanımlanmasına rağmen, toprağının *knezlik* olarak belirtilmesindeki çelişkiyi ilk gören F. Pesty'dir. ('Valóban különös, hogy Lyrtioy –ki Linioy és Lithennek is iratik– vajdanak neveztetik, földje pedig kenezségnek'); Pesty, *Szörény,* ı, 2. 17.

ken, muhtemelen Rumen voyvoda Litvoy'un bölgede giderek artan etkisi oldu. İradesi sözde kalsa da, Macar kralı Severin Banlığı'nın ona bağlı olduğunda ısrar etti. Voyvoda Litvoy 1272'de Macar egemenliğini reddedip Kral IV. László'ya karşı ayaklandığında, Kral Simon'un oğlu Georgi'yi Litvoy'a karşı gönderdi, Litvoy savaş alanında öldü, kardeşi Barbat da yakalanıp kral sarayına gönderildi. Bu gelişme Kral László'nun şimdi Slovakya'da bulunan Sáros eyaletindeki Sóvár ve Delne köylerini bu Üstat Georgi'ye bağışladığı 8 Ocak 1285 tarihli beratında da anlatılmaktadır.[52]

Severin Banlığı'nın merkezi, Tuna'nın sol sahilinde, Demir Kapı'nın yakınında, Roma döneminde Drobeta taş köprüsünün Tuna'yı aştığı yerdeki Severin Kalesi (Macarca Szörényvár, Rumence Turnu Severin) idi.[53] Stratejik önemi son derecede yüksek olan kale Vidin Bulgarlarına, Tatarlara ve isyancı Rumen voyvodalarına karşı girişilen askerî seferlerin başlangıç noktası oldu. Macar krallarının böylesine stratejik bir noktadan vazgeçmeyecekleri, Rumenlerin de ele geçirmeyi arzulayacakları açıktır. Muntenya'daki (Kumanya'nın güneybatı bölümü) Rumenler Altın Orda Tatarları tarafından onlara haraç ödeyecek kadar taciz ediliyor, Oltenya'dakiler ise Macar kralları tarafından getirilen banların baskısından yakınıyordu. Geleceğin Eflâk'ı tipik bir sınır bölgesiydi ve küçük Rumen voyvodalıklarını birleştirme süreci iki büyük gücün, Macar Krallığı'yla Altın Orda'nın sürekli çekişmesi arasında gerçekleşti. Anlaşıldığı kadarıyla, bu iki güçten hiçbirinin Oltenya ve Muntenya'yı tümüyle ilhak edecek, bölgeyi düzene sokacak ne enerjisi, ne de ilgisi vardı. Macar kralları Tatar istilasından sonra Macaristan'ı yeniden inşa ile meşguldü, Altın Orda hanlarının gözündeyse bu topraklar batıda çok uzak bir eyalet olarak görülüyordu. Bu yüzden 1330 yılında Besarab tarafından kurulan ilk Rumen devletinin bu bölgede gelişmesi hiç rastlantı değildi.

Besarab ve Eflâk'ın Kuruluşu, 1330

Besarab da selefleri gibi, eski Kumanya'nın batı yarısı olup, vasallık bağlarıyla Macar kralına bağlı Muntenya'da bir Rumen voyvodasıydı. Macar kralı

52 'Demum etiam cum nos in etate puerili post obitum karissimi patris nostri regnare cepissemus, Lythway wayuoda una cum fratribus suis per suam infidelitatem aliquam partem de regno nostro ultra alpes existentem pro se occuparet, et proventus illius partis nobis pertinentes nullis amonitionibus reddere curabat, sepedictum magistrum Georgium contra ipsum misimus, qui cum sumpmo fidelitatis opere pugnando cum eodem ipsum interfecit, et fratrem suum nomine Barbath captivavit et nobis adduxit; super quo nos non modicam quantitatem pecunie fecimus extorquere; et sic per eiusdem magistri Georgii servitium tributum nostrum in partibus eisdem nobis fuit restauratum', Bu beratın, farklılıkları, kopyaları ve sahteleri ile birlikte en iyi baskısı ve beratın analizi için, bkz. Györffy, "Román álam", s. 14-19.

53 *Szörényvár* için, bkz. *KMTL,* s. 657 (İ. Petrovics).

I. Károly'nin 26 Temmuz 1324 tarihli bir beratında kral ondan *woyuodam nostrum Transalpinum*[54] diye bahsederek, Besarab'ın o dönemde kralın sadık bir kulu olduğunu belirtir. Kaynaklarda Eflâk voyvodası olarak görevlendirilmesi tarihiyle ilgili kesin bilgi olmasa da, bu tarihin 1314 ile 1322 arasında olması gerekir. Bu yıllar Macar kralının bölgede etkin varlığı ile ilişkiliydi. Árpád hanedanının sona ermesini (1301) izleyen kargaşalı yıllarda, Severin Banlığı Macar tahtının egemenlik bölgesinden ayrıldı. Severin'de üstün gelen yerel derebeyi (Macarcada tartományúr) Vejteh banı Theodor ve oğlu Johannes idi.[55] Theodor ve Johannes, daha sonra, 1323'te Tărnovo'da tahta çıkacak olan Vidin Despotu Mihail Şişman'ın *(cum potentia domini dospoth de Budinio)*[56] desteğini almıştı. Birinci Károly asileri cezalandırmak için Paul Széchy komutasındaki ordusunu gönderdi. 23 Ekim 1317'de Széchy ailesine verilen bir armağanda (1315'ten önce, muhtemelen 1314'te gerçekleşen) bu olaylar bütün ayrıntılarıyla anlatılmaktadır.[57] Vejtehli Theodor kralın adamlarınca yakalandı, oğlu Johannes Miháld (şimdi Romanya'da Mehadia) Kalesi'ne sığındı. Ban Theodor bir atın kuyruğuna bağlanarak kaleye kadar sürüklendi, ancak oğlu Johannes Miháld'de kralın güçlerine direndi. Kısacası, bu olayda Kral I. Károly bölgede egemenliğini gerçekleştiremedi. Birkaç yıl sonra, 1321'in sonuna doğru, ya da 1322'nin başlarında, I. Károly güney Macaristan'a açılan sefere bizzat komutanlık etti, savaşın sonunda Miháld Kalesi asi Vejteh ailesinin elinden alındı.[58] Bu nedenle, Besarab'ın Eflâk voyvodası (woyvoda Transalpinus) adı altında Macar kralının sadık tebaası olması, muhtemelen 1321'den öncedir.

Burada sorulacak soru Besarab'ın hangi tarihte efendisi Macar kralının aleyhine döndüğüdür. Bu tarih oldukça kesin bir şekilde hesaplanabilir: bu gelişme iki beratın tarihleri olan 26 Temmuz 1324 ile 18 Haziran 1325 arasında gerçekleşmiş olmalıdır. Besarab bunlardan birincisinde *"woiuodam nostrum Transalpinum"*, ikincisindeyse *"Bazarab Transalpinum sancte regie corone infidelem"* olarak adlandırılır.[59] Tarih çok anlamlıdır. Gregoriy Terter'in 1323'teki ölümünden sonra, kendisi de yarı Kuman olan Vidin despotu Mihail Şişman Tărnovo tahtına çıkmak üzere seçilmişti. Yeni Bulgar çarı Bizanslılara karşı savaşlarında Tatarların

54 Györffy, "Román álam", s. 549. Daha önceki baskı: Hurm., ı/ı, s. 591-592.
55 Csanád ailesinden gelen Vejteh'li Theodor Temes eyaletinin en varlıklı toprak sahibiydi. Adı 1285 sonrası beratlarda geçer. Bkz. Györffy, "Román állam", s.538-539.
56 Károly I'in 23 Ekim 1317 tarihli beratı: Györffy, "Román állam", s. 548.
57 Györffy, "Román állam", s. 548.
58 Holban, *Cronica rel.,* s. 90-96; Engel, I. Károly", s. 104, 130. Györffy, "Román állam", s. 540, Miháld'e karşı yapılan iki sefer (1314 ve 1321-22) yanlışlıkla 1316'da yapılmış bir sefer olarak belirtir.
59 Györffy, "Román állam", s. 549, 550.

(Σκύθαι) ve Ulahların (’Ουγγροβλάχοι) desteğini almıştı.[60] Bu arada kuzeni ve geleceğin çarı Aleksandr'ı Besarab'ın kızıyla evlendirerek, Ulahlarla ittifakını pekiştirmişti. Aynı Bulgar-Tatar-Ulah ittifakının birkaç yıl sonra, 1330'da, Velbuzd'da Sırpların karşısında savaşmaları rastlantı değildi. Besarab Bulgaristan çarı Mihail'in yanında yer alarak Macar kralının düşmanını desteklemiş oldu: bu nedenle kralla aralarına düşmanlık girmesi sadece zaman meselesiydi. En geç 1325'te, Besarab artık Macar kralının sadakatsiz bir kuluydu.

1324 ve 1330 arası kaynaklarda herhangi bir Severin banıyla ilişkili bir kayda rastlanılmadığından, asi Besarab'ın Severin Kalesi'ni ve eyaletini bu yıllarda eline geçirmiş olması gerekir.[61] Papa XXII. Johannes Brassó ve Mikch kontu, Slavonya banı Solomon'a, Erdel voyvodası Thomas'a ve Eflâk voyvodası Besarab'a (*Comiti di Brasso, Mikth* [doğrusu Mikch], *bano totius Sclavonie, Thome woyvode Transilvano, Bazaras woyvode Transalpino*) aynı mektubu göndererek, Dominikenlerden (Inquisitores) dinsizlere karşı çalışmalarında yardımlarını istedi.[62] Papa Besarab'a yazdığı mektupta Besarab'ın egemenliğindeki Macar Krallığı topraklarından söz eder: *in terris tibi subiectis in regno Ungarie consistentibus*. Bu toprakların yeri farklı yorumlara açıktır: Lupaş'a göre burada belirtilen, bir yıl önce Besarab'ın eline geçirdiği Severin bölgesidir.[63] Bu görüşün tersine, Pataki bu yerin Macar tahtına ait olarak bilinen ve Besarab'ın başlangıçtaki toprağı Muntenya'dır (Severin'siz Eflâk = Oltenya).[64] Bana kalırsa Latin metnin kendisi ve bütün durum Lupuş'un yorumunu desteklemektedir. Severin hep Macar Krallığı'nın toprağı olarak bilinirken, Macaristan'a vasallık bağıyla bağlı olmasına rağmen Besarab'ın Eflâk'ı, başka bir deyişle Muntenya, hiçbir zaman Macar Krallığı topraklarının ayrılmaz bir parçası olarak görülmemiştir. Dahası, Besarab'ın Macar kralına sadık görünmemesi ve Károly'nin 1330 yılındaki cezalandırma seferinin nedeni Severin'in alınması olmalıdır. Ancak bu seferin gelişmelerini ve ayrıntılarını incelemeden önce, Besarab'ın etnik kökeninin tartışılması gerekir.

Kumanların ilk Rumen devletinin kurulmasındaki rollerine ilk dikkat çeken İorga'nın hakkı teslim edilmelidir (İorga Kuman-Rumen ortak yaşamından

60 İoannes Kantakuzenos'ta ı. 36.: Kant. *Hist.*/Schopen, ı, s. 175-176, = Kant. *Hist.*/Faturos-Krischer, ı, s. 124.

61 Pesty, *Szörény,* ı, s. 27. Pesty kaynağını açıklamadan 1324 yılında Szerém, Valkó ve Bodrog eyaletlerinin kontu Paul'ün Severin banı unvanını taşıdığını anlatır. P. Engel'in nazikçe verdiği bilgiye göre, Pesty Severin Banlığı unvanını bu Paul'e (tam adı Paul Garai) vermekle büyük yanlışlık yapmıştır: Paul 1323-1328 yılları arasında *Mačva* (*Severin* değil) Banı olarak gerçekten de bu eyaletlerin ileri geleniydi.

62 Theiner, *Mon. Hung.,* ı, s. 510 (no. 790), = Hurm., ı. s. 600-601 (no. 476).

63 Lupaş, *Posada,* s. 125.

64 Pataki, *Anjou,* s. 31-32.

"colaboraţia româno-barbară" olarak söz eder). Dahası, İorga Basarab'ın adının ikinci unsurunu Türki kökenli onursal unvan aba, oba, "baba, amca, ağabey" ile açıklamayı da başarmıştır.[65] İlgi çekici bir tarihî paralellik çizer: Moskova Rusyası nasıl Altın Orda Tatar devletinin siyasi devamı olduysa, Rumen devleti de Kuman Hanlığı'ndan doğmuştu.[66] Iorga'nın Besarab ve hanedanının Kuman kökenleriyle ilgili üretken düşüncesi Rumen araştırmacılar tarafından bile az veya çok kabul edildi.[67] En iyi ve en inandırıcı çözüm Rumen adını çok kullanılmış bir Kuman-Kıpçak kişi adından, Basar-aba'dan türeten Rásonyi'den geldi. Adın ikinci bölümü, Iorga'nın da belirttiği gibi, bir onursal unvandır (bkz. Kuman adları Arslanapa, Urusoba, Terteraba, Kutluba, vb.; Peçenek adları Tonuzoba, vb.) ve ilk kısım bastırmak, yönetmek, ezmek anlamına gelen bas- fiilinin türevidir. Basar adıyla birlikte bu adın türevleri olan Basan, Basmış ve Bastı gerek tek başlarına, gerekse de birleşik isimlerde (örneğin, İz-basar, col-basar, cav-basar, İl-basar, İl-basan, İl-basmış, Basar-oğul, vb.) hem eski, hem de çağdaş Kıpçak dilinde çok rastlanan isimlerdir.[68] Aynı formlar sonunda –a eki olmadan Rumencede (bkz. benzer gelişme: Rumence Catlapug < Türki Kutlubuğa).[69] Besarab(a) adı 14. ve 15. yüzyıl Latin (Macar) ve Slavik (Sırpça ve Rumence) kaynaklarında onlarca kez görülür.[70] Slavik kaynaklar Basaraba ve Basarab isimlerini kullanırken, onların Macar karşılıkları üstün Bazarab, Bozorab (Basarab, Bosorab olarak okunur) adlarına ek olarak Bazarad, Bozorad, Bozarad, Basarat (hepsi –s ile okunur) gibi formlara da yer verir. Rásonyi ve Rumen araştırmacılar bu tuhaf formlara önem vermedi. Gerçek adın 'b' ile bittiği, 'd' ile bitenlerin ikincil olduğu ve Macar dilinin özellikleriyle açıklanabileceği açıktır.[71] Macarcadaki Baszarad, Baszarád adlarının şu şekilde açıklanabileceği kanısındayım: Eski Macarcada 'b' ile biten adlara rastlanmazken, 'd' ile biten kişi ve coğrafi adları oldukça yaygındı. Eski Macarca döneminde +d küçültme eki en yararlı soneklerdendi; herhangi bir isim bu sonekli veya soneksiz kullanılabiliyordu. (Árpád döneminde 'd' ile biten en ünlü iki Macar adı Árpád ve Csanád idi.) Bunun sonucunda, Basarab gibi bir

65 İorga, "Basaraba".

66 "Moskova Rusyası'nın Tatar Hanlığı'nı izlediği gibi, Kumanların hanlığı da Tara Românescă'ya geçer" (İorga, "Basaraba", s. 101).

67 Densuşianu, "Originea"; Veress, "Originea"; Popa-Lisseanu, *Izvoarele,* s. 28; Draganu, "Românii", s. 520-525. *Besarab* adının kökenleri konusunda oldukça kuşkulu olan tek bilim adamı belki Bratianu'dur, "Originea", s. 238.

68 Rásonyi, "Contr.", özl. s. 27-31 (247-251).

69 *Ibid.,* s. 24 (244).

70 Bütün formları kapsayan eksiksiz bir liste için, bkz. Györffy, "Román állam", s. 543-544.

71 Györffy'nin *Basarad* adını sözde Müslüman *Başarat* adından türetildiğini açıklama çabası kabul edilemez. (Györffy, "Román állam", s. 543-544). Györffy, *Basarab*'ın orijinal olduğu kesin adının ikincil olduğunu iddia etmekle yetinip, bir açıklama getirmez.

Kuman ve/veya Rumen adı Macarcaya girdiğinde, Baszarab<Baszarád (Macar kaynaklarında sıkça rastlanır) formlarına ek olarak, benzerlik yoluyla Baszarád gibi ikincil bir form da kullanıma girmiş olabilirdi.[72]

Rásonyi Basarab(a) adını açıklamakla yetinmedi, babasının adını da Türki temeller üzerinden tanıttı. Ne var ki Besarab'ın adı için dayandığı inandırıcı etimolojinin tersine, babasının adının Kuman-Tatar kökenli olduğu açıklaması bir ölçüde kuşkuludur. Besarab'ın babasının adı sadece Kral I. Károly'nin 26 Kasım 1332 tarihli bir beratında geçer: *"in terra Transalpina per Bazarab, filium Thocomerii scismaticum"*.[73] Rásonyi bu adı çok tanınmış bir Kuman ve Tatar adından, Tok-temir'den türetir, geniş bilgi sunar ve 1295 Rus yıllıklarında Kırım'da hüküm süren Cengiz soyundan gelme bir prens olarak sözü edilen Toktomer'e göndermede bulunur.[74] Türk kökenli adlar gerçekten de inandırıcıdır: Toktemir adı 13. yüzyılın sonlarında Türk-Moğol steplerinde özellikle yeğlenmekteydi. Benim kuşkularımı tetikleyen, orijinal beratı görüp farklı bir okunuş, Thotomerii öneren Györffy oldu.[75] Eğer bu okunuş doğruysa, bu adın o dönemde Macaristan'da sıkça kullanılan Totomer ya da Tatamer adlarıyla aynı olması ihtimali yok sayılamaz.[76] Ancak Besarab'ın babası Türk kökenli bir ad taşımış olsa da, bu kişinin Cengiz soyundan bir prens olduğunu belirlemek imkânsızdır. Cengiz'in soyundan gelmek Türk-Moğol stepleri dünyasında öylesine önemli idi ki, kaynakların böyle bir gerçeği atlamış olması düşünülemez, kimse Cengiz soyundan geldiğini saklayamaz, saklamak isteyemezdi.

Her ne olursa olsun, Besarab'ın Türk kökenli bir ad taşıdığı, babasının durumunun da aynı olduğu açıktır. Kesin olarak kanıtlanamamakla birlikte, ikisinin de Kuman soyundan gelmiş olması muhtemeldir. Ancak bizzat Besarab özellikle Ulah olarak anılır. Kral I. Károly ondan *"Bazarab infidelis Olacus noster"* diye söz eder.[77] Bu durumun yüz yıl önce, Asen ailesiyle ilgili olarak anlatılana çok benzer olması gerekir. Kuman kökenli olup bir hanedan kuran ve Bulgarlaşan Asen ve ailesi gibi, Besarab ve ailesi de muhtemelen Kuman kökenliydi, bir hanedan

72 Günümüz Macaristan'ında iki coğrafi ad (Nógrád eyaletinde) *Boszorád* ve (Szabolcs eyaletinde) *Bozorát*, Baszarád*'ın* eski Macaristan'da kullanılan bir ad olduğunu kanıtlar (bkz. Györffy, "Román állam", s. 544).

73 Fejér, *CD,* VIII/3, s. 625, = Hurm., I, s. 625, = Györffy, "Román állam", s. 555.

74 Rásonyi, "Contr.", s. 251-253. Aynı görüş için, bkz. Elekes, "Basaraba".

75 Györffy, "Román állam", s. 555, no. 103.

76 Örneğin, o dönemlerin ünlü kişilerinden birisi de Gyulafehérvár (Transilvanya'da Alba İulia) Praepositus'u ve mahkeme başkan yardımcısı *Tatamer* idi. 1334 yılında *Tatameri* (*Anjou Okm.,* III, s. 207, = Hurm., I, s. 638-639, no. 51); 1336 yılında *Thatamerius* (*Anjou Okm.,* III, s. 290, = Hurm., I, s. 645-647, no. 515) 1341 yılında *Thatamerii* (Fejér, *CD,* IX, s. 55, = Hurm. I, s. 672-673, no. 535).

77 Bkz. Györffy, "Román állam", s. 555.

kurup Romanyalı oldular. Besarab'ların daha önceki armasında, bir miğfer üzerinde görülen kartal da aynı yönü gösterir: Árpád döneminde Macar armalarının üzerindeki benzeri figürler gibi, bu kartallı miğferin de totemlerden kaynaklanmış olması gerekir.[78] Bir de, Besarab ailesinin çok sıkı Kuman ilişkileri olduğuna tanıklık eden 1325 tarihli bir gelişme vardır. Kraliyet şapelinin kontu *(comes capelle domini regis)*, Üstat Ladislaus tarafından 18 Haziran 1325'te çıkartılan bir beratta Upal'li Paul adlı birinin, Macaristan'da bir Kuman kontu olan Parabuh'un oğlu Stefan *(Stephanus filius comitis Parabuh Comani)* tarafından yaralandığı anlatılır. Kuman kontunun kralın itaatsiz kulu Eflâklı Besarab'ın gücünün bizzat kralın gücünden fazla olduğunu *(Bazarab Transalpinum sancte regie corone infidelem)* iddia etmesi üzerine çıkan tartışma sırasında bu Stefan Paul'u neredeyse öldürür.[79] Macaristan Kumanlarıyla Karpat Dağları'nın doğusunda yaşayan Kumanlar arasındaki ilişkileri aydınlatması bakımından, bu beratın getirdiği kanıtlar son derecede önemlidir. Karpatlar'ın doğusundaki Kumanların kısmen Altın Orda'nın egemenliği altında, kısmen de Besarab tarafından kurulmakta olan Eflâk devletinin hükümranlığında yaşıyor olmaları gerekir.

Besarab'ın 1324-25 sıralarında Macar egemenliğinden çıkmasından sonra, Kral I Károly muhtemelen Eflâklı bu güvenilmez kulunu cezalandırmak istedi ama planını gerçekleştirmek için birkaç yıl beklemek zorunda kaldı. Macar kralı 1326'da, Severin'de bir yerde karşı karşıya kaldığı ciddi bir Tatar saldırısını püskürtmeyi başardı.[80] Besarab bir kez daha Macar kralının düşmanlarının safında yer aldı, Tatarların doğrudan ya da dolaylı destekçilerinden oldu. 27 Mart 1329 tarihli daha sonraki bir belgede, Besarab Bulgarlar, Sırplar ve Tatarlarla birlikte kralın düşmanları arasında sayıldı. Bu düşmanlar sürekli olarak Macar sınırlarına saldırdı ama Severin'de Miháld'de (ya da Nagymiháld – bugün Romanya'da Mehadia) kralın kale komutanı Dionysius Széchy bu saldırıları başarıyla püskürttü.[81]

Altıncı Bölüm'de anlatıldığı gibi, Bulgarlar ve Eflâklı, Tatar ve Yas müttefikleri 28 Temmuz 1330 tarihinde Velbužd'da ağır bir yenilgiye uğradı. Macar

78 E. Veres'e göre, Besarab ailesinin ilk amblemi, Árpádların *turul* (< Türki *toğrul*) kuşuyla aynı derecede saygı gören kartaldı (Veres, "Originea", s. 230). Bu varsayım Brătianu ("Originea", s. 238) tarafından reddedilir ve Györffy, "Román állam", s. 545, n. 37. Eflâk arması ve kartal figüründe muhtemel Bizans ve Macar bağlantıları için, bkz. Elekes, "Havaselvi címer", s. 21.

79 Györffy, "Román állam", s. 550.

80 *SS Prus.,* I, s. 213, 30.000 gibi abartılı bir Tatar ölü sayısı verir.

81 'Cum nos ipsum magistrum Dionisium ad nostri regiminis augmentationem fideliter ab experto ferventem in castro nostro Nogmyhald vocato in confinio existente, contra Bulgaros, Bazarab woyuodam Transalpinum, regem Rascie scismaticum, ymo et Tartaros fines regni nostri ubi et unitatem ortodoxe fidei continue hostiliter invadentes constituissemus', (Györffy, "Román állam", s. 552).

kralı I Károly'nin Besarab ve asi Eflâklılar üzerine bir ceza saldırısı başlatmak üzere bu fırsatı seçtiği açıktı. Macar kayıtları (14. yüzyıl Chronicon Pictum; 15. yüzyıl Thuróczy) bu sefer hakkında ayrıntılı bilgiler içerir.[82] Seferin ilk aşaması hızla tamamlandı; Kral Károly Eylül 1330'da Severin üzerine yürüdü, bölgeyi Besarab'ın elinden aldı ve Dionysius Széchy'yi Severin banı yaptı. Besarab krala teslim oldu, ordunun masrafını karşılamak için 7.000 gümüş mark tazminat önerdi, krala haraç ödemeye hazır olduğunu belirtti ve oğlunu rehine olarak kralın sarayına gönderdi. Kralın adamları Dancs (Zólyom Kontu) ve Liptó *(fidelis baro, Donch nomine, comes de Zolio et de Liptou)* bu mantıklı önerinin kabul edilmesini istedi, ancak Károly geri adım atmadı; itaatsiz kulunu cezalandırmak istediğinden, sefer devam etti. Macar ordusu Severin üzerinden Eflâk'a, Argeş'e (bugün Curtea de Argeş) yürüdü. Düşük nüfus yoğunluğu nedeniyle erzak ikmalinde güçlükler çıkınca, kral, Besarab ile bir silah bırakışmaya varmak zorunda kaldı ve geri çekilmeye başladı. Oysa Eflâklı önder anlaşmaya uymak niyetinde değildi ve Macar ordusunu dar bir geçitte durdurdu. Eflâklılar tepelerden ok, mızrak ve taşlar yağdırarak Macar birliklerini ezdi. Yenilgi yıkıcıydı ve kral hayatını ancak daha sonra çarpışmada ölecek olan Desiderius Hédervári ile arma değiştirerek kurtardı.[83] Thuróczy'ye göre, kral Temesvár köyü üzerinden Visegrád'daki kraliyet ikametgâhına kaçtı.

Daha önce genel anlamda benimsenmiş görüşe göre, savaş Posada Vadisi'nde, günümüz Cîmpulung'u ve Bran'ı (Törcsvár) arasında yapıldı.[84] Ancak Giurescu ve diğerleri Argeş'in kuzeybatısındaki bir yerin daha muhtemel olduğu görüşündedir.[85] Çeşitli doğulu yardımcı birlikler savaşın her iki tarafında da yer aldı. Macarların yanında savaşan Kumanlardan çoğu savaşta öldü *(Cumanorum denique corruit inestimabilis et plurima multitudo)*.[86] Eflâklıların yanında (muhtemelen Kumanlarla birlikte gelen) Tatarlar yer alıyordu.[87] Kral Károly'nin Besarab'ın karşısındaki yenilgisi Macar-Eflâk ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır; Macar kralları daha sonra, 14. yüzyılda Eflâk voyvodalarını etkilemeye çalışmış

82 *Chronici saeculi xɪv,* §209: *SRH,* ɪ, s. 496-500; Thuróczy'nin *Chronicle,* ɪɪ. xcvii, Schwandtner, ɪ, s. 202-205.

83 19. yüzyıla kadar uzun bir süre boyunca, Macar bilim literatürü bu Desiderius'u yanlışlıkla yeni atanmış Severin banı Dionysius Széchy'nin (olamayan) oğlu olarak kabul etti (P. Engel'e teşekkürlerimle).

84 Lupaş, *Posada,* ve diğerleri. Törcsvár (Bran) Karpatlar'da, Brassò (Braşov) yakınlarında bir kaleydi; Macar sınırlarını Eflâklılara karşı korumak için 1377'de Kral Büyük Layoş tarafından yaptırılmıştı (Z. Kordé, *KMTL,* s. 682).

85 Giurescu, *Ist. Rom.,* ɪ, s. 356; Györffy, "Román állam", s. 546.

86 Chronici saeculi xɪv, §209: SRH, ɪ, s. 499.

87 Macar kralı I. Lajos'un 24 Nisan 1351 tarihli beratı: 'predictusque Bozorab ... cum tota sua potentia et vicinorum paganorum', (Fejér, *CD,* vɪɪ/3, s. 124, = Hurm., ɪ/2, s. 14, = Györffy, "Román állam", s. 562). "Komşu paganlar" teriminin Tatarları kastettiği açıktır.

olsalar da sadece geçici bir dönem başarılı olabildiler, Besarab'ın zaferi Eflâk Prensliği'nin bağımsızlık yolunu bir daha kapanmamak üzere açtı.[88]

Moldavya Tatar ve Macar Himayesini Reddediyor, 1359-1364

Moldavya'da yeni bir "Eflâk" devletinin kurulmasının tarihi olarak, Besarab'ın ülkesinin kuruluşundan birkaç on yıl sonrası verilebilir. Doğu Karpat sıradağlarıyla Dinyester arasındaki topraklar da 1242'den sonra doğrudan Tatar egemenliği altındaydı ama Tatar istilasından bir yüzyıl sonra bile, bölgenin etnik haritası Oltenya ve Muntenya'nınkilerden de karanlıktır. Özellikle Prut ve Dinyester nehirleri arasındaki, diğer bir anlatımla sonraki Moldavya'nın doğu yarısındaki Kuman ve Tatar varlığına ek olarak, hem güneyden (Muntenya, Bulgaristan), hem de Transilvanya'dan giderek artan sayılarda göç eden Rumenlerin de hesaba katılması gerekir. Rumenler özellikle engebeli ve ormanlık kuzey ve batı bölgelerine yerleşti, Macar ve Alman (Sakson) etnik unsurlar da Doğu Karpatlar'ın yamaçlarına göç etti. İşte yeni bir Rumen devletinin çekirdeği tam da bu kuzeybatı bölgesinde, özellikle de Moldva Nehri vadisinde doğdu.

Karpatlar'ın doğusundaki dev Tatar gücünde ilk çatlak Macarların 1345'te gerçekleştirdikleri Tatar seferinde oluştu ve bu seferi izleyen iktidar boşluğu bölgede yeni bir Rumen güç merkezi oluşmasının yolunu açtı. Tatarlar Transilvanya'ya sık sık akınlar düzenledi; bu yüzden Macar kralı I. Lajos'un Tatarlara karşı Transilvanya voyvodası Andre Lackfi ve Székely savaşçılarını göndermesi rastlantı değildi. Dönemin iki Macar anlatı kaynağı bizlere seferin ayrıntılı kayıtlarını verir. Bunlardan biri Küküllö'lü Janos vekayinamesinin Altıncı Bölümü,[89] diğeri de *Minorite Anonymous*'tur.[90] Söz konusu gelişme Hazreti Meryem yortusunda (*Minorite Anonymous*, ("circa festum Purificationis beate virginis Marie"), yani 2 Şubat 1345'te gerçekleşti. Transilvanya voyvodası ve Székely'ler (Küküllö'lü Janos, *"cum siculis nobilibus"*) Tatarların ülkesine girip onları yendi. Hanın eniştesi ve komutada ikinci olan Tatar pren-

88 1320-1330 gelişmelerinin iyi bir özeti için, bkz. Kristó, *Anjou-kor,* s. 78-85. Bkz. Minea, "Razboiul", s. 338; Lazarescu, "Lupta din 1330", s. 244.

89 *Font. dom.,* III, s. 167-168. Yukarıda sözü edilen Altıncı Bölüm hiç değişikliğe uğramadan Dubnic Vekayinamesi'nde, Shronicon Budense'de ve Thuróczy'de tekrarlanır. Bunlardan sonuncusu için, bkz. Schwandtner, I, s. 221.

90 *Font. dom.,* III, s. 151-152.

si Atlamış[91] tutsak edildi, zindanda kellesi uçuruldu (Kküllö'lü Janos, "*cum principe eorum nomine Athlamos"*; (*Minorite Anonymous*, *"princeps eorum valde potens nomine Othlamus, secundus post Kanum, qui habebat in uxorem sororem ipsius Kani, vivus captus est, sed postea decollatus"*). Tatarlardan geri kalanları kıyı bölgesindeki soydaşlarının yanına kaçtı (Küküllö'lü Janos, *"ad partes maritimas longe distantes ad alios tartaros fugerunt"*). Bu yenilgi Tatarlar için büyük bir darbe olmuş olmalıdır. Askerî bozgun ve onu izleyen, yıllar boyu süren veba salgını Karpatlar'la Dinyester arasındaki Tatar nüfusunu büyük çapta azalttı. 1345 Macar zaferinden sonra Macarların etki alanı yeniden doğuya, Dinyester Nehri'ne kadar yayıldıysa da Tatar akınları tehlikesi henüz tümüyle geçmemişti; Macar kralı I. Lajos 1350'li yıllarda Tatarlarla sık sık çatışmaya girdi.[92]

Her ne olursa olsun, 1345'teki gelişmenin Moldavya tarihi için çok büyük önemi oldu. Yeni güç dengelerini fark eden Papa VI. Clemens Karpatlar'ın doğusunda, Tatar istilasından sonra dağılan Katolik Kilisesi örgütünü yeniden kurmanın zamanı geldiğine karar verdi. Macar Kalocsa başpiskoposuna (archiepiscopo Colociensi) yazdığı 29 Ocak 1347 tarihli mektupta Milcov piskoposluğunun onarılmasını buyurdu (Episcopatus Milchovensis in regno Ungarie, in finibus Tartarorum) ve yeni piskoposluğa Nymptili Thomas adında bir Augustin keşişi ve lektorunu atadı.[93]

Çelişkili görülse de, 1345'ten sonra Moldavya'da Macar etkisinin artması, ülkede Rumen varlığının güçlenmesini de sağladı. Bunun nedeni, 1345'ten sonra Moldavya'daki ilk Rumen devletini örgütleyen Rumen unsurların Macaristan'dan, Máramaros eyaletinden göç etmiş olmalarıydı. Karpat Dağları'nın kuzeydoğu köşesindeki bu eyalet oldukça tenhaydı ve Ortaçağ Macaristan'ında bütün sınır bölgelerinde görüldüğü gibi, Macar kralları ve soyluları bu ıssız bölgeleri kazanmak için yabancı yerleşimci çağırıyordu. Macar ovasının yarısının nüfusunu yitirdiği 1241/1242 Tatar istilasından sonra, bu kolonileştirme eğilimi ülkenin bütününe yayıldı. IV. László'nun iktidarından (1272-1290) başlayarak Ulah grupları kitleler halinde Macaristan'da yerleştirildi, bu eğilim 14. yüzyılda daha da belirgin oldu. Ulah grupları daha hafif vergi yükü ve daha uygun koşulların çekimine kapılarak Balkanlar'dan Macaristan'a aktı. Büyük çoğunlukla

91 Bu Tatar önderine verildiği biçimiyle bu isim kaynaklarda görülmese de, kendi başına bilindik bir Türki adıdır: *Atlamış* < *atla-* "atlamak, geçmek, basmak" (Houtsma, s. 30; *MESz,* ı, s. 171; Gombocz, *ÁTSz,* s. 27). Daha sonra, 1495'te muhtemelen Kuman kökenli bir Macar kraliyet adamının adı, *Athlamos* olarak (Csánki, ı, s. 685), 1515'te de bir Székely (Bartholomeo Athlamos: *Szék. Okl.,* s. 248) adı olarak da görülecektir.

92 Spuler, *GH,* s. 105.

93 Theiner, *Mon. Hung.,* ı, s. 737-738 (no. 1107), = Hurm., ı/2, s. 4*5 (no. 4).

Vranje piskoposluğunun yetki alanındaki Büyük Ulahya'dan (günümüzde Orta Makedonya) geldiler. Máramaros'ta (Rumence Maramureş) ilk Ulahlar 13. yüzyılın sonunda görünmüş olsalar da, Ulah knezlerinin yerleştirme çabalarıyla ilgili ilk yazılı kanıt 1326'ya dayanır.[94] Máramaros Rumenlerinin Lackfi'nin 1345 Tatar seferine katılıp katılmadıkları tartışmalıdır, ama katıldıklarını varsaymak mantıklı olur.[95]

Kuzeybatı Moldavya ile Máramaros'taki Rumen nüfusunun toplumsal ve siyasi örgütlenmesi aynı yolu izledi. Bu sistemin temel unsuru çok daha erken dönemlerde Balkan Slavlarından alınmıştı: Knezler köylerin önderiydi ve birçok knez kendi aralarından bir voyvoda seçerdi. Feodalitenin ilerlemesiyle seçimle gelinen bu görevler giderek mirasa dönüştü ve Rumen boyarlardan bir seçkinler sınıfı oluşmaya başladı. Kuzeybatı Moldavya ile Máramaros arasındaki başlıca fark iki grubun siyasi bağımlılıklarında görülüyordu. Máramaros'takiler Macar krallarının egemenliğindeki Ortaçağ Macaristan'ının sınırlarında kalırken, berikiler Altın Orda hanlarının kullarıydı. 1345'ten sonra, Moldavya'nın Tatarlarla bağının gevşemesi, özellikle de ülkenin güney bölümünün Besarab tarafından yeni bir Eflâk devletine dönüştürülmesi nedeniyle, Macar kralının "Kumanya" üzerindeki siyasi iddiasını gerçekleştirmesi için uygun ortam yarattı. Macar kralının iradesini uygulamak için kuzeybatı Moldavya'ya gönderilen, Máramaros voyvodası Dragoş'tu.[96] Dragoş'un Moldavya'ya varış tarihi için Rumen-Slavik kayıtlarında Moldavya Prensliği'nin doğum yılı olarak kabul edilen 1359'u almak gerekir. Unutmayalım ki Macar kralı I. Lajos Rumen voyvodayı sonradan sanıldığı gibi yeni bir devlet kurması için değil, kendi iradesini uygulatmak için göndermişti. Kral Lajos Moldavya'yı hep kendi toprağı olarak görür; 1365 tarihli (aşağıda tartışılacak) ünlü bir beratta Moldavya'dan dört kez *"terra nostra Molduana"* olarak söz eder.[97] Bu yüzden Spinei ve ötekiler Dragoş ve Máramaroslu Rumenlere Macar kraliyet siyasetinin araçları adını takmakta haklıdır.[98] Dahası Dragoş'un Moldavya'ya varışının (yerli Rumen tarihçiliğinde genellikle *descalecat*, ülke kurmak anlamında "attan inmek" olarak kullanılır) zamanlaması iyi seçilmişti; 1359 yılı Berdibek Han'ın ölümünden sonra Altın Orda'da yirmi yıllık kargaşa ve taht kavgasının başladığı

94 14. yüzyılın ortasına kadar iyi bir Máramaros tarihi için, bkz. Györffy, *Geogr. hist.,* IV, s. 111-121.

95 Spinei, *Moldavia*, s. 177.

96 Bedo'lu (Bedeu) Dragoş olarak bilinen bu kişi, sıkça Gyula'nın (Giula) oğlu başka bir Dragoş ile karıştırılır (Spinei, *Moldavia,* s. 199).

97 Doc. hist. Valach., s. 178-180.

98 Spinei, *Moldavia,* s. 203.

yıldı ve bu karışıklıklar Tatar devletinin dikkatini uzaktaki batı uluslarına çevirmesini ve Moldavya'daki gelişmeleri doğrudan etkilemelerini engelledi. Unutulmaması gereken, daha sonra Moldavya Prensliği olacak toprakların güneydoğu bölümünün, özellikle de kıyı bölgelerinin kesinlikle Tatar egemenliğinde olmasıydı. Dragoş'un Moldavya voyvodalığının merkezi kuzeybatı bölgelerinde, Moldva Nehri çevresinde ve Boğdan'da olması gerekir. Ne var ki Macaristan'ın yeni Rumen vasal devletinin ömrü uzun olmadı. Kısa süre sonra Máramaros'tan başka bir voyvoda, Bogdan sahneye çıktı, Dragoş'un haleflerini uzaklaştırdı ve bağımsız bir Moldavya Prensliği'nin temelini attı.

Mikola'nın oğlu Bogdan ilk kez 1334-35'te, halkıyla birlikte Máramaros'a göçüp, orada yerleşmesiyle görülür. Bölgenin merkezi İza Nehri üzerinde Konyha (şimdi Cuhea) idi.[99] I. Lajos'un tahta çıkmasından (1342) kısa bir süre sonra, Bogdan'ın Macar kralıyla ilişkileri gerildi ve 21 Ekim 1343 tarihli bir beratta adından krala sadakatsizlik eden eski Máramaros voyvodası *(quandam woyvoda de Maramarosio, noster infidelis)* olarak geçti.[100] Bogdan'ın Máramaros'tan çıkışının nedenleri ve tarihi bilinmemektedir, ama kralın gözünden düşmesinden kaynaklanan bu durumun, Bogdan'ın voyvodalığının kaybıyla sonuçlanmış olması gerekir. Kaynaklara göre, ailesi ile birlikte Máramaros'tan gizlice ayrıldı ve Tatar Hanlığı'na yakınlığı nedeniyle oldukça yoksullaşmış Moldavya'ya göçtü.[101] Bogdan'ın Máramaros'tan Moldavya'ya kaçışı gerçeği Kral I. Lajos'un 2 Şubat 1365'te Sas'ın oğlu ve Máramaros voyvodası Balk'a verdiği beratla da kanıtlanmaktadır. Bu Balk ailesini, tanıdıklarını ve mallarını geride bırakarak, Moldavya'dan Macaristan'a kaçmıştı.[102] Kral hizmetleri karşılığında ona Konyha'yı (Cuhea) ve Máramaros'ta başka topraklar verdi. Bu topraklar daha önce Bogdan'ındı.[103]

99 Györffy, *Geogr. hist.,* ıv, s. 118. Rumen tarihçilerin (Spinei, *Moldavia,* s. 204) Máramaros voyvodası Bogdan ile Mikola'nın oğlu, güneyden Máramaros'a göç etmiş olan Bogdan'ı birbirlerinden ayırma ve iki farklı kişi çıkarma çabaları, kanıttan yoksundur. Bu çabaların belirgin nedeni Rumenlerin çok eski yerleşimci, hatta Máramaros'un yerlileri oldukları yönündeki temelsiz varsayımı kanıtlamaktır.

100 Mihályi, *Máramaros,* s. 17.

101 Thuróczy *Chronicle,* ııı.xlix: 'Huius etiam tempore, Bogdan, Wayvoda Olachorum de Maramorosio, coadunatis sibi Olachis ejusdem districtus, in terram Moldaviae, coronae Regni Hungariae subiectam, sed a multo tempore, propter vicinitatem Tartarorum habitatoribus destitutam, clanestine recessit', (Schwandtner, ı, s. 245).

102 'De terra nostra Molduana suis caris parentibus et quam plurimis Cognatis nec non bonis universis in eadem terra nostra post tergum relictis et postpositis, in regnum nostrum Hungarie advenit', (*Doc. hist. Valach.,* s. 178-179, no. 141).

103 'Quandam possessionem Kuhnya vocatam ... a Bokdan voyvoda et suis filiis, nostris videlicet infidelibus notoriis ob ipsorum desetandam infidelitatis notam, eo quod idem Bokdan et filii sui de dicto regno nostro Hungarie in pretactam terram nostram Molduanam clandestine recedentes eandem In nostre maiestatis contumeliam moliuntur conservare' (*Doc. hist. Valach.,* s. 180, no. 141).

Böylelikle, tarihî gelişmeler şöyle sıralanabilir. Máramaros'un gözden düşmüş voyvodası Bogdan gizlice Moldavya'ya kaçtı ve Moldavya voyvodası Sas'ı yerinden etti. Biraz önce değindiğimiz berata bakarak, bu olay berattan önce, 1364'te gerçekleşmiş olmalıdır. Yeni voyvoda Bogdan kendini bağımsız ilan etti ve Macar himayesini kabullenmedi. Böylelikle, kuruluşu Macar kralının ajanları Dragoş ve oğlu Sas'la ilişkilendirilebilse de, Bogdan bağımsız Moldavya Prensliği'nin ilk hükümdarı olarak kabul edilebilir.[104] Bu gerçeği doğrulayan bir başka şey de Moldavya'nın Türkçe adı olarak, prensliğin kurucusu Bogdan'ın adına dayanarak, Kara Boğdan isminin kullanılmasıdır.[105] Ne var ki Slavo-Rumen vekayinamelerinde korunan Rumen geleneği Moldavya'nın ilk voyvodaları olarak Dragoş ve Sas'ı gösterir. Her iki gelenek çelişir görünmekle birlikte, her ikisi de doğrudur. Dragoş Macar kralının kulu ve ajanı olarak bir prenslik kurdu, Bogdan ise yeni voyvodalığı ele geçirip Macar kralının egemenliğinden kopardı. Kısacası, Moldavya Prensliği Altın Orda ile Macar krallığının arasındaki çekişmede doğdu. Tatar gücünün gerilemesiyle birlikte, Macar Krallığı Moldavya'da kendine bağlı bir devlet kurarak iktidar boşluğunu doldurmaya çalıştı. Ne var ki Bogdan ve adamları zekice davrandı, Macar girişimini kendi yararlarına çevirip kendi devletlerini kurdu. Rumen tarihçiliğinin Bogdan'ı bir kaidenin üzerine yerleştirmesi ne denli doğalsa, Macar kralı I. Lajos'un Bogdan'da kendine layık bir rakip gördüğünü iddia etmek de o kadar abartılıdır.[106] Lajos kendi çağında bölgenin en büyük kralıydı ve öldükten sonra haklı olarak "Büyük" unvanıyla anıldı; Bogdan ise Moldavya devletini Macarlardan bağımsız kılan, Máramaros'un yerel Rumen önderiydi. Rumenler için millî kahraman olabilir ama ikisi aynı çapta değildir.

1359-1364 yılları arasında kurulan Moldavya devleti, daha sonraki Moldavya Prensliği topraklarının ancak üçte ikisini kapsıyordu. Güneydoğudaki üçüncü üçte birlik bölüm Tatar egemenliğindeydi ve bu toprakların Moldavya voyvodasının egemenliğine geçmesi ancak 14. yüzyılın sonuna doğru gerçekleşti. Aşağıdaki satırlarda daha sonranın Moldavya Prensliği'nin sahil bölgelerinin yazgısını inceleyeceğiz.

104 Dragoş ailesinin soyağacı ve sonraki yazgısı için, bkz. *Doc. hist. Valach.,* s. 179-180.

105 İlk kez Yazıcıoğlu Ali tarafından 14. yüzyılda kullanıldı; bkz. Decei, "Turcs Seldjoucides", s. 98-99, = Decei, *Rel. rom.-or.,* s. 180-181.

106 Macar hükümdarı onda kendine layık bir rakip gördüğünden, Lajos ile Bogdan arasında bir anlaşma imkânsızdı (Spinei, *Moldavia,* s. 211).

Tuna ve Dinyester Deltalarındaki Kentlerde Tatar Denetimi

Tuna deltası bölgesi Bizans ile barbaricum arasında hep tipik bir sınır bölgesi olagelmiştir. Daha önce de gördüğümüz gibi, Tuna deltasının kuzeyindeki bölgeler doğrudan Tatar egemenliğindeydi ve 13. yüzyılın sonuna doğru, bölge Nogay iktidarının güç merkezlerinden biri oldu. Tuna deltasındaki yerleşimlerin çoğu Tatar istilasından önce Bizanslılar tarafından kurulup, ardından Altın Orda Hanlığı'na geçti. Ne var ki Bizans temellerine ve Tatar denetimine rağmen, bu merkezlerde asıl etken olanlar Cenevizlilerdi.

Cenevizlilerin Bizans içindeki denizcilik ve ticaret etkinliği 13. yüzyılın ikinci yarısında, sonradan İznik imparatoru olacak VIII. Mihail'in Ceneviz ile 13 Mart 1261'de ünlü Nymfaion Antlaşmasını imzalamasıyla başladı. Antlaşmaya göre Cenevizliler Konstantinopolis'teki Venedikliler ile savaşmaları için Bizans'ın emrine elli savaş gemisi verecekler, bunun karşılığında da Venediklilere tanınan ticarî ayrıcalıklara sahip olacaklardı. Bu ayrıcalıklar imparatorluk içindeki ticaretin vergiden muaf tutulmasını ve Karadeniz limanlarına serbest geçiş hakkını da kapsıyordu. Dahası, Cenevizliler İzmir'e sahip oldu, Konstantinopolis, Selanik ve diğer limanlarda kendi mahallelerini kurma iznini aldı. Nymfaion Antlaşması Cenevizlilerin Karadeniz ve Doğu Akdeniz ticaretini gelecek iki yüzyıl boyunca ele geçirmelerine yol açtı.[107] Sonunda İmparator Mihail Ağustos 1261'de Cenevizlilerin yardımına gerek kalmadan Konstantinopolis'i Latinlerden geri almayı başardı. Cenevizliler Konstantinopolis'e girdi ve 1267'de imzalanan yeni bir anlaşmayla Altın Boynuz'un (Haliç) karşı tarafında bir mahalle kurmaya hak kazandı. Karadeniz'in en önemli limanları Cenevizlilerin denetimindeydi: güney kıyılarda Sinop ve Trabzon, Kırım'da Kaffa (Kefe) ve diğerleri; Tuna üzerinde Vicina, Kili ve Licostomo, Dinyester üzerinde Maurocastro. Bu son dört kente daha yakından bakmamız gerekir.

Vicina Tuna'nın sağ kıyısında, bugünkü İsaccea topraklarındaydı. Bizans egemenliği altında olmakla birlikte, 13. yüzyılın sonuna gelindiğinde, kentte bir konsülün yönetiminde gelişmiş bir Cenevizli topluluğu vardı.[108] Nogay ve oğlunun sahneden çekilmelerinden sonra, yeni Bulgar hükümdarı Teodor Svetoslav (Dorman Şişman) (1300-1321) Tuna deltasının egemenliğini ele geçirdi. Muhtemelen Bizanslıların uyguladıkları yeni vergiler nedeniyle, Cenevizliler

107 Geanakoplos, *Emp. Michael,* s. 89-91. Osmanlı fethi önce Karadeniz ticareti konusunda ayrıntılı bilgi için, bkz. Brătianu, *Mer Noire.*

108 Giurescu, "Lower Danube", s. 589, n. 7; Balard, "Bas-Danube", s. 2-3.

Bulgar denetimi altındaki kentlerde ticarî faaliyetlerini sürdürmeyi reddetti. Teodor Svetoslav'ın 1321'deki ölümünden sonra, Aşağı Tuna'yla Dinyester arasındaki bölgenin denetimi yeniden Tatarların eline geçti. Tuna ve Dinyester deltalarının egemenliğinin kısa süre için de olsa Bulgarlarda olduğu görüşü Bratianu ve diğerleri tarafından öne sürüldü,[109] ancak herkes tarafından paylaşılmadı. Örneğin Spinei,[110] bu konuda yeterince kanıt bulunmadığını ileri sürer ve Bulgarlar kentlerde olsa bile, Tatarlara haraç ödemek zorunda kalacaklarını düşünür. Deletant bu tartışmanın "denetim", "yönetim" ve "etki" gibi terimlerin karışıklığından kaynaklanmış olabileceğini düşünmekte haklıdır.[111] Bucak ve Dobruca tipik sınır bölgelerindendi ve siyasi irade kendini vergi toplamakla, liman ve kentleri denetlemekle gösteriyor, düşük nüfuslu taşra ise kentlerdeki güç ilişkilerinden etkilenmiyordu. Tartışmanın sonucu nereye varırsa varsın, Vicina 1331/1332'de hâlâ Bizans denetimindeydi ama 1337 veya 1338'de doğrudan Tatarların eline düşmüştü. O dönemde yeni kutsanmış Vicina metropoliti Makarios Konstantinopolis patriğine yazdığı mektubunda pagan denetimi altında kalan cemaatini terk etmeme sözü verdi.[112] Tatarların Vicina'yı fethetmeleri, Bizans'a karşı genel bir saldırıyı öngören daha geniş bir Tatar planının çerçevesi içinde düşünülebilir. Bu saldırı, Tatar hanının sarayına gönderilen bir Bizans elçilik heyeti sayesinde önlendi.[113] Cenevizliler Tatar fethinden sonra Vicina'yı terk etmedi, ancak 1359'da metropolitlik makamının Vicina'dan Eflâk'a taşınmasından da açıkça anlaşılacağı gibi, kent önemini yitirdi.

Vicina gibi Kili de Bizanslılar tarafından kuruldu (bkz. adının Yunanca etimolojisi: τὰ κελλία, "ambar, antrepo, kiler"). Tuna deltasının kuzey kolunun sağ kıyısında, eski Lykostomion'un 20 kilometre uzağında ve bugünkü Chilia Veche'nin 3-4 kilometre güneybatısında yer alıyordu. Adına en erken Reşidüddin'in tarih çalışmasında, 1241/1242'de Dalmaçya'dan dönen Moğol komutanı Kadan'ın Tărnovo ve Kili'yi işgal ettiğini kaydettiği bölümde rastlanır.[114] Tatar istilasından sonra, Bizans egemenliğinde kalmış olması gerekir. Bir kilise belgesinde yörenin 1318-1325 arasında Konstantinopolis Patrikliğine ait olduğu belirtilir.[115] 1340 geldiğinde, Tatarların eline kaymış olmalıdır.[116] Muhtemelen 1337, ya da 1338'de Aydınoğulları hükümdarı Umur Bey'in do-

109 Bratianu, "Bulgares", s. 153-168. Daha geniş literatür için, bkz. Spinei, *Moldavia,* s. 124, n. 89.
110 Spinei, *Moldavia,* s. 123-125.
111 Deletant, "Gen., Tat., Rum.", s. 516.
112 Laurent, "Macaire de Vicina", s. 230-231.
113 Papacostea, "De Vicina a Kilia", s. 70; bu kitabın Sekizinci Bölümü.
114 Bkz. Decei, "L'invasion", s. 120.
115 Acta Patr. Const., ı, no. 95.
116 Laurent, "Macaire de Vicina", s. 230.

nanması Kili'deki Tatarlarla Rumen müttefikleri karşısında bir deniz harekâtına girişti.[117] Çanakkale'den geçtikleri ve yola devam etmeden önce Umur Bey bir süre Konstantinopolis'te kaldığı için, bu seferi Bizans'ın onayıyla yapmış olmaları gerekir.[118] Cenevizliler Kili'de ancak 1350-1360 arasında görüldü. Bu dönem için elimizde bazı harika kaynaklar vardır: Kili'nin Cenevizli noteri Antonio di Ponzò'nun notları.[119] O dönemde, yani 1360'ta Kili Tatar etki alanının en batı ucunda bir sınır kentiydi. Kaynaklardan hiçbiri Tatar egemenliğinin ne zaman sona erdiğini belirtmez, ama bu tarihin 1360'tan sonra, Altın Orda'nın kargaşa yıllarında olması gerekir. Kent önce Eflâk prensine gitti. Bu el değiştirmenin tarihiyle ilgili birçok varsayım (1361, 1388-1390, 1394-95, 1402, 1403, 1404) olsa da verilerin hiçbiri kesin değildir.[120] Gerçek tarih hangisi olursa olsun, 15. yüzyılın başında kentin Moldavya Prensliği'ne ait olması gerekir. Yukarı Macaristan'da, Lubló'da (bugün Slovakya'da L'ubovna) Macar kralı Szigmond ve Polonya (Lehistan) kralı Wladyslaw Jagaila arasında imzalanan antlaşma, Kili'nin Moldavya toprağı olduğunu belirtir.[121]

Tuna üzerindeki dördüncü liman kenti Lykostomion (ya da Licostomo) Tuna üzerindeki bir adada (şimdi artık anakarada), bugünkü Periprava yakınlarında müstahkem bir yerleşimdi. Periprava'nın yakınında, Tuna'nın sol kıyısında Vîlkov(o) adında bir Moldavya yerleşimi vardı. Bu ad (< Slavik v"lk, "kurt") Lykostomion'un Yunanca etimolojisini ("kurt gırtlağı") doğrulamaktadır. Lykostomion'un adı ilk kez 9. yüzyılda, Bizanslılar tarafından kurulmuş bir kent olarak geçer. 1350'li yıllarda kent özellikle tahıl ihracında kullanılan önemli bir liman oldu.[122]

Dinyester deltasındaki en önemli kent Cetatea Alba (Rumence), Belgorod Dnestrovskiy (Rusça) Maurocastro (Yunanca, İtalyanca) veya Moncastro (İtalyanca), Akkirman (Türkçe-Tatarca), veya Nyeszterfehérvár (Macarca) idi. Her ülke kente kendi dilinde "beyaz kent/kale" adını takmışken, Rumların verdiği isim "kara kent/kale" idi.[123] Dinyester koyunun sağ tarafına (Rusçada Dnestrovskiy liman), Rum Tyras'ın enkazı üzerinde kurulmuştu. Cenevizlilerin

117 Enverî/Melikoff, vv. 1209-1306.

118 Lemerle, *Aydin,* bu gelişmeyi 1341'e (İmparator III. Andronikos'un ölümünden sonra) yerleştirir ve yanlışlık yaparak Umur'un düşmanlarının Bulgarlar olduğunu iddia eder. Alexandrescu-Dersca (*Umur,* s. 3-23) doğru çözüm gibi görünen 1337 veya 1338 tarihlerini yeğler. Bkz. Zahariadou, *Trade and Crus.,* s. 40, n. 158; Diaconu, *Kili.*

119 Pistarino'da basıldı, *Notai.*

120 Bkz. Deletant, "Gen., Tat., Rum.", s. 528, n. 94.

121 Cod. dipl. Pol., ı, s. 46-48.

122 Deletant, "gen., Tat., Rum.", s. 522-523.

123 *Akkirman*'ın tarihi için, bkz. *TDV İA,* ıı, s. 269-270 (M. L: Bilge). *Maurocastro* "kara kent" ve "beyaz kent" anlamına gelen diğer adlar arasındaki çelişkiyi açıklayacak bir bilgi bulamadım.

kenti liman olarak kullanmalarına rağmen, Maurocastro hiçbir zaman Ceneviz kolonisi olmadı. Eğer Brătianu'nun iddiası doğruysa, 14. yüzyılın ilk yirmi yılında Akkirman da dahil, Besarabya kentleri Bulgar egemenliğindeydi.[124] Bulgarların varlığı, 1314'te Angelus de Spoleto adlı bir Fransisken rahibinin Bulgarlar tarafından öldürüldüğü bir olaydan anlaşılır.[125] Ne var ki Tatarlar kenti terk etmedi: Aziz Johannes'in (Yeni) 1330'da Tatarların elinde ölmesi, kentteki varlıklarının kanıtıdır.[126] Tatarların varlığını kanıtlayan bir başka bulgu da, 1360'lı yıllara kadar kullanılan Altın Orda sikkeleridir. Tatar döneminde Akkirman, Kırım'daki Ceneviz kolonileriyle sıkı ilişkileri olan önemli bir Karadeniz ticaret limanıydı ve ihraç edilen başlıca ürün zahireydi. Akkirman kazılarından çıkan buluntulara göre (L. Polevoj, A. Kravçenko ve diğerleri) kentte el sanatları ve ticaretle uğraşan hatırı sayılır bir Orta Asyalı topluluk bulunuyordu.[127] Tatarlar Prut ve Dinyester arasındaki bölgede bulunan kentleri terk ettikleri gibi,[128] Kili'den de 1360'ı izleyen karmaşık dönemde çekilmiş olmakla birlikte, siyasi denetimleri ancak aşamalarla kayboldu.

Unutmamamız gereken, 1345'te Atlamış karşısındaki Macar-Székely zaferinden sonra, Karpatlar'ın doğusunda Tatar gücünün yıpranmaya başladığıdır. Bu süreç Berdibek Han'ın 1359'da ölümüyle daha da hız kazandı. Sonunda, Kutlu-beg (yoksa Kutlu-buğa mı?), Hacı-beg ve Dmitriy'nin birleşik Tatar ordusu, 1363'te Dinyeper'in ağzında Sinie Vody'de Litvanya büyük prensi Olgerd karşısında büyük bir yenilgiye uğradı.[129] Górka'ya göre,[130] Litvanyalılar Tuna'ya kadar ilerlemiş ve yolda Maurocastro'yu ele geçirmiş olmalıydı. Buna rağmen, Tatar etkisi tümüyle kaybolmadı ve Tuna deltasıyla Bug Nehri arasında kalan bölge Tatar prensi Dmitriy'nin yönetiminde kaldı.[131] Tatarların Maurocastro ve hinterlandı üzerindeki etkileri 14. yüzyılın son çeyreğine kadar sürdü. Elimizde, o dönemin egemenliği konusuna ışık tutan önemli bir Ceneviz kaynağı vardır. 1386 yılında Kaffa'dan (Kefe) Maurocastro'ya iki Cenevizli elçi geldi. Bu iki elçi düşmanlıkların Tatar-Ceneviz ilişkilerini gölgelendirdikleri bir dönemde Moldavya prensleri Muşat (y. 1377-y.1391) ve Costea (y. 1377-y.1390) nezdinde

124 Nikov, "B"lg. i tat.", s. 138-139.
125 Wadding, *Annales,* vıı, s. 714.
126 Heppell, *Camblak,* s. 21.
127 Egorov, *Ist. geogr.,* s. 79-80.
128 Polevoj, *Ist. geogr. Mold.,* s. 69.
129 Bkz. Kuczyński, "Sine Wody", s. 157-177; Spuler, *GH,* s. 116-117; Batura, *Lietuva,* s. 271-282.
130 Górka, "Zagadnienie", s. 325-391.
131 Macar kralı I. Lajos 22 Haziran 1368 tarihli beratıyla Tatarların prensi Dmitriy'nin (*Domini Demetry Principis Tartarorum*) tüccarlarına, Macaristan'a geldiklerinde vergi muafiyeti tanıdı, karşılığında da Macar kralının tüccarları Dmitry'nin ülkesinde (*in terra ipsius Demetry*) Brassó tacirlerinin yararlandıkları ayrıcalıklara kavuştu. (Hurm., ı/2, s. 144).

görevliydi. İki Cenevizli de (ambaxiatores euntes Constantino et Petro) voyvoda idi ve böylelikle Maurocastro ve çevresinde görevliydi.[132] 1386 tarihi bize Tatarların Maurocastro'da egemenliği yitirmelerinin terminus ante quem'ini verir. Bir sonraki yılda Prens Petru Muşat Polonya kralı Wladyslaw Jagaila'nın himayesine girdi. Polonya iradesi Moldavya'ya doğru yayıldı ve bölgenin Polonya için ticarî önemini göz önünde bulundurarak, Maurocastro'yu denetlemeye çalıştı; Maurocastro Baltık bölgesini ve Polonya'yı Karadeniz'e bağlayan ticaret yolunun güney ucundaydı. İzleyen 15. yüzyıl Maurocastro ticaretinin patlamasına tanık olsa da, bu dönem kitabımızın kapsamının dışında kalmaktadır.

Polonya kralının Karadeniz'e bir ulaşım yoluna sahip olmak istemesi ve 1387'de Maurocastro'nun denetimini eline geçirmesi gibi, Tuna deltasına, özellikle de Kili limanına dolaysız erişmek de Macar krallarının hedefiydi. Genel varsayıma göre, 14. yüzyılın ortalarında Eflâk ve Moldavya arasında sözde bir "Macar koridoru" vardı.[133] Ancak Braila (İbrail) limanı bu koridorun içinde olmasına ve Brassó-Braila yolu iyi tanınmasına rağmen, Kili bu koridor üzerinde değildi. Noter Antonio di Ponzò'nun yukarıda anılan notları 1360'ta Kili'nin hâlâ Tatar egemenliği altında bir Ceneviz kolonisi olduğunu açıkça kanıtlar; daha sonra bile, Macar denetimi Kili'ye hiç ulaşamayacaktı.

132 Bkz. Papacostea, "Aux débuts", s. 141-142.

133 Bu görüş ilk defa Iorga, *Hist.,* ııı, s. 161 tarafından öne sürüldü.

SONUÇ

Özellikle bu kitabın bölümlerini özetlediğim durumlarda, bu araştırmanın ürünlerinden birçoğu bağımsız sonuçlar gibi sunuldu. Artık Balkanlar'daki Kuman ve Tatar varlığının derslerini çıkarmanın zamanı geldi. Bu göçebe kavimlerin ve kurdukları imparatorlukların 12. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar Balkanlar'ın tarihi üzerinde bıraktıkları en kalıcı izler, üç belirgin alanı etkiler: önce, siyasi tarihi, ikincisi, askerî tarihi, üçüncüsü de etnik tarihi.

Her şeyden önce, Kumanların Balkanlar'ın siyasi tarihi üzerindeki etkisi 1185 yılından 1330'lara kadar çok önemliydi. Kumanlar birbirini izleyen üç Bulgar hanedanının (Asen, Terter ve Şişman) ve Eflâk hanedanının (Besarab) kurucularıydı. Böylelikle, İvaylo (1277-80) ve daha sonra Smilec (1292-97) gibi gayri meşru yöneticilerin tahtta bulunduğu ara dönem dışında, İkinci Bulgar Krallığı'nın tüm hanedanları Kuman kökenlidir. Kumanlar o dönem Bizans, Macaristan ve Sırbistan'ın siyasi tarihlerinde de önemli roller oynadı ve göçmen Kuman topluluklarının bazı üyeleri ev sahibi ülkenin seçkinleri arasında (bkz. Köten'in Macaristan'daki akrabaları ya da Bizans'ta Sirgiyannes/Saronius ve ailesi) yerlerini aldı. Göçmen Kuman seçkinlerin 1242-1330 yılları arasında Balkan ülkelerine sızıp iktidara yükselme süreçleri Altın Orda Tatar Hanlığı'nın onayıyla gerçekleşti. Ne tarafından bakılırsa bakılsın, Kumanlar ve Tatarlar o dönemde Balkanlar'ın siyasi tarihinin yazılmasında etkin rol oynadılar.

İkincisi, Kumanlar ve Tatarlar 12. ve 14. yüzyıllar arası Balkan askerî tarihinde de özel rol oynadılar. Balkan Yarımadası'nın çarpışma ve savaşlarında olmazsa olmaz varlıkları o dönemde çok bilindik, onların yokluğunda hiçbir tarafın zafer kazandığını iddia edemeyeceği çok doğruydu. Balkan savaşlarındaki etkin rollerini, o dönemlerde başka yerlerde hiç görülmemiş hafif göçebe süvarilerine bağlamak doğru olur.

Üçüncüsü, Kuman ve Tatar savaşçılarının Balkan ülkelerindeki siyasi ve askerî etkileri, çeşitli Balkan ülkelerine yerleşmelerini gerektirdi. 13. ve 14. yüzyıllarda Kuman etnik unsurları sadece Bulgar ve Rumen (Eflâklı ve Moldavyalı) üst sınıflara, boyar ve knez katmanlarına sızmakla kalmadı, Kuman halkı da kitleler halinde Balkanlar'ın çeşitli bölgelerine yerleşti. Yapılması gereken, tarihî coğrafya, yer adları ve dilbilimi verilerine dayanarak Balkanlar'daki eski Kuman ve Tatar yerleşim bölgelerinde sistemli araştırmalar yürütmektir.

Sonuçta, bu genel derslere ek olarak, Osmanlı fetihlerinin Balkanlar'da bir rastlantı, ya da sadece bir trajedi olmadığının altını çizen bu kitabın Osmanlı-öncesi Balkanlar'ın anlaşılmasını kolaylaştıracağını umuyorum. 14. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Balkanlar Osmanlı fetihleri için hazırdı. İç kargaşa ve Balkan yerel seçkinlerinin umarsızlığı Osmanlı ilerlemesini hızlandırdı ve ne çökmekte olan Bizans, ne de güçten düşmüş Bulgar ve Sırp devletleri halklarını o dönemin en düzenli ve ideolojik anlamda en iyi motive edilmiş ordusunun, Osmanlı ordusunun fethinden koruyabildi. Balkanlar Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde 500 yıl barış içinde yaşadı. 19. ve 20. yüzyılların Balkan milliyetçilikleri, yıkıcı yerel ve evrensel savaşlar, kitlesel katliamlar ve etnik temizlikler, 16.-19. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu gibi emperyalist güçlere, ya da 13.-14. yüzyıllarda Balkanlar'a hâkim olan derebeylik kargaşasına kıyasla, küçük ulus devletlerinin daha karmaşık sorunlar yaratıp daha derin yaralar açabileceklerini kanıtladı. Bu kitap aynı zamanda Balkan ulus devletleri tarihçilerinin büyük bir hevesle anlattıkları Osmanlı-öncesi Balkanlar'ın Ortaçağ'daki altın dönemleri üzerindeki pembe bulutları da dağıtacaktır. Balkanlar için 13. ve 14. yüzyıllar en az Osmanlı egemenliği, ya da 20. yüzyılın sonu kadar acı ve yıkım doluydu. Artık Balkanlar'ın tarihî varlıklarının anahtarını ve anlamını bulmalı ve genel Avrupa gelişmesine mi, yoksa otoriter Bizans ve Osmanlı geleneklerine mi ait olmak istediklerine karar vermeleri gerekir. Bu aydınlatma süreci üçüncü binyılın başlıca görevi olacaktır.

EK I

Coğrafi Adlar

Bu liste farklı dillerde farklı biçimlere sahip coğrafi adları kapsamaktadır. Diller kısaltmalarla belirlenmiştir: Bulgarca (Bu), Yunanca (Yu), Latince (La), Macarca (Ma), Lehçe (Le), Rumence (Ro), Rusça (Ru), Sırpça (Sı), Ukraynaca (Uk), Türkçe (Tü), Almanca (Al), Tatarca (Ta).

Adrianopolis (Yu), Drinápoly (Ma), Edirne (Tü)
Agathopolis (Yu), Ahtopol (Bu), Ahtapolu (Tü).
Ainos (Yu), Enez (Tü)
Amaseia (Yu), Amasya (Tü)
Ankhialos (Yu), Ahyolu (Tü)
Arkadiupolis (Yu), eski Bergule (Yu), Lüleburgaz (Tü)
Athyras (Yu), Büyükçekmece (Tü)
Balkanlar: Haimos (Yu)
Barcaság (Ma), Burzenland (Al), Jara Bîrsei (Ro)
Belgrade: Beograd (Sı), Belgrad (Tü)
Beroe (Yu), Augusta Trajana (La), Stara Zagora (Bu), Eski-Zağra (Tü)
Bizye (Yu), Vize (Tü)
Braničevo (Sı, Bu), Barancs (Ma)
Brassó (Ma), Braşov (Ro), Kronstadt (Al)
Cracaw: Kraków (Le)
Esztergom (Ma), Gran (Al), Estergon (Tü)
Fogaras (Ma), Fagaraş (Ro)
Gyulafehérvár (Ma), Alba İulia (Ro)

Halys (Yu), Kızılırmak (Tü)
Haram (Ma), daha sonra Palánka (Bu), Baçka Palanka (Sı)
İaşi (Ro), Jászvásár (Ma), Yaş (Tü)
İkonion (Yu), İconium (La), Konya (Tü)
Jambol (Bu), Diampolis (Yu), Yanbolu (Tü)
Kalliopolis (Yu), Gelibolu (Tü)
Kamenča (Bu), Sovolştika (Bu)
Kilia: Chilia (Ro), Kili (Tü)
Konyha (Ma), Cuhea (Ro)
Krassó (Ma), Karaş (Sı), Caraş (Ro)
Kučevo (Sı), Kucsó (Ma)
Kypsella (Yu), İpsala (Tü)
Lwów (Le), L'vov (Ru), L'viv (Uk), Lemberg (Al)
Mačva (Sı), Macsó (Ma)
Magnesia (Yu), Manisa (Tü)
Maiandros (Yu), Menderes (Tü)
Máramaros (Ma), Maramureş (Ro)
Marica (Bu), Hebros (Yu), Meriç (Tü)
Maros (Ma), Mureş (Ro)
Mesembria (Yu), Nesebar (Bu), Misivri (Tü)
Miháld (Ma), Mehadia (Ro)
Nagyolaszi (Ma), Franca Villa (La), Mandjelos (Sı)
Nikaia (Yu), Nicaea (La), İznik (Tü)
Nikopol (Bu), Nikopolis (Yu), Niğbolu (Tü)
Niš (Sı), Naissos, Nisos (Yu), Niş (Tü)
Ojtoz (Ma), Oituz (Ro)
Plovdiv (Bu), Filippopolis (Yu), Filibe (Tü)
Rasa (Sı), Rascia (La), Rácország (Ma)
Rhaidestos (Yu), Tekirdağ (Tü)
Rousion (Yu), Keşan (Tü)
Šabac (Sı), Szabács (Ma), Böğürdelen (Tü)
Sakçı (Ta), İsaccea (Ro), İsakçı (Tü)
Selymbria (Yu), Silivri (Tü)
Severin (Bu, Sı, Ro), Szörény (Ma)
Silistra (Bu), daha önce Drastastar (Bu), Silistre (Tü)
Sliven (Bu), Stilbnos (Yu), İslimye (Tü)
Soli (Sı), Só (Ma), Tuzla (Tü)

Sofia (Bu), önce Sredec (Bu), Sardike (Yu), Triaditza (Yu), Serdica (La), Sofya (Tü)
Stanimaka (Bu), Stenimakhos (Yu), bugün Asenovgrad (Bu)
Szalánkamen (Ma), Slankamen (Sı), Salankamen (Tü)
Szávaszentdemeter (Ma), Sremska Mitrovica (Sı)
Szeben (Ma), Sibiu (Ro), Hermanstadt (Al)
Székesfehérvár (Ma), Alba Regia (La)
Szerém, Szerémség (Ma), Srem (Sı), Sirmion (Yu), Sirmium (La), Sirem (Tü)
Tărnovo (Bu), Tırnova (Tü)
Temes (Ma), Timiş (Ro)
Temesvár (Ma), Timişoara (Ro), Tımışvar (Tü)
Thessalonike, Thessaloniki (Yu), Selanik (Tü)
Tonzos (Yu), Tundza (Bu), Tunca (Tü)
Törcsvár (Ma), Bran (Ro)
Torda (Ma), Turda (Ro)
Torockó (Ma), Rimetea (Ro)
Tuna (Tü), İstros (Yu), İster, Danubius (La), Dunav (Bu), Duna (Ma), Dunărea (Ro), Donau (Al)
Tzurulon (Yu), Çorlu (Tü)
Usora (Sı), Ozora (Ma)
Velbužd (Bu, Sı), Kjustendil (Bu), Köstendil (Tü)
Vidin (Bu, Sı, Tü), daha önce Bdin (Bu), Bodony (Ma)

EK II

Hükümdarların Zamandizinsel Dökümü

ALTIN ORDA	
	(CENGİZ HAN)
1227	Batu
1256	Berke
1267	Mengü Temür
1280	Tudā-Mengü
1287	Telebuğa
1291	Tokta
1312	Özbek
1341	Tinibek
1342	Canıbek
1357	Berdibek
1359	Kargaşa

BULGARİSTAN	
1186	İvan Asen I
1196	Peter Asen
1197	Kaloyan
1207	Boril
1218	İvan Asen II
1241	Kaliman Asen I
1246	Mihael Asen
1256	Kaliman Asen II
1257	Konstantin Tikh
1277	İvaylo
1279	Ivan Asen III
1280	Gregoriy Terter I
1292	Smilec
1299	Teodor Svetoslav
1322	Gregoriy Terter II
1323	Mihael Şişman
1330	İvan Stefan
1331	İvan Aleksandr
1371	

BİZANS İMPARATORLUĞU	
1185	Isaakios II Angelos
1195	Aleksios III Angelos
1203	Theodoros I Laskaris
1222	İoannes III Dukas Batatzes
1254	Theodoros II Laskaris
1258	İoannes IV Laskaris
1261	Mihael VIII Palaiologos
1282	Andronikos II Palaiologos
1328	Andronikos III Palaiologos
1341	İoannes V Palaiologos
1346	İoannes VI Kantakuzenos
1351	İoannes V Palaiologos
↓ 1391	

SIRBİSTAN	
	(BÜYÜK ŽUPANLAR)
1217	Stefan Nemanja
1227	Stefan Radoslav
1234	Stefan Vladislav
1243	Stefan Uroš I
1276	Stefan Dragutin
1282	Stefan Uroš II Milutin
1321	Stefan Uroš III Dečanski
1331	Stefan Uroš IV Dušan
1355	Stefan Uroš V
1371	

MACARİSTAN	
1173 ↑	Béla III
1196	İmre
1204	László III
1205	András II
1235	Béla IV
1270	
1272	László IV
1290	András III
1301	Károly Róbert I
1342	Lajos I
↓ 1382	

EK III
Haritalar

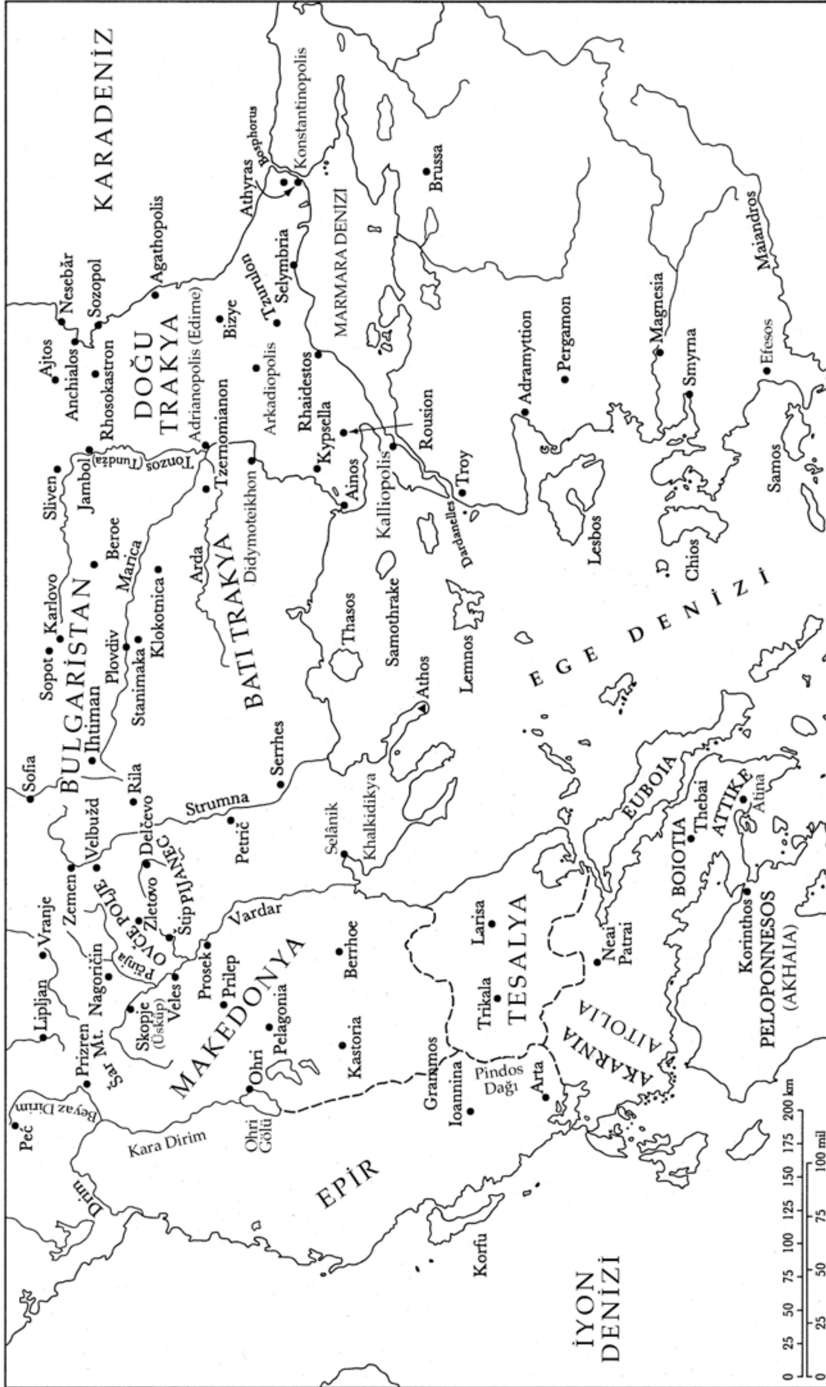
Harita 1 Haritaların kapsama alanları

Harita 2 Kuzeybatı Balkanlar

Harita 3 Kuzeydoğu Balkanlar

Harita 4 Merkez ve Güney Balkanlar